

Şirket

Joel Bakan

KÂR VE GÜÇ PEŞİNDEKİ PATOLOJİK KURUM

İngilizceden çeviren: Rahmi G. Öğdül

Devletin ya da ulus-devletlerin siyasi ve iktisadi ilişkilerinin ürettiği tahakküm mekanizmalarının sorgulanmasıyla yetinemeyeceğimiz bir çağa girdiğimiz aşikâr. Dünyanın dört bir yanında, irili ufaklı yüzlerce muhalif odağın yürüttüğü yeni toplumsal muhalefetin kestirmeden karşısına aldığı ve alması gereken iktidar odağı da bir o kadar açık: Küresel Şirketler.

Kanadalı hukuk profesörü Joel Bakan, *Şirket* adlı bu eserinde modern şirketin tarihine, karakterine ve küreselleşmiş yapıasına eleştirel bir bakış sunuyor. Son yüz elli yılda büyük bir değişim geçirerek dünyanın egemen kurumu haline gelen ve egemen söylemin merkezine oturan şirket, yetkin bir iktidar mekanizmasını biz "sıradan" insanların sorgulamasına elvermeyecek kadar çetrefil bir biçimde uyguluyor. Şirket, bir yandan kendini toplumun vazgeçilmez bir unsuru, medya vasıtasıyla idealize edilen "aile" kavramının iktisadi yansıması ve sosyal sorumlulukların hamisi olarak gösterirken, beri yandan da CEO'larından en küçük ortaklarına kadar salt öz çıkarının peşinde koşan bir iktidar tahayyülünü toplumun birçok katmanına uygun dozlarla zerk ediyor. İşte bu yüzden, savaşları destekleyen, çocuk emeğini sömüren veya küresel ısınmanın bizzat müsebbibi olan şirketin, iyi insanlarca işletilen, çevreci ve hayırsever kurum olduğunu düşündüğümüzde işin aslı gözümüzden kaçıyor. Zira şirket, onu insani vasıflarla donatıp "tüzel kişi" olarak yeniden yaratan yasanın dayattığı zorunluluklar gereği, öz çıkarından başka hiçbir şeyi düşünemez. Bir Afrika ülkesine yaptığı ilaç yardımını, kendisine yararı dokunmadığı anda kesebilir; bir malı üretirken, insan hayatına dolar üzerinden cüzi bir değer biçebilir. Hatta, 1934 yılında olduğu gibi, ABD'de şirket yetkilerini sınırlandıran Başkan Roosevelt'i devirmek için Nazileri örnek alan açık bir faşist darbe girişiminde bulunabilir. Son kertede, şirketin tek amacı hissedarları için para üretmektir. Bizleri gerektiğinde bertaraf edilecek "ötekiler", çocuklarımızı ise tüketim çemberine sokulması gereken potansiyel müşteriler olarak gören söylemin amacı ise hepimizi insanlıktan çıkarmaktır. Şirketin bugünkü davranışını kabul edebilmenin başka yolu yoktur, çünkü bu "tüzel kişi"nin davranışları bir psikopatın davranışları ile birebir örtüşmektedir. Bakan yine de değişimin mümkün olduğuna inanıyor ve demokratik kontrole dayanan uygulanabilir bir program sunuyor. Milton Friedman'dan Noam Chomsky'ye bir dizi uzmanla yaptığı görüşmeler, şirket denen psikopatın ekonomik, iletişimsel ve toplumsal alanlardaki stratejilerini tüm açıklığıyla gözler önüne seriyor. Şeytanın ahir zamandaki maskesi düşüyor.

"Bu güzel kitap sanki yazılmayı bekliyordu. Joel Bakan açık seçik bir dille ve uzmanlıkla kaleme aldığı, kapsamlı bir analiz yaptığı bu kitabında güçlü modern devletlerin yarattığı ve beslediği şeytani bir aracın tarihini ve karakterini gözler önüne seriyor. Keskin bir zekâyla kaleme alınmış bu incelemeyi dikkatle okuyup, üzerinde kafa yormak gerek."

Noam Chomsky

AYRINTI • İNCELEME
ISBN 975-539-516-4

9 789755 395166

JOEL BAKAN

1959'da Michigan, Lansing'de doğan Joel Bakan, dünya çapında haklı bir üne sahip bir hukukçudur. Simon Fraser Üniversitesi, Oxford Üniversitesi ve Dalhousie Üniversitesi'nden hukuk dereceleri alan Joel Bakan, Kanada'da Anayasa Mahkemesi Başyargımcı Brian Dickson'un yanında hukuk kâtipliği yapmış ve yüksek lisans derecesini Harvard Üniversitesi'nden almıştır. Akademisyenlik kariyerine 1987 yılında Osgoode Hukuk Okulu'nda başlayan Bakan, 1990 yılından bu yana British Columbia Üniversitesi'nde öğretim görevlisidir. Aynı zamanda Rhodes Bursu sahibi olan profesör Bakan, anayasa hukuku, hukuk kuramı, iktisadi hukuk ve sosyo-hukuk alanlarında çalışmalar yürütmektedir. British Columbia Üniversitesi'ne katkıları, kendisine iki kez Hukuk Fakültesi Öğretimde Mükemmeliyet Ödülü'nü, bir kez de UCB Killam Araştırma Ödülü'nü kazandırmıştır.

Bakan'ın 1997 tarihli kitabı *Just Words: Constitutional Rights and Social Wrongs*, Kanada Anayasa Hukuku'nu, özellikle de Kanada Haklar ve Özgürlükler Bildirgesi'nin sosyal adalet üzerindeki tarihsel etkisini inceler.

Şirket adlı yapıtı ile ününü hukuk çevrelerinin dışına taşıyan Bakan, bugün yapıtları pek çok dile çevrilmiş, dünyaca ünlü bir yazardır. Modern şirketin evrimini eleştirel, fakat herkesin anlayabileceği bir dille sorgulayan *Şirket*, şirketlerin denetim altında tutulması gereken ve psikopat davranışları sergileyen kurumlar olduğu savından hareket eder. Yasaların uygulanabilirliğinin ancak toplumun bilinçlenmesi ve demokratik haklarının arayışına düşmesi vasıtasıyla gerçeklik kazanabileceğini savunan Bakan, *Şirket*'i bu amaçlara hizmet edecek bir kitap olarak tasarlamıştır. Öğrenciler için bir başlangıç noktası, aktivistler için bir esin kaynağı ve herkes için günümüz iş dünyasına ayna tutan bir rapor vazifesi görebilecek olan *Şirket*, yayımlandığı yıl filme de çekilmiş ve belgesel dalında yirmi beş uluslararası ödüle layık görülmüştür.

Röportaj ve konuşmalarında, toplumsal sorumluluğunun bilincinde tüketiciler, ekolojik ve toplumsal sorunların ayırıcılığı bireyler olmanın önemine değinen Bakan, yurttaşların katılmadıkları görüşler karşısında seslerini yükseltmelerinin iyi bir başlangıç noktası olduğunu savunmaktadır. Bugün şirketlerin elli yıl önce durdukları yerde durmadıklarına, özellikle küreselleşme ile birlikte çalışanlarını kolayca elden çıkarılabilecek varlıklar olarak algıladıklarına dikkat çeken Bakan, demokrasiye olan inancın, onu işler kılma yükümlülüğünü de beraberinde getirdiğini ve şirket yapısına getirilecek düzenlemelerinin bu çerçevede dahilinde ele alınması gerektiğinin altını çizmektedir. Yazar açısından bu, yurttaşların muhakkak katılması gereken bir projedir.

Yazar, aktris Rebecca Jenkins ve iki çocuğuyla birlikte Vancouver'da yaşamaktadır.

Ayrıntı: 509
İnceleme dizisi: 223

Şirket
Kâr ve Güç Peşindeki Patolojik Kurum
Joel Bakan

İngilizceden çeviren
Rahmi G. Ögdül

Yayına hazırlayan
Zeynep Demirsü

Kitabın özgün adı
The Corporation
The Pathological Pursuit of Profit and Power

Free Press trade/2005
basımından çevrilmiştir.

© Joel Bakan, 2004

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir

Kapak illüstrasyonu
Asuman Ercan

Kapak düzeni
Arslan Kahraman

Düzeltili
S. Asaf Taneri

Baskı ve cilt
Sena Ofset (0 212) 613 38 46

Birinci basım 2007
Baskı sayısı 2000

ISBN 975-539-516-4

AYRINTI YAYINLARI

www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Dizdâriye Çeşmesi Sk. No.: 23/1 34400 Çemberlitaş-İst. Tel.: (0 212) 518 76 19 Faks: (0 212) 516 45 77

Joel Bakan
Şirket
Kâr ve Güç Peşindeki Patolojik Kurum

I N C E L E M E D İ Z İ S İ
 ŞENLİK TOPLUMU/V. Mich / YEŞİL POLİTİKA/J. Porritt / MARKS, FREUD VE GÜNLÜK HAYATIN ELEŞTİRİSİ/B. Brown / KADINLIK ARZULARI/R. Coward / FREUD'DAN LACAN'A PSİKANALİZİS. M. Tura / NASIL SOSYALİZM? HANGİ YEŞİL? NİÇİN TİNSELLİK?/R. Bahro / ANTOPOLOJİK AÇIDAN ŞİDDET/Der: D. Riches / ELEŞTİREL AİLE KURAMIM/Poster / KİBİNE DOĞRU/R. Williams / DEMOKRASİ ARAYIŞINDA KENT/K. Bumin / YARIN/R. Haveran / DEVLETE KARŞI TOPLUM/P. Claes / RUSYADA SOVYETLER (1905-1921)/O. Arweiler / BOLŞEVİKLER VE İŞÇİ DENETİMİ/M. Britton / EDEBİYAT KURAMI/V. Eagleton / İKİ FARKLI SİYASET/L. Köker / ÖZGÜR EĞİTİM/J. Spring / EZİLENLERİN PEDAGOJİSİ/P. Friere / SANAYİ SONRASI ÜTOPYALAR/B. Frankel / İŞKENCEYİ DÜRDÜRÜNT/V. Akçam / ZORUNLU EĞİTİME HAYIR/V.C. Baker / SESSİZ YİĞİMLERİN GÖLGESİNDE YA DA TOPLUMSALIN SONU/J. Baudrillard / ÖZGÜR BİR TOPLUMDA BİLİM/P. Fejervang / VAHŞİ SAVAŞININ MUTSUZLUĞU/P. Claes / CEHENNEME ÖVGÜSÜ/V. Vassal / GÖSTERİ TOPLUMU VE YORUM-LAR/G. Debord / AĞIR ÇEKİM/L. Segal / CİNSEL ŞİDDET/A. Godenzi / ALTERNATİF TEKNOLOJİ/D. Dickson / ATEŞ VE GÜNEŞ/J. Murdoch / OTORİTE/R. Sennett / TOTALİTARİZM/S. Tormey / İSLAMIN BİLİNCALTINDA KADIN/F. Ayt Sabbah / MEDYA VE DEMOKRASİ/V.J. Keane / ÇOCUK HAKLAR/Der: B. Franklin / ÇÖKÜŞTEN SONRA/Der: R. Blackburn / DÜNYANIN BATILILAŞMASI/V. Lettuche / TÜRKİYE'NİN BATILILAŞTIRILMASI/V. Akar / SINIRLARI YIKAMAK/M. Mellor / KAPİTALİZM, SOSYALİZM, EKOLOJİ/A. Gorz / AVRUPA MERKEZCİLİĞİ/S. Amin / AHLAK VE MODERNLİK/R. Poole / GÜNDELİK HAYAT KILAVUZU/S. Willis / SİVİL TOPLUM VE DEVLET/Der: J. Keane / TELEVİZYON: ÖLDÜREN EĞLENCE/N. Postman / MODERNLİĞİN SONUÇLARI/A. Giddens / DAHA AÇ DEVLET DAHA ÇOK TOPLUM/R. Cartzen / GELECEĞE BAKIMAK/M. Alberti - R. Hahnel / MEDYA, DEVLET VE ULUS/P. Schlesinger / MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜ/A. Giddens / TARİH VE TİN/J. Kovel / ÖZGÜRLÜĞÜN EKOLOJİSİ/M. Bookchin / DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM/J. Keane / ŞU HAİN KALPİLERİMİZ/R. Coward / AKLA VEDA/P. Fejervang / BEYİN İĞFAL ŞEBEKESİ/A. Mattelart / İKTİSADİ AKLIN ELEŞTİRİSİ/A. Gorz / MODERNLİĞİN SIKINTILAR/V. Taylor / GÜÇLÜ DEMOKRASİ/B. Barber / ÇEKİRGE/B. Suits / KÖTÜLÜĞÜN ŞEFFAFLIĞI/J. Baudrillard / ENTELEKTÜEL/E. Said / TUHAF HAVVA/Ross / YENİ ZAMANLAR/S. Hall-M. Jacques / TAHAKKÜM VE DİRENİŞ SANATLARI/J.C. Scott / SAĞLIĞIN GASPINI/ Mich / SEVGİNİN BİLGİSİ/A. Frickelkraut / KİMLİK VE FARKLILIK/M. Connolly / ANTİPOLİTİK ÇAĞDA POLİTİKA/G. Mulgan / YENİ BİR SOL ÜZERİNE TARTIŞMALAR/V. Wainwright / DEMOKRASİ VE KAPİTALİZM/S. Bowles-H. Gintis / ÖLÜMSALLIK, İRONİ VE DANIŞMANLIK/R. Rorty / OTOMOBİLİN EKOLOJİSİ/P. Freud-G. Martin / ÖPÜŞME, GİDİKLANMA VE SIKILMA ÜZERİNE/A. Phillips / İMKANİZSİYEN POLİTİKASI/J.M. Besnier / GENÇLER İÇİN HAYAT BİLGİSİ EL KİTAP/V. Vaneigem / CENNETİN DİBİ/G. Vassal / EKOLOJİK BİR TOPLUMA DOĞRU/M. Bookchin / İDEOLOJİ/V. Eagleton / DÜZEN VE KALKINMA KISKACINDA TÜRKİYE/A. Insel / AMERİKA/J. Baudrillard / POST-MODERNİZM VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ/M. Featherstone / ERKEK AKLI/G. Lloyd / BARBARLIK/M. Henry / KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ/R. Sennett / POPÜLER KÜLTÜRLER/D. Rowe / BELLEĞİN YİTİREN TOPLUM/R. Jacoby / GÜLME/H. Bergson / ÖLÜME KARŞI HAYATIN. O. Brown / SİVİL İTAATSIZLIK/Der.: Y. Coşar / AHLAK ÜZERİNE TARTIŞMALAR/V. Nutton / TÜKETİM TOPLUMU/J. Baudrillard / EDEBİYAT VE KÖTÜLÜK/G. Battalio / ÖLÜMLÜK HASTALIK UMUTSUZLUĞU/S. Kierkegaard / ORTAK BİR ŞEYLER OLMAYANLARIN ORTAKLIĞI/A. Lingis / VAKİT ÖLDÜRMEK/P. Fejervang / VATAN AŞKIM. Virol / KİMLİK MEKANLARI/D. Morley-K. Robins / DOSTLUK ÜZERİNE/S. Lynch / KİŞİSEL İLİŞKİLER/H. LaFollette / KADINLAR NEDEN YAZDIKLARI HER MEKTUBU GÖNDERMEZLER?/D. Leader / DOKUNMA/G. Jospovic / İTİRAF EDİLEMİYEN CEMAAT/M. Blanchot / FLÖRT ÜZERİNE/A. Phillips / FELSEFİYİ YAŞAMAK/R. Bilington / POLİTİK KAMERA/M. Ryan-D. Kellner / CUMHURİYETÇİLİK/P. Pettit / POSTMODERN TEORİS. Best-D. Kellner / MARKSİZM VE AHLAK/S. Lukes / VAHŞETİ KAVRAMAK/J.P. Reemtsma / SOSYOLOJİK DÜŞÜNMEK/Z. Bauman / POSTMODERN ETİK/Z. Bauman / TOPLUMSAL CİNSEYET VE İKTİDAR/R.W. Connell / ÇOKKÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK/W. Kymlicka / KARŞIDEVİRME VE İSYAN/V.H. Marcuse / KUSURSUZ CİNAYET/J. Baudrillard / TOPLUMUN McDONALDLAŞTIRILMASI/G. Ritzer / KUSURSUZ NİHİLİSTİKA/Pearson / HOŞGÖRÜ ÜZERİNE/M. Walzer / 21. YÜZYIL ANARŞİZM/Der.: J. Purkis & J. Bowen / MARX'IN ÖZGÜRLÜK ETİĞİ/G. B. Brenkert / MEDYA VE GAZETECİLİKTE ETİK SORUNLAR/Der.: A. Belsey & R. Chadwick / HAYATIN DEĞERİ/J. Harris / POSTMODERNİZMİN YANILSAMALAR/V. Eagleton / DÜNYAYI DEĞİŞTİRMEK ÜZERİNE/M. Lowy / ÖKÜZÜN AŞI/V.B. Sanders / TAHAYYÜL GÜCÜNÜ YENİDEN DÜŞÜNMEK/Der.: G. Robinson & J. Rundell / TUTKULU SOSYOLOJİ/A. Gane & A. Metcalfe / EDEPSİZLİK, ANARŞİ VE GERÇEKLIK/G. Sartwell / KENTİSİZ KENTLEŞME/M. Bookchin / YÖNTEME KARŞI/P. Fejervang / HAKİKAT OYUNLARI/J. Forrester / TOPLUMLAR NASIL ANIMSAR?/P. Connerton / ÖLME HAKKI/S. Inceoglu / ANARŞİZMİN BUGÜNÜ/Der.: Hans-Jürgen Degen / MELANKOLİ KADINDIR/D. Binkert / SİYAH AN'LAR I-IV/J. Baudrillard / MODERNİZM, EVRENSELLEŞME VE BİREY/S. Benhabib / KÜLTÜREL EMPERYALİZM/J. Tomlinson / GÖZÜN VİCDANIN/R. Sennett / KÜRESELLEŞMEK/Z. Bauman / ETİĞE GİRİŞ/A. Pieper / DUYGUATESİ TOPLUMS. Mestrovic / EDEBİYAT OLARAK HAYAT/A. Nehamas / İMAJIK Robins / MEKANLARI TÜKETMEK/J. Urry / YAŞAMA SANATI/G. Sartwell / ARZU ÇAĞI/J. Kovel / KOLONİYALİZM POSTKOLONİYALİZM/A. Loomba / KREŞTEKİ YABANI/A. Phillips / ZAMAN ÜZERİNE/N. Elias / TARİHİN YAPISÖKÜMÜ/A. Murslow / FREUD SAVAŞLARI/J. Forrester / ÖTEYE ADIM/M. Blanchot / POSTYAPISALCI ANARŞİZMİN SİYASET FELSEFESİ/T. May / ATEİZM/R. Le Poidevin / AŞK İLİŞKİLERİ/O.F. Kernberg / POSTMODERNLİK VE HOŞNUTSUZLUKLAR/Z. Bauman / ÖLÜMLÜLÜK, ÖLÜMSÜZLÜK VE DİĞER HAYAT STRATEJİLERİ/Z. Bauman / TOPLUM VE BİLİNCİDİŞK. Leledakis / BÜYÜŞÜ BOZULMUŞ DÜNYAYI BÜYÜLEMEK/G. Ritzer / KAHKAHANIN ZAFERİ/B. Sanders / EDEBİYATIN YARATILISI/V. Duport / PARÇALANMIŞ HAYATIZ. Bauman / KÜLTÜREL BELLEK/J. Assmann / MARKSİZM VE DİL FELSEFESİ/V. N. Volosinov / MARX'IN HAYATLETİ/R. Derrida / ERDEM PEŞİNDE/A. MacIntyre / DEVLETİN YENİDEN ÜRETİMİ/J. Stevens / ÇAĞDAŞ SOSYAL BİLİMLER FELSEFESİ/V. Fay / KARNAVALDAN ROMANA/M. Bakhtin / PİYASA/J. O'Neill / ANNE: MELEK Mİ, YOSMA MI?/E.V. Wallden / KUTSAL İNSAN/V. Agamben / BİLİNCALTINDA DEVLET/R. Lourau / YAŞADIGIMIZ SEFALET/A. Gurz / YAŞAMA SANATI FELSEFESİ/A. Nehamas / KORKU KÜLTÜRÜ/F. Furedi / EG TİMDE ETİK/F. Haynes / DOYGUSAL YAŞANTID. Lupton / ELEŞTİREL TEORİ/V. Geuss / AKTİVİSTİN EL KİTAP/V.R. Shaw / KARAKTER ANIŞMASI/V. Sennett / MODERNLİK VE MÜHEMLİK/Z. Bauman / NİETZSCHE: BİRAHLAK KARŞININ ETİĞİ/P. Berkowitz / KÜLTÜR, KİMLİK VE SİYASET/Nafiz Tok / AYDINLANMIŞ ANARŞİZM. Kaufmann / MODA VE GÜNDEMLER/D. Crane / BİLİM ETİĞİ/D. Resnik / CEHENNEMİN TARİHİ/A.K. Turner / ÖZGÜRLÜKLE KALKINMA/A. Sen / KÜRESELLEŞME VE KÜLTÜR/J. Tomlinson / SİYASAL İKTİSADIN ABC'Sİ/R. Hahnel / ERKEN ÇÖKEN KARANLIK/K.R. Jamison / MARX VE MAHDUMLAR/V. Derrida / ADALET TUTKUSU/R.C. Solomon / HACKER ETİĞİ/P. Himanen / KÜLTÜR YORUMLARI/Terry Eagleton / HAYVAN ÖZGÜRLÜŞMESİ/P. Singer / MODERNLİĞİN SOSYOLOJİSİ/P. Wagner / DOĞRUYU SÖYLEMEK/M. Foucault / SAYGI/R. Sennett / KURBANSAI SUNUM/A. Başaran / FOUCAULT'UN ÖZGÜRLÜK SERÜVENİ/J. W. Bernauer / DELEUZE & GUAT-TOUR/P. Goodchild / İKTİDARIN PSİŞİK YAŞAMI/J. Butler / ÇİKOLATANIN GERÇEK TARİHİ/S.D. Coe & M.D. Coe / DEVRİMİN ZAMANI/A. Negri / GEZEĞENGESSEL ÜTOPYA TARİHİ/A. Mattelart / GÖÇ, KÜLTÜR, KİMLİK/K. Chambers / ATEŞ VE SÖZ/G.M. Ramirez / MİLLETLER VE MİLLİYETÇİLİK/E.J. Hobsbawm / HOMÖ LUDENS/J. Huizinga / MODERN DÜŞÜNCEDE KÖTÜLÜĞÜS. Neiman / ÖLÜM VE ZAMAN/E. Lévinas / GÖRÜNÜR DÜNYANIN EŞİĞİ/K. Silverman / BAKUN-İN'DEN LACAN'A/S. Newman / ORTAÇAĞDA ENTELEKTÜELLER/J. Le Goff / HAYAL KIRIKLIĞI/Jan Crab / HAKİKAT VE HAKİKATLILIK/B. Williams / RUHUN YENİ HASTALIKLARI/J. Kristeva / ŞİRKET/J. Bakan /

Şirket

İçindekiler

— GİRİŞ.....	11
I. ŞİRKETİN EGEMEN KONUMA YÜKSELİŞİ	15
II. HER ZAMANKİ İŞ	43
III. DIŞSALLAŞTIRMA MAKİNESİ	79
IV. DEMOKRASİ LTD.....	108
V. SINIRSIZ SORUMSUZ ŞİRKETLER	138

VI. HESAPLAŞMA	171
A. Düzenleyici sistemi ıslah etmek.....	195
B. Politik demokrasiyi güçlendirmek.....	197
C. Güçlü bir kamusal alan yaratmak.....	197
— Kaynakça.....	203
— Dizin	

Marlee için

TEŞEKKÜR

Mark Achbar'ın bu kitap üzerindeki etkisi özeldir. Onunla ilk kez, bir resepsiyonun açık büfesinde karşılaştım; masaya yönelmemizin sebebi, yumurta salatasının iştahımızı kabartmasıydı. Kendimizi tanıtır sohbet başladık. Ona, yazmayı tasarladığım bir kitaptan söz ettim. Küreselleşme hakkında bir film çekmek istediğini söyledi bana. Böylece, dostluğumuz ve bu kitaptaki fikirlerle dayanan film ve mini televizyon dizileri çekimleri sırasındaki işbirliğimiz başlamış oldu. Bu kitabı yazarken, Achbar'la yıllardır sürdürdüğümüz sohbetlerden ve özellikle yaptığım görüşmeler konusunda Achbar ve şirketi Big Picture Media'nın sağladığı destekten büyük ölçüde yararlandım. Ayrıca filmi ve mini dizileri Achbar'la birlikte yöneten Jennifer Abbott'a da fikirleri ve gösterdiği anlayış nedeniyle teşekkür ediyorum; prodüksiyonda çalışan diğerlerine de, özellikle Bart Simpson, Dawn Brett ve Tom Shandel'e de müteşekkirim. Bir de, bu proje için görüşlerini anlatmayı kabul eden herkese teşekkür ediyorum; sözlerinin yorumlanıp hüküm çıkarılmasından onlar sorumlu değildir.

Şirket'in ilk müsveddelerini okuyan ve nasıl düzeltilebileceği konusunda önerilerde bulunan herkese teşekkürü bir borç biliyorum: Ruth Buchanan, Clayton Bums, Jon Festinger, Harry Glasbek, Bruce MacDougall, Andrew Petter, Murray Rankin, Janis Sarra ve Steve Wexler. Ayrıca araştırma görevlilerime de, özellikle Justine Wiltshire ve Gil Yaron'a, meslektaşlarıma ve öğrencilere ve University of British Columbia Hukuk Fakültesi'ne de teşekkür ediyorum. Henüz sadece bir fikirden başka bir şey değilken bu projeye bağlandığı için, dostluğu ve sürekli yüreklendirmeleri için Cynthia Good'a teşekkürü bir borç biliyorum. Projeye inandığı için gösterdiği bitip tükenmez sabrı ve coşkusu için menajerim Ellen Geiger'e de teşekkürlerimi sunuyorum.

Fred Hills gibi bir editöre sahip olduğum için çok şanslıyım. Bir kitapta, neyin söylenmesi gerektiği (ve neyin söylenmesine gerek olmadığı) konusunda harika bir sezgiye sahip; onunla birlikte çalışmak her zaman bir zevk – saygılı, nüktedan, olduğu gibi davranan birisi. Önerileri, çoğu kez zorlayıcı olsa da bu kitabın düzeltilmesine oldukça yardımcı olmuştur.

Gösterdikleri sevgi için, elle tutulur ve duygusal destekleri için ailemin fertlerine de teşekkür ediyorum, özellikle de Rita ve Paul Bakan'a (ebeveynlerim), Laura Bakan'a, Carol ve Terry Kline'a, Ronnie Kline'a, Ruth Buckwold'a ve Sandy Kline'a. Bana armağan ettikleri zekâ, idealizm ve merhamet için, basma kalıp düşüncelere meydan okumayı, eleştirel düşünmeyi ve yaşamdaki daha derin şeylere özen göstermeyi öğrettikleri için ebeveynlerime müteşekkirim.

Dostların da çeşitli yollardan destek ve esin sağladılar. Onların hepsine teşekkür ediyorum, özellikle de Didi Herman, Sadie Jenkins-Wade, Mark Ostro, Lisa ve Fonda Papaphanasiou, Bruce Ryder ve Margot Young'a. Anita Santos'a çok özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Birçok insan var ki onlar olmasaydı bu kitap yazılamazdı. Oğlum Myim Bakan Kline, sonsuz iyimserliğiyle ve tabiatındaki adalet duygusuyla bana esin kaynağı oluşturdu. Bisiklet gezintileriyle, hokey maçlarıyla ve her şeyden önemlisi sevgisiyle yaşamımın denge içinde sürmesine yardım etti. Meşgul ve dikkati dağınık bir babaya karşı her zaman sabırlı ve hatta sevecen davranmıştır. Bu kitabın, onun ve gelecek kuşaklar için daha iyi bir dünya inşa etme konusunda küçük bir katkı sağlama-sını umuyorum sadece.

Rita Bakan müsveddeleri defalarca okuyarak büyük bir editörün gözleriyle ve sevecen bir anenin özen ve ilgisiyle önemli pasajları gözden geçirip yeniden düzenledi. Müsveddeyi önemli ölçüde geliştirdi; babam Paul Bakan'la birlikte, değerli ve sürekli teşviklerini eksik etmediler.

Daimi yoldaşım ve en iyi dostum Rebecca Jenkins sevgisiyle, konu üzerinde odaklanmamı, sakin ve emin şekilde yolumda yürümemi sağladı. Güzel yazıdan alayan olağanüstü kulağıyla düzyazının akışkanlığını ve berraklığını büyük ölçüde geliştirdi ve sorgulayıcı kavrayışlarıyla kitabın argümanlarını güçlendirdi.

Bu kitabı adadığım Marlee Kline, yirmi beş yıllık beraberliğimizde esin kaynağım oldu, beni zorladı, yüreklendirdi ve bana inandı – beni derinden sevdi, ben de onu. Onun nerede son bulunduğu ve bir düşünür, bir kişi olarak benim nerede başladığım, kolaylıkla tespit edemediğim bir sınırdır. Bu projenin gelişmeye başladığı sıralar her ne kadar ölümcül bir hastalıkla boğuşsa da Marlee, ne söylemek istediğim ve nasıl söylemem gerektiği konusunda bana yardım etmek için parlak zekâsını kullandı. Pek çok bakımdan bu kitap üzerinde çok büyük bir etkisi vardı. Keşke burada olsaydı ve kitabı görebilseydi.

Giriş

İtibarlarını yitirmiş, elleri kelepçeli şirket yöneticilerinin görüntüleri televizyon ekranlarımızdan akıp gidiyordu; hemen ardından uzmanlar, politikacılar ve iş dünyası liderleri, Wall Street'in yaşadığı sıkıntılardan bir bütün olarak sistemin değil de, açgözlü ve yoz bireylerin sorumlu tutulmaları gerektiği konusunda bizleri ikna etmekte gecikmediler. ABC'nin *This Week* programında Sam Donaldson kısa bir süre önce, New York Borsası eski başkanı Richard Grasso'ya "Birtakım çürük elmalardan mı söz ediyoruz?" diye soruyordu, "yoksa sistemde iflas etmiş bir şeyler mi var?" "Pekâlâ Sam," diye açıkladı Grasso, "birtakım muazzam fiyaskolar yaşadık ve kötü insanların, kötü uygulamaların kökünü kazımak zorundayız; on binden fazla halka açık şirketle kıyaslandığında sayı bir ya

da on beş olmuş bir şey fark etmez elbette –ama bir WorldCom ya da Enron, bir tane bile fazlalık etmeye yeter.” Bu tür rahatlatıcı, ikna edici sözlere rağmen bugün yurttaşlar – ve ayrıca çok sayıda iş dünyası lideri – şirket sistemi içindeki yanlışların, Wall Street’teki birkaç sarsıntının yansıttığından çok daha derinlerde yattığı konusunda endişeleniyorlar. Bu kitabın odağını da bu tür büyük endişeler oluşturuyor.

Temel öncül, şirketin bir *kurum* –içindeki insanların eylemlerini yönlendiren emsalsiz bir yapı ve bir zorunluluklar kümesi– olmasıdır. Ayrıca şirket, varoluşu ve işleyiş kapasitesi bakımından yasaya bağlı olan *hukuki* bir kurumdur. Şirketin yasal olarak tanımlanmış yetkisi, çoğunlukla başkalarına zarar verebilecek sonuçlara aldırmandan, durmaksızın ve istisnasız öz-çıkarcının peşinden koşmaktır. Sonuç olarak şirketin patolojik bir kurum olduğunu, insanlar ve toplum üzerinde tehlikeli bir güce sahip olduğunu ileri sürüyorum. Bu durum, sonraki bölümlerde üzerinde duracağım birtakım meseleleri akla getiriyor. Şirket bugünkü haline nasıl dönüştü (1. Bölüm)? Şirketin doğası nedir ve patolojik karakterine (2. ve 3. Bölümler) ve toplum üzerindeki gücüne (4. ve 5. Bölümler) özgü içerimler nelerdir? Zarara yol açma potansiyelini azaltmak için ne yapılmalıdır ve ne yapılabilir (6. Bölüm)? Bunlar, kitabı oluşturan temel sorulardır. Tüm şirketler için ortak olan kurumsal zorunlulukları ve bunların toplum için içerimlerini açığa çıkararak insanların zamanımızın en acil mevzularından birini anlamaya ve hakkında bir şeyler yapmaya yönelik gayretlerindeki en önemli ve kayıp halkayı sağlamayı ümit ediyorum.

Belki de dünyanın önde gelen yönetim düşünürü olan Peter Drucker, 1946 tarihli çığır açan kitabı *Concept of the Corporation*’da, bir kurum olarak şirketi ilk analiz edenlerden biriydi. Tüm şirketlerin aynı kurumsal düzen ve amacı taşımalarının önemini kavrayan Drucker’di. Ne var ki, çoğumuz açısından şirket yaşamının günlük ayrıntıları, bütünün gözden kaçmasına neden oluyor. Pfizer CEO’su Hank McKinnell gibi, bizler de şirketleri bir kurum olarak düşünmekte büyük zorluk çekiyoruz. Buna karşılık onları,

esas olarak, birbirlerinden nasıl ayrıldıklarına bakarak anlamaya çalışıyoruz – ulusaşırı-yerel, ileri teknoloji kullanan-bacalı, ilerici-geleneksel, teklifsiz - fazla resmi, kazançlı-rizikolu, markalı-mar-kasız, iyi-kötü – ve tüm şirketlerin, en azından halka açık şirketle-rin ortak bir kurumsal yapıya sahip oldukları gerçeğini gözden ka-çıırıyoruz; şirketten olduğu kadar, şirketlerden de söz etmenin an-lamlı olduğu gerçeğini. Harvard Business School'un kıdemli hoca-sı Joe Badaracco'ya, "Şirket nedir?" gibi basit bir soru sorulduğun-da şöyle demişti: "Bu kadar açık bir şekilde şirketin ne olduğu ko-nusunda hiç kimse benden düşüncemi söylememi istemeden, yıllar-dır bir işletme okulunda hocalık yapmış olmam tuhaf."¹

Bu kitabın amacı, bir kurum olarak şirketin gerçekte ne olduğ-u incelemektir. Elbette kurumlar insanlardan oluşuyor, kitabın bü-yük bir bölümü de şirket dünyasından oyuncular, şirketi analiz eden uzmanlar ve tehlikelerin altını çizip çözümler öneren eleştirmenler-le yapılmış özgün söyleşilere dayanıyor.² Bu kitabın üslubuna ve havasına gelince, gereksiz akademik ve teknik jargondan kaçınma-ya çalıştım. Hedefim, titiz araştırmanın ve bir hukuk hocaları olarak kendi bilgi ve kavrayışının dayandığı ilkeleri tehlikeye atmadan, bu kitabı sıradan okura ve meslekten insanlar için erişebilir kılmak-tı. Bu kitap boyunca "şirket" sözcüğünü, küçük şirketleşmiş işlet-melerin ya da kâr amacı gütmeyen veya özel kişilere ait gerek bü-yük gerekse küçük şirketlerin aksine, halka açık Anglo-Amerikan işletme şirketini tanımlamak üzere kullandım. Anglo-Amerikan şir-ketleri üzerinde odaklanmaya gelince, dünyanın en büyük ve en güçlü şirketleri ABD'de konumlanmaktadır ve ekonomik küresel-leşme onların etkisini ulusal sınırların ötesine taşımıştır. Anglo-

1. Hank McKinnell ve Joe Badaracco ile görüşme.

2. Görüşmeler, bu kitaptan yola çıkılarak yapılmış belgesel film The Corporati-on/Şirket için banda kaydedilmiştir. Filmi ben yazdım ve ayrıca Mark Achbar ile birlikte filmin yaratıcılığını üstlendik; ayrıca Mark Achbar filmin (Bart Simpson ile) prodüktörlüğünü ve (Jennifer Abbott ile) yönetmenliğini yapmıştı. Görüşmele-ri Mark Achbar, Dawn Brett (benim gibi o da yardımcı prodüktördü) ya da ben ida-re ettik. Bu görüşmelerin çoğuna şahsen katılmadım, soruları ve stratejileri belir-lemekle meşgul oldum. Achbar'a, Abbott'a, Brett'e ve Simpson'a ve ayrıca yapımını üstlenen şirket olan Big Pictures Media'ya, yayıncılara, emeği geçen ve parasal destek sağlayan yatırımcılara teşekkür borçluyum.

Amerikan modelinin unsurları, diğ er ülkelerdeki, özellikle de Avrupa  lkeleri ve Japonya'daki muadillerini de giderek daha çok biçimlendirmektedir.³ Bu nedenlerden ötürü bu kitapta sunulan analizler ve argümanlar dünyanın geri kalanı için de önemli içerimler taşımaktadır.

3. Lawrence E. Mitchell, *Corporate Irresponsibility: America's Newest Export* (New Haven: Yale University Press, 19 Şubat 2002).

I

Şirketin egemen konuma yükselişi

Son 150 yılda şirket, nispeten belirsizlik içeren bir durumdan çıkıp, dünyanın egemen ekonomik kurumuna dönüşmüştür. Bugün hayatımızı şirketler yönetiyor. Ne yiyeceğimizi, neyi seyredeceğimizi, neyi giyeceğimizi, nerede çalışacağımızı ve ne yapacağımızı belirliyorlar. Şirketlerin kültürleri, ikonografileri ve ideolojileriyle topyekûn kuşatılmış durumdayız. Ve tıpkı kilise ve monarşinin diğer dönemlerde yaptığı gibi onlar da heybetli yapılar ve inceden inceye düşünülmüş gösterilerle kendilerini yücelterek, yanılmazlık ve her şeye kadirlik taşıyorlar. Şirketler giderek, hükümette kendilerini denetlemekle yükümlü olanlara kararlarını zorla kabul ettiriyor ve toplumun, bir zamanlar kamusal alanın içine iyice yerleşmiş olan nüfuz bölgelerini kontrol ediyorlar. Şirketin egemen konuma

bu çarpıcı yükselişi, kısmen kurumun meşum kökenleri yüzünden, modern tarihin dikkate değer olaylarından birisi olmuştur.

Enron'un skandal yaratan çöküşünden çok önce, henüz palazlanmaya başlayan bir kurum olarak şirket, boğazına kadar yolsuzluğa ve sahtekârlığa batmıştı. XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başlarında "borsa simsarları" olarak bilinen borsacılar, Londra'da Lombart Street, Cornhill ve Birchin Lane arasındaki dar sokaklardan oluşan ve bir labirenti andıran Exchange Alley'in adı kötüye çıkmış kiraathanelerini sinsice kolaçan ediyor, düzmece şirketlerdeki hisselerini satabilecekleri saf yatırımcılar arıyorlardı. Bu tür şirketler hızla ortaya çıkıyor, spekülasyonla besleniyor ve ardından aynı hızla kapanıyordu. Bunların doksan üçü 1690 ile 1695 yılları arasında ticari faaliyette bulundu. 1698'e gelindiğinde geriye sadece yirmi şirket kalmıştı. 1696'da İngiltere ticaret komisyonu üyeleri, şirket hisselerinin "bu hisselerdeki canlanma haline dair boş yere yaratılmış ve kurnazca yayılmış bir şöhretin cazibesine kapılan cahil insanlara satışı yüzünden" şirket formunun "tamamen yoldan çıkmış" olduğunu rapor etmişlerdi.¹ Komisyon üyeleri telaşlanmış ama büyük olasılıkla pek de şaşırmamışlardı.

İşadamları ve politikacılar, XVI. yüzyılın sonlarında ilk ortaya çıktığı zamandan beri, şirkete kuşkuyla yaklaşmışlardı. Kişisel sadakat ve karşılıklı güven sayesinde birbirine bağlı, nispeten küçük insan gruplarının, hem sahibi olup hem de işletecekleri işletmeler kurmak amacıyla kaynaklarını birleştirdikleri yaygın ortaklık formundan farklı olarak şirket, mülkiyeti işletmeden ayırmıştı – yöneticiler ve işletmecilerden oluşan bir grup firmayı işletirken, hissedarlardan oluşan diğer grup firmanın mülkiyetine sahip oluyordu. Çoğu kişi, eşi benzeri olmayan bu tasarımın yolsuzluğa ve rezaletle yol açacağına inanıyordu. Adam Smith *Wealth of Nations*'''da [Mil-

* Exchange Alley: Londra'da Menkul Kıymetler Borsası'nın yer aldığı bölge. (y.h.n.)

1. Tom Hadden, *Company Law and Capitalism* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1972), 14.

** Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, çev.: Haldun Derin, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

letlerin Zenginliği], “diğer insanların parasının” vekilharçlığını yapmak için işletmecilere güvenilemeyeceği, işletmeler şirket olarak organize edildiğinde kaçınılmaz şekilde “ihmalkârlık ve müsrifliğin” ortaya çıkacağı yönünde uyarıda bulunmaktaydı. Aslında Smith’in bu sözcükleri yazdığı 1776 yılına gelindiğinde şirket İngiltere’de elli yıldan daha uzun bir süredir yasaklanmış durumdaydı. Exchange Alley’i uğraştıran şirket şamatası salgınından illallah demiş İngiliz Parlamentosu, 1720’de şirketi yasadışı ilan etmişti (gerçi bazı istisnalar vardı). Parlamentiye hareketle geçmeye zorlayan, South Sea Company’nin dillere destan çöküşüydü.

Köle ticaretini de kapsayacak şekilde, Güney Amerika’daki İspanyol sömürgeleriyle sınırlı ticaretini sürdürmek amacıyla 1710 yılında kurulmuş olan South Sea Company, başından beri bir dümendi. Aralarında, politik topluluğun önde gelen kişilerinin de bulunduğu şirket yöneticileri Güney Amerika hakkında çok az şey biliyorlardı, kıtayla bağlantıları yok denecek kadar azdı (sözüm ona bir tanesinin Buenos Aires’te yaşayan bir kuzeni vardı.) Üstelik İspanya Kralının kendilerine Güney Amerika sömürgelerinde ticaret yapmaları için, gerekli hakları onlara vermeyi kabul etmeyeceğini de biliyorlardı mutlaka. Şirket yöneticilerinden birinin itiraf ettiği gibi, “İspanyollar sağduyudan yoksun kalmadıkları ... kendi ticaretlerinden vazgeçmedikleri, şu dünyada ellerinde kalan tek değerli şansı israf etmedikleri, yani kısacası kendi yıkımlarını akıllarına koymadıkları sürece”, sadece kendilerine ait olan, kendi sömürgelerinde ticaret yapma yetkisini asla bırakmazlardı. Yine de South Sea Company’nin yöneticileri, muhtemel yatırımcılara, Cheshire peyniri, balmumu ve turşu gibi Britanya’nın yaygın ihraç malları karşılığında, “olağanüstü kârlar”, altın ve gümüş dağları vaat ediyorlardı.²

Yatırımcılar, şirket hisselerini satın almak için akın ettiler; hisseler bir yılda muazzam bir şekilde altı kat değer kazanmış ve ardından şirketin beş para etmez olduğunu anlayan hissedarların paniğe kapılıp, hisseleri elden çıkarmasıyla birlikte hızla düşüşe geç-

2. John Carswell, *The South Sea Bubble* (Londra: Cresset Press, 1960), 51, 42 (“İspanyollar”), 51, 55 (“kârlar”).

mişti. 1720’de, büyük veba salgının Avrupa’yı vurduğu yıl, South Sea Company çöktü – bir tarihçiye göre, “veba salgınının insanların maddeciliğini cezalandırmak üzere Tanrı tarafından gönderildiğine dair batıl korkunun, halk arasında endişeyi “doruğa çıkardığı” yıldı bu.³ Servetler kaybedildi, hayatlar perişan oldu; şirketin yöneticilerinden biri olan John Blunt, öfkeli bir hissedar tarafından vuruldu, kalabalıklar Westminster’a üşüştü ve kral, bu bunalımın üstesinden gelmek için kırdaki inzivasını bırakıp apar topar Londra’ya döndü.⁴ South Sea Company’nin yöneticileri, parlamentonun huzuruna çağrılıp, “ayyuka çıkan dolandırıcılık ve güven ilişkisinin ihlali” yüzünden para cezasına çarptırıldı, bazıları hapse atıldı.⁵ Parlamenterlerden biri onların yılanlar ve paralarla birlikte çuvalların içine tıklıp suda boğulmalarını talep etse de genel olarak sert cezalara uğramadılar.⁶ Şirkete gelince, 1720’de parlamento, Dolandırıcılık Yasası’nı çıkardı; bu yasaya göre, “şirket olmaya yeltenen” bir ortaklık oluşturmak ve “hukuki yetkiye sahip olmaksızın devredilebilir hisseler” dağıtmak suç teşkil ediyordu.

Bugün, tüm rezillikleriyle South Sea Company dümenine benzeyen şirket skandallarının ardından, bir hükümetin kalkıp da, şirket formunu yasaklayacağı kimsenin aklına gelmez. Skandallar döneminde kendi inandırıcı sözlerini aynı ölçüde inandırıcı eylemlerle birleştirmeyi başaramamış bir ABD federal hükümetinden – şirketlerin, son zamanlardaki skandalları ateşleyen, yanıltıcı şekilde ümit verici mali hesap özetlerini önlemek üzere çalışanların hisse senedi opsiyonlarını mali raporlarına masraf olarak geçirmelerini gerektiren bir yasa gibi⁷ – ılımlı reformlar beklemek bile hayal gi-

3. Agy., s. 173

4. Agy.

5. Hadden, *Company Law and Capitalism*, s. 16.

6. Carswell, *The South Sea Bubble*, s. 210.

7. Özellikle hisse senedi opsiyonlarının, çalışanların tazminatını ödemek için yaygın olarak kullanıldığı ileri teknoloji şirketlerinde, hisse senedi opsiyonlarını gereksiz yere izah etme fiyaskosu, rapor edilen kazançları bazen yüzlerce milyon dolar tutarında şişirmektedir. Ancak yatırım grupları, muhasebe kuruluşları, Alan Greenspan ve Warren Buffett gibilerinin yaptığı uygulamaların eleştirilmesine rağmen, federal hükümet bu uygulamayı durdurmak için pek istekli gibi görünmüyor. Neden? Muhtemelen bunun nedeni, güçlü iş çıkarlarının, hükümetin ne yapacağını aşırı ölçüde etkilemesidir. Çok sayıda büyük şirketin – Coca-Cola,

bi gözüküyor. Şirket yönetimi ve muhasebesine özgü daha belirgin kimi sorunları düzeltmek üzere, 2002'de imzalanan Sarbanes-Oxley Yasası'nın, en azından kâğıt üzerinde hoşâ giden çâreler sunmasına karşın,⁸ federal hükümet genelde şirket skandallarına, olsa olsa ağırkanlı ve ürkekçe yaklaşmıştır. Bu yaklaşımı, İngiliz Parlamentosu'nun 1720 tarihli hızlı ve acımasız önlemleriyle karşılaştırdığımızda, geçen üç yüz yıl boyunca şirketlerin, hükümetin kendilerini kontrol etme yeteneğini zayıflatacak büyük bir güç toplamış

General Electric, Home Depot, Dow Chemical Company ve General Motors – artık ihtiyari olarak hisse senedi opsiyonlarını tazminat masrafları olarak gösterdikleri doğrudur; fakat bunlar, bu uygulamadan önemli ölçüde yararlanan şirketler değillerdir. 1960'ların başlarında iş çıkar grupları bu sorunu gidermek üzere Fi-nans Muhasebesi Standartlar Kurulu (muhasebe standartlarının saptanmasından sorumlu kuruluş) tarafından girilen çâbaları engellemek için yoğun lobi faaliyetleri yürütmüş ve başarılı da olmuşlardır. Dahası, bu alanda gelecekte yapılacak her türlü reform çâbaları karşısında da başarılı olmaları mümkün gözüküyor.

8. Sarbanes-Oxley Yasası, Pub. L. No.107-204, 116 Stat. 745, 30 Temmuz 2002 tarihinde başkan tarafından imzalandı. Diğer şeylerin yanı sıra bu yasa, bir muhasebe firmasının aynı şirketin hem denetçisi hem de müşaviri olarak çalışabilmesine sınırlamalar getiriyor. Arthur Andersen'in Enron'un ahlaksızlıklarına suç ortaklığı yapmasına katkıda bulunan söz konusu uygulama, açık bir çıkar çatışması meydana getirmektedir. Bir şirketle yaptığı kârlı müşavirlik sözleşmelerini korumak isteyen bir muhasebe firması, şirketin mali raporlarını denetlemek yerine, bu raporlarla işbirliği yapmak için her türlü teşviğe sahiptir; açıkçası bu, şirketi objektif olarak denetleme yeteğinden taviz vermesine yol açmaktadır. Sarbanes-Oxley Yasası ve bu yasa altında Securities and Exchange Commission (SEC) [Menkul Kıymetler ve Döviz Komisyonu] tarafından çıkarılan yönetmelikler, bir firmanın, müşavirlik hizmetleri sağladığı bir müvekkilini denetlemesini engelleyerek, bu sorunun düzeltilmesinde bir hayli yol katetmiştir. Ayrıca şirketlerin denetim kurullarının güçlerini artırmakta, CEO'ların ve CFO'ların mali raporları tasdik etmelerini talep etmekte (belgelerin tahrifatından "haberdarlar"sa on yıl, bu tahrifatın yapılmasını "istemişler"se yirmi yıl hapis cezasına çâptırılacaklardır) ve ifşâ etme taleplerini güçlendirmektedir. Ne var ki, bazı sorunların, yasanın etkili olmasını sınırlaması muhtemeldir. Birincisi SEC, müvekkil denetlendiği sırada, "bu hizmetlere ait sonuçların denetim işlemlerine tabi olması" kararlaştırıldığı sürece, bir firmanın, yasaklar listesindeki bir denetim müvekkiline müşavirlik hizmetleri sağlamasına izin verecek takdir yetkisine sahiptir. İkincisi, muhasebe firmaları açısından kârlı bir pratik olan ve denetlenen bir mali hesap özeti üzerinde doğrudan etkili bir uygulama olan, vergi beyannamesinin hazırlanması gibi bazı hizmetler yasaklar listesinde bulunmamaktadır. Üçüncüsü, Paul Krugman'ın 22 Ekim 2002 tarihli *New York Times*'taki "Business as Usual" başlıklı yazısında ifade ettiği gibi, SEC'in bütçesi "komik denecek kadar azdır" ve dolayısıyla firmaların bu yasaya itaat etmelerini sağlayacak gücü olmayabilir. Dördüncüsü, bazı eleştirmenlere göre, yasanın gerekleri sulandırılmıştır (bkz örneğin, Fulcrum Financial Inquiry, "Through Rule Making, SEC Continues to Weaken Sarbanes-Oxley," 27 Ocak 2003, www.fulcruminquiry.com).

olduklarını görüyoruz. 1720'de yasamanın bir kalem darbesiyle yasaklayabildiği yeni palazlanmaya başlamış bir kurum olan şirket, artık topluma ve hükümete hükmetmektedir.

Şirket nasıl oldu da böylesine güçlendi?

Bir işletme formu olarak şirketin dehası ve son üç yüz yılda dikkate değer yükselişinin nedeni, sınırsız sayıdaki insanın sermayesini ve dolayısıyla ekonomik gücünü birleştirme yeteneğiydi – ve yeteneğidir de. Anonim şirketler XVI. yüzyılda ortaya çıkmışlardı; bu döneme kadar bir işletmeyi elverişli ölçüde birlikte işleten ve nispeten az sayıdaki insanın sermayesiyle sınırlı ortaklıkların, yeni oluşmaya başlamış endüstrileşmenin henüz seyrek olan büyük ölçekli girişimlerini finanse edecek yeterlilikte olmadığı net bir biçimde ortaya çıkmıştı. 1564'de Company of Mines Royal [Kraliyet Madenleri Kumpanyası], her biri 1 200 sterlinden satılan yirmi dört hisse yoluyla finanse edilmiş anonim bir şirket olarak kuruldu; 1565'te Company of Mineral and Battery Works [Mineral ve Metal İşleme Kumpanyası], daha önceden dağıttığı otuz altı hisseyi toplayarak sermayesini yükseltmişti. New River Company [New River Kumpanyası], birtakım kamu hizmetlerinin yanı sıra Londra'ya tatlı su taşımak üzere 1606'da anonim bir şirket olarak kuruldu.⁹ 1688'de İngiltere'de on beş anonim şirket işletiliyordu; gerçi hiçbirisinin üye sayısı birkaç yüzü aşmıyordu. XVII. yüzyılın son on yılında, şirketlerin sayısı çoğalmaya başlayıp bu işletme formu sömürgelerdeki girişimleri finanse etmek için yaygın bir araca dönüşürken, anonim şirketlerdeki toplam yatırım miktarı da iki katına çıktı. Ancak ortaklık hâlâ, işletmeleri düzenleyen egemen form olarak duruyordu; gerçi şirket, kararlı şekilde aradaki mesafeyi kapatacak, ardından da ortaklığı sollayacaktı.

1712'de Thomas Newcomen, suyu kömür madeninden dışarıya pompalamak için buharla çalışan bir makine icat etti ve farkında olmadan endüstri devrimini başlattı. Sonraki yüzyıl boyunca buhar

* Londra'ya içme suyu sağlamak için 1613 yılında açılan insan yapımı su kanalı. (ç.n.)

9. Hadden, *Company, Law and Capitalism*, s. 13.

gücü, madenlerde, tekstilde (ve ağartma, basma, boyama ve apre gibi yan sanayilerinde), imalathanelerde, bira fabrikalarında ve damıtık içki fabrikalarındaki faaliyet alanını genişleterek, İngiltere’de ve ABD’de büyük ölçekli endüstri gelişimini ateşledi.¹⁰ Bu büyük ölçekli yeni girişimler, ortaklıkların toplayabileceğinden çok daha büyük sermaye yatırımı gerektiriyordu ve dolayısıyla şirketler çoğaldı. Devrimin ardından Amerika’da, 1781 ile 1790 yılları arasında, şirketlerin sayısı 33’ten 328’e çıkarak on kat arttı.¹¹

Dolandırıcılık Yasası’nın 1825 yılında iptal edilmesi ve şirketleşmeye bir kez daha yasal olarak izin verilmesiyle birlikte, İngiltere’de de şirketlerin sayısı çarpıcı şekilde arttı; iş dünyasında, kuşku iş ilişkileri ve dolandırıcılar yeniden yaygınlaştı. Romancı Sir Walter Scott’un o dönemde gözlemlediği gibi, anonim şirketler hızla “çağın modası”na dönüşüvermiş ve yazarlara hicvedecek konu çıkmıştı. Scott yüzünü ekşiterek, yatırımcının bir şirket hissedarı olarak kendi parasını harcayarak para kazandığına işaret ediyordu (daha doğrusu şirketi, kendi atıklarıyla işlemlerini ateşleyebilen bir makineye benzetmişti):

Bu tür bir insan [bir yatırımcı] ekmeğini kendi Ekmek Şirketi’nden, sütünü ve peynirini kendi Süt Ürünleri Şirketi’nden satın alır... kendisinin de üyesi olduğu Şarap İthalat Şirketi’nin yararına fazladan bir şişe şarap içer. Böyle birisi için başka şartlarda katıksız bir savurganlık olarak kabul edilebilecek her hareket ... sağduyuyla uzlaşır görünür Tüketilen malın fiyatı abartılı ve kalitesi düşük bile olsa, bir bakıma kendi kendinin müşterisi olan kişi, sadece kendi yararı için suiistimal edilmektedir. Yok, şayet girişimcilerir oluşturduğu anonim şirket ... Ölüm ve Doktor firması altında tıp camiasıyla birleşecek olursa hissedar, mirasçılara kendi vefat ve cenaze masraflarından yüklüce bir kâr sağlamalarının bir yolunu bulabilir.¹²

10. John Lord, *Capital and Steam Power*, 1925, www.history.rochester.edu/steam/lord/.

11. Scott Bowman, *The Modern Corporation and American Political Thought: Law, Power and Ideology* (University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 1996), s. 41.

12. Scott bunu, 1825 yılında bir İskoç barında kurmaca bir işadamları toplantısında, bir işadamı tarafından söylenmiş bir ifade olarak anlatmaktadır. Walter Scott, *The Waverley Novels – The Betrothed*, cilt 19 (Philadelphia: John Morris & Co., 1892) (Bu kitabı bana hatırlattığı için Miranda Burgess’e teşekkür ediyorum).

Scott'un şirketi hicvettiği sırada şirket de ekonomi ve toplum üzerindeki egemenliğini kurmaya hazırlanıyordu. Buharla çalışan yeni bir makinenin yardımıyla becerecekti bunu: buharlı lokomotif.¹³

XIX. yüzyıl Amerikası'nın kimilerince yüceltilen, kimilerince ise açıkça kötölenen demiryolu baronları, modern şirket döneminin hakiki yaratıcılarıydı. Demiryollarının, korkunç miktarda sermaye yatırımı gerektiren devasa girişimler olmaları nedeniyle –rayları döşemek, lokomotif ve vagonları üretmek, sistemleri işletip bakımını sağlamak– endüstri, işletmelerini finanse etmek için süratle şirket formuna bel bağlamak zorunda kaldı. ABD'de 1850'lerde demiryolu inşaatları hızla arttı ve ardından İç Savaş sonrası tekrar patladı; 1865 ile 1885 yılları arasında yüz bin milden fazla ray döşenmişti. Endüstrinin büyümesiyle birlikte şirketlerin sayısı da arttı.¹⁴ İngiltere için de aynı şey geçerliydi; demiryolları, anonim şirketler sayesinde 1825 ile 1849 yılları arasında sermaye miktarlarını yükselttiler; sermaye miktarı, 200.000 sterlinden, 230 milyon sterline ulaşarak, bin katın üzerine çıktı.¹⁵

Railways and the Growth of the Capital Market'te M.C. Reed'in ileri sürdüğü gibi, "demiryolu sisteminin ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasının en önemli yan ürünlerinden biri", sistemin "şirket menkul değerleri açısından bir ulusal pazarın gelişimine yardım etmekte oynadığı rol"dü.¹⁶ Gerek ABD'de gerekse İngiltere'de demiryolları, XIX. yüzyılın başında şirketlere yatırım yapan, nispeten küçük bir zenginler zümresinin sağlayacağından çok daha fazla sermaye yatırımı gerektiriyordu. XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, her iki ülkedeki piyasaları dolduran demiryolu hisseleriyle birlikte, orta sınıftan insanlar ilk kez şirket hisselerine yatırım yap-

13. Devrim öncesi Amerikan şirketinin tarihi, İngiliz şirket tarihinden ayrılamaz. Başsavcı John Marshall'ın 1819 tarihli *Darhmouth College mütevelli heyetinin Woodward'a karşı açtığı davada kabul ettiği üzere*: "Bir şirket, bu şirketin ayrıcalıkları ve yetersizlikleri konusundaki düşüncelerimiz bütünüyle İngiliz hukukundan kaynaklanmaktadır."

14. Bowman, *The Modern Corporation and American Political Thought*, s. 41-42.

15. Paddy Ireland, "Capitalism without the Capitalist: The Joint Stock Company Share and the Emergence of Modern Doctrine of Separate Corporate Personality," *Journal of Legal History* 17 (1996): s. 63.

16. Agy, s. 62.

maya başladılar. *The Economist*'in o dönemde belirttiği gibi, “artık herkes borsadaydı ... yoksul tezgâhtarlar, biçare esnaf çırakları, ıskartaya çıkarılmış askerler ve müflisler – tümü birden büyük parasal çıkarın saflarına katıldılar.”¹⁷

Gelgelelim, borsalara daha geniş kamusal katılımın önünde bir engel vardı: bir kişinin, bir şirkete yaptığı yatırımın miktarına bakılmaksızın, o kişi *şahsen*, şirketin borçlarından sınırsızca sorumluydu. Şayet bir şirket batarsa, yatırımcıların evleri, tasarrufları ve diğer şahsi servetleri, alacaklıların tazminat taleplerine maruz kalacaktı; bu da bir kişinin bir şirkette hisse sahibi olarak, mali yıkımı göze alması anlamına geliyordu. Bu risk ortadan kaldırılmadıkça, halkın büyük çoğunluğu açısından hisse sahibi olmak, gerçekten cazip bir tercih olamazdı. Ve çok geçmeden bu risk ortadan kaldırıldı. XIX. yüzyılın ortalarında, iş dünyasının liderleri ve politikacılar, genel olarak, hisse sahiplerinin sorumluluğunu, şirketteki yatırım miktarlarıyla sınırlayacak yasa değişimini savundular. Şayet bir kişi, 100 sterlin değerinde hisse satın almışsa, şirketin başına ne gelirse gelsin, sadece bu miktardan sorumlu olacaktı. “Sınırlı sorumluluk” olarak bilinen kavramın taraftarları, orta sınıftan yatırımcıları borsaya çekmek için gerekli olduğunu söyleyerek bu fikri desteklediler. 1851’de Ortaklık İçin Kurulan Komisyon (İngiltere), “Sınırlı sorumluluk orta gelirlilerin, zengin komşularıyla birlikte yatırımlarda pay sahibi olmalarına izin verecek” diye rapor ediyordu; karşılığında bu, “kendilerine saygılarının artacağı, zekâlarının teşvik edileceği ve mülkiyet yasaları hususunda düzen ve saygıyı korumak için ek bir gerekçe sağlanacağı” anlamına gelmekteydi.¹⁸

17. Agy, s. 65.

18. Select Committee on the Law of Partnership, 1851, B.P.P., VII, vi (Rob McQueen’in Griffith University’de yaptığı “Company Law in Great Britain and the Australian Colonies 1854-1920: A Social History,” başlıklı doktora tezinde aktarıldığı gibi, s. 137). Sınırlı sorumluluk ile orta-sınıf yatırım sermayesi arasındaki daha fazla tartışma için bkz Ronald E. Seavoy, *The Origins of the American Business Corporation, 1784-1855: Broadening the Concept of Public Service During Industrialization* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1982); Phillip Blumberg, *The Multinational Challenge to Corporation Law: The Search for a New Corporate*

Komisyonun sonraki yorumunun alttan alta ima ettiği bir hedef olan, işçilerin kapitalist sisteme katılması yoluyla sınıf çatışmasının sona erdirilmesi, sınırlı sorumluluk açısından, muhtemel yatırımcılar havuzunu genişleten ekonomik bir gerekçe olmanın yanı sıra politik bir gerekçe olarak da sunulmuştu. *Edinburgh Journal*'da yer alan 1853 tarihli bir makale şöyle yazıyordu:

İşçi kapitalistin durumunu anlamaz. Bunun çaresi, işçinin pratik deneyim sayesinde kapitalistin durumunu anlamasına yardım etmektir... Ortak bir sermayenin sahipleri olarak birlikte hareket etmeleri sağlandığında işçiler çok geçmeden, sermaye ile emek arasındaki ilişkilere dair tüm görüşlerinin radikal bir değişim geçirdiğine tanık olacaklardır. Küçük bir firmayı vasat bir seviyede bir arada tutmanın bile nasıl bir endişe ve zahmete mal olduğu öğreneceklerdir... orta sınıf ve işçi sınıfı, anonim şirket ilkelerini uygulayarak büyük maddi ve toplumsal menfaat sağlayacaktır.¹⁹

Oysa sınırlı sorumluluğa karşı çıkanlar da vardı. Atlantik'in her iki yakasında da eleştirmenler, sınırlı sorumluluğa esas olarak ahlâki zemin üzerinden karşı çıkıyorlardı. Yatırımcıların şirket iflaslarından yara almadan kurtulmalarına izin vermesi nedeniyle, sınırlı sorumluluğun yüzyıllardır ticaret dünyasını yöneten bir değer olan kişisel ahlâki sorumluluğu zayıflatacağına inanıyorlardı. Gilbert and Sullivan'ın şirketi keskin bir dille hicvettiği *Utopia Ltd.* şarkısındaki hayali bir karakter olan şirket kurucusu Mr. Goldbury gibi, uygulanacak olan sınırlı sorumluluk sayesinde, yatırımcılar pervasızca şirketlerinin kaderine kayıtsız kalabilirlerdi:

Bir Rothschild olabilirsin gerçi, kendi çapında,
Şirket olarak derin acılara gark olmuşsun oysa,
Tasfiyeciler "kafana takma – ödeme yapmana gerek yok" diyor ya sana
Sen de, yarın başka yeni bir şirket kurarsın nasılsa!

Personality (Oxford: Oxford University Press, 1993); "Report of the Select Committee in Investments for the Savings of The Middle and Working Classes," 1850, B.P.P., XIX, s. 169.

19. McQueen, "Company Law in Great Britain and the Austrian Colonies 1854-1920" içinde aktarılıyor, s. 75.

Sınırlı sorumluluğun İngiltere'ye girişinin aleyhinde konuşma yapan bir parlamenterin dediği gibi, halk, sınırlı sorumluluğun "Ticaret yasalarının ilk ve en doğal ilkesine saldıracağı ..." konusunda endişe taşıyordu, "her insan, muktedir olduğu sürece, sözleşme yaptığı borçları ödemeye mecburdu. Sınırlı sorumluluk, "insanların sınırlı bir zarar riskiyle, ancak sınırsız kazanç fırsatıyla ticaret yapmalarını sağlayacak", dolayısıyla "ahlâksız ve basiretsiz bir spekülasyon sistemi"ni teşvik edecekti.²⁰

Bu tür itirazlara rağmen sınırlı sorumluluk, İngiltere'de 1856 yılında, ABD'de ise XIX. yüzyılın son yarısında (farklı eyaletlerde farklı dönemlerde) şirketler hukukuna sağlam şekilde yerleştirildi. En azından, yatırımcıların kaybetmeye zorlanabileceği para miktarı açısından, hisselerle yatırım yapmanın içerdiği risklerin artık ortadan kalkmasıyla birlikte borsalara yaygın kamu katılımının ve yatırımcıların ellerindeki değerleri çeşitlendirmesinin önündeki engeller kalkmış oldu. Buna rağmen XIX. yüzyılın sonuna kadar, ABD'de halka açık şirketler nispeten seyrekti. Demiryolu endüstrisinin dışında kalan önemli şirketler, genellikle aile şirketleriydi ve hisseleri olsa bile bunlar borsalarda değil, kişiler arasında doğrudan alınıp satılıyordu. Oysa XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde halka açık şirketler ekonomi sahnesinde yerlerini almışlardı.²¹

1890'lardan başlayarak yirmi yıl gibi kısa bir sürede şirket, devrimci bir dönüşüm geçirdi. Her şey, New Jersey ve Delaware (şu anki şirketlerden sorumlu eyalet işleri bakanına göre "şirketlerin yuvası olarak bilinen ilk eyalet"²²) eyaletlerinin, kendi şirket yasalarından istenmeyen kısıtlamaları çıkararak, şirketleşmiş, değerli işletmeleri kendi yasal yetki alanlarına çekmeye çalıştıkları vakit başladı. Bir sürü şeyin yanı sıra bu eyaletler,

20. Barbara Weiss, *The Hell of the English: Bankruptcy and the Victoria Novel* (Lewisburg, Pa.: Bucknell University Press, 1986) içinde aktarılıyor, s. 148.

21. Morton Horwitz, "Santa Clara Revisited: The Development of Corporate Theory," *Corporations and Society: Power and Responsibility* içinde; ed. Warren Samuels and Arthur Miller (New York: Greenwood Press, 1987), s. 13.

22. Dr. Harriet Smith Windsor ile görüşme.

- İşletmelerin, sadece dar olarak tanımlanmış amaçlar için şirketleşmelerini, sadece sınırlı süreler için var olmalarını ve sadece belirli yerlerde çalışmalarını gerektiren kuralları kaldırdılar;
- Şirket birleşmeleri ve bunların iktisapları üzerindeki kontrollerini adamakıllı gevşettiler; ve
- Bir şirketin, başka bir şirkette hisse sahibi olamayacağı kuralını kaldırdılar.

Şirketleşmiş işletmeler rekabetinde devre dışı kalmak istemeyen diğer eyaletler de çok geçmeden kendi yasalarında benzer düzeltmeler yaptılar. Değişimler kısa sürede bir şirketleşme fırtınası yarattı; işletmeler yeni bir özgürlük ve güç arayışına girerken, şirketleşme bu talepleri karşılıyordu. Ne var ki, şirket birleşmeleri ve iktisapları üzerindeki önemli kısıtlamaların kaldırılmasıyla birlikte, küçük ve orta büyüklükteki çoğu şirket çok geçmeden, az sayıdaki çok büyük şirket tarafından yutuldu – 1898 ile 1904 yılları arasında 1800 şirket 157 şirket halinde birleşmişti.²³ On yıldan daha az bir sürede ABD ekonomisi, bireylerin sahibi olduğu girişimlerin kendi aralarında serbestçe rekabet ettiği bir ekonomiden, sahiplerini çok sayıdaki hissedarın oluşturduğu birkaç devasa şirketin egemen olduğu bir ekonomiye dönüştü. Böylece şirket kapitalizmi dönemi başlamış oldu.

Ünlü bir tekel karşıtı ve demiryolu reformcusu olan Newton Booth, California valisi olduğu 1873 yılında, “Demiryolundaki her travers, küçük bir hissedarın mezarıdır,” diye belirtiyordu. Booth’un mesajı açıktı: Büyük şirketlerde hissedarların gücü ve kontrolü yok denecek kadar azdı. XX. yüzyılın başlarında şirketler genellikle, her yere dağılmış binlerce, hatta yüz binlerce adı sanı bilinmeyen hissedarın birleşiminden oluşuyordu. Güçlerinin fazlasıyla seyretilmesi yüzünden, birey olarak idari kararları etkileyemiyorlardı; kolektif biçimde hareket edemeyecek kadar da darmada-

23. Roland Marchand, *Creating the Corporate Soul: The Rise of Public Relations and Corporate Imagery in American Big Business* (Berkeley: University of California Press, 1998), s. 7.

ğıniktılar. Sonuçta hissedarların büyük şirketlerdeki güçlerini ve kontrollerini kaybetmeleri, yöneticilerin kazancı olup çıkmıştı. 1913'te "para tröstü"nün araştırılması için kurulan ve Kongre üyesi Arsène Pujo'nun başında olduğu bir kongre komisyonu şöyle rapor ediyordu:

Çağrılan tanıkların hiçbiri ülke tarihinden, hissedarların büyük bir şirketteki mevcut yönetimi devirmeyi başardıkları herhangi bir örnek gösteremedi; ayrıca hissedarlar, işlerin yolunda olup olmadığını ya da dürüst şekilde yönetilip yönetilmediğini saptamak için bir şirketin mevcut yönetiminin incelenmesinin güvence altına alınmasını da şimdiye dek başaramadılar... Çok sayıda hissedarın dağınık halde bulunduğu tüm büyük şirketlerde yönetim neredeyse kendi kendine sürüyor ve himayenin gücü, hissedarların kayıtsızlığı ve diğer etkiler sayesinde hisselerin çoğunluğunu kontrol edebiliyor.²⁴

Tüm pratik amaçlar bakımından hissedarlar, sahip oldukları şirketlerde ortadan kaybolmuşlardı.

Hissedarların, yani gerçek şahısların, uygulamada şirketlerden uzaklaştırılmasıyla birlikte yasa, firmaların ekonomi içinde işletilmesi için gerek duyulan yasal hakları ve görevleri üstlenecek başka birini, başka bir kişiyi bulmak zorundaydı. Bu "kişi" şirketin kendisi olup çıktı. 1793 gibi erken bir tarihte şirket konusunda bir uzman, şirketi tanımlarken tüzel (şirket) kişiliğinin mantığının da ana hatlarını çiziyordu:

Hukuk politikası tarafından, muhtelif bağlamlarda bir birey olarak hareket etmek, özellikle mükiyet alıp vermek, senet imzalamak, dava açmak ve açılmak, müşterek olarak ayrıcalıklardan ve dokunulmazlıklardan yararlanmak üzere yetkilendirilmiş, yapay bir form altında sürekliliğe sahip, özel bir ad altında tek bir topluluk halinde birleşmiş çok sayıdaki bireyden oluşan bir toplam.²⁵

Başka bir bilimcinin 1825'te belirttiği gibi, ortaklıklarda "yasa bi-

24. Edward Herman, *Corporate Control, Corporate Power* (Cambridge, England: Cambridge University Press, 1981), s. 7 ("bağlantılar" ve "tanıklar").

25. Steward Kyd, *A Treatise on the Law of Corporation* (1793), cilt 1, s.1; Ireland, "Capitalism without the Capitalist", 45.-46. sayfalarda alıntılanıyor.

reylere yönelir”; öte yandan şirketlerde “yasa sadece imtiyaz yaratığını, tüzel kişiyi görür, bireyleri tanımaz.”²⁶

XIX. yüzyılın sonunda garip bir hukuki simya sayesinde mahkemeler şirketi, malikleri ve yöneticileri olan kanlı canlı insanlardan ayrı, kendi kimliğine sahip bir “kişi”ye tümüyle dönüştürmüş ve tıpkı gerçek bir kişi gibi, kendi adına iş ilişkilerini yürütmek, servet elde etmek, işçi çalıştırmak, vergi ödemek ve haklarını talep edip eylemlerini savunmak üzere mahkemeye gitme yetkileriyle donatmıştı. Tüzel kişi, en azından hukuk nezdinde şirketlerin malikleri olan gerçek şahısların yerini almış oldu. Bir hukuk profesörünün 1911 yılında tanımladığı gibi, artık “hayali ya da kurmaca değil gerçek, yapay değil doğal” bir mevcudiyet olarak görülen şirket, özgür ve bağımsız bir varlık olarak yeniden tasarlanmıştı.²⁷ Böylelikle yüzyıllardan beri kullanılan “ödenek teorisi” yürürlükten kaldırıldı; bu teoriye göre şirketler hükümet politikasının birer aracı olarak ele alınıyor ve şirketlerin, kendilerini yaratıp işlev göstermelerini sağlayan hükümet kuruluşlarına bağımlı sayılıyor. Ödenek teorisiyle birlikte şirketleri külfetli kısıtlamalarla zora sokan mantıksal temeller de ortadan kalktı. Buradaki mantık şuydu: İnsana benzeyen doğal bir varlık olarak tasavvur edildiklerinde şirketler özgür bireyler olarak yaratılmalıydı; bu mantık, New Jersey ve Delaware’daki teşebbüslerin ve 1886’daki Anayasa Mahkemesi kararının önceliklerinin temelini oluşturan mantıktı. Söz konusu kararda, “kişiler” oldukları için şirketler, ABD Anayasası’nın On dördüncü Kanun Değişikliği’ndeki “hukuki bir sürecin yürürlükte olan kanun ve kurallar gereğince ele alınması” ve “yasaların eşit koruması”na yönelik haklar, yani aslen azat edilmiş köleleri korumak üzere Anayasa’ya yerleştirilmiş haklar tarafından korunmalıydılar.²⁸

26. John George, *A View of the Existing Law of Joint Stock Companies* (1825), s. 29; Paddy Ireland “Capitalism without the Capitalist” s. 45’te alıntılanıyor.

27. University of Chicago hukuk profesörü Arthur W. Machen; Horwitz, “Santa Clara Revisited” s. 51’de aktarıyor.

28. *Santa Clara County’nin Southern Pacific Railroad’a karşı açtığı dava*, 118 U.S. 394 (1886). 1890 ile 1910 yılları arasında iş çıkarları mahkemelerde On dördüncü Kanun Değişikliği’ne 288 kez başvurdu; Şirketler, Hukuk ve Demokrasi Programından Mary Zepernick’in bir görüşme sırasında söylediği gibi, Afrika kökenli A-

Şirketin büyüklüğü ve gücü arttıkça, insanların şirkete yönelik korkularını yatıştırma ihtiyacı da baş gösterdi. Pek çok Amerikalı, artık devasa yaratıklara dönüşmüş şirketlerin toplumsal kurumlarını ve hükümetlerini işgal etme tehlikesinin farkına varmıştı ve XX. yüzyılın başlarındaki şirket birleşmesi hareketinin ardından şirket, ilk ciddi meşruiyet krizini yaşadı. Şirketlere artık yaygın olarak, ruhsuz, devasa yaratıklar gözüyle bakılıyordu – tasasız, gayrişahsi ve ahlâkdışı. Hükümet eliyle daha fazla düzenleme [regülasyon] yapılmasına, hatta, şirketlerin kaldırılmasına yönelik talepler gide-rek yaygınlaşırken, şirketler, birdenbire (özellikle büyüyen işçi ha-reketinden gelen) genel hoşnutsuzluk ve örgütlü muhalefetle karşı karşıya kaldılar. İş dünyasının liderleri ve halkla ilişkiler uzmanla-rı çok geçmeden, kuruma ait yeni güçlerin ve ayrıcalıkların yeni halkla ilişkiler stratejileri gerektirdiğinin farkına vardılar.

1908’de, Amerika’da dönemin en büyük şirketlerinden biri olan AT&T ve onun ABD’de telefon hizmetleri tekelini elinde tutan ana şirketi Bell System, kuşku içindeki halkı şirketi sevmesi ve kabul etmesi yönünde ikna etme amacıyla kendi türünde ilk olan bir rek-lam kampanyası başlattılar. Tıpkı hukukun, içindeki gerçek şahıs-ların ortadan kayboluşunu telafi etmek için şirketi bir kişiye dönüş-türmesi gibi, AT&T’nin kampanyası da halkın ruhsuz ve insanlık dışı bir varlık olarak şirkete karşı beslediği kuşkuları yenme gayre-tiyle şirketi insani değerlerle donatıyordu. AT&T’nin ikinci başkan-larından birini kaygılandığı gibi “büyüklük”, şirketin içini insa-ni değerler bakımından boşaltıyor, şirketi “insani anlayış, insani duygudaşlık, insani temaslar ve doğal insani ilişkiler”den yoksun bırakıyordu. Büyüklük, “kamuyu şirketin bir şey olduğuna” ikna

merikalılar, 19 kez baş vurmuşlardı. *Lochner – New York* davasının 1905 tarihli kararıyla başlayan Fourteenth Amendment adına, Yargıtay, sonraki otuz yıl bo-yunca eyaletlerin, işçileri maksimum çalışma saatleri ve minimum ücretlerden ko-ruyan önlemler gibi, düzenleyici önlemleri yasalastırmalarını engelleyecek bir hu-kuk kuralı oluşturdu. 1937’de, Yargıtay’ın regülasyon karşıtı eğilimleriyle kendi New Deal’ini engelleyebileceğinden korkan Başkan Roosevelt, Yargıtay’a, hepsi New Deal sempatisini olan beş yeni hâkim atayacağı işaretini veriyor, Yargıtay’ı, hükümete yönelik daha saygılı bir duruş benimsemeye sevk ediyordu. Ancak son zamanlar mahkemeler bir kez daha, Anayasa’da şirket haklarına söz vermeye ve kendi görüşlerine göre şirketlere aykırı olan yasaları kaldırmaya başladılar.

etmişti. Başka bir AT&T çalışanı, “insanların şirketi anlamalarını ve sevmelerini sağlamanın” gerekli olduğuna inanıyordu. “Sadece bile isteye şirkete bağımlı olmaları için değil – sadece şirketi bir zorunluluk olarak hesaba katmaları için değil – sadece doğruluğunu sorgulamadan şirketi kabul etmeleri için de değil – fakat şirketi sevmeleri için – ona karşı gerçek bir şefkat beslemeleri için.” 1908’den 1930’ların sonuna dek AT&T kendisini bir “dost ve komşu” olarak tanıttı ve reklam kampanyalarında şirket çalışanlarını ön plana çıkararak kendisine bir insan çehresi vermeye çalıştı. Hisse-darlar gibi çalışanlar da, özellikle telefon operatörleri ve hat döşeyicileri, düzenli olarak şirketin reklamlarında rol aldılar. “Hissedarlarımız” başlıklı bir dergi reklamı, tahminen dul bir kadını, iki küçük çocuğunun bakışları altında elindeki AT&T hisse senetlerini inceleyen göstermektedir; başka bir reklam, AT&T’nin “kamu hizmeti sahipliğine ilişkin yeni bir demokrasi”, yani “doğrudan halk tarafından sahiplenilen – bir kişi tarafından değil, herkes tarafından kontrol edilen -” bir demokrasi olduğunu söylemektedir.²⁹

Çok geçmeden AT&T’nin açtığı yolu diğer büyük şirketler de izledi. Örneğin General Motors, reklam ajansının ifadesine göre “şirkete bir *aile* vasfı yükleyerek bu kurumu kişiselleştirmeyi” amaçlayan reklamlar yayınladı. Dönemin kurumsal reklamlardan sorumlu GM yöneticisi Alfred Swayne, “ ‘şirket’ sözcüğünün soğuk, gayrişahsi olduğunu, yanlış anlamaya ve güvensizliğe yol açtığını” belirtiyordu, oysa “ ‘Aile, şahsi, insani ve dostçadır. Bizim General Motors’tan anladığımız budur – cana yakın, büyük bir hane halkı.”³⁰

Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna gelindiğinde, aralarında General Electric, Eastman Kodak, National Cash Register, Standard Oil, U.S. Rubber ve Goodyear Tire & Rubber Company’nin bulunduğu Amerika’nın önde gelen bazı şirketleri kendilerine hayırsever ve sosyal sorumluluk sahibi bir imaj tasarlamakla meşguldü. Bu trendi tanımlamak için kullanılan “Yeni Kapitalizm” tabiri, iyi ku-

29. Marchand, *Creating the Corporate Soul*, 8 (“insan” ve “genel”), 4 (“şefkat”), 76 (“doğrudan”).

30. Agy., 139.

rum sal yurttaşlık vaatleriyle, daha iyi ücret ve çalışma koşulları uygulamalarıyla şirketlerin imajını yumuşattı. Bir yandan yurttaşlar hükümetlerden şirket gücünün dizginlerini ellerinde tutmalarını talep ediyor, öte yandan savaş sırasında hayatlarını tehlikeye atan ve işçi olarak daha iyi muamele görmek isteyen Birinci Dünya Savaşı gazilerinin ülkeye dönmeleriyle birlikte işçi sınıfı militanlığı yaygınlaşıyordu; bu atmosferde Yeni Kapitalizm yandaşları, hükümet ve sendikaların zorlayıcı baskıları olmadan da şirketlerin iyi olabileceğini kanıtlamaya çalışıyorlardı.³¹

XX. yüzyılın ortalarında otuz iki yıl boyunca Goodyear Tire'a başkanlık eden, hareketin liderlerinden Paul W. Litchfield, işçiler ile kapitalistler arasındaki bölünme ve çatışmanın yerini eşitlik ve işbirliği almadıkça kapitalizmin ayakta kalamayacağına inanıyordu. Kendisiyle aynı dönemden kimi iş adamları tarafından bir sosyalist ve Marksist olarak damgalanmasına karşın Litchfield, işçilerinin ve işçi ailelerinin sağlık, refah ve eğitimlerini iyileştirmek ve şirket işlerinde işçilerine daha fazla söz hakkı vermek üzere tasarladığı programlarla hızla kendi yolunda ilerledi. En gurur duyulan başarılarından biri, ulusal model örnek alınarak oluşturulmuş, ücretleri de içerecek şekilde istihdam mevzuları hakkında yetkiye sahip İşçi Senatosu ve Temsilciler Meclisi'ydi. Litchfield kendi hayırsever politikalarını, Goodyear'ın başarısı için bir zorunluluk olarak savunuyordu. "Goodyear'ın insani niteliğe özgü her şeyi vardır" diyordu, "ve Goodyear, Amerikan endüstrisinin saflarında göz kamaştırıcı bir hızla yükselmesini, iş yöntemlerine olduğu kadar tümüyle bu insani niteliğine de borçludur."³²

Şirketlerin aleyhteki kamuoyundan canları yanınca, 1930'larda şirket sosyal sorumluluğu tekrar canlandı. O dönemde pek çok insan, şirket açgözlülüğünün ve kötü idaresinin Büyük Bunalım'a yol açtığına inanıyordu. Hâkim Louis Brandeis'in 1933 tarihli bir Anayasa Mahkemesi kararında ifade ettiği görüşünü paylaşıyorlardı:

31. Kim McQuaid, "Young, Swope and General Electric's 'New Capitalism': A Study in Corporate Liberalism, 1920-33," *American Journal of Economics and Sociology* 36 (1977): 323.

32. Jeffrey L. Rodengen, *The Legend of Goodyear: The First 100 years* (Fort Lauderdale, Fla.: Write Stuff Syndicate, 1997).

Şirketler, kötülük yapmaya muktedir “Frankenstein canavarları”ydı.³³ Buna yanıt olarak iş dünyası liderleri şirket sosyal sorumluluğuna sarıldılar. İnsanların şirketlere karşı besledikleri inancı yeniden canlandırmak ve merkezi hükümet idaresine yönelik artan ilgilerini tersine çevirmek için bunun en iyi strateji olduğuna inanıyorlardı. Dönemin General Electric başkanı olan Gerard Swope 1934 yılında, büyük iş dünyası liderleri arasındaki yaygın düşüncüyü dile getirmişti: “*Demokratik toplumun, hükümet aracılığıyla harekete geçirilmesinden ziyade organize endüstri, çalışanlarına, kamuya ve hissedarlarına karşı sorumluluğunun farkına varıp, önderliği almak zorundadır (italikler bana ait).*”³⁴

Bundan iki yıl önce Adolf Berle ve Gardiner Means, klasik yapıtları *The Modern Corporation and Private Property*’de benzer bir fikri desteklemişlerdi. Şirketin “(henüz fiili olmasa da) potansiyel açıdan modern dünyanın egemen kurumu” olduğunu ileri sürüyorlardı; şirket yöneticileri, “endüstrinin prensleri”ne dönüşmüştü, şirketler ise feodal tımar sistemlerine benziyordu. Toplum üzerinde bunca güç kazandıkları için onları idare eden insanlar, sadece hissedarlarının çıkarlarına değil, tıpkı hükümetler gibi, bir bütün olarak toplumun çıkarlarına da hizmet etmeye mecburdular. “Toplumdaki çeşitli gruplara ait talep çeşitliliğinin dengelenmesi ve gelir akışının kişisel açgözlülüğünden ziyade, kamusal politika temelinde her bir gruba kısımlar halinde tahsis edilmesi yoluyla büyük şirketlerin ‘kontrolü’, tamamen tarafsız bir teknokrasi halinde gelişmelidir” diye yazıyorlardı. Berle ve Means, “şirket sistemi ayakta kalmak istiyorsa”, şirketlerin muhtemelen bu yeni yaklaşımı benimse-

33. *Louis K. Liggett Co. ve diğerlerinin Lee, Comptroller ve diğerlerine açtığı dava*, 288 US 517 (1933), 548, 567. 34.

34. Gerard Swope, *The Swope Plan: Details, Criticisms, Analysis* (New York: Business Bourne, 1931), 22. Aktaran E. Merrick Dodd, “For Whom Are Corporate Managers Trustees?” *Harvard Law Review* 45 (1932): 1145-1163. Dodd ayrıca iktisat tarihçisi Charles Beard’ın Swope ve planı hakkındaki gözlemini yüzünü ekşilterek aktarmaktadır: “Mr. Swope, olayların adamı olarak, General Electric Company’nin başkanı olarak konuşuyordu. Peşin peşin ifadesini kınayacak akademik bir kusur yoktu; ulaştığı sonucu karartacak yersiz bir coşku belirtisi de yoktu. İlkel toplumlarda rahip-kraların sorgusuz sualsiz kanun yapması gibi, ABD’deki bir endüstrinin kaptanı da bilge kişilerin küçümsemesiyle ya da pratik kişilerin alayıyla karşılaşmadan yeni bir şey önerebilirdi (1155).”

meye mecbur olacakları yönünde uyarıda bulunuyorlardı. O dönemde, şirket üzerine çalışan tanınmış bir diğer uzmanı olan Profesör Edwin Dodd ise şirketlerin sosyal sorumluluk sahibi olacaklarından kuşku duyuyor, fakat en azından sosyal açıdan sorumluluk taşıyormuş gibi görünmedikleri takdirde meşruiyetlerini ve dolayısıyla da güçlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklarına inanıyordu. Dodd 1932 yılında *Harvard Law Review*'de "Büyük ölçekli modern endüstri, belli başlı şirketlerimizin yöneticilerine muazzam bir güç sağlamıştır" diye yazıyordu. "Dolayısıyla [yöneticilerin] mevcut güçlerini koruma arzusu, kendilerinin, sadece ortalıkta görülmeyen maliklerinin hizmetçileri değil, şirketin etkilediği tüm çıkarların koruyucuları oldukları görüşünü benimseyip yaymaya teşvik ediyor onları."³⁵

Şirket liderlerinin kendilerini düzenleyebilecek kapasitede olduklarını iddia etmelerine rağmen, 1934 yılında Başkan Franklin D. Roosevelt, bir sürü şeyin yanı sıra, şirket gücünü ve özgürlüğünü frenleyerek ekonominin sağlığını yeniden canlandırmayı amaçlayan düzenleyici reformlar paketini, New Deal'ı [Yeni Anlaşma] yarattı. Şirketleri düzenleme ve modern düzenleyici devleti kurma yönündeki ilk sistematik çaba olarak Yeni Anlaşma'yı, dönemin iş

35. Adolf A. Berle ve Gardiner C. Means, *The Modern Corporation and Private Property* (New York: Harcourt, Brace & World, 1968), 4 ("prensler"), 312-13 (ağgözlük), 312 ("hayatta kalma"); Dodd, "For Whom Are Corporate Managers Trustees?," 1157. Şirket prestijini, İkinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla birlikte kısmen yeniden elde etti. Şirketlerin faşizmi bozguna uğratabilecek önemli bir faktör olduklarına inanılıyordu; savaşa giren bir ulusun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde işletmelerini dönüştürmüş olmaları nedeniyle, o dönemde şirketlere "demokrasinin mühimmat depoları" deniliyordu. Oysa savaş, işçiler ile koruyucu kurumlar arasındaki bağları da güçlendirmişti: hükümet ve artık çok daha güçlü hale gelmiş olan örgütlü işçi sınıfı. Buna karşın iş dünyası, güçlü, örgütlü bir politik mevcudiyete dönüşmek için savaşın ardından sistematik bir kampanyaya başladı. Şirketleri hayırsever, sorumlu ve hükümet tarafından işlerine karışılmayan kurumlar olarak gösteren politik bir iklimin gelişmesine yardım etmek için şirket, lobi ve finansman faaliyetlerine girişti ve bireyciliğin, rekabetçiliğin ve serbest girişimin Amerikan Yaşam Tarzı'yla eş anlamlı olduğuna Amerikalıları ikna etmek için Ulusal İmalatçılar Birliği öncülüğünde bir halkla ilişkiler kampanyası başlatıldı. Bkz. Elizabeth A. Fones-Wolf, *The Selling of Free Enterprise: The Business Assault on Labor and Liberalism 1945-1960* (Urbana: University of Illinois Press, 1994). 4. Bölüm'de tartışıldığı gibi bu kampanya 1970'lerin başlarından itibaren gerçekten semeresini verdi.

dünyası liderlerinin çoğu kötölemiş ve küçük bir işadamları grubunun Roosevelt yönetimini devirmek üzere darbe girişiminde bulunmasına bile yol açmıştı. Komplo başarısız olsa da (Yeni Anlaşma'nın ele alındığı 4. Bölümde daha ayrıntılı olarak tartışılmaktadır), çok sayıdaki iş dünyası liderinin Roosevelt'e karşı beslediği düşmanlığın boyutunu yansıtmaları açısından önemliydi. Ne var ki, kapsadığı pek çok düzenleyici usulle birlikte Yeni Anlaşma'nın ruhu da hükmünü sürdürdü. Yeni Anlaşma'nın ortaya çıkışını izleyen elli yıl boyunca, İkinci Dünya Savaşı sırasında, savaş sonrası dönemde, 1960'lar ve 1970'lerde şirketlerin artan gücü, hükümet eliyle düzenlemenin sürekli genişlemesi, sendikalar ve sosyal programlar sayesinde hiç değilse kısmen dengelendi. Ardından, tıpkı buharlı makineler ve demiryollarının, yüz yıl önce şirket denen dev yarattığı oluşturmak üzere yeni yasalar ve ideolojilerle birleşmesi gibi, teknoloji, hukuk ve ideolojinin yeni bir yakınlaşması – ekonomik küreselleşme – pusulanın yönünü, daha büyük düzenleyici kontrole sahip şirketlere doğru çevirmiş ve şirketleri emsali görülmemiş bir güç ve nüfuzla donatmıştır.

1973'te, dünyanın petrol kaynaklarını kontrol etmek üzere kartel benzeri bir tarzda işleyen Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) kurulmasıyla birlikte petrol fiyatlarındaki ani yükseliş yüzünden ekonomi sarsıldı. Çok geçmeden bunu, yüksek işsizlik oranı, dizginlenemeyen enflasyon ve büyük bir ekonomik durgunluk izledi. Hükümet düzenlemesi ve diğer hükümet müdahalesi yöntemlerini tercih eden, Yeni Anlaşma mirasına sadık egemen ekonomik politikalar, krizle baş edebilme yetersizliklerinden dolayı, sürekli saldırıya maruz kaldılar. Batı'daki hükümetler, laissez-faire**ci öncelleri gibi, bireylerin ve şirketlerin ekonomik özgürlüğünü kutlayan neoliberalizmi benimsemeye başlayıp, hükümete ekonomi içinde kısıtlı bir rol biçtiler. 1979'da Margaret Thatcher Britanya'nın başbakanı, 1980'de Ronald Reagan da ABD'nin başkanı olduğu zaman, Yeni Anlaşma fikirleri ve politikalarının esinlediği

* Hükümetin, endüstri ve ticaretin işlerine müdahale etmemesi prensibi. (ç.n.)

ekonomik dönem sona ermiş oldu. Gelecek yirmi yıl boyunca hükümetler, kısıtlayıcı koşulların ve düzenlemelerin ortadan kaldırılmasına [deregülasyon], özelleştirmeye, harcama kısıntılarına, büyük bir gayretle enflasyonun düşürülmesine yönelik neoliberalizmin temel politikalarını sürdürdüler. 1990'ların başlarına gelindiğinde neoliberalizm ekonomik bir akideye dönüşmüştü.

Bu arada ulaşım ve iletişimdeki teknolojik yenilikler, şirketin hareket kabiliyetini ve taşınabilirliğini büyük ölçüde arttırmıştı. Hızlı ve büyük jet uçakları, (deniz taşımacılığının demiryolu ve TIR şebekeleriyle sorunsuzca bütünleşmesine izin veren) deniz yoluyla konteynır taşımacılığındaki yeni teknikler maliyetleri düşürmüş ve taşıma hızını, verimliliği yükseltmişti. Uzun mesafeli telefon şebekeleri, teleks ve faks teknolojisindeki yenilikler ve yakın zamanda internetin yaratılmasıyla iletişim de aynı şekilde gelişti. Artık kendi ülkelerinin yasal yetki alanlarına bağlı olmayan şirketler, düşük maliyetle mal ve hizmet üretmek için yeryüzünde yeni yerler arayabiliyordu. Emegın ucuz ve çevre standartlarının düşük olduğu yoksul ülkelerde işgücü satın alabilir, insanların yüksek gelire sahip ve iyi paralar ödemeye hazır oldukları zengin ülkelerde ürünlerini satabilirlerdi. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) yürürlüğe konulduğu yıl olan 1948'den itibaren yüksek vergiler giderek aşağı çekilerek şirketlerin, para cezalarına çaptırılma kulfeti olmadan yeni oluşan hareket kabiliyetlerinden istifade etmeleri sağlandı.

Kendilerini bir yere bağlı olmaktan kurtaran şirketler artık, hükümetlerin ekonomi politikalarını belirleyebiliyorlardı. Kanada'nın önde gelen ileri teknoloji şirketlerinden Nortel Networks'de ikinci başkanlık yapan Clive Allen'in ifade ettiği gibi, şirketler, "Kanada'ya hiçbir bağlılık taşımıyorlar... Bizim [Nortel Networks] orada doğmuş olmamız, orada kalacağımız anlamına gelmiyor... Orada kalmaya meraklı olmamız için oranın da cazip olması gerekiyor."³⁶ İster yatırımları kendi yasal yetki alanları içinde tutmak, ister bu alanlara yeni yatırımlar çekmek amacıyla, cazibelerini korumak

36. Aktaran Richard Gwyn, "The True Allegiance of Canadian Corporations," *Toronto Star*, 28 Nisan 1999.

için, hükümetler bundan böyle, ticareti kolaylaştırıcı politikalar sayesinde şirketleri ikna etmek üzere kendi aralarında rekabet etmek zorunda kalacaklardı. Meydana gelen bu “tepeden tırnağa mücadele” hükümetlerin –özellikle işçileri ve çevreyi koruyan– düzenleyici usullerinden geri adım atmalarına, çoğu kez ortaya çıkacak sonuçlara hiç aldınış etmeden vergileri düşürmelerine ve sosyal programları küçültmelerine neden olacaktı.³⁷

1993’te Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) kurulmasıyla birlikte ekonomik küreselleşmenin deregülasyon mantığı derinleşti. Mevcut GATT standartlarını uygulamak ve ayrıca uluslararası ticaret akışını kısıtlayabilen düzenleyici önlemleri engellemesi muhtemel yeni standartlar yaratmak üzere vekalet alan DTÖ, ulusların kendi ekonomik egemenlikleri için önemli bir ayakbağı olmaya hazırды. DTÖ çalışanları ve üye-devlet temsilcilerinin toplantısını protesto etmek üzere on binlerce insan 1999’da Seattle’ın caddelerine akın ettiği vakit örgüt, yurttaşları ve çevreyi şirket kötülüklerinden koruyucu hükümet otoritesini denetleyen, şirket etkisinde, güçlü, kapalı kutu bir denetçiye dönüşmüştü.³⁸

Enron çöküp de muhasebe firması Arthur Andersen’in Enron’un

37. Küreselleşme tartışmaları için bkz Anthony Giddens, *Runaway World: How Globalisation Is Running Our Lives* (Londra: Profile Books, 1999) [*Elimizden Kaçıp Giden Dünya*. Çev.: Osman Akinay, Alfa Yayınları, 2000]; Joseph E. Stiglitz, *Globalisation and Its Discontents* (New York: W. W. Norton and Company, 2002) [*Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı*. Çev.: Arzu Taşcıoğlu ve Deniz Vural, Plan B Yayınları, 2002]; Alan Tonelson, *The Race to the Bottom: Why a Worldwide Worker Surplus and Uncontrolled Free Trade Are Sinking American Living Standards* (Boulder, Colo.: Westview Press, 2000); Saskia Sassen, *Losing Control: Sovereignty in an Age of Globalisation* (New York: Columbia University Press, 1996); William K. Tabb, *The Amoral Elephant: Globalisation and the Struggle for Social Justice in the Twenty-first Century* (New York: Monthly Review Press, 2001) [*Ahlaksız Fil: 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi*. Çev.: Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, 2002]; Gary Teeple, *Globalisation and the Decline of Social Reform into the Twenty-first Century* (Toronto: Garamond Press, 2000); William Greider, *One World, Ready or Not: The Manic Logic of Global Capitalism* (New York: Simon&Schuster, 1997) [*Tek Dünya: Küresel Kapitalizmin Manik Mantığı*. Çev.: Yavuz Alogan, İmge Kitabevi, 2003].

38. DTÖ ve etkisi (ve daha genel olarak küreselleşme) tartışmaları için bkz Stiglitz, *Globalisation and Its Discontents*; Charles Derber, *People Before Profit: The New Globalisation in an Age of Terror, Big Money and Economic Crisis* (New York: St. Martin’s Press, 2002); Noreena Hertz, *Silent Takeover: Global Capitalism and the Death of Democracy* (New York: Free Press, 2002).

ahlâksızlıklarındaki rolü açığa çıktığında, insanlar muhasebe endüstrisinin daha iyi bir düzenleyici yönetime sahip olmasını talep ettiler. O dönemde çok az kişinin bildiği bir şey vardı ki o da, ABD hükümetinin, DTÖ'deki üyeliği sayesinde, bu sorunu çözecek otoritesinin bir kısmını çoktan kaybetmiş olmasıydı. "Yönetmeliklerin, hizmet sektöründeki ticaret açısından gereksiz ve genellikle hesaplanmamış bir engel olabileceğine"³⁹ dair açıkça ifade edilmiş bir inançtan yola çıkan DTÖ, endüstri grupları ve firmalarından gelen yoğun lobi çalışmaları karşısında harekete geçip, 1990'ların sonlarında, üye devletlerin, muhasebe endüstrisini "meşru bir amacı yerine getirmekten ziyade... ticareti kısıtlayıcı"⁴⁰ olacak şekilde düzenlemelerini önlemek üzere hazırlanmış bir dizi "disiplin" oluşturdu. 1998'de ABD'nin de dahil olduğu üye devletler, 2005'e kadar tam olarak resmen yürürlüğe girmeyecek bu yeni kurallara riayet etmek üzere anlaştılar ve dolayısıyla demokratik olmayan, dışarıdan bir topluluk tarafından karar verilip dayatılan standartların buyruğu altına girmiş oldular.⁴¹

Söz konusu disiplinler ilk kez mütalaa edildiği sırada ABD temsilcileri, muhasebe firmalarını aynı şirketin hem müşaviri hem de denetçisi olarak çalışmaktan men eden bir yasanın – başka bir Enron/Andersen çöküşünün önlenmesine yardım edecek ve 2002 tarihli Sarbanes-Oxley Yasası'nın bir parçası olarak çıkarılan bir yasanın –⁴² kendilerine muhalefet edip etmeyeceği konusunda DTÖ çalışanlarından bilgi aldılar. Bu sorunun kesin yanıtını almak için, disiplinler resmen yürürlüğe konulur konulmaz, Yasa'ya karşı bir üye devletin şikâyeti üzerine muhtemelen bir mahkeme kararı şeklini alacak olan bir DTÖ hükmü beklenmelidir. Ne var ki, bu sırada bu sorunun mecburen sorulmuş olması bile disiplinin, hükümetin muhasebe endüstrisini düzenleme yetkisi ve dolayısıyla "hal-

39. DTÖ Basın Bildirisi, "WTO Adopts Disciplines on Domestic Regulation for the Accountancy Sector" (14 Aralık 1998), www.wto.org (WTO News: 1998 tarihli Basın Bildirisi).

40. Agy., III. Makale. İfade edilen "meşru hedefler", tüketicilerin korunması, hizmet kalitesi, mesleki yeterlik ve meslek dürüstlüğüdür.

41. Agy.

42. Yasanın tanımı için bkz yukarda, not 8.

kın" bu yetki üzerindeki demokratik egemenliğine yönelik potansiyel etkisini kanıtlamaktadır.⁴³

Muhasebenin düzenlenmesi, DTÖ'nün, hükümetlerin politik tercihlerini kısıtlama yetkisi taşıdığı tek alan değildi. Pek çok durumda örgüt, ceza tehdidini kullanarak ülkelerden, çevresel çıkarları, tüketicilerin ve kamunun diğer çıkarlarını korumak üzere hazırlanmış yasaları değiştirmelerini ya da iptal etmelerini istemişti.⁴⁴ Örneğin bir davada, denizkaplumbağalarının kazara yakalanmalarını önleyen araç-gereç kullanmayı reddetmiş üreticilerden karides ithalatını yasaklayan bir ABD yasasının DTÖ standartlarını ihlal ettiğine karar verilmişti;⁴⁵ başka bir davada da, sentetik hormonlarla yetiştirilmiş sığırlardan et üretimini ve ithalatını yasaklayan bir AB kriteri⁴⁶ de aynı şekilde işlem gördü. Ne var ki, DTÖ etkisinin tam boyutu, sadece DTÖ'nün resmi kararlarına bakılarak ölçülemez. Tıpkı herhangi bir yasal standart kümesi gibi, DTÖ kuralları da en güçlü nüfuzunu gayri resmi kanallar yoluyla kullanmaktadır. Hükümetler, bu kurallara uymak için kendi davranışlarına sansür uygulayabilmekteler – örneğin, ABD'yi DTÖ ile karşı karşıya bırakabileceği yönünde ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen uyarılardan sonra Maryland Eyaleti, (zalim bir diktatörlük yönetimi altındaki) Nijerya'da iş yapan şirketlerden ürün satın alımını engellemek için teklif edilmiş bir yasadaki çabucak vazgeçmiştir. Ayrıca hükümetler DTÖ standartlarını kullanarak, politikalarını değiştirmeleri için diğer hükümetlere de baskı yapabilmekte, politikalarını değiştirmeyi reddettikleri takdirde DTÖ'ye şikâyet etme tehdidinde bulunabil-

43. Antony DePalma, "WTO Pact Global Accounting Rules," *The New York Times*, 1 Mart 2002; Murray Dobbin, "We Must Fight the Enron Virus," *The Globe and Mail* (Toronto), 7 Şubat 2002, A19.

44. Örneklerin tartışması için bkz Debi Barker ve Jerry Mander, "Invisible Government. The World Trade Organization: Global Governance for the New Millennium?," San Francisco: International Forum on Globalisation, Ekim 1999; Lori Wallach ve Michelle Storza, *The WTO: Five Years of Reasons to Resist Corporate Globalisation* (New York: Seven Stories Press, 2000); Derber, *People Before Profit*; Hertz, *Silent Takeover*.

45. Bkz WTO Appellate Body Report: "United States, Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products: Recourse to Article 21.5 of the DSU by Malaysia," 22 Ekim 2001, www.wto.org (doc.# 01-5166).

46. Bkz WTO Appellate Body Report: "European Communities, Measures Affecting Meat and Meat Products," 16 Ocak 1998, www.wto.org (doc. # 98-0099).

mektedirler– örneğin ABD ve Kanada, kapanlarla bacaklarından kısıtılarak yakalanmış hayvanların kürklerinin ve hayvanlar üzerinde test edilmiş kozmetiklerin ithalatını yasaklayacak yönetmeliklerinden vazgeçmesi için Avrupa Birliği'ne baskı yapmışlardır.⁴⁷

Endüstri gruplarının örgüt içinde tadını çıkardıkları ayrıcalıklı konum ve hatırı sayılır nüfuz düşünüldüğünde, DTÖ politikaları ve kararlarının, şirketlerin çıkarlarını savunmaya yatkın olması hiç de şaşırtıcı değil. Nobel ödülü sahibi iktisatçı Joseph Stiglitz'in belirttiği gibi, üye devletleri temsil eden ticaret bakanları genellikle, “gelişmiş endüstri ülkelerindeki ticari ve mali çıkarların safında yer alırlar” ve dolayısıyla şirketlerin etkileyeceği kolay hedeflerdir.⁴⁸ Şirketler ve endüstri grupları da, örgütün bürokratları ve çalışanlarıyla yakın ilişki içerisinde dirler. DTÖ'de sözü geçen gruplardan biri olan Uluslararası Ticaret Odası'nın bir üyesi, kendi kuruluşu – ve anlaşılacağı üzere, genel olarak endüstri grupları – ile DTÖ arasındaki özel ilişkiyi şu şekilde tanımlamaktadır: “Bizler, ne DTÖ'nün gizli kapaklı kız arkadaşı olmak isteriz ne de [grubumuz] Dünya Ticaret Örgütü'ne hizmetçi kapısından girmek zorunda kalacaktır.”⁴⁹

Nispeten kısa ömrü süresince DTÖ, ulusların kendi yurttaşlarını şirketlerin kötülüklerinden koruma yetenekleri üzerinde önemli bir ayakbağına dönüşmüştür. Dahası DTÖ'nün sadece bir unsuru olduğu ekonomik küreselleşme, şirketlerin hükümet otoritesinden kurtulma yeteneklerini de önemli ölçüde arttırmıştır. Cato Enstitüsü başkanı William Niskanen'in belirttiği gibi, “Şirketler, hükümetlere bir tehdit oluşturacak kadar güçlenmişlerdir” ve “özellikle de hükümetlerin tutumlarına çok daha az bağımlı olacak ve bu anlamda çok daha az sadakat taşıyacak çokuluslu şirketlerin durumu tam da budur.” Harvard Üniversitesi'nin Kennedy Kamu İdaresi Oku-

47. Bu örnekleri Ralph Nader tartışmaktadır, “Notes from Nader: The Chill Factor: Consumer Safeguards Under Fire,” *World Trade Observer*, Seattle, Wash., 1999, www.depts.washington.edu/wtohist/world_trade_obs/issue3/nader.htm.

48. Stiglitz, *Globalisation and Its Discontents*, 20.

49. Helmut Maucher, “Ruling by Consent,” *Financial Times*, 6 Aralık 1997, 2, aktaran Belen Balanya, Ann Doherty, Olivier Hoedeman, Adam Ma'anit ve Erik Wesselius, *Europe Inc.: Regional and Global Restructuring and the Rise of Corporate Power* (Londra: Pluto Press, 2000), 13.

lu'na bağılı İş ve Kamu İdaresi Merkezi'nin [The Centre for Business and Government at Harvard's Kennedy School of Government] eski müdürü Ira Jackson'un gözlemlediği gibi, şirketler ve liderleri, "sistemimizin yeni baş rahipleri ve hüküm süren oligarkları olarak... politikayı ve politikacıları yerlerinden etmişlerdir." Goodyear Tire'in eski CEO'su Samir Gibara'ya göre hükümetlerin, "daha önceki halleriyle karşılaştırıldığında, [şirketlerle ilişkilerinde] elleri kolları bağlanmıştır."⁵⁰

Artık şirketler, toplumu muhtemelen hükümetlerden daha fazla yönetmektedirler; yine de, ekonomik küreselleşme sayesinde kazandıkları gücün onları saldırıya açık hale de getirmesi ironiktir. Herhangi bir yönetici kurum gibi şirket de artık, endişesi giderek büyüyen kamunun güvensizliğine, korkularına ve sorumluluk talebine maruz kalmaktadır. Öncelleri gibi bugünün şirket liderleri de, kamunun güvenini yeniden kazanmak ve sürdürmek için çalışma ihtiyacını kavıyorlar. Ve tıpkı öncelleri gibi onlar da şirketi, insani, hayırsever ve sosyal sorumluluk sahibi olarak göstermeye çalışarak şirketin imajını yumuşatmaya çalışıyorlar. Burson-Marsteller'in CEO'su ve halkla ilişkiler gurusu Chris Komisarjevsky, "Bugün bir şirketin, herhangi biri kadar insanca özellikler ve şahsi bir nitelik taşıması kesinlikle gerekiyor" diyor. "Zeki şirketler, halkın insanca nitelikler üzerinden karşılaştırmalar yaptığının farkındalar... çünkü insanlar bu şekilde düşünüyor, bizler çoğunlukla çok kişisel terimlerle düşünüyoruz... Elinizde mikrofon ve kamerayla caddeden gelip geçenleri durdurduğunuzda... onlar, [şirketleri] son derece insani terimlerle tanımlayacaklardır."

Bugün şirketler, kendileri için emsalsiz ve cazip kişilikler yaratmak için "markalama"yı kullanıyorlar. Markalama, şirketleri sade-

50. William Niskanen, Ira Jackson ve Sam Gibara ile yapılan görüşmeler. Jonathan Chait'in yakınlarda *The New Republic* içinde ileri sürdüğü gibi, "Hükümet ve iş dünyası tek bir büyük 'biz' halinde kaynaşmıştır" (aktaran Paul Krugman, "Channels of Influences," *The New York Times*, 25 Mart 2003). Robert Monks, "özellikle 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasından bu yana, büyük şirketlerin başkanlarının, yaşamlarımız ve dünya üzerindeki yurttaşların yaşamlarında herhangi bir ülke başkanından çok daha fazla etki taşıdıkları muhakkaktır," diyor.

ce gerçek insanlarla ilişkilendirmek üzere tasarlanmış stratejilerin ötesine geçiyor – örneğin, işçilere ve hissedarlara rol veren AT&T'nin erken dönem kampanyaları ya da son zamanlarda reklamlarda meşhur kişilerin kullanılması (Nike'nin Michael Jordan reklamları gibi) ve şirket maskotları (Ronald McDonald, Kaplan Tony, Michelin Adamı ve Mickey Mouse gibi). Dünyanın en büyük ve en eski marka firması Landor Associates'ın başkanı Clay Timon'ın dediği gibi şirketlerin marka kimlikleri, “kim oldukları ve nereden geldikleri”ne dair “kişileştirmeler”dir. Disney için “family magic” [aile büyüğü], Hewlett-Packard için “invent” [icat et]. Dole için “sunshine foods” [güneş ışığı gıdaları], Timon'ın “marka sürücülerini” adını verdiği stratejiye birkaç örnektir. “Marka olarak şirketlerin, tüketiciler, çalışanlar, hissedarlar ve düzenleyiciler gibi bağımlı oldukları gruplarla ‘zihinsel ve duygusal bağlar’ geliştirmelerini sağlayan ... ruhları ... vardır” diyor Timon.⁵¹

Timon, Landon'ın British Petroleum için bulduğu marka sürücülerinin, – “ilerici, performans, yeşil, yenilikçi” –, şirkete ait çevresel ve sosyal sorumluluğun bugün en önemli marka izlekleri olarak nasıl ortaya çıktığının kanıtı olduğuna işaret ediyor. Ayrıca Timon açıkça kendilerini bu şekilde markalamayan şirketlerin bile artık şirket sosyal sorumluluğunu benimsemeye mecbur olduklarını da söylüyor. “Mecburiyetten dolayı” diyor Timon, “istemeler de istemeseler de şirketler, sosyal sorumluluğu üstlenmek zorunda kalmışlardır.” Bu durum kısmen, egemen kuruluşlar olarak taşıdıkları yeni statülerinin bir sonucudur. Hükümet kısıtlamalarından kurtulmuş olmayı, daha doğrusu toplum yönetimine katılmayı hak ettiklerini göstermek zorundadırlar artık. Sosyal sorumluluğun öncüsü P. W. Litchfield'in halefi Sam Gibara, “şirketlerin daha güvenilir olması gerektiğini” belirtmektedir. “Hükümetten şirkete bir otorite

51. Chris Komisarjevsky ve Clay Timon ile yapılan görüşmeler. Marka ve markanın toplum açısından içerimleri ile ilgili mükemmel bir eleştirel tartışma için bkz Naomi Klein, *No Logo: Taking Aim at the Brand Bullies* (Toronto: Knopf Canada, 2000) [*No Logo, Küresel Markalar Hedef Tahtasında*. Çev.: Nalan Uysal, Bilgi Yayinevi, 2002]. Genellikle şirketlerin kişiler – bireyler – oldukları mevhumu, gerek hukukta gerekse kamuoyunda tarih boyunca şirketlerin, muazzam sayıdaki hissedarın oluşturduğu kolektif ekonomik gücü kullandıkları ve dolayısıyla hepimizden daha güçlü oldukları gerçeğini örtmeye hizmet etmiştir.

aktarımı olmuştur, şirketin bu sorumluluğu üstlenmesi gerekiyor... ve gerçekten de şirketin, kurumsal yurttaşlığa katkıda bulunan bir dünya vatandaşı gibi davranması gerekiyor; içinde çalıştığı topluluklara saygı duyması ve geçmişte hükümetlerin kendisinden istediği öz-disiplini üstlenmesi gerekiyor.”

1990’ların ortalarından itibaren şirket gücüne ve yolsuzluklarına karşı kitle gösterileri, Kuzey Amerika ve Avrupa kentlerini sarstı. Sivil toplum örgütlerini, topluluk koalisyonlarını ve işçi sendikalarını da kapsayan geniş bir “sivil toplum” hareketinin parçası olan protestocular, şirketlerin işçilere, tüketicilere, topluluklara ve çevreye verdiği hasarları hedef almışlardı. Endişeleri, Enron-sonrası dönemde, yöneticilerin yozlaşması karşısında hissedarların yaralanmaya son derece açık oluşundan kaygılanan grubunkinden farklıydı.. Ancak her iki grup da şirketin, güç ve sorumsuzluğun tehlikeli bir karışımı haline geldiğine inanıyordu. Bugün şirket, sosyal sorumluluğu bu tür kaygılara bir yanıt olarak göstermektedir. Bunun bir pazarlama stratejisi olduğu kesindir; yine de, bugün salt bir strateji olmanın ötesinde, şirket sosyal sorumluluğu şirketleri toplum karşısında sorumlu ve mesuliyetinin bilincinde kurumlar olarak sunmakta, dolayısıyla, toplumun yöneticileri olarak şirketlerin yeni rollerine meşruiyet kazandırmaktadır.⁵²

52. Clay Timon ve Samir Gibara ile yapılan görüşmeler.

II Her zamanki iş

İş dünyası liderleri bugün şirketlerinin kâr ve zarardan başka şeylerle de ilgilendiklerini, sadece hissedarlarına değil, bir bütün olarak topluma karşı da sorumluluk taşıdıklarını söylüyorlar. Şirket sosyal sorumluluğu artık şirkete dair o ilk başlardaki açgözlü hayaller karşısında ne yaptığının bilincinde ıslah edici tedbirler biçiminde, liderlerin yeni akidesini oluşturuyor. Bu dönüşüme rağmen şirketin kendisi değişmemiştir. XIX. yüzyılın ortalarında modern bir işletme kuruluşu olarak ortaya çıktığı vakit neyse öyle kalmıştır: özçakarı yüceltmek ve ahlâki kaygıyı geçersiz kılmak üzere tasarlanmış, yasal olarak tayin edilmiş bir “kişi.” Çoğumuz bir insanın taşıdığı bu tür bir “kişiliği” tiksindirici bulacak ve hatta o kişinin psikopat olduğunu düşünecektir; gelgelelim, toplumun en güçlü

kurumunda bu kişiliğe tuhaf biçimde rıza gösteriyoruz. Wall Street'in Enron'un görkemli iflasıyla başlayan bugünkü sıkıntılarından, kısmen şirketin kusurlu kurumsal karakteri sorumlu tutulabilir, ancak bu karaktere sahip olan tek şirket Enron değildir. Aslında tüm halka açık şirketler bu karakteri taşımaktadır; Pfizer Inc. gibi en saygıdeğer ve sosyal sorumluluk sahibi olanlar bile.

1849'da Charles Pfizer ve kuzeni Charles Erhart o zamanlar Brooklyn'in kırsal kesimi olan ve Manhattan'dan sadece tekneyle ulaşılabilen Williamsburg'da küçük bir kimya firması kurdular. Geçen yüz elli yıl boyunca Pfizer Inc. firması gelişip büyüdü ve dünyanın en büyük ilaç şirketine dönüştü. Günümüzde Manhattan'a köprüler ve tünellerle bağlanan Williamsburg da aynı şekilde gelişmiş ve ardından çöküşe geçmişti; bugün ise, en azından kısmen Pfizer'den dolayı bir ölçüde yeniden canlanmanın tadını çıkarmaktadır.

Yakınlarda sıcak bir öğle sonrası, Pfizer'de ikinci başkanlık yapan Tom Kline, bir belgesel film ekibini, şimdilerde Williamsburg'un merkezinde şirketinin ilk tesisini çevreleyen mahallelerde bir yürüyüşe çıkardı. Ütülü mavi pantolon ve yine ütülü kısa kollu şık bir gömlek giymiş, orta yaşlarının sonlarında uzun boylu, beyaz bir adam olan Kline, çoğunlukla düşük gelirlilerin yaşadığı mahallede göze çarpıyordu; oysa bu yörede kendisini evinde hissettiği belliydi. (Yürüyüş süresince yoldan geçen yabancıları sanki eski arkadaşlarıymış gibi selamlıyor, bir kadına, "sizinle, Pfizer ve diğer ortaklarımızla birlikte çalışarak burayı daha iyi bir yer yapacağız" sözü veriyor, kısa bir konuşmadan sonra bir başkasına "Sizi seviyorum" diyordu.) Yürüyüş, Flushing Caddesi metro istasyonunda başlamıştı; cadde, istasyonun merdiven girişinden Pfizer'in tesisine doğru uzanıyordu. Kline, 1980'lerin başında evine gitmek üzere metroyu beklerken metro platformunda az kalsın nasıl soyulacağını anlattı; o vakitler tesis müdürü olarak çalışıyordu. Rayların uzak bir köşesine kaçıp kapkaççıların elinden kurtulmuş ve orada bir süre korku içinde saklanmıştı; tam bu esnada içinde bulunduğu kötü durumdan tuhaf bir şekilde esinlenip, yöreyi kasıp kavuran suç ve

uyuşturucu döngüsü hakkında bir şeyler yapma fikri gelmişti aklı-na. Pfizer yakınlarda tesisi kapatmayı planlıyordu. O korku dolu anlarda Kline şirketi bu plandan vazgeçirip onun yerine “bu topluluğu daha iyi kılmaya yönelik bir değişim” üzerinde çalışmaya karar verdi.¹

Bugün tesis hâlâ açık; Kline ve Pfizer sayesinde metro istasyonunu artık daha güvenli. Kline film ekibine, metro platformundaki bekleme alanının duvarına takılı sarı bir kutuyu gösteriyor. Bu kutu, Pfizer tarafından finanse edilip korunan sofistike bir güvenlik sistemine bağlı ve metroyu kullanan insanların tehlike anında, yakındaki tesiste bulunan Pfizer güvenlik görevlilerini yardıma çağırma-larını sağlıyor. İstasyondan bir blok ötede, Pfizer’ın ilk şirket merkez binasında, Kline tarafından oluşturulmuş ve kısmen şirket tarafından finanse edilen bir ilkokul bulunuyor. Bu okul resmi olarak New York City eyalet okul sisteminin bir parçası olsa da, okul müdiresi Sonia Gerrardo’nun açıkladığı gibi, Pfizer danışmanları ve gönüllüleri sayesinde “çocuklar şirket ile tam anlamıyla süregelen bir ilişki içinde.” Ayrıca yörede, şirketin öneyak olduğu Yeniden İn-ça Programı sayesinde, kent idaresiyle ortaklaşa yürütölen orta gelir grubu konut gelişmesi de bulunuyor.²

Kline, “Amerikan kentlerinin koşullarını ıslah etmeyi gerçekten istiyorsak şayet, işadamları olarak bizlerin ... sorumluluk almamız gerekiyor” diyor inanarak. Ve kendi faaliyetleri de bunların boş sözler olmadığını gösteriyor. Pfizer’in başkanı ve CEO’su Hank McKinnell’in dediği gibi, Kline, “kent merkezindeki çöküntü alanlarının canlandırılmasının arkasındaki itici kuvvet.”³

Ne var ki, McKinnell Pfizer’den sadece kentleri kurtarmasını değil, daha başka şeyler de yapmasını istiyor. “Pfizer, gezegen üzerindeki herhangi bir şirkete nazaran, daha çok insan için daha fazla hayır yapan şirket olabilir” diyor. Her yıl McKinnell’in şirketi yüz milyonlarca dolar değerindeki ürün ve nakit parayı yeryüzünün çe-

1. Tom Kline ile yapılan görüşme. Belgesel film ekibi, Mark Achbar’ın Big Picture Media şirketinden geliyordu ve bu kitabın film versiyonunu çekiyordu. Bkz yukarda, Giriş, not 2.

2. Sonia Gerrardo ile yapılan görüşme.

3. Hank McKinnell ve Tom Kline ile yapılan görüşme.

şitli yerlerine bağışlamakta ve şirketin iddia ettiği gibi bu durum onu, “Amerika’nın en cömert şirketlerinden biri” yapmaktadır. McKinnell özellikle şirketinin, her yıl sekiz ila on milyon insanı kör eden bir hastalık olan trahom hastalığını engelleme çalışmalarından gurur duyuyor. Pfizer, yılda sadece tek bir dozla trahom hastalığını önleyen bir ilaç olan Zitromax’ı üretmekte ve bu ilacı Afrika ülkelerine bağışlamaktadır. McKinnell, bu ilacın Afrika’daki hastalık oranını yarıya indirdiğini ve 2020 yılına dek hastalığın kökünü tamamen kazıyacağını iddia etmektedir. Kendi web sitesinde şirket, “Pfizer’de bizler, toplumun sorunlarına yenilikçi çözümler aramaktan asla vazgeçmiyoruz” diye ilan ediyor. “Şirket ister ihtiyacı olan insanlara ilaç bağışlasın, isterse yerel okullara çalışan tahsis etsin ya da ilk mahallemizi yeniden inşa etsin ... kendimizi şirketimizin amacına, yani daha sağlıklı, daha üretken hayatlar yaşasınlar diye dünyanın dört bir yanındaki insanlara yardım etmeye vakfediyoruz.”⁴

Şirketler her zaman hayır işlerine katılmışlardır. Hayır derneklerine bağışta bulunmuşlar, amatör futbol ligi takımlarına sponsorluk yapmışlar ve tiyatroların inşasına yardım etmişlerdir. Eskiden bu tür cömertlik geleneklere uygun şekilde sessiz sedasız yapıldı ve şirketlerin asıl amaçları olan para kazanmayla kıyasladığında ikincil konumdaydı. Artık Pfizer gibi büyük şirketler, şirketin hayır işlerini iş planlarının merkezine yerleştirmişlerdir. Artık şirketin doğasını, şirketin sadece hissedarlarına karşı değil, topluma karşı da taşıdığı sorumluluk duygusu tanımlamaya başlamıştır: ne olunması gerekiyor, ne yapılmalı ve ne yapılamaz. Artık şirketlerden sadece iyi mal değil iyilik de bekleniyor çoğu kez; sadece değer değil, ahlâki değerlerin de peşine düşmeleri ve dünyayı daha iyi bir yer haline getirmek için yardım etmeleri de.

1980’ler süresince, şiddet yanlısı, acımasız bir karakter taşıyan yönetim anlayışını simgeleştirmek üzere bir keresinde bir derginin kapağına makineli tüfekle poz vermiş olan Sunbeam’in “Motorlu testeresi” Al Dunlap gibi testosteron yüklü şirket kasapları, kâr-za-

4. Hank McKinnell ile yapılan görüşme (“gezegen”); www.pfizer.com (“cömert” ve “yenilikçi”).

rar hanelerinin kahramanları ve korkusuz şövalyeleri olarak alkışlandılar. Artık bu adamlar taktıkları kırmızı pantolon askıları gibi gülünç oldukları kadar, hoyrat, kontrolsüz barbarları da andırıyorlar. Bugünün önde gelen CEO'ları merhamet geliştirmeye çalışıyorlar ve kendi şirketlerinin eylemlerinin, sadece hissedarlarının çıkarlarını değil, sosyal ve çevresel çıkarları da nasıl etkilediği konusunda kaygılandıkları görülüyor; sadece mali sonuçlarla değil, sosyal ve çevresel sonuçlarla da yüzleşmeye mecbur olduklarını söylüyorlar. Goodyear Tire'ın Samir Gibara'sının ifade ettiği gibi bugün "şirket, sadece hissedarlardan oluşmuyor... Çok daha büyük bir nüfuz alanına sahip ve tüm bu ihtiyaçlara hitap etmek zorunda." Şirketin, yükümlülükleri artık yatırımcılara para kazandırmakla sınırlı değil. Ford Motor Company'nin başkanı ve şirket sosyal sorumluluğu düşüncesinin öncüsü Henry Ford'un torununun çocuğu William Ford Jr.'e göre "şirketler XXI. yüzyılda çevresel ve sosyal kaygıları gidecek büyük bir kuvvet olabilirler ve olmaları da gerekiyor."

Harvard'da işletme hocalığı yapmış olan Ira Jackson, bu tür tavırların kapitalizmin yepyeni bir evresini müjdelediğine inanıyor ve bu evreye "vicdanlı kapitalizm" adını veriyor. Onun görüşünü destekleyecek fazlasıyla kanıt mevcut. Artık şirketler, kendi web sitelerinde ve yıllık raporlarında sosyal ve çevresel girişimlerde bulunmakla övünüyorlar. Bu girişimler için tastamam bölümler ve yönetici konumları tahsis ediliyor. İş dünyası basını, sosyal sorumluluk hakkında sayısız makale yayımlamakta ve şirketleri, sosyal sorumluluk açısından ne kadar iyi olduklarına bakarak derecelendirmekte. İşletme okulları sosyal sorumluluk üzerine yeni dersler açmakta ve üniversiteler, sosyal sorumluluk araştırmalarına ayrılmış merkezler kurmaktalar (tütün devi ABT, Nottingham Üniversitesi Uluslararası Şirket Sosyal Sorumluluk Merkezi'ni oluşturmak için 7 milyon dolar bağışta bulunmuştur). İş dünyasının liderleri ne zaman bir araya gelse – İsviçre, Davos'taki Dünya Ekonomi Forumu'nda, DTÖ bakan toplantılarında, endüstri konferanslarında ve uluslararası ticaret ve yatırım zirvelerinde – sosyal sorumluluk gün-

5. Alıntılan Princeton University Development Offices, "Princeton Receives Grants to Address Greenhouse Problem," www.princeton.edu/cfr/FALLOO/BPA-moco.html.

deme alınmakta ve şirketler, ahlâki zeminde daha da yükselmek için birbirleriyle rekabet etmektedirler.⁶

Televizyonda, kuşe kâğıtlı, parlak dergilerde ve gazetelerin sayfalarında amacına candan bağlı sosyal sorumluluk izlekleri artık, şirket reklamlarında üst sırayı kapmak için seks izlekleriyle yarışmaktadır. Yakınlarda Shell tarafından yayımlanan bir televizyon reklamı bu açıdan tipiktir. Bu reklam, helikopterle güzel dağların ve göllerin üzerinde uçan, ot çatılı kulübelerindeki yerlilerle konuşan kendinden menkul, “romantik” çevreci Frances Abbots-Guardiola’yı gösteriyor. Kadın, bozulmamış peyzaj boyunca, ağır ağır ilerleyen damperli kamyon konvoyuna kuşkuyla bakıyor. Lirik İskoç aksanlı bir anlatıcı bize şöyle diyor: “Bu kadın, kırılgan bir çevrenin petrol ve benzin ile tahrip edilmesini önlemeye çalışıyor” (bu kadının, şirket karşıtı Greenpeace’çi [Yeşil Barış Örgütü] tiplerden biri olması gerektiğini düşünüyoruz). “Oysa o petrol şirketiyle savaşıyor. O petrol şirketinin *kendisi*” – kadının bir Shell jeoloğu olduğunu öğreniyoruz.

Benzer reklamlarda olduğu gibi burada da mesaj açık: Şirketler sadece ruhsuz şekilde kâr peşinde koşmuyorlar, çevre ve topluluklara da özen gösteriyorlar; şirketler dünya hastalıklarının illeti değil, çaresidir; hükümetlerin ve sivil toplum örgütlerinin düşmanı değil, müttefikidir.

Sadece birkaç yıl önce Jackson, bir CEO’ya, şirketinin BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ne riayet etmesi gerektiğini ima ettiğinizde size kahkahalarla gülerler, hatta belki yanınıza silahlı bir güvenlik görevlisi katıp dışarı atarlar” demişti. Ne var ki, yakınlarda New York’ta dünyanın en büyük şirketlerinden gelen yüz kadar CEO, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin genel ilkelerine bağlı kalma taahhüdünde bulunmak üzere ülke büyükelçileriyle birlikte, Yeşil Barış Örgütü Greenpeace ve Uluslararası Af Örgütü gibi sivil toplum örgütlerinden gelen kişilerle biraraya geldi. Jackson bunun, vicdan sahibi yeni şirket düzeninin sadece bir örneği olduğunu söylüyor. Diğer işletme uzmanlarıyla birlikte o da, şirket sosyal sorumluluğu değerlerini kucaklayan büyük iş liderlerini alkışlamakta ve

6. Ira Jackson ile yapılan görüşme.

bu değerleri benimsemeyenlerin başarısız olacağını söylemektedir.⁷

Başkan Bush bile artık, şirket sorumluluğunun temel bir işletme değeri, daha doğrusu bir vatanseverlik görevi olduğunu söylemektedir. Enron'un çöküşünden söz eden bir konuşma sırasında üst düzey iş liderleri grubuna "Amerika bir sorumluluk çağına, kişisel sorumluluk duygusunu yeniden benimseyen bir kültüre giriyor" diye seslenmişti, "ve bu yeni kültürün, yenilenmiş bir şirket sorumluluğu duygusunu da kapsaması gerekiyor... tıpkı insan ilişkileri gibi iş ilişkileri de dürüstlük ve güven temeli üzerinde inşa edilir."

Ancak şirket sosyal sorumluluğunun meziyetine herkes inanmıyor. Nobel ödülü sahibi ve dünyanın en ünlü iktisatçılarından Milton Friedman, iş dünyasındaki yeni ahlâkçılığın aslında ahlâka aykırı olduğuna inanıyor.

Friedman benimle görüşme yapmayı kabul ettiğinde sekreteri, sorularımı sıkıcı bulduğu takdirde Friedman'ın yerinden kalkıp odayı terk edeceği konusunda beni uyarıyordu. Bu yüzden bulunduğu binanın lobisinde onu beklerken endişeliydim. Toto'nun gerçek Oz Büyücüsü'nü açığa çıkarmak için perdeyi çekmesinden hemen önce Dorothy'nin hissetmiş olduğu şey bu olmalı diye düşündüm. Friedman saygı gösterilen ve korkulan, tanrılaştırılan ve açıktan açığa karalanan entelektüel bir devdi, efsaneydi. Odaya gülümseyerek girdiğinde biraz rahatladım doğrusu, büyücünün kendisi gibi boyu bir buçuk metreyi güçbela aşan, sevimli küçük bir adamdı. Friedman, o sırada kaotik, eğreti bir televizyon stüdyosuna dönüşmüş lobiye gözden geçirdi (görüşme, hükümetin parasal destekte bulunduğu bir TV belgeseli için yapılacaktı). Işıklar ve kameralar odanın içine yığılmıştı, birbirine dolaşan kablolar her yeri kaplıyordu. TV ekibinden iki kişi, büyük insanın burnundaki parlaklığı gidermek için ellerinde pamuk topaklarıyla hazır bekliyorlardı. Şaşkın haldeki Friedman aksi bir ihtiyar gibi "ABC geçen gün iki adamı ve bir kamerayla buraya geldi. İşte hükümetin semiz ve en kötüsünden mürif olduğunu anlıyoruz," dedi.

7. A.g.y.

Friedman şirketlerin toplum için iyi olduklarını (ve aşırı devlet yönetiminin de kötü olduğunu) düşünüyor. Ne var ki, şirketlerin toplum için *iyilik yapmaya* çalışmaları fikrine tepki gösteriyor. “Bir şirket hissedarlarının malıdır” diyor bana. “Şirketin çıkarı, hissedarlarının çıkarıdır. Şimdi, şirket bunun dışında hissedarların parasını, sosyal sorumluluk olarak varsaydığı, fakat kendi mali sonuçlarıyla ilişkilendiremediği amaçlar uğruna harcamalı mıdır? Bu soruya yanıtım hayır olacak.” Friedman, şirket yöneticileri için sadece tek bir “sosyal sorumluluk” olduğuna inanıyor: Hissedarları için mümkün olduğu kadar çok para kazanmaları gerekiyor. Bu, bir ahlâki zorunluluktur. Kâr yerine sosyal ve çevresel hedefleri tercih eden –ahlâki olarak davranmaya çalışan– yöneticiler aslında ahlâksızdır.

Yine de, Friedman’a göre şirket sosyal sorumluluğunun hoş görülebileceği tek bir durum var – samimiyetsiz olduğu zaman. Sosyal ve çevresel değerlere – kendi başlarına amaçlar olarak değil de – hissedarlarının servetlerini maksimize etme araçları olarak yaklaşan yöneticiler hatalı davranmıyorlardır. “Tıpkı bir otomobili satmak için otomobilin önüne güzel bir kız koymaya benziyor” diyor bana. “Amaç burada güzelliği desteklemek değil, otomobilleri satmak.” Güzel kızlar gibi iyi niyetler de malları sattırabilir. Friedman, bu tamamen stratejik sosyal sorumluluk görüşünün, yüce fikirleri “ikiyüzlü vitrin dekorasyonu”na indirgediği gerçeğini kabul ediyor. Oysa mali sonuçlara hizmet ettiğinde, ikiyüzlülük erdemlidir. Böyle yapmadığında ise ahlâki erdem ahlâkdışıdır.⁸

Friedman’ın kinizmini eski moda, kötü niyetli ve gerçeklikle ilişkisiz bulan, görmüş geçirmiş pek çok işadamı onun görüşlerini reddetse de, Friedman’ın şirket sosyal sorumluluğu konusundaki kuşkuları bir hayli destek bulmaktadır. Ford’un eski iktisatçılarından biri ve şimdi Cato Enstitüsü başkanı olan William Niskanen, “şirket sosyal sorumluluğuna öncülük eden bir firmaya yatırım yapmayacağını” söylemiştir. “Ford Motor Company’nin halen güzel arabalar ve kamyonlar yaptığını düşünüyorum,” diye devam ediyor, “ancak yeni Mr. Ford tarafından girilen [sosyal sorumlu-

8. Milton Friedman ile yapılan görüşme.

luk] faaliyetlerinin, malikleri açısından şirketin değerine zarar vermesi mümkündür.”⁹ İş dünyasında guruların gurusu olan ve Friedman’ın “muhtemelen yaşayan en büyük iktisatçı” olduğuna inanan Peter Drucker, Friedman’ın şirket sosyal sorumluluğunun, iş ilkelelerinin tehlikeli bir çarpıtması olduğu konusundaki görüşünü yinelemektedir. Drucker, “Şayet sosyal sorumluluğu üstlenmeye istekli bir yöneticiyle karşılaşırsanız, derhal işten kovun.” demiştir. Harvard İşletme Okulu profesörü Debora Spar, şirketlerin “ahlâki varlıklar olmak üzere kurulmuş kurumlar olmadıklarını” ısrarla söylemektedir. “Gerçekte onlar sadece tek bir misyon, yani hissedar değerini artırma misyonunu taşıyan kurumlardır.” Ve – Friedman’ın entelektüel ve ideolojik rakibi olan – Noam Chomsky, şirketlerin “toplum ya da işgücü için değil... sadece kendi hissedarları için kaygı duymak” zorunda oldukları konusunda Friedman’ın görüşünü paylaşmaktadır.¹⁰

Şirketler yasaya göre oluşturulur ve yasanın belirlediği amaçlarla donatılırlar. Yasa, müdür ve yöneticilerin neleri yapabileceklerini, neleri yapamayacaklarını ve ne yapmaları gerektiğini belirler. Ve en azından ABD ve diğer endüstrileşmiş ülkelerde, yasaya göre oluşturulmuş şirket tıpkı Milton Friedman’ın ideal kurum modelini andırmaktadır: yöneticilerin, diğer tüm çıkarların ötesinde şirketlerinin ve hissedarlarının çıkarlarına öncelik vermelerini zorunlu tutar ve onların sosyal sorumluluk sahibi olmalarını yasaklar – en azından samimiyetle durum budur.

1916’da Henry Ford, bu hukuk dersini alırken bir hayli ağzı yandı ve farkında olmadan, şirket sosyal sorumluluğu konusunda hukukun takındığı hoşgörüsüz tavrın yerleşmesine yardım etti. Ford, kendisine ait Ford Motor Company’nin salt bir kâr makinesinden daha fazlası olabileceğine inanıyordu. İşçilerine, dönemin ücretleriyle kıyaslandığında adamaklılı fazla ücret ödüyor ve müşterilerini, Model T otomobillerde yıllık fiyat indirimi yaparak ödüllendiriyordu (Model T’nin 900 doları aşan ilk fiyatı, 1916’ya geldiğinde 440 dolara inmişti). “Arabalarımızdan bu kadar müthiş kâr

9. William Niskanen ile yapılan görüşme.

10. Peter Drucker, Debora Spar ve Noam Chomsky ile yapılan görüşmeler.

sağlamamız gerektiğine inanmıyorum,” dediği söyleniyor. “Makul bir kâr uygun, fakat aşırısı değil.”¹¹

John ve Horace Dodge kardeşler, 1906 yılında 10.500 dolarlık bir yatırımla kendi şirketini kurması için Ford’a yardımda bulunmuşlardı. Dodge kardeşler şirketin büyük hissedarlarındandı ve John Dodge şirketin müdürlerinden biri olmuştu. Dodge kardeşler ayrıca, daha yerleşik olan Oldsmobile şirketinden gelen teklifleri geri çevirerek, kendilerine ait Chicago makine atölyesinde sadece Ford için parça üreteceklerine söz vermişlerdi. Ne var ki, 1916’ya gelindiğinde Dodge kardeşlerin hedefleri büyümüştü. John Dodge, Ford’un yönetim kurulundan ayrılıp, kardeşiyle birlikte kendi otomobil şirketlerini kurmaya yönelik bir plan yaptı. Üç ayda bir Ford hisselerinden gelen kâr paylarıyla bu girişimi finanse etmeyi umuyorlardı, fakat Ford’un kâr paylarını iptal etmesi planlarını altüst etti; bu parayı Ford, Model T otomobillerde fiyat indirimi yaparak tüketicilere dağıtmaya karar vermişti. Dodge kardeşler Ford’u mahkemeye verdiler. Kârın hissedarlara ait olduğunu ve ne kadar iyi niyetli olsa da Ford’un paralarını tüketicilere dağıtma hakkı olmadığını iddia ediyorlardı. Hâkim de aynı fikirdeydi. Hâkim, kâr paylarını geri istedi ve “bir ticari şirketin esas olarak, hissedarların kârları için oluşturulduğunu ve sürdürüldüğünü” unutmış olduğu için Ford’u azarladı – Ford, halka açık mahkemede “ticaretin bir servet kaynağı değil, bir hizmet” olduğunu ve şirketlerin “ancak ikincil olarak para kazanma amacıyla” işletilmesi gerektiğini söylemişti; hâkime göre ise şirket, “hissedar yararının sadece ikinci dereceden önem taşıdığı, ötekilere yararlı olmanın ise birincil amaç olduğu” bir işletme değildi.¹²

Dodge-Ford davası halen, yöneticilerin ve müdürlerin, hissedar çıkarlarını tüm diğer çıkarların üstünde tutma yasal görevi taşıdıkları ve öteki çıkarlara hizmet etme konusunda yasal bir otorite taşı-

11. Carol Gelderman, *Henry Ford: The Wayward Capitalist* (New York: Dial Press, 1981), 83. Gelderman’a göre, The Detroit News’in başeditörü E. G. Pipp, Dodge-Ford davasında mahkemeye verdiği ifade sırasında Ford’un bunu söylediğini belirtmiştir; aktaran D. Gordon Smith, “The Shareholder Primacy Norm,” *The Journal of Corporation Law* 23 (1998): 277.

12. Gelderman, Henry Ford, 84, aktaran Smith, “The Shareholder Primacy Norm,” 277. *Dodge v. Ford Motor Co.*, 684 (“örgütlü” ve “yararlı”).

madıklarını belirten hukuk ilkesini simgelemektedir – “şirketin en uygun çıkarları” ilkesi olarak bilinegelen hukuk ilkesi. Bu ilke, *Dodge-Ford* davası karara bağlanmadan 140 yıl önce Adam Smith’i endişelendiren şirket yapısındaki kusura hukuki bir çare bulmuştur. Smith 1776 tarihli klasik yapıtı *Milletlerin Zenginliği*’nde, şirketlerin malikleri olan hissedarların kendi işletmelerini işletmeyip bu görevi profesyonel yöneticilere devretmeleri olgusunun canını sıktığını söylemişti. “Öteki insanların parasını” işletirken, kendi paralarına karşı duydukları “endişeli ihtiyatı” taşımaya-cakları için profesyonel yöneticilere güven duyulamaz diye yazı-yordu Smith ve “dolayısıyla bu tür bir şirketin işletilmesinde ihmalkârlık ve müsriflik az çok yaygınlaşacaktır.”

Artık pek çok ülkenin şirketler yasasında kalıcılaşan “şirketin en uygun çıkarları” ilkesi, şirket karar vericilerini her zaman şirketin ve dolayısıyla maliklerinin en uygun çıkarlarına göre hareket etmeye mecbur tutarak Smith’in endişesine seslenmektedir. İster işçilere yardım etmek, çevreyi ıslah etmek, ister tüketicilerin para biriktirmesine yardım etmek amacıyla olsun, yasa, karar vericilerin başka güdülerle hareket etmelerini yasaklamaktadır. Tek tek yurttaşlar olarak, kendi paralarıyla bu tür şeyler yapabilirler. Oysa şirket çalışanları, diğer insanlara ait paranın vekilharçları oldukları vakit, kendi başlarına amaçlar olarak bu tür hedefleri gerçekleştirme hususunda yasal yetkiye sahip değillerdir– genellikle hissedarlarının servetini maksimize etme anlamına gelen, şirketin kendi çıkarlarına hizmet edebilirler sadece.¹³

13. Bir görüşme sırasında şirket hukuku uzmanı Dr. Janis Sarra, en uygun çıkarlar ilkesi ile şirket sosyal sorumluluğu arasındaki ilişkiyi tam olarak şöyle tanımlamıştı: “Kuzey Amerika’da şirketin en uygun çıkarları, hissedarların en uygun çıkarları olarak tanımlanmıştır. Mahkemeler, genellikle sadece hissedar servetini azami hadde çıkarmayı, yöneticilerin ve çalışanların şirketin en uygun çıkarlarına göre hareket edip etmediklerinin kıstası olarak kabul ediyorlar. Bu yüzden yöneticiler ve çalışanlar, çok güçlü mahkeme kararlarından çıkan bir dizi kural ile sınırlanmışlardır. Şirketin en uygun çıkarı ilkesi, hissedarların servetini azami hadde çıkarma anlamına geldiği sürece, düşünceleri ve karar alma sürecini çevresel kaygılara ve diğer sosyal eşitlik kaygılarına yöneltmek için yapılan her türlü girişim, fazlasıyla sınırlı kalacaktır. Şirket yasasının günümüzde kurulduğu şekil, yöneticilerin ve çalışanların kısa vadede ya da uzun vadede hissedar servetini azami hadde çıkarma kılığı ya da amacı altında sosyal sorumluluk eylemlerini haklı göstermelerini gerektiriyor. Aynı şekilde, hissedarların servetini azami

Şirket sosyal sorumluluğu bu yüzden yasal değildir – en azından samimi olduğu sürece.

Şirket avukatı Robert Hinkley yirmi üç yıl çalıştıktan sonra, “yürürlükteki yasanın yöneticileri ve şirketleri sosyal sorumluluk sahibi olmaktan fiilen alıkoyduğunu fark ettiğinde, uluslararası hukuk bürosu ağı Skadden, Arps’taki işinden ayrılmıştır. Şöyle diyor Hinkley:

Tüm dünyadaki yüzlerce şirketler hukukunda yer alan şirketin amacı, hemen hemen aynıdır... şirketleri işleten insanların hissedarlara karşı yasal bir görevleri vardır ve bu görev, para kazanmaktır. Bu görevi yerine getiremediklerinde yöneticiler ve çalışanlar, hissedarlar tarafından dava edilebilirler. [Yasa] şirketin sadece kendi çıkarını gerçekleştirmesine izin verir (ve şirketin öz-çıkarlarını, hissedarların öz çıkarlarıyla eşit sayar). Kamu çıkarına yönelik sorumluluktan söz edilmez... Dolayısıyla şirketler hukuku, etik ve sosyal kaygıları konu dışı ya da şirketin temel emirnamesine engel olarak varsayar.¹⁴

Buradan, artık sosyal sorumluluğu benimseyen – Pfizer, Ford, Goodyear, BP gibi – büyük şirketlerin yasadışı oldukları sonucu mu çıkıyor? Tam değil. Milton Friedman’ın sosyal sorumluluğun, şirketin öz çıkarına hizmet ettiği sürece hoş görülebileceği yönündeki inancını hatırlayalım. Bu noktada yasa bir kez daha onunla hemfikir.

Ondokuzuncu yüzyıl İngilteresi’nden bir dava olan *Hutton-West*

hadde çıkarma altında haklı gösteremedikleri sürece, hissedarların da çoğu kez, şirket sosyal sorumluluğu, insan haklarının korunması ya da çevresel sürdürülebilirlik tercihlerini ifade etmeleri yasaklanıyor. Hissedarlar, bu tür önerileri ya da vekil önerilerini teklif etmek için bilgi ve kaynağa sahip olsalar ve onları serveti azami hadde çıkarmanın diliyle tasarlasalar bile, yöneticiler ve çalışanlar onların isteklerine göre davranmaya mecbur tutulmazlar. Şirketler, şirket faaliyetleriyle doğrudan ilişkili gibi görülmeyen amaçlar için bağışlar ve başka türden destekler sağlarlar; çünkü ABD’deki hayırseverlik yasası şirket için bu sınırlı rolü blçmiştir. Şirket, mahkemeler ve şirket karar vericileri tarafından yorumlandığı gibi, en uygun çıkar ilkesinin, açıkçası hissedarlara ait servetin en tepede tutulduğu, ötekilere ise aldırış edilmediği bir ilke anlamına geldiği, kurumsallaşmış bir öz çıkar formu olarak düşünülebilir.”

14. Robert Hinkley, “How Corporate Law Inhibits Social Responsibility,” *Business Ethics: Corporate Social Responsibility Report*, Ocak-Şubat 2002, www.com-mondreams.org/views02/0119-04.htm.

Cork Demiryolu Şirketi çatışması, konuyla ilgili ilkeyi saptamıştır. Bandon şirketi, West Cork demiryolu şirketini satın almıştı. Çok geçmeden West Cork'un, işten çıkarılacak yöneticilerine birkaç bin sterlin değerinde ikramiye vereceğini ilan etmesi üzerine Bandon'ın hissedarları şirketi mahkemeye verdi. İkramiyenin çekileceği paranın artık kendilerine ait olduğunu iddia ettiler; bu para başkalarının, yani West Cork yöneticilerinin yararına kullanılamazdı. Davayı dinleyen hâkimlerden Lord Bowen hissedarların iddialarına katılıyordu, ancak yasaya göre bazı durumlarda şirket cömertliğine izin verilebileceği hususunda da ısrar etti. “Şu örneğe bakalım” diye yazıyordu. “Bir demiryolu şirketi ya da şirketin yöneticileri, bir tren istasyonundaki tüm hamalları kırdı çay içmeye gönderebilir ve masrafları da üstlenebilir. Neden yapmasınlar ki?” Ne de olsa, diye yorumluyordu Lord Bowen, “çalışanlarına bir zorbaya yakışır sertlikle davranan ve onlara sözleşmede yazılandan tek bir kuruş bile fazlasını asla vermeyen bir şirketin çok geçmeden kendisini terk edilmiş bulacağı” gerçeğinden bakıldığında, bu tür cömertlikten şirket de önemli yararlar sağlayabilirdi. Dolayısıyla Lord Bowen şu sonuca vardı:

Yasa, çörek ve bira olmayacak diye bir şey söylemez, ama şirketin yararı için gerekenin dışında çörek ve bira olmayacak der... hayırseverliğin, hayırseverlik *sıfatıyla* yönetim kurulunda oturmaya hakkı yoktur. Ne var ki, bir tür hayırsever iş ilişkisi vardır ki bu, onu uygulayanların çıkarı içindir ve başka amaçlar için değil, sadece bu ölçüde ve bu kılıkla (itiraf edeyim ki bu çok da hayırsever bir kılık değildir) hayırseverlik yönetim kurulunda oturabilir.¹⁵

Bugün yasa aynen devam etmektedir: hayırsever iş ilişkisi, onu uygulayanların –şirket ve hissedarlarının– çıkarına olmalıdır. Amerika Barolar Birliği'nin beyan ettiği gibi, “[yasa], yöneticilere, başkalarının çıkarını göz önünde bulundurma izni veriyor, ne var ki, buna izin verirken onları, hissedarların uzun vadeli çıkarlarıyla maul bir ilişki kurmaya mecbur tutuyor.”¹⁶ Bu kural artık şirket kül-

15. *Hutton v. West Cork Railway Company*, 23 Chancery Division 654 (1883) (C.A.), 672-673.

16. American Bar Association, Committee on Corporate Laws, “Other Constitu-

türü içine öylesine yerleşmiştir ki, 1916 yılında Dodge kardeşlerin yaptığı gibi, hissedarların bu kuralın uygulanması için mahkemeye başvurmak zorunda kalmaları nadir bir durumdur. Burson-Marsteller başkanı Chris Komisarjevsky'nin belirttiği gibi, "ister kurumsal, isterse de kişisel olsun yatırımcıların beklentileri, itici kuvvetin kâr üretmemiz, kazanç yaratmamız ve dolayısıyla yatırımcılara geri vermemiz olmasını daima garantileyecektir. Dolayısıyla hayırseverliğin ya da şirket bağışının, mali bir perspektiften şirket performansını zayıflatacağı bir durum nadiren ortaya çıkacaktır."¹⁷

Şirketlerin sadece hissedarlarının kazançlarını maksimize etmek için var oldukları kuralı, iş dünyası gazetecisi Marjorie Kelly'nin dediği gibi, "bir tür kutsal, değiştirilemez hakikat gibi evrensel olarak kabul edilmiş" olan "ülke yasası"dır.¹⁸ Ve bugün şirket sosyal sorumluluk hareketinin en hevesli liderleri bile bu kurala itaat etmektedir.

22 Nisan 1999 Dünya Günü'nde, New York City'deki BM Binasında dünyanın ikinci en büyük petrol şirketi ve ABD'nin petrol ve gaz sağlayan en büyük tek kuruluşu olan BP'nin başkanı John Browne bir ödül aldı. Şirketin başında tam dört yıl kaldıktan sonra Browne, bir zamanların büyük şirketini eski ihtişamına kavuşturmuştu. İngiltere Kraliçesi gösterdiği gayret için ona Sir unvanı verdi, iş dünyasının reisleri ona kahraman gibi davrandılar ve Wall Street Browne'un başarısına BP hisselerindeki rekor fiyat artışıyla

encies Statutes: Potensial for Confusion," *The Business Lawyer* 45 (1990): 2261, aktaran Smith, "The Shareholder Primacy Norm."

17. Chris Komisarjevsky ile yapılan görüşme. Hayırseverliğin, şirketlerin kendi çıkarlarına hizmet eden bir strateji olduğu fikrini göstermek için, şirket hayırseverliği çoğu kez "stratejik hayırseverlik" olarak tanımlanır. Bkz Nicole Harris, "Things Go Better with Coke's Money," *Business Week*, 15 Eylül 1997, 36.

18. Marjorie Kelly, *The Divine Right of Capital: Dethroning the Corporate Aristocracy* (San Francisco: Berrett-Koehler, 2001).

* Ülke yasası: Magna Carta'nın 39. maddesinde Britanya Krallığı'nın Roma hukukundan farklı yasalarını belirtmek için kullanılan ifade. içtihat hukukuna da gönderme yapan Magna Carta ve söz konusu ifade, yurttaş hakları konusunda önemli kurallar getirmiş ve hukukun üstünlüğü ilkesinin yerleşmesine yardımcı olmuştur. (y.h.n.)

karşılık verdi. Ne var ki, Browne şirketin bu muhteşem sıçrayışı için onurlandırılmadı. İşin şaşırtıcı tarafı, çevreciler tarafından açıktan açığa karalanan bir endüstrinin lideri olan Browne'un, çevre liderliği ödülünü almak için Birleşmiş Milletler'de olmasıydı – bu onuru bahşetmek üzere Birleşmiş milletler ile anlaşılan çevre grupları koalisyonu Earth Day Network'un [Dünya Günü] kurucusu Denis Hayes'in sözleriyle *şaşırtıcı* liderlik ödülü.¹⁹

1998'de Browne, sera gazları salınımının küresel ısınmaya neden olabileceğini kabul etmişti; bir petrol endüstrisi yöneticisi açısından kabul gören anlayışlara aykırı bir kabullenmişti bu. Ardından sera gazlarının salınımının azaltılmasını amaçlayan Kyoto Protokolü'nü onaylayıp, protokole karşı lobi faaliyeti yürütürken on milyonlarca dolar harcayan petrolcülerin yönetimindeki Küresel İklim Koalisyonu'ndan ayrıldı ve kendi şirketinin, Kyoto'nun koyduğu hedefleri aşmayacağı sözünü verdi. 1999'da Browne, (bir başka petrol yöneticisinin suçlamalarını kendi yorumuyla dile getirirken belirttiği biçimiyle) dünyanın ilk yeşil petrol devine dönüşmek üzere, "petrol endüstrisi kilisesini terk" etti.²⁰

Ufak tefek yapılı ve her zaman son derece bakımlı olan Browne maço petrolcülerden değildir. Düzenli olarak operaya ve baleye gider, Kolomb-öncesi sanat koleksiyonu yapar ve Cambridge Üniversitesi, fizik bölümünden başarılı bir dereceyle mezun olmuştur. Sakin, fakat amirane bir ses tonuyla konuşur, tıpkı ödülünü alırken Birleşmiş Milletler'de yaptığı konuşma gibi, etkili ve esinleyici konuşmalar yapar. "Yeni bir yüzyılın kıyısında, tarihi bir anda buluyoruz," diye başlamıştı konuşmasına.

Yeni yüzyıla dair bir endişe hissediyoruz ve elbette korkuların çoğu, doğal çevreye yönelik sonuca bağlanmamış meydan okumalardan kaynaklanmakta... İş dünyasının, çevre sorunlarından sorumlu olduğuna dair bir görüş olduğunu biliyorum, oysa ben bu argümanın ötesine ge-

19. Rapor eden Danielle Knight (IPS), "Mixed Reaction to Oil Company's Earth Day Award," 22 Nisan 1999, http://www.oneworld.org/ips2/april99/21_05_076.html.

20. Sir John Browne, "International Relations: The New Agenda for Business," The 1998 Elliott Lecture, St Antony's College, Oxford, 4 Haziran 1998.

çeçeğimizi umuyorum... hem ekonomik büyümeye hem de kirlenmeye sahip olabilirsiniz ... ya da temiz bir çevre, sıfır ekonomik büyümeye sahip olabilirsiniz. İnsanların bu zor dengeyi aşmalarına yardım etmemiz gerekiyor. Bu kabul edilemez bir dengedir.²¹

1999'da bu konuşmayı yaptığında, endüstrinin içyüzünü bilen çoğu kişi Browne'un eksantrik, kural tanımayan biri olduğunu düşündü. 2000 tarihinde toplanan Dünya Petrol Konferansı'na başkanlık eden ve Browne'un açılış konuşmacısı olarak davet eden Calgary petrol üsü Jim Gray'e göre Browne, bir yıl gibi kısa bir sürede, "Bugünün dünyasının Mr. Petrol ve Gaz"ı olmuştu. Bu kısa sürede Browne'un yeşil gündemi, endüstrinin gündemine dönüşmüş, Shell ve diğer büyük aktörler tarafından da benimsenmişti. Jim Gray, "etik mevzular, sosyal sorumluluk açısından büyük mevzulara dönüşmeye başlıyor" diye açıklıyordu. "Sir John Browne'un dediği gibi, bu alanlarda uyanık olmadığınız takdirde bir dinozorsunuz, dünü yaşıyorsunuz. Oysa biz bugünü yaşıyoruz."²²

"İşletme, kârdan başka şeylerle de meşgul olabilir mi?" diye soruyordu Browne'dan esinlenmiş bir BP reklamı. "Öyle olabileceğini düşünüyoruz." Şirketin yeşil marka imajıyla birlikte Sir John Browne'un derin inancı, şirketin çevre değerlerinin sadece laf olmadığı vaadini ima etmektedir. Çevre değerleri, kârlarla eşit düzeydedir, mali performansın tekli kâr-zarar hanesinin altında kalmak yerine, en azından kârların yanı başına, "çoklu kâr-zarar hanesi"ne (Browne'un gözde metaforu) yerleştirilirler. Browne'un vizyonu, şirketlerin ve onları işletenlerin kârdan başka değerleri de samimi şekilde önemseyebileceklerini ima etmektedir. Oysa bu tür bir önemseyiş, en azından kârlılığı azaltabildiği vakit, hukukun tam da yasakladığı şeydir. O halde gerçek soru, bir işletmenin kârdan daha az bir şeyi hedefleyip hedefleyemeyeceğidir. BP, sadece Petrolün Ötesinde değil de – reklam kampanyalarında kullanılan zeki bir sözcük oyunu – Kârın Ötesinde de olabilir mi? Çevresel ve sosyal

21. Sir John Browne; BM Çevre Programı ve Dünya Günü tarafından Bireysel Çevre Liderliği için kendisine sunulan ödül dolayısıyla, New York, BM merkez binasındaki Dünya Günü Ödül Töreni'nde yaptığı konuşma.

22. Jim Gray ile yapılan görüşme.

hedefleri gerçekleştirmek için kendi çıkarlarını ve hissedarlarının çıkarlarını feda edebilir mi?

Milton Friedman'a, John Browne daha ne kadar bu yeşil inançlarını sürdürebilir diye sorduğumda "sürdüremez" demesi şaşırtıcı değildi. "Browne o çevre çıkarlarının peşine düşmeyi istediği ölçüde bu durumu kabul edersiniz" dedi. "Kendi parasıyla bunu yapabilir. Şayet şirketi, hissedarları açısından daha az randımanlı işletecek şekilde bu çevre çıkarların peşine düşüyorsa, o zaman onun ahlâksızca davrandığını düşünüyorum. Pozisyonu her ne kadar yüksek gibi görünse de Browne, hissedarların bir çalışanıdır. Aslında hissedarlara karşı çok güçlü bir ahlâki sorumluluk taşıyor."²³

Norma Kassi, Friedman'ın yanıldığını umuyor. Şirketi açısından en uygunu olmasa en bile Browne'un çevre için doğru şeyi yapmasını istiyor. Ve Kassi'ye göre, Browne'un ne yapması gerektiği ya da ne yapabileceği sorusu kuramsal olmanın ötesinde bir sorudur – hayatta kalma sorunudur.

Norma Kassi yakınlarda, BP'nin yıllık genel toplantısına katılmak üzere Kuzey Kutup Dairesi'nin altmış mil kuzeyindeki ücra bir Yukon köyü olan Old Crow'dan yola çıkarak İngiltere, Londra'ya seyahat etti. Oraya tek bir amaçla gitmişti: şirketin "bizi ortadan kaldırmak için Kuzey Kutbu'na gelmesine" engel olmak için. Kassi, ABD-Kanada sınırının her iki tarafında, binlerce yıl önce inşa edilmiş on yedi köyde yaşayan Kuzey Kutbu'nun yerli halkı olan Gwich'in Ulusu'nun bir üyesiydi. Kuzey Kutbu yamacının kıyı düzlüğünde yapılacak sondajın Porcupine karibusu* sürüsünü ve onlarla birlikte halkının yirmi bin yıllık yaşam tarzını da yok edeceğine inanıyordu.²⁴

Muazzam petrol ve doğal gaz rezervlerinin kıyı düzlüğünün tam altında olması muhtemel. Dolayısıyla, orada araştırma ve sondaj yapma hakkını elinde tutan şirketi muazzam kârlar bekliyor olabi-

23. Milton Friedman ile yapılan görüşme.

* Kuzey Alaska'da yaşayan bir tür geyik (*Rangifer tarandus*). (ç.n.)

24. Norma Kassi ile yapılan görüşme.

lir. Şayet ABD hükümeti, bu bölgede kendine ait olan sondaj yapma moratoryumunu sona erdirirse, BP bu ayrıcalık için muhtemel bir aday.²⁵ Dünyanın en büyük petrol sondaj sahalarından biri olan Prudhoe Körfezi yakınlarında (astronotlar, geceleyin aydınlatıldığında uzaydan görülebildiğini söylüyorlar) büyük bir alana sahip olan şirket halen bölgedeki asıl aktördür. Kıyı düzlüğü, ayrıca karibu sürülerinin yavrulama alanını da oluşturuyor. Hamile karibuların kıyı düzlüğünde doğum yapabilmeleri için her yıl ilkbaharda sürü, stratejik olarak karibu yolu üzerinde bulunan Gwich'in köylerinden geçip dağları, nehirleri ve tundrayı aşarak dört yüz millik uzun bir yolculuk yapıyor. Gwich'in Ulusu binlerce yıldır, hayatta kalmak için karibu sürüsüne bel bağlamakta. Ve sadece yiyecek ve giysi ihtiyacı değil, kültürel ve spiritüel hayatları da sürünün yıllık göçüne bağımlı.

Kassi, ailesinin her baharda köpeklerin çektiği kızıağı hazırlayıp karibu beklemek için tundraya doğru yöneldiğini hatırlıyor. Dolgun buzun üzerinde, ladin dallarından zemini ve ısınmaları için odun sobası bulunan bir çadırdaki yaşarlar ve annesi, çadır kapısındaki bir delikten karibuları izlemeye koyulurdu. Annesinin “bazen dışarı çıkıp kuzgunlara, ‘Karibular nerede?’ diye sorduğunu” hatırlıyor Kassi. “Onu izliyordum, yüzünü izliyo dum. Ve karibuların yaklaştığını anlıyordum.” Kassi’nin büyükbabası ve diğer avcılar, hamile karibuları önde tek başlarına bırakarak, yaşlı erkekleri avlamak için sürünün arkasına giderlerdi. Avcılar üç ya da dört gün sonra kampa döndüklerinde, Gwich’in ziyafet düzenler ve karibular kıyıdaki düzlüğe doğru yollarına devam ederken saygıyla onları seyredereklerdi. “Çok kutsal bir andır, dingin bir an,” diyor Kassi. “Karibulara şükretmelisiniz. Ve özellikle de dişilerine şükran borçluyuz. Bizler, özellikle de kadınlar onlar için dua ederiz, onlarla bir bağ kurabiliriz, kadın ve anne olarak onların neler hissettiklerini anlayabiliriz.”²⁶

25. Bush yönetimi, Kuzey Kutbu Ulusal Doğaylaşam Barınağı'nı sondaj faaliyetlerine açmaya çalışıyor. Mart 2003'te Senato bir bütçe oylaması sırasında yönetimin planını reddetti. Fakat 11 Nisan 2003'te Temsilciler Meclisi barınakta yapılacak sondaj faaliyetlerini onayladı. Tartışmalar devam ediyor.

26. Norma Kassi ile yapılan görüşme. Ayrıca bkz Robert Matas, “Survival Tactic:

Gwich'inliler, kıyı düzlüğünde sondaj yapmanın, karibu sürüsünü ve dolayısıyla kendi yaşam tarzlarını yok edeceğini söylüyor.

BP ise onların endişelerine aldırmıyor. Şirketin üst düzey çalışanlarından John Gore, "en yüksek standartlarla yapılan araştırma ve üretimin çevre üzerinde etkisi çok düşüktür; ayrıca bu araştırma ve üretim, sağlıklı doğal yaşam popülasyonlarıyla uyum içinde gerçekleşir" diyor.²⁷ Ve şirketin web sitesinin dediğine göre, bu gelişmeden zarar görmenin aksine, karibular gelişip büyüyeceklerdir: "Yılın bir kısmını Prudhoe Körfezi'nde geçiren Orta Kuzey Kutbu sürüsündeki karibu sayısı, 1970'lerin ortasından itibaren gelişmenin başlamasıyla birlikte altı katın üstüne çıkmıştır."²⁸ Ne var ki, pek çok bilimci, kıyı düzlüğü gelişmesinin büyük olasılıkla Gwich'in ve karibular için şiddetli ve onarılmaz sonuçlar doğuracağı konusunda Gwich'in halkıyla hemfikir. Karibuların komşu dağlara gitmeye mecbur kalacaklarını, yeni doğan yavruların orada yırtıcılar ve açlık yüzünden telef olacaklarını söylüyor bilimciler. Bu yüzden sürü büyük ölçüde küçülecektir (bilimcilerin, sondajın karibu sürüsü üzerindeki etkilerinin saptanmasıyla bir ilgisi bulunmadığı söylenen Orta Kuzey Kutbu sürüsünün daha olumlu yazgısına rağmen, ulaştığı bir sonuç). Dolayısıyla yüzlerce bilimci, çevreci, bazı Amerikalı politikacılar, Kanada hükümeti ve Gwich'in halkı, kıyı düzlüğünde araştırma ve sondajı yasaklayan tedbir mahiyetindeki ilkenin – zararın oluşacağına dair kesin bir kanıt bulunmasa bile, insanlara ve çevreye onarılmaz zararlar verebilen faaliyetleri yasaklayan uluslararası bir hukuk ilkesi – uygulanmasını talep etme konusunda birleşmişlerdir.²⁹

Can the Hunters Save the Caribou?" *The Globe and Mail* (Toronto), 19 Ağustos 2000, A10-A11.

27. John Gore, grup başkan yardımcısı, hükümet ve kamu işleri, BP, Ecopledge'den Rebecca O'Malley'e mektup, 16 Ocak 2001.

28. www.bpamoco/alaska/qanda/qanda.htm

29. Bilimciler grubundan Başkan Clinton'a 11 Aralık 2000 tarihli ve Başkan Bush'a 20 Mart 2001 tarihli mektuplar; Alaska Balık ve Av Bakanlığı'ndan emekli olan araştırma biyoloğu Kenneth Whitten, 11 Temmuz 2001'de Cumhuriyetçilerin sunduğu enerji yasa tasarısı sırasında bir oturumda yazılı ifade verdi: U.S., *Energy Security Act of 2001: Hearing on H.R. 2436 Before The House Committee on Resources: 107th Cong.* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2002).

Sir John Browne, bugün dünyada bu tedbir mahiyetindeki ilkenin önde gelen savunucularından biridir. Diğer petrol endüstrisi liderleri, sera gazları salınımının küresel ısınmaya yol açtığı konusunda kanıt bulunmadığını söyleyerek Kyoto Protokolü'nü reddettileri vakit Browne, Protokolü savunmak için tedbir mahiyetindeki ilkeye başvurmuştu. Kanıt yokluğuna rağmen diyordu, “[küresel ısınma ve sera gazlarına dair] artan göstergeleri ve endişeyi göz ardı etmek tehlikeli olacaktır... şu anda tedbiren harekete geçme ihtiyacı vardır”; Browne protokolü onaylayıp şirketini protokolün standartlarına bağlı kılarak harekete geçmiş oldu.³⁰ Oysa Browne, kıyı düzlüğünde tedbiren harekete geçmeye isteksiz görünüyor. Sondaj devam ettiği takdirde Gwich'in ve karibuların felakete uğrayabileceğine dair güçlü bilimsel kanıtlara rağmen Browne, sondajdan vazgeçmesi için yapılan çağrıları reddetmiştir.³¹

John Browne, kuralları takmayan biri olabilir. Bugün büyük şirketlerdeki sosyal sorumluluğun en açıksözlü savunucularından biri bile olabilir. Ancak ne bir radikal ne de yasaya karşı gelen biridir. Sosyal ve çevresel değerlerin kendi başlarına birer amaç değil, sadece işletme performansını arttırmaya yönelik stratejik olanaklar oldukları konusundaki şirket kuralını pekâlâ bilmektedir. Kendi yeşil gündemi hakkında, “ahlâki faziletin birdenbire keşfedilmesi ya da geçmişteki hatalara yönelik bir suçluluk duygusu değildir” demektedir. “Uzun vadeli özçakar meselesidir – aydınlanmış olduğumu umuyorum, fakat özçakar yine de.” BP'nin sosyal sorumluluğunun “hayırlı bir iş” olduğunu söylüyor Browne; pratik ticari gerçeklik ve “makul düşünen işletme mantığı” tarafından harekete geçirilmiş hayırlı bir iş. Şirketin hayır işleri, “bizim doğrudan iş çıkarımız”dır, “hayırseverlik eylemi değildir, yine de buna, aydınlanmış özçakar”, “soğuk bir gerçekçilik” denilebilir. “Bir şirketin temel sı-

30. Sir John Browne, “The Case for Social Responsibility,” 10 Kasım 1998 tarihinde Boston'da toplanan Annual Conference of Business for Social Responsibility'ye sunulan bildiri.

31. Şirket konumu gereği, Kuzey Kutbu Ulusal Doğaylaşam Barınağı sondaj faaliyetlerine açılmadığı sürece ve açılana kadar bir sondaj planı oluşturamaz. Aynı zamanda sondaj yapmama sözü vermeyi de sürekli olarak reddetmiştir. Bkz örneğin www.bpamoco.com/alaskaqanda/qanda.htm.

navi” diyor Browne, “performanstır. Mecburi olan budur.”³²

İma edildiği gibi, bir şirketin performansını zayıflatıyorsa şayet, sosyal sorumluluk uygun değildir. İşte bu yüzden BP, tüm faktörler göz önünde tutulduğunda, şayet şirket açısından uzun dönemde en yararlısı – yani kârlısı – buysa, kıyı düzlüğünde sondaj yapmak zorundadır. Bir karibu sürüsünün, Kuzey Kutbu ortamının ya da tüm bir yerli halkın ortadan kaldırılmasına yönelik endişeler, şirkete özgü karar verme sözlüğünde – en azından kendi başlarına amaçlar olarak – yer almazlar. Sondaj yapmamanın şirkete maliyeti çok büyük olabilir. Karşılaştırıldıklarında, yararların – tüketicinin gözünde itibarı ya da olumlu reklam – nispeten az olması muhtemeldir. Dolayısıyla kıyı düzlüğü sondaya açıldığı takdirde, kârlı olduğu sürece BP kesinlikle orada olacaktır. Browne’un gerçekten de bu konuda başka seçeneği yoktur. Kişisel olarak çevreye ne kadar derinden ve içten bağlı olduğuna aldırmayarak, bir CEO olarak Browne şirketinin ve hissedarlarının çıkarlarını her şeyin üzerinde tutmak zorundadır.

Kıyı düzlüğünde sondajı reddetmekten farklı olarak, bugüne kadar BP’nin yeşil girişimleri nispeten masrafsızdı, performansı artırmak ve masraflardan daha ağır basan kısa-ve-uzun vadeli yararlar sağlamak üzere planlanmıştı. BP, örneğin kendisine net maliyet yüklemeyen, Kyoto Protokolü standartlarını uygulama taahhüdünü yerine getirmişti.³³ Güneş enerjili benzin istasyonları, okul programları ve kentsel temiz hava girişimleri gibi diğer BP programları, aynı şekilde önemsiz masraflarla şirketin yeşil imajını güçlendirmesine yardım etmişti. Bu girişimlerin BP’ye yararları barizdir. Browne’un söylediği gibi bunlar, petrol ve gaz tüketicilerine yeşil bir alternatif sunarak, diğer şirketler üzerinde rekabet avantajı sağlayan bir şirket imajı yaratmaktadırlar. “Bir şirket, tüketicilerinin çıkarları ve istekleriyle aynı istikamette ilerlediğinde, performans

32. Sir John Browne tarafından yapılan konuşmalar: “International Relations (‘suçluluk’, ‘öz-çıkır’); ‘Public Pressure and Strategic Choice,’ World Economic Forum, Davos, İsviçre, 2 Şubat 1998; ‘The Case for Social Responsibility’; ‘Mobility and Choice,’ Detroit Economic Club, 25 Ocak 1999.

33. BP Basın Bildirisi, “BP Beats Greenhouse Gas Target by Eight Years and Aims to Stabilise Net Future Emissions,” 11 Mart 2002, www.bp.com

artar” diyor Browne. “En geniş anlamıyla bir şirkete ait itibarın, kendi ticari serveti üzerinde doğrudan bir etkisi vardır.”³⁴

Ne var ki, BP’nin kendi yeşil imajından elde etmeye çalıştığı daha uzun vadeli başka bir yarar daha vardır. Bol miktarda petrol ve gaz toprak altında durmaktadır ve Browne, bunları yeryüzüne çıkararak çok para kazanılacağını bilmektedir. Oysa tüketiciler, çevresel kaygılar nedeniyle ve alternatif enerji biçimleri yararına petrol ve gazdan kaçınabilirler. Browne, “çevreye zarar vermeyecek şekilde hidrokarbonları araştırmanın, çıkarmanın, rafine etmenin, dağıtmanın ve kullanmanın mümkün olduğuna” inandığını söylemektedir; “harika bir sürüşü olan güçlü bir arabanız olabilir” ve buna rağmen arabanız çevreye zarar vermez. Browne buna tüketicilerin de inanmasını istemektedir. Şirketin “petrolün ötesinde” olma iddiasına, güneş enerjisi ve diğer alternatiflerle ilişkisine rağmen, Browne’un yeşil gündeminin gerisindeki asıl hedef, petrokimyasallara yönelik tüketici talebini sürdürmektir:

Şirketimizin zoraki bir petrol pazarına sahip olduğu günler muhtemelen sona eriyor. Enerji pazarının hemen her bölümünde yeni arz kaynakları var. Ulaşımında bile yakıt pilleri (cells) teknolojisindeki ilerlemeler çok geçmeden bize farklı motorlar taşıyan arabalar sunacaklar. Dolayısıyla rekabet ederek, petrolün bir yakıt seçeneği olarak kalmasını güvence altına almak zorundayız.³⁵

Daha genel olarak Browne ve diğer büyük iş liderleri açısından sosyal ve çevresel hedefler, şirketlerinin ve hissedarlarının çıkarlarını geliştirme stratejileridir ve böyle olmak zorundadır; bu hedefler, kendi başlarına amaçlar olarak meşru şekilde asla gerçekleştirilemez. Özellikle, şirket girişimlerinin besleyebildiği somut sosyal ve çevresel yararlar göz önünde tutulduğunda bu, aşırı derecede dar bir görüş gibi gelebilir, ancak halka açık şirketlerin liderleri arasında hiç kimse, şirket sosyal sorumluluğunu daha öteye taşımaya hazır ya da yasal açıdan yetkili değildir.

34. Sir John Browne, “International Relations.”

35. Sir John Browne, “Mobility and Choice”; “International Relations”.

Dünyadaki diğer şirketlere nazaran kendi şirketinin daha fazla insan için daha çok hayır yapmak istediğini söyleyen Pfizer'in CEO'su Hank McKinnell şirket özçıkarcının, şirketinin hayır işlerinin arkasındaki asıl motivasyon olduğunu ve böyle olması gerektiğini itiraf etmektedir. McKinnell, şirketinin, Flushing Caddesi metro istasyonundaki güvenlik sistemi hakkında “[Pfizer’e] çok doğrudan bir yarar sağlamaktadır” diyor. “Çalışanların en iyisini cezbetmek için, güvenli bir işyeri, iyi bir işyeri olmak zorundayız; insanların işe ulaşmak için metroyu kullanabilmeleri gerekiyor. Dolayısıyla gelip geçerken korkuya kapıldıkları bir metro istasyonumuz varsa, açıkçası bu, en iyi çalışanları elimizde tutabilmemiz açısından hiç de özendirici olmayan bir durum yaratacaktır.” Pfizer'in sponsorluğunu yaptığı mahalledeki okul ve Pfizer'in başlatıp desteklediği diğer bir sürü eğitim projesi, “kendi girişimlerimizin başarısı”yla da bağlantılıdır, diyor McKinnell. “Kendi işimizde ve fen bilimleri ve matematik konusunda eğitim gören büyük bir aday havuzuna sahip olmadıkça, işimizde de başarılı olmayacağız.”³⁶

McKinnell aynı şekilde, Pfizer'in ücretsiz ilaç programını da şirkete yarar sağladığı için savunmaktadır. Bunların şirkete maliyetinin yok denecek kadar az olduğunu vurguluyor – “ilaçlarımızın marjinal maliyeti çok düşüktür, dolayısıyla bir ilacı, onu satın almayacak birine verdiğimizde bu eylemin bize mali etkisi neredeyse sıfırdır.” Oysa Pfizer'e sağladığı yararlar bir hayli fazladır. Bu programlar, Pfizer ürünlerinin asıl dağıtıcıları olan doktorların gözünde ticari itibar sağlamakta; “sorunlarını çözmek için onlarla birlikte çalıştığımızı anlamalarına” yardım etmektedir. Ayrıca, moral, üretkenlik, nitelikli çalışanların cezbedilmesi ve elden kaçırılması gibi hususların tümü çalışanların şirketlerine iyi duygular beslemesine bağlı olduğu için programlar Pfizer'e çalışanlar konusunda da yardımcıdır. McKinnell, “Hem yüksek kârlar elde etmiş hem de büyümeyi başarmış, aynı zamanda da toplumun refahına katkıda bulunuyor görünmemiz, burada çalışanlar açısından da önemlidir” diyor, “çalışma arkadaşlarımız, satın alacak gücü olma-

36. Hank McKinnell ile yapılan görüşme.

yan insanlara zorunlu ilaçları vermemizden büyük gurur duyuyorlar.”³⁷

Son olarak Pfizer, ücretsiz ilaçları yardım bağışları olarak veriden düşebiliyor ve dolayısıyla vergi döneminde kendi parasını koruyabiliyor. Pfizer’in ne kadar para tasarruf ettiği konusunda kesin bir rakam vermek zor ve Hank McKinnell, bu tasarrufları açığa vurmak istemiyor. Ne var ki, Nobel Ödülü sahibi Sınır Tanımayan Doktorlar örgütünün tahminine göre, ABD’li vergi mükellefleri, (şirketlerin hükümetlere indirimli fiyatlarla ilaç sattıklarını varsayıldığında) Güney Afrikalılara yardım programları aracılığıyla ilaç gönderirken harcayacakları paranın dört katını, ilaç şirketlerine sağlanan vergi indirimleri yüzünden Güney Amerika’ya flukanazol bağışı için harcıyorlar.³⁸

“Bizim asıl misyonumuz” diyor McKinnell, “girişimi sürdürmek ve elbette bu, kâr sağlamayı gerektiriyor.” Ücretsiz ilaç programları bu misyonu engellemiyor, aksine yardım ediyor –iyilik yaparak hali vakti yerinde olmaya özgü klasik bir örnek. “Hem hissedarlarımıza para kazandırma hem de dünyanın pek çok bölümünde bir sürü iyilik yapabilme yeteneğine sahibim” diye iddia ediyor McKinnell. “Hem hissedarlarımızın hem de dünya yoksullarının ihtiyaçlarını karşılayabiliyoruz.” Fakat Pfizer’in *asıl* misyonu girişimi sürdürmekse – kendi çıkarlarını ilerletmekse – McKinnell gerçekte, dünya yoksullarının ihtiyaçlarını ne kadar karşılamayı başarabilir? Çok fazla değil, çünkü McKinnell’in mantığını izleyerek, ki bu mantık aynı zamanda şirket mantığıdır, sadece şirkete yardım sağlayan ücretsiz ilaç programları gerçekleştirilecek ve artık şirkete yarar sağlamayan programlardan vazgeçilecektir.”³⁹

İşte bu yüzden Sınır Tanımayan Doktorlar örgütü Afrika, Mali’de trahom tedavi programını başlattığı zaman, Pfizer’in ücretsiz Zitromax teklifine “hayır, teşekkür ederiz” demişti. Onun yerine örgüt, ambalajında üretici markası olmayan bir ilacı ithal edip parasını ödedi. Örgüt üyesi Rachel Cohen, “Pfizer bir gün ülkeyi terk

37. A.g.y.

38. Rachel Cohen ile yapılan görüşme.

39. Hank McKinnell ile yapılan görüşme.

etmeye ya da programını kaldırmaya veya kısma karar verdiği takdirde ... ihtiyaç sahibi insanların kullanımı için ilacın ülkede bulunmasını garanti edebiliriz” diye açıklıyordu. Diğer ücretsiz ilaç programları da ilaç şirketlerinin vazgeçmesi riskiyle karşı karşıya kalabilir. Cohen, “Hissedarların öncelikleri değiştiği, medyanın projektörleri artık Afrika’daki AIDS’i aydınlatmadığı takdirde Pfizer, örneğin kendi Diflucan ya da flukanazol bağış programından vazgeçerse, bu insanlar ne yapacak?” diyerek bu soruna dikkat çekiyor.⁴⁰

Destegin güvenilirliği, ilaç şirketlerinin dünya yoksullarına yardım etme yeteneği üzerinde tek ya da en büyük kısıtlama değildir. Asıl olan şirket formunun kendi talepleridir – Pfizer ve hissedarları, kelliği ve iktidarsızlığı tedavi eden ilaçlardan, gelişmekte olan ülkelerdeki başlıca ölüm nedenlerini oluşturan sıtma ve verem gibi hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçlara nazaran daha çok para kazanıyorlar. Pfizer ve diğer ilaç şirketleri muhtemelen, bu öldürücü hastalıklarla mücadele edecek ilaçların geliştirilmesi ve üretilmesine daha fazla önem verecek teknik beceri ve fiziksel kapasiteye sahipler. Bu tür ilaçlar dünya açısından muazzam yararlar sağlayacağı ve her yıl milyonlarca yaşamı kurtaracağı halde, onları geliştirecek bir şirkete maliyetleri kesinlikle yararlarından daha ağır basacaktır. Bunun nedeni diyor Cohen, gelişmekte olan ülkelerde yaşayan dünya nüfusunun %80’inin, küresel ilaç pazarının sadece %20’sini temsil etmesidir. (Tüm Afrika kıtası dünya pazarının sadece %1.3’ünü temsil ediyor.) Aksine Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya’da yaşayan dünya nüfusunun %20’si, ilaç pazarının %80’ini oluşturmaktadır. Tahmin edileceği gibi, 1975 ile 1999 yılları arasında geliştirilen 1.400 yeni ilaçtan sadece 13’ü tropikal has-

40. Rachel Cohen ile yapılan görüşme. Cohen ayrıca, “ücretsiz” ilaç programlarıyla ilişkili çok sayıda gizli maliyet olduğuna dikkat çekiyor. Şöyle diyor: “Gelişmekte olan ülkelere ilaç dağıtmanın bir sürü gizli maliyeti var. Onlardan birisi, bağış programını özümsemenin bir yolunu bulmak zorunda olan halk sağlığı sisteminin, programı idare etmek için kaynak ayırması gerekiyor... Bu programı idare etmek için halk sağlığı personelinin fiilen görevlendirebilirler. Çok, ama çok az sağlık bütçesi olan ülkelere söz ediyoruz. İlaç bağışları yapılan ülkelerdeki halk sağlığına, bu programın muazzam paralara patladığından çoğu kez haberi-mizin olmuyor.”

talıkları tedavi etmek ya da önlemek ve 3'ü de veremin tedavisinde kullanılmak için hazırlanmıştı. 2000 yılında iktidarsızlık ve ereksiyon bozukluğu için 8, kellik için de 7 ilaç geliştirilirken, veremin tedavisinde kullanılmak üzere hiç ilaç geliştirilmedi. Ev hayvanlarındaki kişilik bozukluklarının üstesinden gelecek ilaçların geliştirilmesinin, her yıl milyonlarca insanı öldüren hastalıkları kontrol etmekten daha büyük öncelik taşıdığı görülüyor.⁴¹

Sosyal sorumluk ve hissedarlar hakkındaki retorik her ne olursa olsun, ilaç şirketlerini yöneten Hank McKinnel gibi insanlar her ne kadar iyi duygular ve niyetler taşırlarsa taşınsınlar, şirketler her ne kadar hayır işleri programları uygularlarsa uygulansınlar ve kaç kişi korkunç ölümlerden korunabilinirse korunsun, kâr-amaçlı şirketler ilaçları kâr için üretiyor. İşte mali sonuç budur.

Dolayısıyla Tom Kline'in sonunda başarısız olan, Flushing Avenue metro istasyonundaki Pfizer güvenlik sisteminin nasıl çalıştığını gösterme denemesinden ders çıkarmak mümkündür. Sarı çağrı kutusundaki düğmeye basıp, "Alo, Alo, Tom Kline konuşuyor," dediğinde, karşıdan bir yanıt gelmedi. Platformun birkaç adım ötesindeki başka bir kutuyu denediğinde de aynısı oldu. Sonunda pes edip, görev başında olması gereken Pfizer güvenlik görevlisinin başına ne geldiğini merak etti.⁴²

Şirket sosyal sorumluluğu tıpkı bu çağrı kutularına benziyor. Yardım vaadinde bulunuyor, insanların endişelerini gideriyor ve ara sıra çalışıyor. Ondan çok fazla şey beklememeliyiz. Bir şirket sadece kendi durumunu iyileştirmek için hayır işleyebilir; ne kadar hayır işleyebileceği hususunda büyük bir sınırdır bu. Kıyı düzlüğünde sondaj başladığı takdirde, ortaya çıkacak yıkıcı sonuçlardan haliyle korkan Norma Kassi ve Gwich'in Ulusu'nun karşılaştığı gerçeklik budur; gerekli ilaçların geliştirilmesinin kazançlı olmaması yüzünden tedavi edilmeden bırakılan hastalıklardan her yıl ölen milyonlarca insanın başına gelen de budur. Sosyal sorumluluk sahibi şirketlerin hayırsever retorığı ve hayır işleri, cazip şirket imajları yaratıyor; muhtemelen dünyaya da birtakım yararları do-

41. Bu paragraftaki istatistikler Rachel Cohen ile yapılan görüşmeden alınmıştır.

42. Tom Kline ile yapılan görüşme.

kunuyor. Ne var ki, şirketin asıl kurumsal doğasını değiştirmiyorlar: gözünü kırpmadan kendi öz çıkarına olan bağlılığını.

Şirketleri işleten insanlar genellikle iyi, ahlâklı insanlardır. Anne ve baba, sevgili ve arkadaşlar, kendi toplulukları içinde dürüst yurttaşlardır, çoğunlukla iyi ve kimi kez idealist niyetler bile taşımaktadırlar. Çoğu, dünyayı daha iyi bir yer yapmayı istemekte ve bunu gerçekleştirmek için mesleklerinin onlara fırsat sunduğuna inanmaktadırlar. Kişisel niteliklerine ve büyük amaçlarına rağmen, şirket yöneticileri olarak görevleri açıktır yine de: şirketlerinin en uygun çıkarlarına her zaman öncelik vermek zorundadırlar ve herhangi bir kimse ya da şeye dair kaygılarını dışarı vurmamaları lazımdır (bu tür kaygıların dile getirilmesi, şirketin kendi çıkarlarına yardım etmediği sürece meşru sayılamaz). Yönettikleri ve harcadıkları para kendilerinin değildir. Bu parayla, kendilerine Toskana’da villa satın alamayacakları gibi hastaları iyileştiremez, çevreyi kurtaramaz ve yoksulları besleyemezler de.

ABC ve CNN gibi birtakım büyük şirketlerde çalışmış olan ödüllü gazeteci Danny Schechter meseleyi şöyle koymaktadır: “Şirketler insanlardan oluşuyor ve insanlar kararlar alıyor, şirketlerde çalışan tüm insanlar kötü ya da sömürme arzusu taşıyan insanlar değildirler ... Ote yandan bir işletme mantığı vardır – şirketlere özgü bir mantıktır bu. Bu mantık, bazı değerler önem kazanırken, diğer değerlerin önem kaybetmesi anlamına geliyor. Ve önem kazanan değerler, mali sonuçları artıya geçirecek olanlardır.”⁴³

Ahlâk felsefecisi Alisdair MacIntyre’in ileri sürdüğü gibi, bu dinamiğin sonuçları şudur: Şirket yöneticileri açısından “ahlâki kaygılar en iyi durumda marjinaldir, ahlâki kaygılar onların kafasını yönetici sıfatından daha çok yurttaş sıfatıyla ya da tüketici sıfatıyla meşgul etmektedir.” Çok az işadama, kararlarının asıl olarak şirketlerinin ve maliklerinin çıkarlarına hizmet etmek üzere planlanması gerektiğine itiraz edecektir. Eski bir Goodyear Tire CEO’su olarak Sam Gibara’nın dediği gibi, “kendi kişisel düşünceleriniz ve

43. Danny Schechter ile yapılan görüşme.

kişisel önceliklerinize uyacak şekilde yapmak istediğinizi gerçekten yapmış olsaydınız, farklı şekilde davranacaktınız. Fakat bir CEO olarak bunu yapamazsınız.”⁴⁴

Ne var ki, Anita Roddick, işadamlarını ve işlettikleri şirketleri yozlaştıranın tam da iş dünyası ile yaşam arasındaki bu türden bir ahlâki çatlama olduğuna inanıyor. Body Shop’un kurucusu ve başkanı olarak Roddick bu çatlama olmadan kaçındığı için gurur duy-maktaydı – *Business as Unusual: The Triumph of Anita Roddick* [İşler Her Zamanki Gibi Değil: Anita Roddick’in Zaferi] adlı kitabının başlığı bu yüzden anlamlıdır. Oysa yakın dönemde Roddick daha az muzaffer gibi gözüküyor. “Son üç yıl hayatımın en zahmetli dönemi oldu,” diyor. “Samimiyet kaybı oldu, sesimi eskisi kadar duyuramaz oldum ... Bu, tevazu konusunda mutlak bir derstir.”⁴⁵

Kendi mutfağında çalışan bir sabun üreticisi olarak mütevazı bir başlangıçtan Body Shop başkanlığına yükselen ve dünyanın en başarılı işkadınlarından biri olan Roddick, kişisel değerlerini işinden ayırmayı her zaman reddetmişti. Bu durum, onun işletmesini müstesna kılıyordu. “Yuvamın bir uzantısını istiyorum sadece, kalbimi işyerine taşıyabilmeyi istiyorum,” diyor. “Şirketi her zaman davranışma uygun şekilde aksettirdim, şirket daima benim alter ego’m oldu.” Body Shop, Roddick’in ilerici dünya görüşü için bir platforma dönüşmüştü. “Eğer kâr topluyorsanız, işletmenin tüm amacı kârı hediye olarak dağıtmaktır, kör olası şeyi elden çıkarmaktır,” diyor. “Topluluk içinde elinizden gelenin en iyisini yapın. Topluluk içinde bir fenere dönüşün yeter.” Programlar birbirini izledi, ardı arkasına davalar desteklendi – insan hakları, çevre, sosyal adalet, kadın hakları.⁴⁶

1982’de Body Shop hisseleri ilk kez Londra Borsası’nda satışa

44. Alisdair MacIntyre, “Utilitarianism and Cost-Benefit Analysis: An Essay on the Relevance of Moral Philosophy to Bureaucratic Theory,” *Values in the Electric Power Industry*, ed. Kenneth Sayre (Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 1977), s. 217-37. Sam Gibara ile yapılan görüşme.

45. Anita Roddick ile yapılan görüşme.

46. A.g.y.

çıkarıldı. Roddick'in büyümek için paraya ihtiyacı vardı ve halka açılmak, en iyi para toplama yoluydu. Fakat 1990'ların ortalarına gelindiğinde Body Shop yatırımcıların baskısı altında yönetimini gözden geçirip yeni bir iş planı benimsedi. Şirketin başına Patrick Gournay geçirildi; performans ve verimliliği artıracak şekilde şirket yeniden örgütlendi. Görevinin bilincinde olan Roddick o dönem, değişimlerin şirketin ilerici değerlerine ve eylemlerine dokunmayacağını söylüyordu – “artık onlar yaptığımız her şeye iyice sinmiş ve kurumsallaşmıştır,” diyordu⁴⁷ – fakat şimdi geriye dönüp baktığında, ilk hisse satışını (ki kaçınılmaz olarak yatırımcıların titiz incelemesine yol açmıştı) “Şeytanla anlaşma” olarak hatırlamaktadır. “Borsayla temasa geçersiniz,” diyor, “ve – küçük bir grup insanın ahlâki değerlerine, bir kumarhanedeki gibi ... kumar oynayan mali yatırımcılara göre – büyümek mecburidir.”⁴⁸

Şirketin eşbaşkanı olarak kalan Roddick, Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı düzenlenen Seattle protestolarının ardından, Body Shop'un da DTÖ'ye karşı tavır almasını istediği vakit dananın kuyruğu koptu. Her zaman yapmış olduğu şeyi yapmak için eline bir fırsat geçmişti: işini kendi değerleri için bir platform olarak kullanmak. Ne var ki şirket bunu reddetmişti. “Her dükkânın DTÖ'ye meydan okumasını istiyordum,” diyordu. “Ve onlar buna izin vermeyecekler.” Roddick, bir zamanların kural tanımaz, eksantrik, alışılmamış Body Shop'unun fazlasıyla sıradan bir hale büründüğünün farkına vardı. Şirketin kontrolünü tekrar ele geçirme umudu taşıdığını söylüyordu – “yeniden özel şirket olacağız, bundan eminim” – kendisinin ve şirket sorumluluğunun bir kez daha zafer kazanabilmesi için bunun tek yol olduğuna inanıyor.⁴⁹

Roddick bizimle konuştuktan hemen sonra Body Shop satışa çıkarıldı, kârın azalması ve hisse fiyatlarının düşmesi nedeniyle gerekli bir hamleydi bu. Muhtemel bir alıcının kendi sosyal değerlerini paylaşacağı konusunda umut taşımaya karşın Roddick ve birlikte şirket hisselerinin % 24'ünü paylaştığı kocası Gordon (şirket

47. www.thebodyshop.com

48. Anita Roddick ile yapılan görüşme.

49. A.g.y.

kurucularından Ian McGlinn de aynı hisseye sahip) tüm tekliflere açıldılar. Bir şirket sözcüsünün söylediği gibi, “Onlar tüm hissedarlara karşı eşit olarak taşıdıkları hukuki, ahlâki ve mali sorumluluklarının bilincindeler.” Bir Meksika şirketi olan Group Omnilife 290 milyon sterlin karşılığında Body Shop’u satın almaya hazır; Roddick’lere 43 milyon sterlin kazandıracak bir anlaşma olacaktı bu; ancak şirket gerekli parayı elde etmeyi başaramadı. Bu anlaşma gerçekleşmeyince şirketin satışından vazgeçildi ve performansını ıslah etmek için yeniden örgütlenmeye gidildi. Roddick’ler, eşbaşkanlıktan istifa ettiler; Anita’nın şirketteki rolü küçüldü, sözleşmeye göre iki yıl süresince yılda 55-80 gün şirkete danışmanlık yapacaktı. Ve yeni yönetici başkan Adrian Bellamy’nin büyük ihtimalle yatırımcıları temin etmek için söylediği gibi, Roddick’in şirket duyarlılığı artık, Body Shop’ta çok fazla etkili olmayacak: “sosyal sorumluluğa inanıyoruz, ancak kâra gelince fazlasıyla kendi çıkarımızı düşünüyoruz. Başarının mali sonuçla ölçüldüğünü biliyoruz.”⁵⁰

Roddick’in hikâyesi, bir yöneticinin ahlâki kaygılarının ve diğerkâmcı arzularının eninde sonunda şirketinin asıl hedeflerine yenik düşmek zorunda olduğunu gösteriyor. Gelgelelim, işin en berbat yanı bu değil. Şirketler ve oluşturdıkları kültür, hayır işlerini engellemekle kalmıyor – berbat, nahoş olmayan işleri de teşvik ve hatta çoğu kez talep ediyorlar.

Marc Barry pekâlâ bunu biliyor, fakat bundan rahatsız olmuyor.

Rekabete dayalı haber alma uzmanı olan Marc Barry (“Aslında bir casusum,” diyor), kendisini iyi bir flört olarak görmekten keyif alıyor. “Birisıyla dışarı çıkıp güzel bir akşam yemeği yiyebilmek hoşuma gidiyor,” diyor. “İşimde öylesine çok hile ve aldatmaca var ki, özel yaşamımda bunları gerçekten de istemiyorum.” Barry kendisinin, iş yaşamında ahlâken kuşkulu görevlere karışan bir avcı olduğunu söylüyor. Şirketler, diğer şirketler hakkında bilgi almak

50. Julia Finch, “Body Shop Buyers Line Up,” *The Guardian*, 3 Ekim 2001 (“far-
kında”); Finch, “Body Shop Gains a New Head,” *The Guardian*, 13 Şubat 2002;
Sarah Ryle, “Body Shop Seeks New Life with Major Surgery,” *The Observer*, 17
Şubat 2002.

için onu kiralityorlar: ticaret sırları, pazarlama planları ya da işlerine yarayabilecek herhangi bir şey olabiliyor bu. İşinde yalan söylüyor, aldatıyor, istismar ediyor ve dolandırıyor. Düzmece bir eleman bulma firması kurduğunu söylüyor; masasının üzerinde düzmece ailesinin resimleri duruyormuş. Daha iyi iş imkânları teklif etmek için rakip firmanın yöneticilerini arıyormuş. “Yönetici bana geldiğinde, aslında bir rakip firma adına ağzından laf almaya çalıştığımı anlamıyor” diye böbürleniyor, “başka bir şirket adına yöneticiden bilgi sızdırmaya dayalı büyük bir oyun bu.” Ayrıca Barry, büyük bir çokuluslu şirket adına, telsiz telefon aracılığıyla video aktarma tekniğini çalmak için genç bir mucidin karşısında kendisine girişimci bir kapitalist süsü de vermiş. Barry için bürosundaki sıradan bir gün, para için onurunu satmaya hazır birinin eylemleri ve ahlâksızlıklarıyla dolu.⁵¹

Yine de Barry kendisinin iyi biri olduğuna inanıyor, çünkü kişisel hayatına çizgi çekebiliyor. “Bunları özel yaşamıma sokmak istemiyorum,” diyor. “Biraz daha bozulmamış şeyler arıyorum.” İşinde ahlâki kaygıların olmaması, özel yaşamını etkilemiyor (gerçi “dünyada henüz bu ayrımı tam olarak yapmadığını söyleyecek bazı kadınların bulunduğunu” kabul ediyor), ve yaşamına ait ahlâki kaygılar da işini etkilemiyor. “Gidip, Miami’deki bir ticaret sergisindeki yöneticinin cebindekileri yürütebilirim” diyor, “hem de bunu öyle bir yaparım ki, altı ay içinde şirketi iflasın eşiğine gelebilir ve bunu bildiğim halde eve gidip bir bebek gibi uyuyabilirim, bunun fazla önemi yok, iş olduğunu biliyorsunuz çünkü.” “Kendi kendinizle yaşamamanın yolu”, “fazlasıyla bölümlere ayrılmış bir yaşam sürmektir”, diyor.⁵²

Barry ayrıca, kendisini kiralayan üst düzey yönetici ve CEO’lardan ahlâken daha kusurlu olmadığı gerçeğiyle de teselli buluyor (Fortune 500 şirketlerinin dörtte birinden daha fazlası için çalıştığını söylüyor). “Şayet bir CEO iseniz,” diyor Barry, “hissedarlarınızın iyilik meleği olup olmadığınızla gerçekten ilgileneceklerini mi sanıyorsunuz? Ceplerinin parayla dolmasındansa sizin iyi

51. Marc Barry ile yapılan görüşme.

52. A.g.y.

bir adam olmanızı gerçekten tercih edeceklerini mi sanıyorsunuz? Hiç sanmıyorum. İnsanların para istediklerini düşünüyorum. İşte mali sonuç budur.” Şirket dünyasının kültürünü açgözlülük ve ahlâki kayıtsızlık tanımlıyor, işte bu yüzden, Barry, kendisinin çok fazla iş yaptığını söylüyor. Hissedar değerini artırmak için CEO’ların sırtına yük bindikçe, şirketlerin rekabete dayalı her türlü şeyi yaptıklarını belirtiyor. “İstihbarat sızdırmak için hile ya da aldatmacaya başvurmanın benim açımdan sorun teşkil etmediğini beni tanıyanlar bilir” diyor. Kendisini kiralayan CEO’lar ondan etik kuralları izlemesini istediklerinde aralarında, “istemem yan cebime koy gibisinden göz kırpmaların” olduğunu söylüyor. “Bir lakabım var, ‘uçurtma’” diyor. “İstedığınız her türlü bilgiyi elde etmek için uçurtmayı yukarılara uçurabilirsiniz ve şayet ufukta, diyelim ki bir dava ya da bir ağır ceza hâkiminin kovuşturması veya buna benzer bir tehlike görüldüğü zaman, ipini kesip uçurtmadan kurtulabilirsiniz.”⁵³

Barry’nin ahlâken bölümlere ayrılmış yaşamı tam da, Anita Roddick’in Body Shop’ta kaçınmaya çalıştığı, ama başarılı olamadığı şeydi. Anita ve Barry muhtemelen arkadaş olmayacak ya da birlikte akşam yemeği yemeyecekler. Oysa her ikisi de tek bir görüşü paylaşıyor – şirket dünyasının ahlâksızlığı. Barry bunu kabul leniyor, Roddick ise bundan esef duyuyor, ama her ikisi de bunun gerçek olduğuna inanıyorlar. Roddick, iş dünyasının ahlâkdışılığı için, iyi olabilecek insanları aykırı şeyler yapmaya zorlayan, “kârları maksimize etme dini”ni suçluyor: “kârlarını maksimize etmek zorunda olduğu için... bu hedefin peşinden koşarken her şey meşrurdur, her şey ... Dolayısıyla kârların maksimize edilmesinde çocuk emeğini ya da sweatshop’ emeğini kullanmak ya da çevreyi yağmalamak meşrurdur. Kârları maksimize etmek için on beş bin kişiyi işten çıkarmak, topluluğa böylesi bir acı yaşatmak meşrurdur.”

Bunları yapan yöneticilerin canavar olmadıklarını söylüyor Roddick. Nazik ve özen gösteren insanlar, sevgi dolu ebeveynler ve

53. A.g.y.

* Genellikle çocuk işçilerin çok ucuza çalıştırıldığı, denetimsiz, kayıt dışı, kötü koşullara sahip işyerleri. (ç.n.)

arkadaşlar olabilirler. Ne var ki, felsefeci Alisdair MacIntyre'ın ileri sürdüğü – ve Barry'nin yaşadığı – gibi, yaşamlarını bölümlere ayırıyorlar. Şirket kültürü, yöneticilerin kendi değerlerinden kopmasını sağlıyor, çoğu kez yöneticileri bunu yapmaya zorluyor – Roddick'e göre şirket “insanların, insani duruma karşı bir empati duygusu taşımasına engel oluyor”; şirket, “bizi kendimizden ayırıyor ...” “İş dünyasının dili maneviyatın ya da insanlığın dili değildir,” diyor. “Kayıtsızlığın dilidir; ayırmanın, gizliliğin, hiyerarşinin dili.” Bu “çoğumuzda, bir şizofreni yaratıyor.”⁵⁴

Roddick'in son yorumunun ima ettiği gibi, hukuk ya da ekonomiye nazaran psikoloji, iş dünyası yöneticilerinin ıklılı ahlâka dayalı yaşantılarını daha iyi izah edebilir. İşte bu yüzden, psikopati konusunda uluslararası üne sahip psikolog Dr. Robert Hare'e konu hakkında fikirlerini sorduk. Şirket uzmanları olarak hareket ettiklerinde, insanların takındıkları çoğu tutumun ve giriştikleri çoğu eylemin psikopatlık olarak nitelendirilebileceğini söyledi bize. Roddick ve Barry'nin söylediklerini yineleyerek “rakiplerinizi yıkmaya çalışıyorsunuz ya da onları bir şekilde alt etmek istiyorsunuz,” diyordu Hare, “ve ürünlerinizi satın aldıkları sürece insanların başına ne geldiğini özellikle merak etmiyorsunuz.” Lakin çalıştıkları şirketlere ait hedeflerin peşinde koştukları sırada çoğu kez başkalarını kendi çıkarları amacıyla kullandıkları ve onlara zarar vermeye mecbur oldukları gerçeğine rağmen Hare, yöneticilerin psikopat olmadıkları konusunda ısrar ediyor. İşte bu yüzden şirket dışındaki yaşamlarında *normal* işlev görebiliyorlar – “evlerine gidip aileleriyle sıcak, sevecen bir ilişki kuruyor, çocuklarını, eşlerini seviyorlar ve arkadaşları, kullanılabacak şeyler olmaktan ziyade gerçekten de arkadaşlarıdır aslında.” İşadamları bu yüzden, şirket ve şirket dışı yaşantılarının birbiriyle çelişen ahlâki taleplerini bölümlere ayırabiliyor ve bu durumdan teselli bulmaları gerekiyor, çünkü Roddick'in dediği gibi, tam da bu “şizofreni” onları psikopata dönüşmekten alıkoyuyor.⁵⁵

54. Anita Roddick ile yapılan görüşme.

55. Dr. Robert Hare ile yapılan görüşme.

Oysa şirketin kendisi, psikopat tanısından bu kadar kolayca kaçamayabilir. İçinde barınan insanlardan farklı olarak şirket *sadece ve sadece* kendi çıkarına bakıyor ve herhangi bir bağlamdaki ötekilere karşı samimi bir kaygı hissedemiyor. Dr. Hare'den psikopatik özellikler tanılama listesini (aşağıda italik olarak gösterilmiştir) şirketin kurumsal karakterine uygulamasını istediğimizde tam bir denklige rastlanması hiç de şaşırtıcı değil. Şirket sorumsuzdur, dedi Dr. Hare, çünkü "şirket, kendi hedefini hoşnut etmek için başka herkesi riske atar." Şirketler, kamuoyu da dahil, her şeyi kendi çıkarları için kullanmaya çalışır ve her zaman "bir numarayız, en iyisi bızız" gibi laflar eden bir gösteriş budasıdır. Empati yoksunluğu ve asosyal eğilimler de şirketin önemli özellikleridir, diyor Hare – "davranışları, kendi kurbanlarıyla gerçekten ilgilenmediklerini göstermektedir." Ve şirketler çoğunlukla kendi eylemlerinin sorumluluğunu kabul etmeye yanaşmaz ya da vicdan azabı duyamazlar: "[şirketler] suçüstü [yasaya aykırı davranırken] yakalandıkları takdirde, büyük para cezaları ödeyip, daha önce yapmış oldukları şeyi yapmayı sürdürürler. Ve aslında pek çok durumda kuruluş tarafından ödenen para cezaları ve çekilen cezalar, kazandıkları kârla kıyaslandığında çok cüzdür."⁵⁶

Sonuçta, Dr. Hare'e göre şirketler diğerleriyle üstünkörü ilişkiler kurarlar – "tüm hedefleri, kendilerini halka, halkın hoşuna gidecek şekilde sunmaktır [fakat] aslında kuruluşun gerçekten benzediği şeyi temsil etmiyor olabilirler." Psikopatlar, tehlikeli, öz-takıntılı kişiliklerini saklayacak bir maske olarak cazibeyi kullanma yetenekleriyle ün salmışlardır. Şirketler açısından sosyal sorumluluk aynı rolü oynayabilir. Aslında kendileri dışında hiç kimse, hiçbir şey umurlarında değilken, sosyal sorumluluk sayesinde kendilerini merhametli ve diğerleriyle ilgileniyormuş gibi gösterebilirler."

Bir zamanlar sosyal sorumluluk ve şirket hayırseverliğinin kursuz numunesi sayılan, tanınmış büyük enerji şirketini ele alalım. Şirket, her yıl, Şirket Sorumluluk Yıllık Raporu hazırlıyordu; son ve ne yazık ki sonuncu raporunda, sera gazları salınımını azaltma

56. A.g.y.

57. A.g.y.

ve iklim değişiminin önünü kesmeye yardım edecek çok taraflı anlaşmaları destekleme sözü veriyor ve insan haklarını, çevre, sağlık ve güvenlik mevzularını, biyolojik çeşitliliği, doğal hakları ve şeffaflığı işletme anlayışının merkezine yerleştireceğini taahhüt ediyordu. Sosyal sorumluluk programlarını izlemek ve uygulamak için yetişmiş elemanlardan oluşan şirket sosyal sorumluluk görev gücü kurdu. Dahası, geliştirdiği alternatif enerji kaynaklarıyla ve Sürdürebilir Enerji İş Konseyi'nin başlamasına yardım ettiği için böbürleniyordu. Güney Amerika'da dökülen 29.000 varil petrol için özür diliyor ve bunun bir daha olmayacağı sözü veriyordu; çalışmalarını izlemelerine yardım etmek için çevre konusunda çalışan sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklık kurduğunu rapor ediyordu. Çalıştığı kentlerdeki topluluklara, dünyanın her yerindeki sanat kuruluşlarına, müzelere, eğitim kurumlarına, çevre gruplarına ve çeşitli davalara sağladığı cömert desteği anlatıyordu. Mütemadiyen Amerika'daki en iyi çalışma yerlerinden biri olarak sınıflandırılan şirket, işyerinde çeşitliliği fazlasıyla destekliyordu. "İnanıyoruz ki," diyordu rapor, "şirket liderliği, kamu hizmeti için örnek teşkil etmeli."⁵⁸

Ne yazık ki, şirket sorumluluğuna örnek teşkil eden bu şirket, yani Enron, yöneticilerinin açgözlülüğü, kibri ve suçluluğunun ağırlığı altında çökmesinin ardından hayır işlerini sürdüremedi. Enron'un hikâyesi, şirketin zekice tasarlanmış hayırsever imajı ile gerçek işleyişi arasındaki uçurumun ne kadar büyük olduğunu ve en hafifinden, şirket sosyal sorumluluğu hususunda bile nasıl da haklı çıktığını göstermektedir.

Oysa Enron'un ölümünden, şirket sosyal sorumluluğu hususunda kuşku olmanın önemiyle kıyaslandığında çok daha büyük bir ders çıkıyor karşımıza. Küstahlığı ve etik açıdan ipliği pazara çıkmış yöneticileri bakımından şirketin adı artık dile düşmüş olsa da, çöküşünün altında yatan nedenler, tüm şirketler için ortak olan özellikleri gösteriyor: kâr ve hisse senedi fiyatlarına yönelik takıntı, açgözlülük, başkalarına kayıtsızlık ve hukuk kurallarına aykırı davranma temayülü. Bu özellikler, özçıkırı yücelten ve ahlâki kay-

58. Enron, Corporate Responsibility Annual Report, Houston, 2000.

gıları geçersizleştiren şirkete özgü kurumsal kültürde kök salmıştır. Kuşkusuz Enron bu özellikleri uç noktalara– aslında öz yıkım noktasına – dek taşımış ve artık bu yüzden şirketin adı kötüye çıkmıştır. İlk etapta şirketin bu nitelikleri taşımasından dolayı, alışılmamış bir şey değildir bu. Daha doğrusu, normal olarak kabul ettiğimiz ve bir şirkette muhakkak addeddiğimiz nitelikler en uç noktalara taşındığı vakit ne olabileceği, Enron’un çöküşünün bize gösterdiği en büyük şeydir. Diğer bir deyişle, Pfizer’in başkanı Hank McKinnell’in tanımladığı ve pek çok eleştirmenin katıldığı gibi bu çöküş “apayrı bir hadise” değildi, aksine şirkete ait kusurlu kurumsal karakterin bir semptomuydu.⁵⁹

59. Hank McKinnell ile yapılan görüşme.

III

Dışsallaştırma makinesi

Bir psikopat yaratık olarak şirket, ötekilere zarar vermekten uzak durmasını sağlayacak ahlâki gerekçeleri ne kabul edebilir ne de bu gerekçelere göre davranabilir. Yasal yapısı gereği, bencil amaçlarının peşinde koşarken başkalarına yapabilecekleri konusunda sınır tanımaz ve zarar vermenin yararı maliyetten fazla olduğunda zarar vermeye mecburdur. Kendi çıkarlarına yönelik pragmatik kaygılar ve ülke yasası, şirketin yırtıcı içgüdülerini kısıtlamaktadır; ancak bunlar, yaşamları yıkmaktan, topluluklara zarar vermekten ve bir bütün olarak gezegeni tehlikeye atmadan şirketi alıkoymaya çoğu kez yeterli olmamaktadır. Enron'un çöküşü ve bu çöküşü izleyen şirket skandallarının, şirketin kendi öz çıkarlarına yönelik ihlalleri oluşturması ironiktir doğrusu; ne de olsa, bu durumun başlıca kur-

banı hissedarlar, yani bizzat, şirketlerin yasal olarak hizmet etmekle yükümlü oldukları kişilerdir – aslında, şirketlerin bu biçimde sorumlu olduğu başka kimse yoktur. Şirket dünyasında, şirketlerin psikopatik eğilimlerinin *ötekilere* – işçilere, tüketicilere, topluluklara, çevreye – yaptığı düzenli ve rutin zararlar çok da istisna değildir. Bunlara, şirket faaliyetinin kaçınılmaz ve kabul edilebilir sonuçları olarak bakılmaktadır – ekonominin soğuk teknik jargonundaki “dışsallıklar” olarak.

İktisatçı Milton Friedman, “dışsallık, bir işin... gerçekleştirilmesine rıza göstermeyen ya da gerçekleştirilmesinde herhangi bir rol almayan üçüncü şahıs üzerindeki etkisidir” diyor. Şirketlerin, acımasız ve yasal açıdan mecbur tutulmuş öz çıkarlarının peşine düşmelerinin sonucu olarak insanların başına gelen tüm kötü şeyler, iktisatçılar tarafından dışsallık olarak kategorize ediliyor – kelimenin tam anlamıyla başkalarının sorunları.¹ Friedman sıradan bir örnek olarak, gömleği bir enerji santralinden çıkan isle kirlenmiş bir kişinin durumunu gösteriyor. Bu kişi doğrudan enerji santralinden kaynaklanan bir bedel ödemektedir – kirli gömleğinin temizlenmesinin bedeli ve onu giymenin rahatsızlığı. Enerji santralının sahibi olan şirket kendi açısından, daha yüksek bacalar inşa etmeme, daha iyi filtreler yerleştirmeme, kendisine nüfusu daha az olan yerler bulmama ya da insanların gömleklerinin kirlenmesini önleyebilen di-

1. Şirketler tarafından dışsallıkların yaratılması, şirketlerin her zaman kendi en uygun çıkarlarına hizmet edecek şekilde, yani hissedarların servetini azami haddede çıkaracak şekilde hareket etme zorunluluğuna dair hukuk kuralıyla doğrudan ilişkilidir. Şirket hukuku uzmanı Janis Sarra'nın bir görüşme sırasında ifade ettiği gibi, “Günümüzde Anglo-Amerikan paradigmasına göre kurulmuş olan şirketler hukuku, şirket çalışanlarından, sadece şirket açısından kısa ve uzun vadedeki maliyetleri hesaba katmalarını talep eder. Maliyet olarak düşünülmeyen herhangi bir şeye dışsallık adı verilir ve dışsallıklar işçilerin, küçük kuruluşların, tüketicilerin ya da topluluk üyelerinin katlandıkları, şirketin neden olduğu hasarların maliyetini kapsar. Şayet bir şirket ülkeye zarar verecek ya da İlk Uluslar'ın sularındaki balık avcılığına uzun vadede etkiler yapacak veya topluluklarda çevre kirlenmesine yol açacak bir karar alırsa, bu tür maliyetler, şirket açısından dışsaldır ve şirketin karar alma sürecinde hesaba katılmalarına gerek yoktur. Ayrıca bu dışsallıkların şirket bilançosunda masraf olarak gösterilmelerine de gerek yoktur, çünkü sadece kârların kaydı yapılır, ötekilerine çıkarılan maliyetlerin değil. İşte şirket hukuku günümüzde bu şekilde düzenlenmiştir.” [İlk Uluslar (First Nations), Kanada'da kullanılan bir etnisite terimidir. Günümüzde Kanada'da yaşayan Kuzey Amerika'nın yerli halklarına gönderme yapmaktadır – (ç.n.)]

ğer masraflı tedbirleri almama yoluyla paradan tasarruf ederek yarar sağlamaktadır.²

Ne var ki, kirli gömlek örneğinin ötesinde, şirket dışsalılıkları “dünyanın çoğu yerinde muazzam etkiler” taşımaktadır” diye de belirtiyor Friedman.³ Bu etkilerin olumlu olabilmesine karşın – kendi özçıkırı peşindeki şirket tarafından iş olanakları yaratılmakta ve yararlı ürünler geliştirilmektedir – dünyanın sosyal ve çevresel hastalıklarının çoğunun kökeninde şirketin maliyetlerini dışsallaştırma arzusunun bulunduğunu söylemek mübalağa sayılmaz. Patricia Anderson’ın acı bir şekilde öğrenmiş olduğu gibi bu, şirketi çok tehlikeli bir kurum haline getirmektedir.

1993 Noeli’nin karanlık ilk saatlerinde Patricia Anderson gece yarısı ayininden çıkmış, arka koltuğunda en küçüğü altı, en büyüğü ise on beş yaşında olan dört çocuğuyla 1979 model Chevrolet Malibu marka otomobilini evine doğru sürüyordu. Kırmızı ışıktaki durdu ve ışığın değişmesini beklerken bir araba otomobiline arkadan çarptı; önce bir patlama oldu ve ardından da otomobil alevler içinde kaldı. Anderson ve çocukları bu kaza sırasında ikinci ve üçüncü dereceden korkunç yanıklara maruz kaldılar (diğer arabanın sarhoş olan sürücüsü kazayı ufak yaralarla atlatmıştı). Üç çocuğun vücudunun % 60’ından fazlası yanmış birinin ise eli kesilmek zorunda kalınmıştı. Her ne kadar hiç kimsenin ölmediğine şükretse de – “hayatta kaldığımız için Tanrı’ya şükrediyorum sadece” – Anderson, General Motors’u mahkemeye verdi; patlama ve yangından dolayı şirketi suçluyordu. Avukatının iddia ettiği gibi, Malibu’sundaki yakıt tankı, çarpışmanın tesirinden yeterince korunmamıştı.⁴

Uzun süren yargılama sürecinden sonra jüri, GM’nin masraftan kaçınmak için yakıt tankını tehlike arz edecek şekilde yerleştirdiğine kanaat getirdi ve Los Angeles Temyiz Mahkemesi Hâkimi Er-

2. Milton Friedman ile yapılan görüşme.

3. A.g.y.

4. “Record \$4.9 Billion Award Against GM for Dangerous Fuel Tanks,” www.cnn.com, 9 Temmuz 1999; Milo Geyelen, “How a Memo Written 26 Years Ago Is Costing General Motors Dearly,” *The Wall Street Journal*, 26 Eylül 1999.

nest G. Williams daha sonra jürinin kararını destekledi (gerçi hasarları küçültmüştü). “Mahkeme, davalının yakıt tankının bu marka ve modele ait otomobillerde dingilin arkasına yerleştirilmesinin, kârları maksimize etme amacı güttüğüne – kamu güvenliği göz ardı edilerek - dair açık ve inandırıcı kanıtların gösterildiğine kanaat getirmiştir” diye yazıyordu; GM’nin geçerli yasaları ihlal ettiğini saptanmıştı. Anderson’ın 1979 model Malibu’sundaki yakıt tankı arka tampondan yirmi sekiz santim uzaktaydı. Daha büyük bir araç olan bir önceki yılın Malibu’sunda yakıt tankı arka tampondan elli bir santim uzaktaydı. Şirkete ait 1969 tarihli bir yönerge, yakıt tanklarının arka tampondan en azından kırk üç santim uzak olması gerektiğini öneriyordu. Ayrıca 1979 modelinde yakıt tankını otomobilin arkasından ayıran, bir önceki yıla ait modelde standart bir özellik olan metal kuşak bulunmuyordu.⁵

Yargılama sırasındaki kanıtlar, General Motors’un Malibu’yu ve diğer bazı modellerini tasarlarken yakıttan kaynaklanan yangınların meydana gelebileceğinin farkında olduğunu göstermişti. Sırf bu yüzden şirket aleyhine 1960’ların sonlarında altı, 1970’lerin başlarında yirmi beş dava açılmıştı. 1972 Mayıs’ında bir GM analisti, 1970’lerin ortalarına kadar altmış davanın daha açılacağını önceden söylemişti. GM’nin, Patricia Anderson’ın sürdürdüğü daha küçük yeni Malibu’nun planlamasına başladığı 6 Haziran 1973 tarihinde GM yönetimi, şirketin İleri Tasarım bölümünde çalışan bir mühendis olan Edward C. Ivey’den GM araçlarında yakıttan kaynaklanan yangınları analiz etmesini istedi. Mühendis kısa bir süre sonra “Otomobillerde Yakıttan Kaynaklanan Ölüm Oranlarının Değer Analizi” başlıklı raporunu teslim etti.⁶

Bu raporda Ivey, her yıl GM araçlarında meydana gelen, yakıttan kaynaklanan yangına bağlı beş yüz ölümünü, her muhtemel ölüm sonrası yasal masrafların GM’ye maliyetinin tahmini hesabı olan 200.000 dolarla çarptı ve bu rakamı o dönemde ABD otobanlarında çalışan GM araçlarının sayısı olan 41 milyona böldü. Her

5. Geyelen, “How a Memo Written 26 Years Ago Is Costing General Motors De-
arly.”

6. A.g.y.

yakıttan kaynaklanan ölümün GM'ye otomobil başına 2.40 dolara mal olduğunu sonucuna vardı. Hesap raporda şu şekildeydi:

$$\frac{500 \text{ ölüm} \times 200.000 \text{ dolar/ölüm}}{41.000.000 \text{ otomobil}} = 2.40 \text{ dolar/otomobil}$$

Yakıt tanklarının çarpışmalarda patlamasını önlemenin General Motors'a, otomobil başına tahminen 8.59 dolara mal olacağı hesaplandı; dolayısıyla şirket, yakıttan kaynaklanan yangınları önlemek için araçların tasarımını değiştirmek yerine insanların bu tür yangınlarda ölmelerine izin verirse, otomobil başına (8.59 dolardan 2.40 dolar çıkarılınca) 6.19 dolar tasarruf edebilirdi.⁷

Hâkimin belirttiği gibi jüri, General Motors'un davranışının ahlâki açıdan kınanacak ve geçerli yasalara aykırı bir davranış olduğuna karar verdi, çünkü kârı, kamu güvenliğinin üstünde tutmuştu. Mahkeme Anderson ve çocuklarına (ve otomobilde bulunan bir arkadaş) zarar tazminat bedeli olarak toplam 107 milyon dolar ve cezai, hasar bedeli olarak da 4.8 milyar dolar verdi; bu, bir ürün-sorumluluğu vakasında daha önce görülmemiş bir miktardı. Toplam para miktarı daha sonraki bir celsede 1.2 milyar dolara indirildi ve General Motors alt mahkemenin kararını California Temyiz Mahkemesi'ne götürdü.⁸ Bu başvuruyu desteklemek için iş dünyasının büyük temsilcisi ve önde gelen sesi olan ABD Ticaret Odası, şirketin karar aşamasında maliyet-yarar analizinin genel kabulünü yansıtan bir dava özetiyle tartışmaya katıldı. Ticaret Odası'na göre jürinin kararı "gayri meşru bir sonuç"tu, "imalatçıların ürünlerinin tasarımını yaparken maliyet-yarar analiziyle meşgul olması gerektiği" mesajını taşıdığı için ve maliyet-yarar analizinin "tek başına rezil bir şey" olduğuna ima etmesi yüzünden "üzüntü verici" bir so-

7. 8.19 dolar rakamı İvey Raporu'ndan değil, diğer GM belgelerinden gelmektedir. Tanımlama için bkz "GM Fuel Tanks," www.safetyforum.com; Public Citizen, "Profits over Lives – Long-Hidden Documents Reveal GM Cost-Benefit Analyses Led to Severe Burn Injuries; Disregard for Safety Spurred Large Verdict," 19 Temmuz 1999, www.citizen.org/congress/civjus/tort/.

8. Dava günümüzde yönetsel tartışmalara dahil ediliyor ve henüz California Temyiz Mahkemesi'nde dinlenmemiştir.

nuçtu. Ticaret Odası maliyet-yarar analizinin, “iyi şirket davranışına özgü bir kalite işareti” olduğunu söylüyordu; “bunun altında yatan mantık mahkeme önünde suçlanamazdı.”⁹

Ticaret Odası maliyet-yarar analizinin, şirket karar alma aşamasının temelini oluşturduğu konusunda haklıdır. Bir hukuk adamının belirttiği gibi, “İmalatçı [*Anderson- General Motors* davası gibi bir davada], güvenlikteki net artışa nazaran, alternatif tasarım yararlılığı maliyetindeki ve/veya kaybındaki artışın daha önemli olacağını göstererek kararını savunabilir.”¹⁰ Şirketin kurumsal yapısı ve başka her şeyin dışında sadece kendi mali çıkarlarına hizmet etme zorunluluğu, yöneticilerin kendi şirketleri açısından masraflara nazaran daha büyük yararlar sağlayacak kararlar almalarını gerektiriyor. Şirket açısından olumsuz sonuçlar doğurmadığı takdirde yöneticilerin, bir kararın Patricia Anderson ve çocukları gibi öteki insanlar ya da doğal çevre üzerinde ne türden zararlı sonuçlar doğurabileceği konusunu mütalaa etme yetkileri yoktur. Felsefeci Alisdair MacIntyre’a göre, “yönetici iş başındayken, şirketin amaçlarını bir veri olarak almalıdır ... genel olarak görevler yöneticiye, sadece teknik mesele olarak gözükmektedir. Yönetici en düşük maliyetle faydalar üretmek için mevcut kaynakları harekete geçirmenin en verimli, en ekonomik yolunu hesaplamak zorundadır. Faydaların karşısında maliyeti tartmak, sadece onun işi değil, işin kendisidir.”

Gerçi Edward Ivey kendi raporunda “bir insan ölümünün aslında öznel açıdan değerin ötesinde olduğunu”, “insan yaşamına bir değer biçmenin gerçekten de mümkün olmadığını” kabul etse de, analizinin amacı açısından insan yaşamına bir değer biçmenin kendisi için aynı ölçüde imkânsız olduğunu biliyordu. Yakıt tanklarının yerleştirilmesi konusunda maliyet ve yararla ilgili bir şirket kararı için yararlı bilgiler sağlaması istenen bir analist olarak Ivey’in gö-

9. *Patricia Anderson-General Motors* davası, Davanın yeniden görülmesini talep eden California Temyiz Mahkemesi’ni desteklemek için mahkemenin fahri müşaviri olarak ABD Ticaret Odası’nın Dava Özeti – Bölüm dört, 3 (“gayri meşru”), 1 (“rahatsız edici” ve “imalatçı”), 3 (“rezil”), 8 (kalite işareti), 10 (“suçlanamaz”).

10. Meiring de Villiers, “Technological Risk and Issue Preclusion: A Legal and Policy Critique,” *Cornell Journal of Law and Public Policy* 9 (2000): 523, aktarıldığı yer, Ticaret Odası Dava Özeti, s. 9.

11. MacIntyre, “Utilitarianism and Cost-Benefit Analysis,” 218.

revi, raporunda belirttiği gibi, “objektif bir meselede” insan yaşamına değer biçmekti, dolar üzerinden değer biçmek anlamına geliyordu bu.¹²

Öte yandan Patricia Anderson davasında jüri, şirketin kurumsal varsayımlarıyla hareket etmeyi reddetti. Bunun yerine General Motors’u insani, ahlâki edep açısından yargılamayı tercih etti. California Temyiz Mahkemesi’ne başvurusunda Ticaret Odası’nın işaret ettiği gibi bu, mahkemenin hatasıydı. Ticaret Odası’na göre, “jüri üyeleri, karmaşık mühendislik mevzularını kapsayan davalarda risk-fayda değerlendirmelerini doğru yapacak konumda değildir”; onlar “kimi kez önlerinde duran yaralı davacıyı görünce doğru yoldan saparlar”; insan yaşamına dolar üzerinden değer biçmeye karşı çıkma eğilimdedirler; “yaşamın kutsallığına yönelik geleneksel kamu duygusunu” hissetmelerini ve “risk-fayda dengesini zımni duyarsızlık olarak” görmelerini isteyen becerikli davacı avukatları tarafından kolaylıkla yönlendirilirler. Bir diğer deyişle, bu davadaki jüri üyeleri yanlışlıkla yaşamı kendisi açısından – aile, sevgi, arkadaşlık, sevinç ve yaşamı değerli kılan tüm elle tutulamaz şeyler açısından – değerlendirmişlerdi. Ticaret Odası’nın ima ettiği gibi onlar, General Motors’un insanlık dışı olduğuna hüküm verirken ve yaşamı bir sayılar oyununa dönüştürmeyi reddettikleri için fazlasıyla insaniydiler.¹³

Ne var ki, General Motors tek değildir. Tüm şirketlerin karar alma aşamasında yaşamın elle tutulamaz zenginliği ve kırılganlığı, maliyet-fayda analizlerinin soyut hesaplamaları sayesinde görünmez kılınır; Dominik Cumhuriyeti’ndeki bir çöplüğü ziyareti sırasında Charles Kernaghan’ın ilk elden öğrendiği bir şeydi bu.

Kernaghan, çöp kamyonlarını çöplüklere dek izledikten sonra arkalarında bıraktıkları şeyleri incelemenin, yeni küresel ekonomideki fabrikaların yerini ortaya çıkarmak ve bu fabrikaların içlerinde olup

12. Ivey Report.

13. Chamber of Commerce Brief, 10. (“Hünerli” ve “kutsallık”, aktaran Gary T. Schwartz, Deterrence and Punishment in the Common Law of Punitive Damages: A comment (1982) 56 5.Cal L. Rev. 133, s. 152.)

bitenleri öğrenmek açısından yararlı olduğunu keşfetmişti. Amerikan şirketlerinin sweatshop emeği kullanmasına engel olmak için çalışan Ulusal İş Komitesi'nin yöneticisi olarak Kernaghan'ın izlediği fabrikalar, emeğin ucuz ve sömürünün kolay olduğu yoksul ülkelerde iskân edilmektedirler. Artık liberalleşmiş uluslararası ticaret yasaları, yeni iletişim ve ulaşım teknikleriyle birlikte şirketlerin sahip oldukları büyük esneklik sayesinde bu tür fabrikalar, endüstriyel Batı için hafif imalatın çoğunu gerçekleştirmektedir.¹⁴ Bu fabrikaların yerleri bir sırdır ve bu sır, buraları kullanan çoğunlukla ABD'li ve Avrupa'lı şirketleri tarafından sıkı şekilde korunmaktadır. "Onlar tüm dünyada bu fabrikaları ve sweatshop'ları gizliyorlar," diyor Kernaghan ve fabrikaların adlarıyla adreslerini vermeyi reddediyorlar, "çünkü dikenli tellerin ardında, silahlı muhafızlar tarafından korunan kilitli demir kapıların arkasında gençleri sömürmenin daha kolay olduğunu biliyorlar."¹⁵

Kernaghan Dominik Cumhuriyeti'nde çöp yığınlarına yaptığı bir ziyaret sırasında bir altın madeni bulmuştu: çöp kamyonlarının bıraktığı bir kutuda Nike'ın dahili fiyatlandırma belgelerinin kopyalarına rastgelmişti. Belgeler, her parçası Edward Ivey'in raporundakiler kadar ürpertici olan hesaplamalar içeriyordu. Bu belgeler, gelişmekte olan dünyanın sweatshop'larında Nike için giysiler diken kızlar ve genç kadınlardan elde edilebilecek kâr miktarını maksimize etmeyi amaçlıyordu. Örneğin bir gömleğin üretimi yirmi iki ayrı işleme bölünmüştü: malzemeyi kesmek için beş aşama, giysiyi dikmek için on bir aşama, markaları dikip etiketleri takmak ve gömlekleri plastik torbalara koyup gönderilmeye hazır hale getirmek için beş aşama. Her bir göreve belirli bir zaman ayrılmıştı, ayrıntılı hesaplamalarda saniyenin on binde birinden oluşan birimler kullanılıyordu. Tüm birimler bir araya getirildiğinde hesaplamalar, her bir gömlek üretiminin maksimum 6.6 dakika sürmesini gerektiriyordu – Nike'ın ABD'de 22.99 dolara sattığı bir gömlek için 8 sentlik bir emek değeri demekti bu.¹⁶

14. Daha ayrıntılı ekonomik küreselleşme tartışması için bkz Bölüm 1.

15. Charles Kernaghan ile yapılan görüşme.

16. A.g.y.

“Sömürü bilimi”: Kernaghan fiyatlandırma belgelerini bu şekilde tanımlıyor. Soğuk hesapların, talep ettikleri işin çilesini ve sefaletini maskeleyiğini söylüyor. Kernaghan’ın Honduras, Nikaragua, Çin ya da Bengaldeş gibi ülkelerde ziyaret ettiği fabrikalar genellikle dikenli tellerle çevrilidir. Kilitli kapılarının arkasında çoğunlukla genç kadın işçiler, en küçük bahaneyle onları dövüp aşağılayan, zorla yaptırılan gebelik testi sonucu şayet pozitifse onları sepetleyen muhafızlar tarafından gözetim altında tutulmaktadırlar. Her işçi günde muhtemelen iki bin kere aynı işi – bir kemerin iligini açmak, bir kolu dikmek – tekrarlamaktadır. Aşırı sıcak fabrikalarda on iki, on dört saati bulan vardiyalar halinde kendilerine ısırap çektiren parlak ışıklar altında çalışırlar. Çok az tuvalet molası verilir ve (daha fazla tuvalet molası ihtiyacını azaltmak amacıyla) insan tüketimi için uygun olmayan, çoğunlukla kirli suyu kullanmaları bile kısıtlanmıştır. Kernaghan, fabrikaların sahipleri hakkında, “duygu dünyanın olmasını istemiyorlar, hayal kurmanızı istemiyorlar,” diyor. Genç kadınlar “yaklaşık yirmi beşlerine dek çalışıyorlar, bu yaşta işten kovuluyorlar, çünkü tüketilmişlerdir. Pestilleri çıkmıştır. Yaşamları neredeyse sona eriyor. Ve şirket onların yerine başka bir genç kız kümesini işe alıyor.”¹⁷

Gelişmekte olan dünyayı kolağan ederken gördüğü her şeye– ve bir Honduras otobanında gördüğü, The Gap için giysiler dikmek üzere çocukları fabrikada çalışmaya götüren, üzerinde “Southampton Okul Bölgesi” yazan okul otobüsü gibi neredeyse gerçeküstü bir şeye – rağmen, Kernaghan, 1990’ların ortalarında Manhattan’da Elli Birinci Cadde ile Madison Bulvarı’nın köşesinde yaşadığı altüst edici anı hâlâ hatırlamaktadır. İşçi sınıfı aktivisti Kernaghan orada, bir binanın arkasında gizlendikleri yerde, on altı yaşında, korkmuş bir kız çocuğuna, Honduralsı küçük bir sweatshop işçisi olan Wendy Diaz’a sıkıca sarılmıştı. Gözleri, caddenin karşısındaki Aziz Patrick Katedrali kardinal konutunun girişine çevrilmişti. İkisinin de “dehşetli bir korkuya” kapıldığını anlatıyor Kernaghan, başlarına gelecek olandan endişeleniyorlardı.¹⁸

17. A.g.y.

18. A.g.y.

Kernaghan ve Diaz ilk kez Honduras'taki Pan Amerikan Karayolu üzerindeki bir yiyecek tezgâhında karşılaşmışlardı, orası Diaz'ın çalıştığı fabrikadan doksan metre uzaktaydı. Diaz ve fabrikadaki korkunç çalışma koşulları mağduru bir grup genç işçi Kernaghan ile temasa geçip buluşmak istemişlerdi. Kernaghan kadınlarla yiyecek tezgâhında buluşmak üzere anlaştı. Elliye yakın işçi toplantıya gelmişti. Tahta bir çitin arkasında onları kimsenin göremeyeceği— ya da onlar öyle sanıyordu — bir yer bulmuşlardı. “Birdenbire üç adam, çok sert görünümlü üç adam içeri girdiğinde, toplantıya başlamak üzereydik” diyor Kernaghan. Kadınlar yerlerinden sıçrayıp, Kernaghan'a adamların casus olduklarını söyleyip hızla dağıldılar.

Fakat ayrılırken kimi kadınlar, ellerinde sakladıkları fabrika maaş koçanlarını bir masanın altından gizlice Kernaghan'a verdiler. “Herkes gittikten sonra elimi masanın altından çıkardım,” diye hatırlıyor, “ve avucumda Kathie Lee Gifford'ın yüzü duruyordu”, kadınların çalıştıkları markayı teşhis etmek için maaş koçanına basılmıştı. Kernaghan, Global Fashions fabrikasında Wendy Diaz ve iş arkadaşları tarafından üretilen işin semeresini kimin aldığını öğrenmişti artık. Kathie Lee Gifford'un giysilerini satan mega-parakendeci Wal-Mart'tı bu. Ardından Kernaghan, Wal-Mart ve Gifford ile temasa geçip kendisiyle biraraya gelmeye zorladı. Aziz Patrick Katedrali'ndeki kardinal konutu toplantı için tarafsız bir yer olarak seçilmişti; Kernaghan ve Diaz Elli Birinci Cadde ile Madison Bulvarı'nın köşesine getiren buydu.¹⁹

İkisi erken gelmişti, fakat Gifford gelmeden önce, büyük bir şöhretle ters bir karşılaşma ihtimalinden fena halde etkilenip paniğe kapılmışlardı. Dolayısıyla saklanmak için caddenin karşısına geçmişlerdi. Gifford, maiyetindeki koyu giysili adamlarla kuşatılmış vaziyette toplantıya geldi; kardinal konutunun girişine yaklaşışını izlediler. Sonunda saklandıkları yerden çıkıp toplantıya katılmak için cesaretlerini topladılar. Oraya varınca Diaz hikâyesini Gifford'a anlattı: on üç yaşından beri Honduras'ın sweatshop'larında Amerikan şirketleri için giysiler dikerek nasıl çalıştığını — gün-

19. A.g.y.

de on üç saat çalıştığını, aldığı acınacak ücretleri, muhafızların aşağılamalarını ve dayakları, tecavüzcülerin kendilerini rahat bırakması ümit ederek arkadaşlarıyla birlikte ısıklık çalıp şarkı söyleyerek karanlık sokaklardan geçip eve ulaştıktan sonra her gece yatağa nasıl aç girdiğini. “Gördüğüm en şaşırtıcı şeydi bu,” diyor Kernaghan. “Bu güçlü şöhret öne eğilip, ‘Wendy, lütfen inan bana, bu koşulların mevcut olduğunu bilmiyordum. Ve artık yetişir, seninle birlikte çalışacağım, öteki insanlarla birlikte çalışacağım ve bir daha asla olmayacak bu’ dedi.”²⁰

O gece Kathie Lee Gifford’la bir anlaşma taslağı hazırlanıp imzalandı, diyor Kernaghan. Bu anlaşmada Gifford, sweatshop’ların kullanılmasına engel olacağı, işçilerine iyi ücretler ödeyeceği ve insan hakları ve iş yasalarına uyduklarından emin olmak için fabrikalarına bağımsız müfettişlerin girmesine izin vereceği sözü veriyordu.

Kernaghan, tedarikçilerinin üçüncü taraf izleme programlarını başlatmasına rağmen, Wal-Mart’ın, gelişmekte olan ülkelerde halen sweatshop emeği kullandığından emin. Wal-Mart’ın Çin’de yaklaşık 4.400 tedarikçi fabrikası var ve bunların büyük bir oranı kesinlikle sweatshop. İddiasını bir *Business Week* araştırması da destekliyor; bu araştırmaya göre, 1999 gibi geç bir tarihte, Kathie Lee elçantaları, işçilerin günde on dört saat, haftada yedi gün, ayda otuz gün, saati ortalama 3 sent ücretle çalıştıkları ve şikâyet ettikleri takdirde dövüldükleri, cezalandırıldıkları ve işten atıldıkları bir Çin fabrikasında yapılıyordu.²¹ Bu yüzden Kernaghan’ın, Gifford ile anlaşma imzaladığında, bunun önemli değişimlere yol açacağı

20. A.g.y.

21. Dexter Roberts ve Aaron Bernstein, “Inside a Chinese Sweatshop: ‘A life of Fines and Beating,’” *BusinessWeek Online*, 2 Ekim 2000. Bu rapora göre “1992’den beri Wal-Mart kendisine mal sağlayan firmalardan temel çalışma standartları kanunnamesini imzalamalarını istiyor. Kathie Lee ürünleri yapan fabrikalarda 1990’ların ortalarında yaşanan suiistimallerin açığa çıkmasından sonra, Wal-Mart ve Kathie Lee, kanunnameye uyum gösterdiklerinden emin olmak için mal sağlayan firmaları teftiş etmek üzere dışardan denetçi firmalar kiralamaya başladılar. Toys ‘R’ Us, Nike ve Gap gibi ücretleri düşük ülkelerde yapılan malları üreten ya da satan pek çok şirket, aynı şekilde kendi kendinin polisliğini yapıyor. Hiçbir şirket kendi denetleme sisteminin mükemmel olduğunu iddia etmese de çoğu, suiistimalleri fark ettiklerini ve mal sağlayan firmaları bu suiistimalleri ortadan kaldırmaya zorladıklarını ya da üretimi geri çektiklerini söylüyor.

konusunda kuşku taşıması şaşırtıcı değil. Kernaghan şirketlerin bu tür bir belgeye tepkisinin, “Aklını mı oynattın? Geçindirecek maaş mı vereceğiz? Sistem böyle işlemiyor” demek olacağını tahmin etmektedir.²²

Sistemin işleme tarzı bu olamazdı. Benzediği psikopat kişilik gibi şirket de kâr amacıyla ötekileri sömürmek üzere programlanmıştır. Bu, onun tek meşru emirnamesidir. Bu perspektiften bakıldığında, Wendy Diaz ve yoksulluk, açlık nedeniyle acınası ücretler karşılığında berbat koşullarda çalışmaya itilen diğer milyonlarca işçi, insan *kaynakları* oluyor, ama insani *varlıklar* olamıyorlar. Ahlâken kör olan şirket açısından onlar, mümkün olduğunca çok kâr üretme araçlarıdır. Ve “bu araca tıpkı bir metal parçası gibi davranılabilir – istersen kullanırsın, istemezsen fırlatıp atarsın” diyor Noam Chomsky. “İnsanları bunun gibi araçlara dönüştürebildiğiniz takdirde, bir verimlilik ölçüsünün... insanlıktan çıkarmaya dayalı bir ölçünün kıstaslarıyla daha fazla randıman alınır. Onu insanlıktan çıkarmanız gerekir. Sistemin bir parçasıdır bu.”²³

Bu demek değil ki, şirketleri işleten insanlar insanlıktan çıkmıştır. Aslında Kernaghan etrafı kolaçan ederken karşılaştığı şirket yöneticileri hakkında “bu insanlardan harikulade komşu olur... onlarla şahsen karşılaştığınızda oldukça naziktirler,” diyor. Ne var ki, şirketin insanlıktan çıkarıcı emirnamesine hizmet ediyorlar. “Bu yapı,” diyor Kernaghan “tüm sistem, herkesi kendisiyle birlikte sürüklemektedir.” Bu yapının özünde basit bir dinamik bulunmaktadır: işadamları Robert Monks’un tanımladığı gibi bir şirket, “toplum üzerindeki etkisinin faturalarını diğer insanlara ödetebildiği ölçüde daha çok kâr elde etmeye eğilimlidir.” “İktisatçıların bunun için kullandığı, ‘dışsallıklar denilen berbat bir sözcük vardır.’”²⁴

“Chun Si’de [Kathie Lee el çantalarını üreten fabrika] olup bitenler, bu denetleme sistemlerinin ciddi sorunları gözden kaçırabildiklerini akla getirmektedir – kendi kendinin polisi olmak, şirketlere kendileri hakkında üzücü olayları kamuya duyur-mamalarını sağlıyor.” Ayrıca belli başlı ABD şirketlerinin gelişmekte olan ülkelerdeki kullandıkları sweatshop’lar hakkındaki eksiksiz ve güncel bilgi için bkz Ulu-sal Çalışma Kurulu’nun Web sitesi, www.nlcnet.org. Sweatshoplara karşı başarılı direniş örneklerini de aynı sitede bulmak mümkün.

22. Roberts ve Bernstein, “Inside a Chinese Sweatshop.”

23. Noam Chomsky ile yapılan görüşme.

24. Charles Kernaghan ve Robert Monks ile yapılan görüşme.

“Tıpkı köpekbalığının bir ölüm makinesi olması gibi, şirket de bir dışsallaştırma makinesidir...” diyor Monks. “Herhangi bir kötü niyet ya da istenç meselesi değil bu; girişim kendi içinde ve köpekbalığı da kendi içinde, tasarımı olduğu şeyi yerine getirmesini sağlayan özellikler taşımaktadır.” Sonuç olarak Monks, şirketin “potansiyel açıdan topluma çok, ama çok zararlı” olduğunu söylüyor. Monks, şirketi eleştiren olağan şüphelilerin, yani aktivistlerin, radikallerin ve entelektüellerin arasında yer almıyor. Aksine o, Amerika’nın en önemli ve etkili işadamlarından biri, içeriden birinin olabileceği kadar içeriden olan, iş dünyasının içyüzünü bilen biri. Monks, sayısız Fortune 500 şirketi ve bankasının ıslah edilip işletilmesine yardım etmiş ve Cumhuriyetçi yönetimlere danışmanlık yapmış; Maine’de boşalan bir Senato koltuğu için iki kez Cumhuriyetçi Parti’den aday olmuş (her seferinde de başarısız olmuş). Uluslararası bir yatırım firması kurmuş ve şimdi başkanlığını yapmakta. Monks şirket dünyası içindeki kendi seyir yerinden, modern iş şirketinde gördükleri karşısında endişeye kapılıyor.²⁵

Monks, şirkette neyin yanlış gittiğinin ilk farkına vardığı anı hatırlıyor. 1970’lerin başlarında seçim kampanyası sırasında gece mola verdiği küçük bir kasaba moteli odasında kalırken, gece yarısı aniden uyanıverdi; gözleri tahriş olmuş, yanıyordu. Pencereden dışarı bakmak için yerinden kalktığı anda, gördüğü şey karşısında şoke oldu – kıyısında motelin bulunduğu nehirde beyaz köpük yığınları yüzüyordu. Monks yatağına geri döndü ve ertesi sabah resepsiyoniste geceleyin neler olduğunu sordu. “Pekâlâ, bakın,” dedi resepsiyonist ona, “her gece kâğıt şirketi atıklarını nehre bırakıyor ... Anlamıyor musunuz, kâğıt fabrikasının atık suyundan bu şekilde kurtuluyoruz.” Monks kasabada bir sürü insan tanıyordu – belediye başkanını, fabrikada çalışan insanları, fabrikanın sahiplerini. “Ve” diyor Monks “Orada nehrin kirletilmesini isteyen tek bir kişinin bile bulunmadığını biliyordum. Ve buna rağmen, her gece kir-

25. Robert Monks ile görüşme. Ayrıca bkz Robert Monks, *The Emperor's Nightingale: Restoring the Integrity of the Corporation in the Age of Shareholder Activism* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1998); Hilary Rosenberg, *A Traitor to His Class: Robert A. G. Monks and the Battle to Change Corporate America* (New York: John Wiley and Sons, 1999).

lenmenin meydana geldiği bir dünyada yaşıyoruz işte.”²⁶

Monks, hayatını adadığı bir kurum olan şirketin aslında bir “kıyamet makinesi” olduğunu o an anlamıştı. Artık Monks, “şirket varlığına özgü problemin, kendisinin de içinde bulunduğu dünyayı oluşturan kanlı canlı insani varlıkların kaygılarını hesaba katmayan bir dinamik taşıması olduğuna” inanmaktadır; “servet ve refah peşinde koşarken kendimizi de yok edecek bir şey yaratmış olduk.”²⁷

Oldukça başarılı bir başka işadamaı Ray Anderson da Monks ile aynı fikirde. Tedbirsiz ve dikkatsiz davranan kamunun dışsallaştırılmasına izin verdiği her türlü maliyeti dışsallaştırma isteğinden dolayı şirketi, “günümüzün yıkım makinesi” olarak tanımlıyor. Dünyanın en büyük ticari halı imalatçısı olan Interface Inc.’in kurucusu ve başkanı olan Anderson da Monks gibi hayatını adadığı kurumun gerçek yüzünü, kariyerinin sonlarına doğru anlamıştı. O ana dek, “ürünlerimizi üretirken yeryüzünden neler aldığımız ya da yeryüzüne neler yaptığımız konusunu asla düşünmemiştim,” diyor. Bugün “sonuçlarını düşünmeden sürekli olarak almak ve sürekli olarak israf etmek mefhumu, biyosferi yıkıma götürüyor.”²⁸

Şirket hakkındaki inançlarının değiştiği anı hatırlıyor. 1994’ün yazıydı. Çevrecilik, geniş kitlelerce paylaşılan bir kaygıya dönüşmüştü ve Interface Inc.’in tüketicileri, şirketin çevre için ne yaptığını sormaya başlamışlardı. “Bu soru karşısında yanıtımız yoktu” diye hatırlıyor Anderson, “gerçek yanıt, ‘Pek bir şey yapmıyoruz’ olmalıydı.” O dönem, Anderson bu soruyu yanıtlayamamasını kendine dert etmedi; ancak şirketteki diğer insanların canı sıkılmıştı. Onların kaygılarına yanıt olarak, şirketin dünya çapında çevrecilik bağlamında durduğu noktayı araştırmak üzere bir görev gücü kurdu ve kendi kişisel çevre vizyonunu anlatan bir konuşma yapmaya razı oldu.²⁹

Anderson meselenin derhal farkına vardı, “bir çevreci vizyonom yoktu... Terlemeye başladım,” diye hatırlıyor. “Of, ne söyleyecektim?” Ümitsiz bir şekilde malzeme ve ilham ararken, ekoloji

26. Robert Monks ile görüşme.

27. A.g.y.

28. Ray Anderson ile görüşme.

29. A.g.y.

hakkında bir kitap okumaya başladı. Kitapta “doğuşun ölümü” ibaresine rastladı, türlerin yok oluşlarını anlatıyordu. “Göğsüme bir mızrak gibi saplandı,” diye hatırlıyor şimdi, “ve okumaya devam ettikçe mızrak daha da derine giriyordu ve bu, gerçeklerle yüz yüze geldiğim bir deneyim halini aldı; kendi açımdan topyekûn bir zihin değişimiydi, bir paradigma değişimi.” Anderson bir şirket yöneticisi olarak kendi konumu hakkında “hepimiz günahkârız, hepimiz günahkârız,” diyor. “Bir gün benim gibi insanlar, kendilerini hapiste bulacaklar.” Bir zamanlar iş dünyası liderlerinin çoğuyla paylaştığı inançlarını, tehlikeli ölçüde yanıltıcı oldukları için reddediyor artık – “doğa sonsuzdur, yeryüzü ... sınırsız bir hammadde kaynağıdır, zehirlerimizi ve atıklarımızı gönderebileceğimiz sınırsız bir lağımdır”; “beni ilgilendiren zaman dilimi sadece, kendi ömrüm, belki de iş hayatımdır, fakat kesinlikle ömrümden daha ötesi beni ilgilendirmez”; ve piyasanın görünmez eli her şeyi halledecektir. Tek paşına piyasanın, şirketin zarar verme temayülünü yeterince kısıtlamayacağına inanıyor artık Anderson, çünkü şirket “dışsallıklar karşısında, dışsallaştırılıp başkasının üzerine yıkılabilen maliyetler karşısında... kördür.”³⁰

Tüm işadamları şirketlerin, kendi maliyetlerini dışsallaştırmak üzere tasarlanmış olduğunu biliyor. Monks ve Anderson’ı eşsiz kılan şey, bu tasarımın meziyetini övmek yerine, sonuçlarından korkuya kapılmalarıdır. Dedikleri gibi şirket insanlara, topluluklara ve doğal çevreye verebileceği zarara aldırmadan, maliyetleri dışsallaştırmak üzere kasten programlanmıştır; daha doğrusu yasal olarak buna mecbur tutulmuştur. Başkasının üzerine yıkabildiği her maliyet, kendisine yarar sağlamaktadır, kendisini dosdoğru kâra götüren yoldur. Patricia Anderson’ın ailesinin yanıkları – dışsallıklar; Wendy Diaz’ın sömürülmesi ve sefaleti – dışsallıklar. Bunlar ve Bhopal’den, *Exxon Valdez*’den, işçilerin salgın düzeyinde yaralanmasına, ölümüne ve çevrenin süregelen yıkımına dek uzanan şirketin binlerce karanlık yüzü, şirketin kusurlu karakteri için bizlerin ödediği bedeldir.³¹

30. A.g.y. Yazarın E. O. Wilson’ın “doğumun ölümü” deyişini alıntılıdığı kitap Paul Hawken’in *The Ecology of Commerce*’idir (New York: HarperCollins, 1993).

31. Daha fazla dışsallık örneği için bkz Russell Mokhiber ve Robert Weissman,

1911 Triangle Bluz Fabrikası felaketi, şirketin kendi çalışanlarını duygusuzca hiçe saydığını gösteren meşhur bir örnektir. Aşağı Manhattan'ın konfeksiyon bölgesinde bulunan fabrikanın sahipleri, tezgâhlarından ayrılıp da üretimi yavaşlatmalarını önlemek için, çoğunlukla genç göçmen kadınlardan oluşan çalışanlarını kilit altında tutmaktaydı. Fabrikada yangın başladığında, işçiler dışarı çıkacak yol bulamadılar. Bazı işçiler pencerelerden aşağıya kendi ölümlerine atladılar. Diğerleri ise içerde kalıp yanarak can verdiler. 146 işçi birden öldü. Sadece iki yıl öncesinde, henüz kurulmuş olan Uluslararası Kadın Giyimi İşçileri Sendikası'nın önderlik ettiği altı bin kadar New York City konfeksiyon işçisi, sweatshop koşullarını, düşük ücretleri ve güvenliğin bulunmadığı işyerlerini protesto etmek için caddeleri doldurmuşlardı; bu gösteriye "Büyük İsyân" adı verildi. Triangle Bluz Fabrikası felaketi ardından yarım milyon insan, New York caddelerinde yangın olayını protesto etti. Sendika, işçilerin yasalarla korunması için baskı yapmayı sürdürdü; buna rağmen Başkan Franklin Roosevelt yönetiminin çıkardığı Adil Çalışma Standartları Yasası sayesinde sweatshop'ların, çocuk emeğinin ve üretim mekânı ev olan endüstriyel emeğin yasaklanması 1938 yılını buldu.

Bugün de yürürlükte olan Adil Çalışma Standartları Yasası genel olarak, şirket dışsallıkları sorununu çözmek ya da hiç değilse hafifletmek üzere tasarlanmış düzenleyici yasalar sisteminin tipik bir uygulamasıdır. İster işçi haklarıyla, çevre standartlarıyla isterse tüketicileri haksız fiyatlardan ya da güvenilir olmayan ürünlerden korumayı amaçlayan önlemlerle ilgili olsun, düzenleyici sistem, şirketlerin insanları ve çevreyi sömürme tercihine yasal sınırlar getirmekte ve bu yasal sınırlara saygı göstermeyen şirketleri cezalandırmaktadır. Böylece teoride, şirketler ve onları işleten yöneticilerin, sosyal açıdan sorumsuzca davranışlar sergilemelerinin önüne geçilmektedir. Gelgelelim, diğer pek çok iyi teori gibi bu teorinin de, çoğu kez gerçeklikle çok az ilgisi vardır.

(Monroe, Maine: Common Courage Press, 1999); M. F. Hawkins, *Unshielded: Corporate Predators: The Hunt for Mega-Profits and the Attack on Democracy The Human Cost of the Dalkon Shield* (Toronto: University of Toronto Press, 1997).

Örneğin Adil Çalışma Standartları Yasası konfeksiyon endüstrisi işletmecileri tarafından düzenli ve rutin olarak ihlal edilmektedir. Yakınlarda, ürkütücü şekilde Bluz Fabrikası yangınına andıran bir olayda, Manhattan Konfeksiyon Bölgesi'ndeki sekiz sweatshop'a ev sahipliği yapan on katlı bir binanın pencerelerinde işçiler atlamaya hazır halde oturuyorlardı. Yangın bodrum katındaki bir depolama yerinde başlamıştı ve duman, yoğun şekilde binanın içine yayılıyor, üst katlardaki işçileri korkutuyordu. Yangın çıkışları ya kilitliydi ya da depolanmış malzemelerle kapatılmıştı. Binadaki yağmurlama sistemi kapatılmıştı, çıkış levhası ya da yangın söndürme aleti de bulunmuyordu. Binanın onuncu katında, bir deri işçisi olan Bienvenido Hernandez, dumanı görünce pencereye koştu ve pencereye tutturduğu bezden yapılmış bir ipi aşağıya salarak kaçmaya çalıştı. Ocak ayının dondurucu soğukunda ipe tutunamadı ve dosdoğru aşağıya düştü, yakındaki bir çatının üzerine indiğinde omurgası çatlamıştı. Çok geçmeden öldü.³²

Adil Çalışma Standartları Yasası'nın açık emirlerine rağmen, sweatshop'lar Kuzey Amerika'da varlığını sürdürüyor ve hepsi başlarına gelecek bir yangın felaketini bekliyor.³³ "ABD'deki sweatshop'lar 1938'de ortadan kaldırılmıştı," diyor Charles Kernaghan ve ekliyor, fakat "şimdi alabildiğine geri döndüler. New York City'deki konfeksiyon işletmelerinin % 65'i sweatshop'tur. Elli bin işçi. Yedi bin fabrikanın 4500'ü. Ve saat başına bir ya da iki dolar alan işçilerden söz ediyoruz."³⁴ Los Angeles ta aşağı kalmıyor. Ken-

32. Olaylar 31 Ocak 2000'de oldu. Olaylara dair açıklamaları Bob Port'da bulmak mümkün, "Fear and Fire a Deadky Mix," *Daily News* (New York), 9 Temmuz 2001, www.sweatshopwatch.org/swatch/headlines/2001/fearfire_jul01.html.

33. Bkz örneğin Bob Port, "Sweat and Tears Still in Fashion in City: Clothing Factories Skirt Laws, Exploit Immigrants," *Daily News* (New York), 8 Temmuz 2001, www.sweatshopwatch.org/swatch/headlines/2001/sweat_tears_jul01.html. Gelişmekte olan ülkelerdeki fabrikalar, kapılar kilitli ve yangın çıkışları kapalı olduğu için, çok sayıda insanın yanarak can verdiği korkunç yangınlarla ün salmışlardır. Bkz örneğin Associated Press, "Fire in Bangladesh Garment Plant Kills at Least 45, Injuries over 100," *The Wall Street Journal*, Interactive Edition, 27 Kasım 2000, www.sweatshopwatch.org/headlines/2000/bangfire_nov00.

34. ABD Çalışma Bakanlığı'nın yaptığı bir araştırmaya göre New York'taki doksan üç giyim dükkânından sadece % 35'i, yürürlükteki çalışma yasalarını izliyordu. Bkz www.dol.gov/opa/media/press/opa/opa99300.

tin güney ucu Amerika'nın ve belki de dünyanın en büyük konfeksiyon sweatshop topluluğuna ev sahipliği yapıyor, takriben yüz altmış bin işçi çalışıyor buralarda, çoğu kaçak ve dolayısıyla çaresiz göçmenler. ABD Çalışma Bakanlığı'nın buralarda yaptığı bir araştırma "Adil Çalışma Standartları Yasası'nın asgari ücret, fazla mesai ve çocuk emeği taleplerine uyum gösterme seviyesinin % 33 olduğunu" keşfetti – diğer bir deyişle konfeksiyon endüstrisinde işyerlerinin % 67'si yasaya itaat etmiyordu.³⁵

Ne var ki, tüm sisteme yayılmış bu tür kanunsuzluk, sadece giyim endüstrisine özgü değil. Şirket yolsuzluklarına, tüm ekonomide yaygın olarak rastlanıyor. Pek çok büyük şirket kanunsuz işlere karışıyor ve bunların kimisi, en verimli insan suçluları kısıkandıracak kayıtlara sahip mutat suçlulardır.³⁶ Örneğin dünyanın en büyük ve en çok hürmet edilen şirketlerinden biri olan General Electric'i ele alalım. *Multinational Monitor** tarafından derlenen, şirketin 1990 ile 2001 arasındaki gerçekleştirdiği bazı hukuk ihlallerini gös-

35. ABD Çalışma Bakanlığı, "Only One-third of Southern California Garment Shops in Compliance with Federal Labor Laws," News Release, USDL-112, 25 Ağustos 2000, www.dol.gov/esa/media/press/whd/sfwh112.htm (en son 11 Haziran 2003 tarihinde erişim sağlandı). Ayrıca bkz Andrew Gumbel, "Fashion Victims: Inside the Sweatshops of Los Angeles," *The Independent* (Londra), www.sweatshopwatch.org/swatch/headlines/2001/fashionvictims_aug01.html.

36. Şirket suçu tartışmaları için bkz Harry Glasbeek, *Wealth by Stealth: Corporate Crime, Corporate Law and the Perversion of Democracy* (Toronto: Between the Lines, 2002); E. Colvin, "Corporate Personality and Criminal Liability," *Criminal Law Forum* 6 (1995): 1; D. Stuart, "Punishing Corporate Criminals with Restraint," *Criminal Law Forum* 6 (1995): 219; S. M. Rosoff, H. N. Pontell ve R. Tillman, *Profit without Honor: White-Collar Crime and Looting of America* (New Jersey: Prentice Hall, 1998); D. O. Friedrichs, *Trusted Criminals: White Collar Crime in Contemporary Society* (California: Wadsworth, 1996), 80; R. Mokhiber ve R. Weismen, "No Mind, No Crime?," *Multinational Monitor*, 2 Aralık 1998; F. Pearce ve L. Snider, eds., *Corporate Crime: Contemporary Debates* (Toronto: University of Toronto Press, 1995); R. Paehlke, "Environmental Harm and Corporate Crime," *Corporate Crime: Contemporary Debates*, ed. F. Pierce ve L. Snider, 305. M. L. Friedland, ed., *Securing Compliances: Seven Case Studies* (Toronto: University of Toronto Press, 1990) içinde yer alan Richard Brown ve Murray Rankin'e ait "Persuasion, Penalties, and Prosecution: Administrative v. Criminal Sanctions"ta (s. 347-348) ifade edildiği gibi, ampirik analizler "Çok büyük sayıdaki firmanın, âdet olduğu üzere düzenleyici talepleri ihlal ettiklerini" kanıtlamıştır.

* Multinational Monitor: Özellikle gelişmekte olan ülkelerde şirket faaliyetlerini takip eden, zehirli madde atımı, işçi sağlığı, sendikal sorunlar gibi meseleler üzerine eğiten dergi. (y.h.n.)

teren kayıt aşağıdadır:³⁷

23 Mart 1990: Shepherdsville, Kentucky: GE ve diğerlerine toprak ve sudaki PCB* kirliliğini temizlemeleri emredildi.

27 Mart 1990: Wilmington, Kuzey Carolina: GE, güvenlik ihlallerini rapor eden çalışanlarına karşı ayrımcılık yaptığı için 20.000 dolar para cezasına çarptırıldı.

11 Mayıs 1990: Fort Edward/Hudson Falls, New York: GE'ye Hudson Nehri'ndeki PCB kirliliğini temizlemesi emredildi.

27 Temmuz 1990: Philadelphia, Pennsylvania: GE, savunma sözleşmelerinde hükümeti dolandırdığı için 30 milyon dolar para cezasına çarptırıldı.

11 Ekim 1990: Waterford, New York: GE, Silicone Products tesisindeki kirlilik için 176.000 dolar para cezasına çarptırıldı.

20 Mayıs 1991: Washington, D.C.: GE'ye, hava ve deniz kuvvetlerine sağladığı yeterince test edilmemiş uçak parçaları için tazminat olarak 1 milyon dolar ödemesi emredildi.

27 Şubat 1992: Allentown, Pennsylvania: GE'ye, nükleer tesislerdeki tasarım kusurları yüzünden meydana gelen zararlar için 80 milyon dolar ödemesi emredildi.

4 Mart 1992: Orange County, California: GE, PCB'nin işlenmesinde işçi güvenlik kurallarını ihlâl ettiği için 11.000 dolar para cezasına çarptırıldı.

37. "GE: Decades of Misdeeds and Wrongdoing," *Multinational Monitor*, 22, 7. ve 8. sayılar, Temmuz-Ağustos 2001.

* PCB: Pentaklorofenal. (y.h.n.)

13 Mart 1992: Wilmington, Kuzey Carolina: GE, nükleer yakıt tesisindeki güvenlik ihlalleri yüzünden 20.000 dolar para cezasına çarptırıldı.

22 Mart 1992: Illinois: GE'ye, nükleer tesislerdeki tasarım kusurları için tazminat olarak 65 milyon dolar ödemesi emredildi.

22 Temmuz 1992: Washington, D.C.: GE, İsrail'e yasadışı savaş uçaklarının satışıyla ilişkili kirli para aklama ve dolandırıcılık yüzünden 70 milyon dolar para cezasına çarptırıldı.

13 Eylül 1992: Chicago, Illinois: GE'ye, uçak kazası için tazminat olarak 1.8 milyon dolar ödemesi emredildi.

12 Ekim 1992: Nashville, Tennessee: GE'ye, elektrik ampullerine ait aldatıcı reklam için tazminat olarak 165.000 dolar ödemesi emredildi.

27 Ekim 1992: Washinton, D.C.: GE'ye, savunma sözleşmelerindeki fazla fiyat için tazminat olarak 576.215 dolar ödemesi emredildi.

12 Mayıs 1992: Washington, D.C.: GE'ye, İsrail'e yaptığı yasadışı savaş jetleri satışını ihbar edene tazminat olarak 13.4 milyon dolar ödemesi emredildi.

2 Mart 1993: Riverside, California: GE ve diğerlerine, endüstriyel kimyasalları boşaltmadan kaynaklanan kirlenme için tazminat olarak 96 milyon dolar ödemeleri emredildi.

11 Mart 1993: Grove City, Pennsylvania: GE ve diğerlerine maden sahasını temizlemeleri emredildi.

18 Temmuz 1993: Hudson Falls, New York: GE'ye, Hudson Nehri'ndeki PCB kirliliğini temizlemesi emredildi.

16 Eylül 1993: New York: GE'ye Hudson Nehri'ndeki PCB kirliliği için ticari balıkçılara 7 milyon dolar tazminat ödemesi emredildi.

11 Ekim 1993: San Francisco, California: GE'ye, aldatıcı elektrik ampulü reklamı ardından tüketicilere 3.25 milyon dolarlık geri ödeme yapması emredildi.

2 Şubat 1994: Perry, Ohio: GE, kusurlu Perry Nükleer Tesisi konusunda kamu hizmet kuruluşlarıyla anlaşmaya vardı.

14 Mart 1994: Fort Edward, New York: GE'ye, Hudson Nehri'ndeki sediman kirlenmesini temizlemesi emredildi.

14 Eylül 1994: Washington, D.C.: GE, savunma sözleşmelerindeki yüksek fiyatlar için 20 milyon dolar para cezasına çarptırıldı.

2 Eylül 1995: Waterford, New York: GE, Hudson Nehri'ndeki kirlilik ve hava kirliliği için 1.5 milyon dolar para cezasına çarptırıldı.

15 Eylül 1995: Brandon, Florida: GE, yeraltı sularını kirlettiği için 137.000 dolar para cezasına çarptırıldı.

9 Eylül 1996: Waterford, New York: GE, Temiz Hava Yasası'nı ihlal ettiği için 60.000 dolar para cezasına çarptırıldı.

7 Ekim 1996: Hendersonville, Kuzey Carolina: GE'ye, kirli toprak ve yeraltı sularını temizlemesi emredildi.

8 Ekim 1996: Cook County, Illinois: GE'ye, Sioux City, Iowa'daki uçak kazası için tazminat olarak 15 milyon dolar ödemesi emredildi.

22 Şubat 1997: Somersworth, New Hampshire: GE ve diğerlerine, yeraltı suları ve kamu su kaynakları kirliliğini temizlemeleri emredildi.

Şubat 1998: Waterford, New York: GE, kirlilik ihlalleri için 234.000 dolar para cezasına çarptırıldı.

20 Nisan 1998: Waterford, New York: GE, kirlilik ihlalleri için 204.000 dolar para cezasına çarptırıldı.

Ekim 1998: Birleşik Krallık: GE'ye, asbest temizliği ve ilgili kirlilik iddiaları için 2 milyar dolar ödemesi emredildi.

26 Ekim 1998: Puerto Rico: GE ve diğerlerine, içme suyu kaynaklarındaki kirliliği temizlemeleri emredildi.

5 Kasım 1998: South Whitehall, Pennsylvania: GE ve diğerlerine, kirliliği temizlemeleri emredildi.

24 Ocak 1999: Chicago, Illinois: GE'ye haksız borç toplama uygulamaları için tüketicilere 147 milyon dolar geri ödeme yapması emredildi.

19 Ağustos 1999: Piscataway, New Jersey: GE ve diğerlerine, yeraltı suları kirliliğini temizlemeleri emredildi.

2 Eylül 1999: Malvern, Pennsylvania: GE ve diğerlerine, yeraltı suları kirliliğini temizlemeleri emredildi.

17 Eylül 1999: Moreau, New York: GE'ye, su kaynağındaki PCB kirliliği sonrasında içme suyu sistemini inşa etmesi emredildi.

9 Ekim 1999: Pittsfield, Massachusetts: GE'ye, Housatonic Nehri'ndeki PCB kirliliğini temizlemesi emredildi.

18 Ekim 2000: New York, New York: GE ve diğerlerine, toprak kirliliğini temizlemeleri emredildi.

Ocak 2001: New York: GE ve diğerlerine, “mortgage” sigortasındaki yüksek fiyatlar için 4 milyon dolar geri ödeme yapması emredildi.

4 Şubat 2001: New York Eyaleti: Eyalet Temyiz Mahkemesi, gerçi ticari tüketicilere yeni bir parça göndermiş olsa da, GE’nin aldatıcı şekilde tüketicileri, kusurlu malı geri aldıktan sonra yeni bulaşık makinelerini satın almaya yönelttiği hükmünü veriyor.

Şirketin kendine has yapısı, yolsuzlukların şirket dünyasında salgına dönüşmesinden büyük ölçüde sorumludur. Tasarımı gereği şirket formu, genellikle şirketlerin sahibi olan ve işleten insanları yasal yükümlülükten korumakta, şirketi ise yasal sınırlamaları hor gören psikopat bir “kişi” olarak ceza davasının asıl hedefi haline getirmektedir. Hissedarlar, tek amacı şirket eylemlerinin yasal sorumluluğundan onları korumak olan sınırlı sorumluluk nedeniyle şirketler tarafından işlenen suçlardan sorumlu tutulamazlar. Direktörler geleneksel olarak, bir şirketin suç işlemesine yol açabilen kararlarla doğrudan ilişkileri bulunmaması nedeniyle korunmaktadırlar. Yasadışı eylemlerin arkasındaki “yönlendirici beyinler” oldukları kanıtlanmadıkça yürütücüler, hukukun kendilerini şirketlerin yasadışı eylemlerinden sorumlu tutma konusunda isteksiz davranması yüzünden korunmaktadırlar. Pek çok davada bunun kanıtını bulmak imkânsız olmasa da zordur, çünkü şirket kararları normalde çok sayıda ve dağınık olan bireylere ait girdilerden kaynaklanmaktadır, çünkü mahkemeler, işlenen suç, şirketleri işleten gerçek şahıslar yerine tüzel “kişi”ye atfetmeye eğilimlidir.

Dolayısıyla şirketin kendisi, pek çok olayda dava için en pratik hedeftir ve İngiltere’nin Lordlar Kamarası Başkanı Edward Thurlow’ın XVIII. yüzyılda gözlemlediği gibi, “lanet okunacak ruhu, tekme atılacak vücudu olmaması” nedeniyle, şirketi cezalandırmak

neredeyse hiçbir etki yaratmamaktadır. Benzediği psikopat gibi şirket de yasaya itaat etme karşısında ahlâki yükümlülük hissetmez. Hâkim ve hukuk yorumcusu Frank Easterbrook ve hukuk profesörü Daniel Fishel'in birlikte kaleme aldıkları bir makalede ileri sürdükleri gibi "sadece insanlar ahlâki yükümlülükler taşımaktadır."
"Şirketler, bir binanın, bir kuruluş çizelgesinin ya da bir sözleşmenin taşıyacağından daha fazla ahlâki yükümlülük taşımazlar."³⁸

Bir şirket açısından yasaya itaat etme, tıpkı başka her şey gibi, bir maliyet-fayda meselesidir. "Amerika'da bizler durmaksızın şu sorunla karşılaşırız: [şirketlerin] yasaya itaat edip etmemesi, olabilecek en düşük maliyetle en yüksek kârların elde edilip edilmeme meselesidir" diyor Robert Monks. "Şayet yakalanıp ceza alma şansı, yasaya itaat etmenin maliyetinden daha düşükse, insanlarımız bunun sadece bir işletme kararı olacağını düşünüyorlar." Yürütücüler, bir yasaya itaat edip etmeme konusunda karar verirken, "rasyonel davranırlar ve ... en düşük maliyetle mümkün olan en yüksek kârı getirecek kararlar alırlar," diyor Monks; bu demektir ki onlar, "Ceza nedir, yakalanma ihtimali nedir, neye mal olur, yasaya itaat etmenin maliyeti nedir ve hangisi daha büyüktür?" gibi sorular sorarlar.³⁹

Hukuk profesörü Bruce Welling bu mantığı şu şekilde açıklıyor:

Pratik işletme anlayışı, bir para cezasının, iş yapmanın ek bir maliyeti olduğunu söyler. Men edilmiş bir faaliyetten beklenen kârlar, yakalanıp mahkûm olma olasılığıyla çarpılan para cezasından daha ağır bastığı sürece bu faaliyet, para cezası tehdidi yoluyla engellenmez. Ortalama para cezası miktarı göz önünde tutulduğunda caydırma çoğu olayda olasılık dışıdır. Sabıkalı birinin yeniden suç işleme eğiliminin önlenmesi düşünüldüğünde argüman daha açık hale gelir. Bir kez mahkûm olup para cezasına çarptırılmış şirket, suçunu ele verebilecek izleri nasıl daha iyi gizleyeceğini öğrenmiş olacaktır.⁴⁰

Şirketin kendi öz çıkarını izlemesine yönelik emirnamenin, bizzat hu-

38. Frank H. Easterbrook ve Daniel R. Fischel, "Antitrust Suits by Targets of Tender Offers," *Michigan Law Review* 80 (1982): 1177.

39. Robert Monks ile görüşme.

40. Bruce Welling, *Corporate Law in Canada* (Toronto: Butterworths, 1991), 165.

kukun ürünü olan şirketleri fiilen yasaya aykırı davranmaya zorlaması ironiktir. Hiçbir şirket, yapısında bulunan bu mantıktan muaf değildir, sosyal sorumluluk taşıdığını iddia eden British Petroleum bile.

16 Ağustos 2002’de bir British Petroleum teknisyeni olan Don Shugak, Alaska’daki şirketin Prudhoe Bay petrol sahasında devriyeye çıkmış, sızıntılar ve diğer problemler ile ilgili olarak kuyuları kontrol ediyordu. Görevlerinden biri, onarım için kapatılmış bir kuyuyu yeniden faaliyete geçirmektir. BP mühendisleri, kuyunun hâlâ sorunlar taşıdığını ve faaliyete geçer geçmez olağandışı yüksek basınç altında çalışacağını biliyorlardı; buna rağmen Shugak’a yeşil ışık yaktilar. Shugak, kuyuyu yeniden faaliyete geçirmek için valfi açıp sahadan ayrıldı. Birkaç saat sonra kuyunun basıncını azaltmak için geri döndü, rutin bir işlemdi bu. Geri dönüp kuyu kulübesinin kapısını açtığını hatırlıyor sadece, bundan sonra ne olduğunu ise hayal meyal kafasında canlandırıyor ancak. Nefes almasının zorlaştığını hatırlıyor; kulakları çınlıyor ve bacaklarını hareket ettiremiyordu. Yakına park ettiği kamyonunun kenarına sıkıca tutundu ve biraz önce gerçekleşen şiddetli patlamayla ortaya çıkan ısıdan kendisini korumak için kamyonun öbür tarafına doğru ilerledi. “Yerde dirsekle-
rimin üzerinde bir defada ancak 5-7 santim sürünebiliyordum,” di-
ye hatırlıyor. “Çok yorulmuştum, yuvarlanmaya çalışıyordum, fakat
bacaklarım birbirine dolanıyordu.” Bereket versin ki bir mesai arka-
daşı patlamayı işitmiş ve uzaktan, on iki metreye yükselen alevleri
görmüştü. Olay yerine koşup yardım istedi. “Yaralandığımı bile his-
setmiyordum,” diyor Shugak, “hiçbir şey hissetmiyordum. Sadece
hiçbir şeyin gerektiği gibi işlemediğinin farkındaydım. Herkes ses-
siz sessiz konuşuyordu.”⁴¹

İki hafta sonra Shugak bir Seattle hastanesinin yanık ünitesinde gözlerini açtı, vücudunun % 15’i yanmış, bir bacağı kırılmış ve diz-

41. Shugak’ın çektiği büyük sıkıntıya dair bu anlatı, Wesley Loy’un “Survivor: Don Shugak Recalls the Wellhead Explosion That Nearly Killed Him” başlıklı ma-
kalesine dayanmaktadır (*Anchorage Daily News*, 3 Kasım 2002).

leriyle omurları fena halde zarar görmüştü. Hayatta kaldığı için şanslı sayılırdı.⁴²

Shugak'ın mesai arkadaşlarının çoğu bu kazadan dolayı, bakım ve güvenlik yönetmeliğine ısrarla uymayan BP'yi suçladılar; kazadan epey önce bu konudaki şikâyetlerini dile getirmişlerdi. BP'nin baş yöneticisi John Browne'a yazılan 1999 tarihli bir mektupta, operatörler şirketin "yasal ve düzenleyici gereklere itaat" etmediğini iddia ediyorlardı.⁴³ Kaza sonucu 1200 galon petrolün ve binlerce fit küp gazın dökülmesinin faili olan çatlak bir valf delil olarak gösterildi. Şirket bu kazayı, potansiyel işçi ölümleri ve çevresel zararlar açısından en tehlikeli düzeye yerleştirdi – "Tek bir kıvılcım tüm tesisi alevler içinde bırakacaktı," diyordu dönemin operatörlerinden biri.⁴⁴ Bu kazanın ardından yazılan bir rapor, tüm benzer valfleri kontrol etmek ve gerekirse yerlerine yenilerini takmak için tedbir mahiyetinde bir bakım programı talep ediyordu; bu rapor, valflerin bakımından sorumlu olan eyalet kontrol dairesi tarafından beş yıl önce yapılmış tavsiyeyi tekrarlıyordu.⁴⁵ BP operatörlerine göre tavsiyelerin hiçbiri yerine getirilmedi ve sızdırmaya meyilli valfler yerlerinde kaldı. Üç yıl sonra bile, 2001'de eyalet müfettişleri, BP'nin petrol platformlarından birindeki koruyucu tabakaların üçte birinin (otuz koruyucu tabakadan dokuzunun) kusurlu olduğunu ve düzenleyici standartlara uymadığını keşfettiler.⁴⁶

16 Temmuz 2001'de Shugak'ın kazasından bir ay önce bir grup BP operatörü, BP'nin şartlı tahliye memuru Mary Barnes'la temasa geçmiş ve şirketin 1999 tarihli şartlı tahliye emrini ihlal ettiğini iddia etmişlerdi. Tahliye emri, "çevreye zararlı bir madde salındığını bildiği halde bu durumu derhal rapor etmeme ağır suçundan" BP'yi mahkûm etmiş olan bir Alaska mahkemesi tarafından çıkarılmıştı. BP kanuna aykırı olarak, müteahhitlerinden birinin kaçak şe-

42. Loy, "Survivor."

43. 16 Temmuz 2001 tarihinde Prudhoe Bay'deki ilgili BP operatörleri adına Charles Hamel tarafından, ABD Şartlı Tahliye Dairesi'nde çalışan Memur Frances Barnes'e yazılan mektuptan aktarılmıştır, www.anwrnews.com.

44. Aktaran Jim Carlton, "BP Amoco Technicians Question Safety of Drilling Systems Bush Touts for Refuge," *The Wall Street Journal*, 13 Nisan 2001, 1.

45. A.g.y.

46. A.g.y.

kilde zararlı madde boşaltmasına iki yıl boyunca göz yummuştu. Şirket, maksimum ceza olan 500.000 dolarlık bir cezaya çarptırıldı ve “kuruluş şartlı tahliyesi” verildi. Şartlı tahliye koşulları, şirketin “işçileri, kamuyu ve çevreyi etkin şekilde korumak için en uygun çevresel uygulamalara ve tüm yasal ve düzenleyici gereklere itaat etmeyi” üstlenmesini kapsıyordu.⁴⁷ Şirketin şartlı tahliye memuruna yazdıkları mektupta BP operatörleri, “BP işletmelerinin ... inkâr edilemeyecek şekilde hükümet yönetmeliklerine aykırı davrandığı”⁴⁸ni iddia ediyorlar, çoğu, emniyet valfleriyle ilgili olan yönetmelik ihlallerine ait çok sayıda örnek gösteriyorlardı.

Ne var ki, BP açısından düzenleyici standartlar, maliyet-fayda analizlerinde göz önünde tutulacak faktörlerden biri gibi görünüyordu sadece. Diğer büyük petrol şirketleri gibi, BP de petrol sahaları için işletme bütçesini “varil başına maliyet” temelinde tahsis ediyordu. Bir petrol sahasındaki üretim düştüğü zaman, sahanın işletme bütçesi de düşürülüyordu. Kârlılık perspektifinden bakıldığında, bu hayli mantıklıdır, çünkü sahaların verimi giderek azaldığında bile şirketler, kâr seviyelerini sürdürmek isterler. Güvenlik ve bakım perspektifinden bakıldığında ise, Alaska petrolü için kurulan bir Senato komisyonu önünde tanıklık yapan BP operatörü William Burkett’e göre,

Bu, yöneticinin sahadaki ekipmanın bakımını yapma yeteneğini olumsuz etkileyen bir durum yaratır. Bunun başlıca nedeni, üretimin düşmesinden önce petrolü üretmek için kullanılan ekipmanın genel olarak hâlâ kullanımda olmasıdır. Aslında saha, üretim düşüşünü yavaşlatacak şekilde olgunluğa ulaşırken, çoğu kez daha fazla ekipman ilave edilip, sondaj için daha fazla kuyu açılır. Dolayısıyla, sahanın yaşlanması nedeniyle bakım ihtiyacı artmakta ve daha fazla ekipman kullanılmaktadır, buna karşın ekipmanın işletilmesi ve bakımı için ayrılan bütçe, üretim düşüşüyle birlikte azalır.

1988 yılında Prudhoe sahalarındaki üretim düşmeye başladı ve “varil başına maliyet”e özgü tehlikeli analiz mantığı kullanılmaya başlandı. “Londra, dolarların gelmesini sürdürmek için ne yapılacağı-

47. *United States of America v. BP Exploration (Alaska) Inc.*, Plea Agreement, U.S. Dist. Ct. (Alaska), NO. A99-0141C 12 (JKS), 23 Eylül 1999.

nı biliyordu,” diyor Burkett. “Kesinti. Bütçe kesintisi, çalışanların sayısında kesinti, ücretlerde kesinti, yedek parçalarda kesinti, bakımda kesinti, gözetim ve denetimde kesinti – sadece KESİNTİ!” 1992’de BP, şirketin Prudhoe işletmelerindeki çalışanlarının sayısını üçte bir oranında azaltacak bir küçülme programı başlattı; teknisyen sayısının, artık yaşanan altyapıyı denetleyip bakımını yapacak ve düzenleyici standartlara itaat etmesini sağlayacak yeterlilikte olmamasının nedeni budur, diyor Burkett.⁴⁸

Don Shugak kazasının ardından BP işletmelerinin denetlenmesinden sorumlu düzenleyici bir kuruluş olan Alaska Petrol ve Doğal Gaz Koruma Komisyonu [Alaska Oil and Gas Conservation Commission], işçileri ve çevreyi, bakımsız kuyulardan korumak için yeni yönetmeliğe gerek olup olmadığı konusunda ifadeleri dinledi. BP’nin yeni yönetmelik uygulamasına karşı olması şaşırtıcı değildi doğrusu. Yeni yönetmelik yürürlüğe girse bile, onlar için ne fark edecekti? Burkett hiçbir şey fark etmeyeceğini düşünüyor. “Dünyadaki hiçbir yönetmeliğin, uygulanmadığı takdirde hiç yararı yoktur,” diyor. Yakınlarda *The Wall Street Journal*’da yayımlanan bir makalenin ileri sürdüğü gibi, Alaska petrol sahalarında yönetmeliklerin uygulanması ciddi bir problem olarak sürmektedir:

Endüstriyi hoşnut etmeye hevesli olan ... Alaska’nın yasama kurulu, petrol sahaları güvenliğinin denetiminden sorumlu eyalet dairelerinin içini boşaltmıştır ... kaynakların kıtlığı, Alaska’nın petrol güvenliğini denetleyen müfettişlerin işlerini yapmalarını zorlaştırmaktadır. Eyaletin uçsuz bucaksız araziye ve 3.500 petrol kuyusuna sahip oluşu nedeniyle zor durumda olan beş müfettiş, yüzlerce mil seyahat edip de nihayetinde gerekli personel ve ekipmanın orada olmadığını görmesinler diye saha muayenelerinin zamanını petrol şirketleriyle birlikte belirlediklerini söylüyorlar. Bu durumda, büyük petrol üreticisi olan diğer bazı eyaletlerdeki düzenleyici kuruluşların, petrol şirketlerini dürüst davranmaya zorlayan en önemli unsur saydıkları sürpriz unsuru kayboluyor. Bunun yerine Alaska’nın güvenlikten sorumlu düzenleyici kuruluşları, itimat üzerinden iş görüyorlar.⁴⁹

48. BP Araştırması için çalışan Üretim Operatörü William B. Burkett’in, Başkan Joseph Lieberman ve Başkan Bob Graham’a verdiği ifade. Ayrıca bkz Carlton, “BP Amoco Technicians.”

49. Jim Carlton, “Are Alaska’s Many Oil Fields Safe?,” *The Wall Street Journal*,

Bugün ekonominin tümünde düzenleyici sistem, gevşek yönetmelikler ve etkisiz uygulamalardan dolayı çoğunlukla başarısız olmaktadır. Bu durum değişene kadar, insanların, toplulukların ve çevrenin başına gelen gereksiz felaket ve hasarlardan acı çekmeye devam edeceğiz. Bu durum, şirketlerin başkalarına zarar vererek, kâra yönelmeleri yüzünden hepimizin ödeyeceği bedeldir.

10 Temmuz 2001, 1. Bu makale yayınlandıktan sonra, Alaska Valisi Tony Knowles petrol sahalarının bakımı için ayrılan fonu artırma sözü verdi. Eleştirmenler, valinin planının hiçbir etki yaratmadığını söylediler. Bkz Jim Carlton, "Alaska Will Increase State Funding for Oversight of Local Oil Industry," *The Wall Street Journal*, 13 Aralık 2001.

IV Demokrasi ltd.

Kurumsal psikopatlar olarak şirketler, yollarına çıkan engelleri kaldırmayı alışkanlık haline getirmişlerdir. İnsanları ve doğal çevreyi sömürme özgürlüklerini kısıtlayan yönetmelikler bu tür engellerdir ve şirketler son yirmi yıldır hatırı sayılır başarıyla bunları ortadan kaldırmak için mücadele etmekte. Kulis faaliyetleri, politik yardımlar ve sofistike halkla ilişkiler kampanyaları sayesinde şirketler ve liderleri politik sistemi ve kamuoyunun büyük bir kısmını, düzenlemenin aleyhine çevirmişlerdir. Bunun sonucu olarak yasanın, insanları ve çevreyi şirket zararlarından koruma yeteneği eski seviyesinin altına düşmüştür. Ne var ki, iş dünyasının düzenleme karşıtlığı günümüzde başlamadı. Bu karşıtlığın izini, düzenleyici devletin kökenlerine dek sürmek mümkündür. Kesinlikle, düzenleme

karşıtlığı tarihindeki en tuhaf an, bir grup önde gelen banker ve şirket yöneticisinin, düzenleme tutkusunda çok fazla ileri gittiğine inandıkları Başkan Franklin D. Roosevelt'i devirip yerine faşist bir diktatörü geçirmek için komplo kurduğu andır. Öykü, ucuz bir macera romanını andırıyor, oysa bu, gerçekten de oldu.

1933 baharında ABD Başkanı olduktan hemen sonra Franklin D. Roosevelt, hükümetin büyük şirketler ve bankalar üzerindeki denetimini güçlendirmeyi amaçlayan, çok kapsamlı ve emsali görülmemiş bir düzenleyici yasalar ve merciler topluluğu olan New Deal'ı [Yeni Anlaşma] yarattı. Yeni Anlaşma, Roosevelt'in, piyasanın görünmez eli yerine hükümetin fazlasıyla görünür ve yardımsever elini geçirir geçirmez Büyük Buhran'ın sona ereceğine dair inancını yansıtmaktaydı. Bu niyetle Roosevelt, başka şeylerin yanı sıra yeni işçi haklarını ve işçilerin korunmasını, çiftçiler için borç yardımlarını ve yatırımcılar için kurallara uygunluk ve şeffaflık garantilerini yasalaştırdı. Daha sonra kendi oluşturduğu Yeni Anlaşma'yı şu şekilde açıklamıştı:

"Anlaşma" sözcüğü, kenarda bekleyip, genel ekonomik yasaların hükümetin açıkça söylediği hedeflere ulaşmasını ümit etmek yerine, Hükümetin bu hedefleri oluşturmak için mutlak eyleme girişeceğini ima ediyordu. "Yeni" sözcüğü ise, çiftçilerimiz, işçilerimiz ve işadamlarımızdan oluşan büyük kitlenin yararına planlanmış yeni işler düzeninin, mevcut idareden tamamen bıkmış bir ulustaki eski, özel ayrıcalık düzeninin yerini alacağını ima ediyordu ... sadece [anayasal] ideallerin gerçekleşmesini ummakla yetinemezdik. Etkin olarak bu ideallerin mücadelesini vermek için hükümetin araçlarını ve nüfuzunu kullanmalıydık ... Amerikan sistemi özel ekonomik gücün kötüye kullanılması karşısında bireyin korumasını tahayyül ettiği için, Yeni Anlaşma bu tür bir gücün frenlenmesinde ısrar edecekti.¹

1. Samuel Rosenman, ed., *The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt, Volume Two: The Year of Crisis, 1933* (New York: Random House, 1938), aktaran Cass Sunstein, *The Partial Constitution* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993), s. 57-58.

Kaçınılmaz şekilde Yeni Anlaşma, tam da bunu yaptı – şirket özgürlüklerinin ve güçlerinin önünü kesti. Gerçi iş dünyasının pek çok lideri, özellikle işçi sınıfı militanlığının yükseldiği ve ekonominin çöktüğü bir dönemde, kapitalizmi kendisinden korumak için Yeni Anlaşma'nın gerekli olduğu konusunda Roosevelt ile hemfikir idi; öfkelenen diğer liderler ise Roosevelt'in planının Amerikan kapitalizmine zarar vereceğine inanıyorlardı. İşte bu yüzden bir grup öfkeli lider, Roosevelt hükümetini devirmek için komplo kurdu.

22 Ağustos 1934 tarihinde, Roosevelt'in başkanlığa gelişinin üzerinden henüz bir yıl ve Adolf Hitler'in resmen Almanya'nın Führer'i olmasının üzerinden üç gün geçmişti ki, ABD Deniz Kuvvetleri'nden emekli eski bir general, ulusun en şerefli ve en çok nişan taşıyan askerlerinden olan Smedley Darlington Butler, Philadelphia'daki Bellevue Oteli'nin lobisine girdi. Tahvil satarak geçimini sağlayan, Birinci Dünya Savaşı gazisi, Gerald MacGuire adlı bir adam onunla buluşmak üzere orada bekliyordu. Hoşbeş ettikten sonra MacGuire konuya girdi; generalden bir ordu toplayıp Beyaz Saray'ı ele geçirdikten sonra ABD'nin faşist diktatörü makamına oturmasını isteyen bir grup işadama tarafından gönderildiğini söyledi.²

Özellikle Herbert Hoover'ın, Roosevelt'in Yeni Anlaşma'sını nitelendirdiği gibi “Beyaz Saray tarafından vaaz edilen... sınıf nefreti”yle mukayese ettiklerinde, dönemin pek çok iş dünyası lideri faşizmi çekici buluyordu. İtalya'da Benito Mussolini ve Almanya'da Hitler, kamu borçlarını kapatmış, enflasyonu durdurmuş, ücretleri aşağı çekmiş ve işçi sendikalarını kontrol altına almışlardı. Öte yandan, iş dünyası liderleri Roosevelt'in kendi sınıfına hıyanet ettiğine inanıyorlardı ve artık Amerikan kapitalizmini yıkmaya yönelmişti. *Fortune* dergisi 1934 Temmuz sayısında, faşizmin meziyetlerini ve Mussolini tarafından gerçekleştirilen ekonomik mucizeleri övmüştü. Bu sayıyı yayıma hazırlayan Laird Goldsborough

2. Bu hikâyeye dair aşağıdaki açıklama esasen Jules Archer'ın *The Plot to Seize the White House* adlı kitabına dayanmaktadır (New York: Hawthorn Books, 1973).

şöyle yazıyordu: “iyi gazeteci, Faşizm’deki ırka özgü bazı kadim meziyetleri, kendi ülkesinde şu an revaçta olsun olmasın, takdir etmelidir.”³

Aslında o dönemde bazı büyük Amerikan şirketleri, Adolf Hitler için çalışarak büyük kazançlar sağlıyorlardı. (O dönem du Pont ailesi tarafından kontrol edilen) General Motors’un sahibi olduğu ve kontrol ettiği bir Alman otomobil yapımcısı olan Adam Opel AG, GM yöneticilerinin yardımıyla, 1937’de bir silah firmasına dönüştürüldü. Alman Ordusu için, Polonya, Fransa ve Sovyetler Birliği’ne yönelik yıldırım saldırılarının can alıcı parçası olan üç tonluk “Opel Blitz”i de kapsayan kamyonlar üretiyordu. Ayrıca Luftwaffe’nin Junker “Wunderbomber”i için üretilen motorlar gibi, uçak parçaları da yapıyordu.⁴ Yakınlarda bir GM televizyon reklamı, İkinci Dünya Savaşı sırasında GM kamyonlarının Müttefik seferlerini desteklemek için yapılan yollar ve köprülerin inşasındaki rolüyle övünüyor – “bazı insanlar zafere götüren yolları döşediğimizi söylüyor,” diye bildiriyor reklam – oysa şirketin, düşman ordusu için de kamyonlar ürettiğinden bahsetmiyor bile.

IBM – teknoloji ve stratejiden sorumlu başkan yardımcısı Irving Wladawsky-Berger’e göre “müşteriniz yardıma ihtiyaç duyduğunda hemen yerinizden fırlarsınız” diyen bir şirket –, Nazilerin imha ve köle emeği programlarını yürütmek için Hitler, şirketin teknik yardımını istediğinde hemen yerinden fırlamıştı. IBM Nazilere, bilgisayarların atası sayılan, hesaplama yapmak için delikli kartlar kullanan Hollerith sayım makineleri vermişti. *IBM and the Holocaust* kitabının yazarı Edwin Black, “New York’daki genel

3. Archer, *The Plot*, 21.

4. National Archives, “U.S. Strategic Bombing Surveys” 243/190/62-Box 696, 14 Ağustos 1944; Box 697, 23 Ağustos 1945; Box 946. Ayrıca Ford Motor Company’nin yan kuruluşu olan Alman Ford Werke, Alman Ordusu’nun kamyon ihtiyacının takriben üçte birini sağlayarak, Nazi savaş girişimine katkıda bulunmuştur. GM ve Ford’un iddia edilen Nazilerle ilişkisi tartışmaları için bkz 26 Şubat 1974 tarihinde ABD Antitröst ve Tekel Alt Komisyonu, Yargıçlar Kurulu’na sunulan rapor, Bradford C. Snell, “American Ground Transport: A Proposal for Restructuring the Automobile, Truck, Bus and Rail Industries” (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1974), 16-24; Michael Dobbs, “Ford and GM Scrutinized for Alleged Nazi Collaboration,” *Washington Post*, 30 Kasım 1998.

müdürlük kendi makinelerini kullanan Üçüncü Reich'ta olup biten her şeyden ... makinelerinin genellikle toplama kamplarında kullanıldığından ve Yahudilerin imha edildiğinden tamamen haberdardı” diyor. Black’e göre en azından, ABD’nin Almanya’ya savaş ilan ettiği 1941 yılına dek IBM teknisyenleri makinelerin bakımını sağladı, IBM mühendisleri makineleri kullananları eğitti ve IBM, makineler için delikli kart tedarik etti.⁵

IBM’in Nazilerle birlikte çalışma motivasyonu, diyor Black, “asla Nazizim ile ilgili olmamıştır ... her zaman kâr ile ilgiliydi,” ki bu, şirketin ahlâkdışı doğasıyla da tutarlıdır. Şirketlerin, ilke ya da ideoloji gerekçesiyle faşist olsun, demokratik olsun politik sistemleri değerlendirme kapasitesi yoktur. Bir şirket için tek meşru sorudur: bir politik sistem kendi çıkarlarına hizmet mi ediyor yoksa engel mi oluyor? O dönem IBM’in başı olan yaşlı Thomas Watson’la bu meseleyi birçok kez tartıştığını söyleyen Peter Drucker’e göre Thomas Watson’ın Nazilerle çalışmaya yönelik tereddütleri vardı. “Ahlâka aykırı olduğunu düşündüğü için değil,” diyor Drucker, “ama kuvvetli bir halkla ilişkiler zekâsı taşıyan Watson, ticari açıdan bunun riskli olduğunu düşündüğü için.” General Motors’un benzer bir niyetle hareket eden başkanı Alfred Sloan, Jr.’ın da 1939’da şirketinin Nazilerle iş yapması konusunda ahlâken kaygı taşımadığı görülüyordu. GM’nin Almanya’daki yatırımlarını savunurken Alman yan kuruluşlarının “oldukça kârlı” olduğunu belirtiyor ve Almanya’nın kendi iç politik meseleleri “General Motors’un işi olarak mütalaa edilemez,”⁶ diyordu. Geçmişe bakıldığında ABD şirketleri tarafından Nazilere sağlanan yardımlar şoke edici gözü-

5. Edwin Black ile görüşme. Ayrıca bkz Edwin Black, *IBM and the Holocaust: The Strategic Alliance Between Nazi Germany and America's Most Powerful Corporation* (New York: Crown Publishers, 2001).

6. Edwin Black ve Peter Drucker ile görüşme. Dobbs, “Ford and GM Scrutinized” başlıklı makalesinde şöyle yazıyordu: Şirketin Almanya’daki işletmelerinin ‘çok kârlı’ olması nedeniyle GM Başkanı Alfred P. Sloan bu stratejiyi akıllıca iş uygulaması olarak savunduğunda, Mart 1939’da Nazilerin Çekoslovakya’yı işgal etmesinden henüz üç hafta geçmemiştir.

“Sloan ilgili hissedarlara yazdığı 6 Nisan 1939 tarihli bir mektupda Nazi Almanya’sının iç politikası, ‘General Motors’un yönetiminin işi olarak mütalaa edilmemelidir’ diye açıklıyordu. [Almanya’da] bir Alman kuruluş olarak davranmak zorundayız.... Tesisi kapatmaya hakkımız yok.”

kebilse de, bugün pek çok ABD şirketinin totaliter ve otoriter rejimlerle düzenli olarak iş yaptığı da unutulmamalıdır – bir kez daha, çünkü bu işi sürdürmek kârlıdır.⁷

Bazı üst düzey Amerikan şirketlerinin utanıp sıkılmadan faşist diktatörlerle iş yaptığı ve pek çok işadınının federal hükümetin kapitalist sistemi tehdit ettiğine inandıkları bir dönem olan 1930'lara bakıldığında, önde gelen işadamlarından oluşan bir grup komplocunun neden ükeyi faşist bir diktatörlüğe dönüştürecek gizli bir plan yaptığı anlaşılabilir en azından. Kendi açılarından demokrasiyi ortadan kaldırmak, savunabilir bir iş planı olarak gözükmüş olabilir pekâlâ, çünkü demokrasi, şirketin misyonuna zarar verme tehdidi içeriyordu. Ve demokrasiyi ortadan kaldırma işi için Smedley Butler biçilmiş kaftandı – ya da en azından MacGuire ve destekçileri böyle düşünüyordu.

Butler ömrü boyunca bir Cumhuriyetçi olmuştu ve karizmatik bir konuşmacıydı. Ünlü bir askeri kahraman olan general – herkeşce gıpta edilen Kongre Şeref Madalyası'yla iki kez ödüllendirilmiş sadece dört kişiden biriydi – askerlik kariyerinin çoğunu Asya ve

7. Kendi araştırma verilerine göre ABD şirketlerinin otoriter ülkelerde yatırım yapmalarına yönelik rahatsız edici bir eğilim olduğunu bulan New Economy Information Service'in yürütücü müdürü David Jessup, "Bir yatırım kararı aldıkları vakit, demokrasi-veya-demokrasinin-olmaması meselesinin işadamlarının kafasında yer etmesinden kuşulanıyorum. Belki de [otoriter ülkelere yönelik] bilinçaltı bir tercihtir" diyor. Aktaran R. C. Longworth, "Globalization Survey Reveals U.S. Corporations Prefer Dictatorships" 19 Kasım 1999, www.globalexchange.org. *The Wall Street Journal* yakınlarda aralarında IKEA, Goodyear, First Union Bank ve CAN Financial gibi şirketlerin de yer aldığı seksen altı şirketin 1998 ile makalenin yayımlandığı tarih arasında Düşman ile Ticaret Yasası'na dayanarak para cezasına çarptırıldıklarını rapor etmişti. Bu yasa, İran, Irak, Küba, Kuzey Kore ve Taliban kontrolündeki Afganistan'ı da kapsayan bir dizi ülkeyle ticaret yapmayı bir suç olarak ele alıyordu. Başkan yardımcısı Dick Cheney, 2000 yılında Halliburton'un CEO'su iken, şirket Tahran'da bir büro açmıştı; fakat bu yasaya göre para cezasına çarptırılan şirketler arasında yer almadı. Bkz Stephanie M. Horvarth, "U.S. Slaps 86 Firms with Fines for Deals Made with 'Enemies'," *The Wall Street Journal* 3 Temmuz 2002. 23 Temmuz 2001'de ABC News, BM'in qnayıyla Irak'ın ihraç ettiği çoğu petrolün, ABD petrol şirketleri tarafından Rus araçlardan elde edildiğini ve Louisiana ve Teksas'ta rafine edildiğini bildirdi. John K. Cooley, "Trading with Enemy: U.S. Refiners Reportedly Buying Most Iraq's Oil," 29 Haziran 2002, <http://abcnews.go.com>. Daha başka örnekler için bkz Guy Dinmore ve Najmeh Bozorgmehr, "US Companies Skirt Ban on Trade with Iran," *Financial Times*, 27 Şubat 2002.

Orta Amerika'daki Amerikan ticari çıkarlarını koruyarak geçirmişti. Ayrıca hükümetten daha iyi muamele görmeleri ve daha cömert yardım almaları için mücadele ettiği gaziler tarafından da çok sevilirdi. Butler'ın, eski askerlerden oluşan bir ordu kurup, Beyaz Saray'ı ele geçirmek üzere askeri bir sefere kalkışabilecek konumda olduğu görülmüyordu.

MacGuire ve Butler, Bellevue Otelі buluşmasından önce de çeşitli kereler bir araya gelmişlerdi. Bir yıl önce MacGuire, eski askerlerin bir temsilcisi olduğunu iddia ederek kendisini Butler'ın Philadelphia'daki evine davet ettirmiş ve generalden, eski askerlere hizmet sağlayan bir kuruluş olan American Legion' toplantısında bir konuşma yapmasını istemişti. MacGuire'nin bir kopyasını yanında getirdiği konuşma, Roosevelt'in yürürlüğe konduğunda bankalara pahalıya patlayacak olan altın standartlarından vazgeçme kararına karşı eski askerleri harekete geçirmek üzere tasarlanmıştı. Eski askerlerin altın standartlarıyla neden ilgilenmesi gerektiğini anlamayan Butler, MacGuire'nin talebini reddetti. Birkaç ay sonra, 1933 yılının Eylül ayında MacGuire Butler'ı tekrar buldu; bu kez general New Jersey'de bir Legion şubesinde konuşma yapıyordu. İki adam Butler'ın otel odasında bir araya geldi ve orada MacGuire bir kez daha, generalden Chicago'daki toplantıda altın standartları konuşmasını yapması için ricada bulundu. Butler'a göre, MacGuire yatağın üzerine bin dolarlardan oluşan bir yığın sermiş ve Chicago'ya yapacağı seyahatin masrafları için bu paraları kullanmasını istemişti. "Birisi içeri girip de parayı etrafta görebilir, parayı ortadan kaldırsın," Butler, MacGuire'ye böyle söylediğini hatırlıyordu, "çünkü bir de bu tür sorunlarla uğraşmak istemiyorum."⁸

Birkaç hafta sonra iki adam Bellevue Otelі'nde buluştuklarında Butler, MacGuire'nin temsil ettiğini söylediği insanların adlarını ve ilişkilerini, çoğunlukla da MacGuire'nin kendisinden, elde etmişti. Butler'ın daha sonra açıkladığı gibi bunların arasında önde gelen bir Wall Street komisyonculuk firmasının başında bulunmasının

8. Archer, The Plot, s. 146.

* American Legion: 1919 yılında, savaş gazilerine ve ailelerine destek amacıyla kurulmuş, bugün yaklaşık üç milyon üyesi olan dernek. (ç.n.)

yani sıra Morgan Guaranty Trust, Anaconda Copper, Goodyear Tire ve Bethlehem Steelde müdürlük yapan Grayson Murphy vardı. Butler, MacGuire'den bazı destekçilerini tanıştırmasını istemiş ve ardından, komploya destek verdiği iddia edilen varlıklı banker Robert Clark ile fiilen tanışmıştı. Butler'a, diğer yarısını Roosevelt'ten korumak için, 30 milyon dolarlık servetinin yarısını harcamaya hazır olduğunu söylemişti Clark. 1924 seçiminde başarısız olan Demokrat Parti başkan adayı ve daha sonra J.P. Morgan & Co.'nun avukatı olan John Davis de komplocuların arasındaydı.

Bellevue Otelindeki buluşma, kapalı olan otel kafesinin kuytu bir köşesindeki bir masada gerçekleşti. MacGuire, son altı ayını Avrupa'da geçirmiş olduğunu anlattı Butler'a. Butler konuşmanın geri kalanını şu şekilde hatırlıyor:

“‘Eski askerlerin yurtdışındaki çeşitli hükümet yapılarında oynadığı rolü araştırmak için yurtdışına gittim’ dedi. ‘İki-üç aylığına İtalya’ya gidip, İtalya’daki eski askerlerin bulundukları konumu, hükümetin faşist yapısını inceledim ve eski askerlerin, Mussolini’nin çevresini oluşturdıklarını keşfettim... Ardından Hitler’in neler yaptığını görmek için Almanya’ya geçtim ve Hitler de tüm kuvvetini, askeri örgütlerinden sağlıyor... Sonra Fransa’ya gidip, tam da bizim sahip olacağımız örgütlenmeye rastladım. Üstün askerlerden oluşan bir örgüt.’ Örgütün Fransızca adını söyledi bana, fakat şimdi ne olduğunu hatırlamıyorum. Asla telaffuz edemeyeceğim bir adı vardı. Fransa’nın diğer tüm askeri örgütlerinden üyelerin yer aldığı bir üst-örgüt olduğunu biliyorum, henüz tayini çıkmamış subay ve subaylardan oluşuyor. Takriben beş yüz bin kişi olduklarını anlattı bana, her biri on kişinin lideriymiş, dolayısıyla beş milyon oya sahiplermiş. ‘Artık burada da, Amerika’da da bu türden bir örgüt kurmayı düşünüyoruz,’ dedi bana.”

MacGuire Butler'a, amaçlarının, Butler'ın adını hatırlayamadığı Fransız askerler örgütü Croix de Feu'nün bir Amerikan versiyonunu kurmak olduğunu ve generali de o örgütün başına geçirmek istediklerini anlattı. Komplocular, arkasına aldığı güçlü orduyla Butler'ın, Roosevelt'ten kendisini daha önceden var olmayan bir pozisyona getirerek, genel işlerden sorumlu bir bakan yapmasını talep

9. Butler'ın, Amerikan Karşıtı Faaliyetler Komisyonu'na verdiği ifade, aktaran Archer, The Plot, s. 153.

edebileceğini umuyorlardı. Buradan da Butler ulus üzerindeki gerçek iktidarı üstlenecek ve uyduruk bir gerekçeyle, Roosevelt'in sağlığı kötüleşiyor bahanesiyle, başkan göstermelik bir figüre dönüşecekti. MacGuire'ye göre, Roosevelt bu planla işbirliği yapmayı reddettiği takdirde, Butler'ın ordusu onu devirecekti.

MacGuire ile de konuşan gazeteci Paul Comly French, Butler'ın hikâyesini teyit etmişti:

Konuşma boyunca, kendi deyişle beyaz atlı bir adama duyulan ihtiyaçtan söz ediyordu mütemadiyen, beyaz atının üzerinde, dörtnala gelecek olan bir diktatörden. Kapitalist sistemi korumak için bunun tek yol olduğunu söylüyordu; ya silahlı kuvvetler tehdidi yoluyla ya da iktidarın görevlendirmesi ve bir grup örgütlü eski askerin kullanılması yoluyla.

Konuşma ilerledikçe coşmaya başladı, "Roosevelt ile birlikte yolumuza devam eder ve ardından Mussolini'nin İtalya Kralı'na yaptığı şeyi biz de ona yapabiliriz" dedi.

General'e söyledikleriyle uyuşuyordu, bir Genel İşler Bakanlığına sahip olacaktık ve şayet Roosevelt birlikte çalışırsa, ne âlâ; çalışmadığı takdirde onu başlarından sepetleyeceklerdi.¹⁰

Para hazırды; MacGuire buluştuklarında, eski askerlerden oluşan bir ordu toplayıp donatması için Butler'a anında 3 milyon dolar verebileceğini, gerekli olduğu takdirde 300 milyon dolar daha bulabileceğini böbürlenerek söylemişti. Destekçilerinin, komplo için gizli mali ve pratik destek sağlayacak bir cephe örgütü oluşturduklarını ve harekete geçmeye hazır olduklarını söyledi. Üç hafta sonra, "radikalizmle mücadele edecek, kişi ve mülkiyet haklarına saygının zorunluluğunu öğretecek ve genel olarak serbest özel teşebbüsü geliştirecek" bir örgüt olan American Liberty League [Amerikan Özgürlük Birliği] ilan edildi. Birliğin haznedarı olan Grayson Murphy, MacGuire'nin patronuydu. Robert Clark mali destek sağlayan asıl kişilerden biriydi, ve J.P. Morgan ve DuPont'dan gelen adamlar da birliğin yöneticileri olmuştu. John Davis, ulusal yönetim kurulu üyesiydi. Birliğin mali destekçileri arasında Amerika'nın şirketleşmiş belli başlı firmaları bulunuyordu: Pitcairn ailesi, Andrew Mel-

10. Archer, *The Plot*, s. 156.

lon Associates, Rockefeller Associates, E.F. Hutton Associates, General Motors'dan William Knudsen ve V. Pew ailesi.¹¹

Ne var ki, MacGuire ve komplocular, lider seçiminde vahim bir hata yapmışlardı. *The Plot to Seize the White House* [Beyaz Saray'ı Ele Geçirme Komplosu] adlı kitabında Jules Archer, "akıl almaz bir beceriksizlikle, yanlış adamı seçmişlerdi" diye belirtiyor.¹² Komplö ve arkasındaki adamlar, her şeyleriyle Smedley Butler'ın artık hak gördüğü bir dünyayı temsil ediyorlardı. Yıllar geçtikçe, yurtdışındaki çarpışmalara özgü gençlik tutkusu Butler'da, ülkesindeki ikiyüzlülükle mücadele etme konusunda da aynı ölçüde şiddetli bir arzuya yol açmıştı. Savaşın, şirket açgözlülüğünün bir ürünü olduğuna, adamlarının kârdan daha yüksek bir ideal için savaşmadıklarına inanmaya başlamıştı. 21 Ağustos 1931'de – MacGuire'nin onunla ilk kez karşılaşmasından tam iki yıl önce – Butler, American Legion'ın Connecticut'taki bir toplantısında dinleyicileri sersemleten şu konuşmayı yapmıştı:

33 yıl harcadım ... Büyük İş Dünyası için, Wall Street ve bankerler için birinci sınıf adaleli adam olacağım diye. Sözün kısası kapitalizm için çalışan bir haraççıydım.

1909-1912 arasında Brown Brothers'ın uluslararası bankası için Nika-ragua'nın temizlenmesine yardım ettim. 1916'da Amerikan petrol çıkarları için Meksika ve özellikle Tampico'nun güvenli bir yer olmasına yardım ettim. 1916'da Amerikan şeker çıkarları için Dominik Cumhuriyeti'ni ateşe verdim. National City [Bank] aktörlerinin gelir toplaması için Haiti ve Küba'nın temiz bir yer olmasına yardım ettim. Wall Street'in yararına Orta Amerika cumhuriyetlerinin ırzına geçilmesine yardım ettim...

1927'de Çin'de Standard Oil'in rahatsız edilmeden yoluna devam etmesi için gereği neyse onu yaptım.... Harika bir haraççıydım. Şeref madalyalarıyla, terfilerle ödüllendirildim... Al Capone'a pabucunu ters giydirebilirim. Al Capone'un tüm yapabildiği, üç kentte haraççılık yapmaktı. Deniz Kuvvetleri üç kıtada çalışıyordu.¹³

11. A.g.y., s. 30 ("çarpışma").

12. A.g.y., s. 198.

13. A.g.y., s. 118-119.

Butler, Amerikan şirket çıkarlarını, kitlelerden gelebilecek tehditler karşısında savunmak için askeri kuvvetleri kullandığı ülkelerin listesine ABD'yi de eklemek istemiyordu. 20 Kasım 1934'te komplo-yu, New York City'de gizli bir yönetim kurulu oturumu sırasında, Amerikan Karşıtı Faaliyetler Komisyonu'na bildirdi. O zamana değin general, komplo hakkında elinden geldiğince bilgi toplamış ve öyküsünün, komisyon önünde ayrıca tanıklık yapan Paul French tarafından teyit edildiğinden de emin olmuştu. Komisyon tüm esas unsurları bakımından Butler'ın öyküsünün doğru olduğuna karar verip, bulgularını 13 Şubat 1935'te Temsilciler Meclisi'ne gönderdi:

Resmi yaşamının son birkaç haftasında komisyon, bazı kişilerin bu ülkede faşist bir örgütlenme kurmaya çalıştıklarını gösteren kanıtlar elde etmiştir...

Bu çabaların tartışıldığı, planlandığı ve mali destekçilerinin elverişli buldukları anda uygulamaya konabileceği konusunda şüphe bulunmamaktadır.

Bu komisyon, Amerikan Kongresi'nin iki kez onurlandırdığı (emekli) Tümgeneral Smedley D. Butler'dan kanıtlar elde etmiştir. Butler Gerald C. MacGuire adındaki bir kişiyle yaptığı konuşmalar hakkında komisyon önünde tanıklık etmiştir; MacGuire'nin, General Butler liderliğinde faşist bir ordu kurulması cihetinde öneride bulunduğu iddia edilmektedir...

MacGuire bu iddiaları ant içerek reddetmiştir; fakat komisyonunuz, örgüt kurulmasına yönelik doğrudan ifade dışında, General Butler tarafından yapılan tüm geçerli ifadeleri teyit edebildi. Ne var ki bu da, MacGuire'nin yurtdışındayken, eski askerlerden oluşan, faşist özellikli, çeşitli örgütlenme şekillerini araştırırken, New York City'de yaşayan müfekkili Robert Sterling Clark ile yaptığı yazışmalar sayesinde teyit edilmiştir.¹⁴

MacGuire ve destekçileriyle işbirliği yapmayı reddeden Butler ve komisyonun, generalin öyküsünü zaman kaybetmeden kanıtlaması sayesinde Beyaz Saray'ı ele geçirme komplosu hızla dağıtıldı.

Komisyonun başkanı John McCormack, Archer ile yaptığı 1971 tarihli bir görüşmede "General Butler'ın doğruyu söylediğinden

14. A.g.y., s. 192-193.

kuşku duyulmadı” diye hatırlıyordu. “Komplocular kesinlikle Yeni Anlaşma’dan nefret ediyorlardı, çünkü parasal çıkarların değil, halkın yararınaydı ve Mr. Roosevelt’i Beyaz Saray’dan atmak için muazzam miktarda para harcamaya istekliydiler.” McCormack, “bu adamlar umutsuzluğa kapılmışlar ve Amerika’ya getirme düşüncesiyle, Avrupalı yöntemleri araştırmaya karar vermişlerdi. Faşist örgütlenmeleri araştırması için MacGuire’i Avrupa’ya yollamışlardı” diyordu. Amerikan toprağının, faşizm ile yakınlığı var mıydı acaba? Archer bilmek istiyordu. “Pekâlâ,” dedi McCormack,

O dönemdeki mevcut koşullar hatırdan tutulduğunda, şayet General Butler vatansever olmasaydı ve gizliliği sürdürmüş olsalardı, komplo pekâlâ başarılı olabilirdi... şayet komplocular, Roosevelt’i ortadan kaldırmış olsalardı, ne olabileceğini söylemek olanaksız. Ne yaptıklarını halka söylemeyeceklerdi elbette. Güvenilirliği yüksek bir diktatörün adından yararlanarak, iyi bir Amerikan programına benzeyen kusursuz bir planla, her şeyi anayasaya uygunmuş gibi göstereceklerdi elbette. İyi örgütlenmiş bir azınlık her zaman örgütlenmemiş bir çoğunluğa nazaran daha etkili şekilde hareket edebilir, tıpkı Adolf Hitler’in yaptığı gibi.¹⁵

Bugün, başarısız olmuş darbeden yetmiş yıl sonra, iyi örgütlenmiş bir azınlık yine demokrasiyi tehdit etmektedir. Şirket Amerikası’nın, komplocuların beceriksiz girişimlerinden çok daha sessiz ve nihayetinde daha etkili olan, son birkaç onyıl boyunca hükümetin kontrolünü ele geçirmeye yönelik uzun ve sabırlı seferi artık başarılı oluyor. Kan dökmeden, ordulara ya da güçlü faşist liderlere gerek olmadan ve mermi yerine dolar kullanarak şirketler artık, komplocuların ümitsizce arzuladıklarını elde etmek için hazırlar: demokratik kontrolden kurtuluş.

24 Temmuz 2002’de, dokuz ümitsiz kömür madeni işçisi, bir Pennsylvania sığır otlağının 73 metre aşağısında, su içindeki bir cehennemden kurtarılmayı bekliyorlardı. Suyu doldurulmuş bitişik-

15. A.g.y., s. 213.

teki bir maden kuyusuna yanlışlıkla sondaj yaptıktan sonra madenlerine akın eden su baskınından paçayı muzice eseri kurtarmışlardı. Madenciler daracık bir hava cebinde yetmiş sekiz saat harcadıktan sonra sonunda kurtarıldılar. Bir hafta sonra kasabaya giden Başkan Bush, madencilerin cesaret ve sebatının, 11 Eylül sonrasında tüm Amerikalıların cesareti ve sebatını yansıttığını ilan etti. “Dayanışma ve birbirlerini teselli etme azimleri, ülkemizde yaygınlaşan yeni bir tür ruhu tanımlamaktadır aslında – içimizden biri acı çektiğinde hepimizin acı çektiğini; başarılı olmak için birleşmemiz gerektiğini; birlikte çalışarak büyük amaçlara, büyük hedeflere ulaşabileceğimizi.”¹⁶ İşin tuhafı, Roosevelt’in kömür madeni güvenliği denetimini de kapsayan hükümet düzenlemesinin yararlarına olan inancını harekete geçirmiş olan da aynı duygulardı.

1941’de Beyaz Saray’daki Roosevelt ile birlikte Kongre, olabilecek güvenlik riskleri için Federal Maden Bürosu’na, madenlere girip teftiş etme yetkisi vererek kömür madencilerinin güvenliğini koruyacak düzenleyici sistemi önemli ölçüde güçlendirdi. Büronun otuz yıldan beri açık olmasına rağmen, yetki alanı önceleri, bilgi toplamak ve araştırma yürütmekle sınırlıydı. Artık ilk kez yasalaşmış güvenlik standartlarını fiilen tatbik edebilirdi. Çok geçmeden bunu diğer ıslah çalışmaları izledi. 1952’de Kongre, Federal Kömür Madeni Güvenlik Yasası’nı çıkardı; bu yasa büroyu, ihlal ihbarnameleri çıkartıp tatbik etme, müfettişlerin yakın tehlike arz ettiğini saptadığı madenleri kapatma, madenlerin her yıl teftiş edilmesini talep etme yetkileriyle donatıyordu.” Yasa 1960’ların sonlarında pekiştirildi ve ardından 1977’de bu yasanın yerini, tüm madencilik türlerini kapsayan himayelerin güçlendirildiği Federal Maden Güvenliği ve Sağlığı Yasası adında yeni bir yasa aldı ve Madenler Bürosu’nun yerini alacak yeni bir uygulayıcı kuruluş olan, Maden Güvenliği ve Sağlığı İdaresi (MSHA) kuruldu. Yeni idarenin kurulmasını izleyen ilk on yılda, yıllık maden ölümleri 272’den 86’ya düştü.¹⁷

16. Aktaran Hendrik Hertzberg, “Comment: Mine Shaft,” *The New Yorker*, 19 ve 26 Ağustos 2002, 58.

17. ABD Çalışma Bakanlığı Tarihi, Maden Güvenliği ve Sağlığı İdaresi, Maden Güvenliği ve Sağlığı Yasası Tarihi, www.msha.gov/mshainfo/mshainf2.htm.

Yakın dönemde Bush yönetimi, madencilerin güvenliğinin korunmasını geriletebilecek önlemler çıkardı. İlk bütçesinde George W. Bush, MSHA'nın kadrosunda kesintiler yapmaya çalıştı, fakat bu çabalar, Kongre'deki Demokrat Parti çoğunluğu tarafından geri püskürtüldü. Ardından 2003 bütçesinde Bush, idarenin kömür tatbik programında altmış beş tam zamanlı çalışanın işten çıkarılması, maden işçilerinde rastlanan ve "madenci hastalığı" olarak da bilinen pneumokoniosis adlı hastalığı saptayan göğüs röntgen programının sona erdirilmesi ve sosyal yardım faaliyetleri, teknik araştırmalar, yasaya uygunluğun takip edilmesi, eğitim ve teknik yardımdaki küçülmeler yoluyla gerçekleşecek, 4.7 milyon dolarlık bir kesinti yapmaya çalıştı. Yeni Kongre ve Cumhuriyetçi çoğunlukla birlikte, bu önerilerin yasalaştırılması muhtemel gibi gözüküyordu, ancak Amerika Birleşik Maden İşçileri (UMWA) tarafından yürütülen yoğun kulis faaliyetlerinden sonra Senato Tahsisat Komisyonu, MSHA'nın bütçesine 4.7 milyon doların iade edilmesini onayladı. Bush'un 2004 yılı bütçesinde şimdi, kömür madeni güvenlik standartlarının uygulanmasına yönelik 6.3 milyon dolarlık bir kesinti önerisi bulunuyor.¹⁸ Kesintiler gerçekleşmese bile, Ocak 2002'de dairenin genel müfettişi, "MSHA [önceki kesintilerden dolayı] yasal teftişlerini yerine getiremiyor" diyordu. Birleşik Kömür İşçileri Başkanı Joseph Main'e göre bir madenin yılda dört kez teftiş edilmesine yönelik yasal gereklilik nadiren yerine getiriliyor ve gerçekleştirildiğinde ise teftişler aceleye getirilip etkisizleştiriliyor.¹⁹

Quecreek su baskınının, madencilerin hatalı, eski haritalara güvenmeleri yüzünden gerçekleşmiş olabileceği açığa çıktı. Madenci-

18. Main ile görüşme; ayrıca bkz AFL-CIO, "The Bush Administration's FY 2004 Budget," www.aflcio.org/issuespolitics/bushwatch, 6.3 milyon dolarlık kesintiyi şu şekilde açıklıyor: "Kömür uygulama faaliyetleri için başkanın FY 2003 önerisi üzerinden 1.1 milyon dolarlık bir artış rica edilmektedir. Ne var ki bu rica – 113.4 milyon dolar – halen izin verilmiş olan 117.8 milyon dolardan ve Senato'nun FY 2003 için onayladığı 119.7 milyon dolardan daha azdır. FY 2004 önerisi, FY 2003 isteği üzerinden ilaveten 10 kömür uygulama mevkii daha istedi. Fakat kömür uygulaması için önerilen personel düzeyleri (1086 mevki) şu anda izin verilmiş mevki sayısından (1141 mevki) daha azdır."

19. WTAE-TV's Paul Van Osdol Reports, "Team 4: Senate Has Mining Safety Concerns," 26 Temmuz 2002, www.thepittsburghchannel.com/news. Yakınlarda Main bir görüşme sırasında bize bu gözlemin doğru olduğunu söyledi.

lerin sondaj yaparak kendi tünellerinin su altında kalmasına neden oldukları, su baskınına uğramış ve terk edilmiş maden bu haritalarda, asıl yerinden 90 metre uzakta gösteriliyordu. Quecreek'tekine benzer su baskınları, iki yıl önce, Quecreek Madeni işletmecisi ve PBS Kömür Şirketi'nin yan kuruluşu olan Black Wolf Maden Şirketi tarafından işletilen diğer iki madende de gerçekleşmişti. Bünyesinde yeterli personel bulunduran ve iyi işletilen bir idare, Quecreek madencilerinin doğru haritalara sahip olmasını ve dolayısıyla yaşadıkları korkunç sıkıntının önlenmesini sağlayabilirdi.²⁰

Düzenleyici yasaların uygulanmasından sorumlu dairelere yönelik kesintiler yapmak sadece madencilikte rastlanan bir şey değil, tüm düzenleyici sistemlerde bu kesintiler giderek yaygınlaşıyor. Her zaman niyetleri böyle olmasa da, bu kesintiler, şirket davranışına yönelik deregülasyon ile sonuçlanmaktadır. Yasal standartlar yerlerinde kalsa bile, uygulama mekanizmalarının içlerinin boşaltılması, yasal standartların önemli ölçüde zayıflatılmasına ve bazen de tamamen etkisiz hale getirilmesine yol açıyor. Alaska petrol sahalarını denetleyen dairelere ve (Adil Çalışma Standartları Yasası'nın etkin şekilde uygulanması konusunda uzlaşan) Çalışma Bütçesi Bakanlığı'na yönelik kesintiler daha önce tartışılan örneklerdir. Çevre Koruma Dairesi'ne²¹, Mesleki Güvenlik ve Sağlık İdaresi'ne²² ve Menkul Kıymetler Borsası Komisyonu'na²³ yönelik ke-

20. Don Hopey, "Lawmakers Urge Fisher to Conceal a Grand Jury Probe of Quecreek Mine Accident," *Pittsburgh Post-Gazette*, 3 Ağustos 2002, www.post-gazette.com/localnews.

21. Doğal Kaynakları Savunma Kurulu'na göre, "There He Goes Again: Bush Budget Bashes the Environment," www.nrdc.org/legislation/abudget04.asp: "Başkan'ın bütçesindeki asıl kaybedenlerden biri Çevre Koruma Dairesi'dir (EPA). Genellikle bu dairenin fonunda, FY 2002 ile FY 2004 arasında yarım milyar dolarlık bir indirim olacaktı – 8.1 milyar dolardan 7.6 milyar dolara düşecekti.... EPA, dairenin başlangıcında yürürlükte olan uygulama personelindeki belli başlı kesintileri araştırmaya devam ediyor – toplam işgücünde 100 mevkî kadar azalma olmuştur (yüzde 6'dan daha fazla). Ayrıca bkz Katharine Q. Seelye, "Bush Skating Aid for E.P.A. Cleanup at 33 Toxic Sites," *The New York Times*, 1 Temmuz 2002.

22. Yıllardır yapılan OSHA kesintileri, OSHA bütçesini 462 milyon dolardan daha aşağıya çekecek ve 77 mevkî (2313'ten 2236'ya indirerek) kesecek Bush'un 2004 bütçe önerisiyle daha da artırılmıştır. 2004 bütçesi ayrıca Meslek Güvenliği ve Sağlığı Bütçesi için National Institute'ten 30 milyon dolar kesmeyi öneriyor.

23. Paul Krugman, "Business as Usual," *The New York Times*, 22 Ekim 2002.

sintiler, bu dairelerin yetki alanları içindeki şirket faaliyetlerinin yeterince denetlenmemesi yüzünden ortaya çıkan zararlardan sorumlu tutulmaktadırlar.

İkinci bir deregülasyon türü ise, düzenlemelerin fiilen iptalini içermektedir. Bu fenomen de düzenleme sistemi içinde fazlasıyla yaygındır. Kamu çıkarını şirket kötülüklerinden korumak üzere planlanmış yasalar küçültülüyor ve bazen de toptan ortadan kaldırılıyor. Bu eğilimin tehlikelerini göstermek için Enron'un çöküşünden daha iyi bir örnek bulunamaz.

7 Aralık 2000'de California'da sonraki altı ay boyunca neredeyse kırk kez gerçekleşecek, eyaleti ve yurttaşlarını altüst edecek bir olay olan elektrik kesintisi ilk kez yaşandığında, bu işten Enron'un sorumlu olduğu kimsenin aklına gelmedi. Çoğu insan, birdenbire ortaya çıkan elektrik kesintileri için aşırı düzenlemeleri suçluyor ve deregülasyonu çözüm olarak öneriyordu. Ocak 2001'de, "California'yı tesislerde %100 maksimum randımana sahip olmaktan alıkoymayan çevre yönetmelikleri varsa şayet, ki bildiğim kadarıyla var," diye beyanat veriyordu başkanlığa seçilen George Bush, "o halde bu yönetmelikleri gevşetmemiz gerekecek."²⁴ Texas eyaletinden bir başka Cumhuriyetçi Senatör Phil Gramm, "sağduyudan ve piyasa özgürlüğünden daha çok, çevreci aşırılıkları ve eyaletler arasındaki korumacılığa değer verenleri" bu felaketten sorumlu tutmuştu.²⁵

Ne var ki, Enron'un kendi işletmeleri üzerindeki hükümet gözetimini bertaraf etmek için giriştiği oldukça başarılı –ve çok masraflı– kampanyanın, elektrik sistemi arızasına yol açan asıl faktör olduğu sonunda açığa çıktı.²⁶

24. 19 Ocak 2001 tarihinde haber edildiği gibi bunu CNN'e söyledi.

25. Aktaran Public Citizen, "Blind faith: How Deregulation and Enron's Influence over Government Looted Billions from Americans," Washington, D.C.: Aralık 2001, www.citizen.org/documents/Blind_Faith.pdf.

26. Aşağıdaki açıklama esasen Public Citizen, "Blind Faith"e dayanıyor, aktarılan pasajlar 12 (Blair ve English), 19 ("gün ışığı") da kapsıyor. Ayrıca bkz Kenneth Bredemeier, "Memo Warned of Enron's Calif. Strategy: West Coast Senators Complain About Market Manipulation During Power Crisis," *The Washington Post*, 16 Mayıs 2002, A4; Ellen Nakashima, "Army Secretary Defends Support

Enron'un öyküsü, özünde, işletmelerindeki hükümet kısıtlamalarını ortadan kaldırmak için politik nüfuzunu kullanan ve ardından şüpheli, ancak oldukça kârlı uygulamalarla meşgul olmak için ortaya çıkan özgürlüğü istismar eden bir şirketin öyküsüdür. 1990'lar boyunca şirket ve CEO'su Kenneth Lay'in önderliğindeki çalışanları, dikkat çekmeyen bir boru hattı şirketini, güçlü bir enerji tüccarına dönüştürmek için politik sürece muazzam miktarda para akıtmıştır. Aralarında California'nın da bulunduğu birkaç eyaletteki elektrik piyasasının deregülasyonu için başarılı kulis faaliyetleri yürüttükten sonra şirket enerji satışları ticaretindeki kısıtlamaları kaldırmak için bir kampanyaya başladı. 1990'ların başında Enron ve diğer birkaç enerji şirketi, Emtia Borsası Yasası'ndan kendilerini muaf tutmaya çalıştılar; bu yasa, enerji tüccarlarının, kendi satış sözleşmeleri hakkındaki bilgileri, yasanın uygulanmasından sorumlu düzenleyici kuruluş, Vadeli Emtia Piyasaları Komisyonu'na (CFTC) bildirmesini istiyordu. 7 Kasım 1992 seçiminde Bill Clinton'ın George Bush'u yenilgiye uğratmasının üzerinden sadece bir hafta geçmişti ki şirketler, enerji satışı ticaretini yetki alanından çıkarmak için o dönem Wendy Gramm'ın başkanlığını yaptığı CFTC'ye dilekçe verdiler. Eski dönemden kalan Wendy Gramm'de, Bush'un komisyona atadığı diğerleri gibi potansiyel açıdan bir çıkar çatışması içindeydi – Texas Senatörü olan kocası Phil Gramm, Enron'un politik cömertliğinden fazlasıyla yarar sağlayanlar arasındaydı. Buna rağmen dilekçeyi komisyona sundu ve Ocak 1993'te komisyon bire karşı iki oyla Enron'un ve diğer dilekçe sahiplerinin lehine karar verdi. Sonuçta enerji satışları ticareti artık CFTC'nin gözetimine bağlı değildi.

Komisyonun tek muhalif üyesi Shelia Blair o dönemde bu karar hakkında "tehlikeli bir örnek oluşturuyor," demişti. Temsilciler

from Enron," *The Washington Post*, 5 Nisan 2002, A2; Mike Allen ve Dan Morgan, "White House-Enron Ties Detailed," *The Washington Post*, 24 Mayıs 2002; Bethany McLean, "Monster Mess," *Fortune*, 4 Şubat 2002 ve "Why Enron Went Bust," *Fortune*, 24 Aralık 2001; Andrew Wheat, "System Failure: Deregulation, Political Corruption, Corporate Fraud and the Enron Debacle," *Multinational Monitor*, 23, no. 1 ve 2 (Ocak-Şubat, 2002), www.multinationalmonitor.org/mmm2002/02jan-feb02economics.html.

Meclisi'nin on sekiz yıllık üyesi ve Gramm'ın komisyonunu yöneten Meclis alt komisyonunun başkanı olan Kongre üyesi Glen English "karşılaştığım en sorumsuz karar" dedi. Kararını teslim ettikten altı gün sonra, Bill Clinton'ın göreve geldiği gün, Wendy Gramm komisyondan istifa etti. Beş hafta sonra da Enron'un yönetim kuruluna atandı.²⁷

Gramm Komisyonu kararı sayesinde CFTC'nin incelemesinden kurtulmalarına karşın, enerji tüccarlarından işlemlerini halen, yasal olarak New York Ticaret Borsası gibi düzenleyici müzayedelerde yürütmeleri isteniyordu. Bu müzayedelerin fiyatları, miktarları ve diğer bilgileri düzenleyici kuruluşlara rapor etmeleri nedeniyle, Enron gibi tüccarlar düzenleyici kuruluşların gözetimi altında kalmaya devam ettiler. Enron, düzenleyici müzayede talebinin iptali için kulis faaliyetlerine 1 milyon dolardan fazla para harcayarak, 1992'de bu soruna doğrudan saldırdı. Şirket açısından sert bir karşı çıktı bu – kısa bir süre önce Başkan'ın Mali Piyasalar Çalışma Grubu, enerji satışları ticaretinin düzenleyici piyasalarda kalması gerektiğine, çünkü aksi takdirde miktar ve fiyat manipülasyonunun meydana geleceğine karar vermişti. Ne var ki, Enron direniyordu. Kulis faaliyetlerine daha çok para akıtıyor ve düzenleyici müzayede talebini iptal edecek 2000 tarihli Vadeli İşlemler Modernleştirme Yasası'nı teklif eden dostu Senatör Gramm'dan fazlasıyla destek alıyordu. O zamanlar New York Ticaret Borsası başkanı olan Daniel Rappaport, "bu kanun tasarısı mecliste müzakere edilip gerçekleşse bile, yaşama şansı olmayacaktır" diyordu. Kanun tasarısı Senato'da engellendi, fakat Senatör Gramm'ın farklı sayı ve ad altında yeniden teklif etmesinden sonra, ödenekle ilgili bir kanun tasarısına iliştilerilerek Kongre'den geçti. 21 Aralık 2000'de görevi bitmek üzere olan Başkan Clinton tarafından yasalaştırıldı.²⁸

Enron kazanmıştı. Hükümet denetiminden ve kamunun gözünden gizlediği kendi ticaret mekânında kendi müzayedelerini yürütebilirdi artık. Manipülasyon için California'nın enerji piyasalarını hedef olarak seçip yeni özgürlüğünden sonuna kadar istifade etti.

27. Public Citizen, "Blind Faith," s. 12

28. A.g.y., s. 19

Enron'un içindekilerin verdikleri takma adlarla – “Ölüm Yıldızı,” “Tut Şu Bücürü” ve “Şişman Çocuk” – kötücül karakterleri çok iyi anlaşılan, parlak şekilde tasarlanmış bir dizi şeytani entrika yoluyla şirket, elektrik fiyatını ve dolayısıyla kârlarını doruklara çıkaran yapay bir enerji kıtlığı yaratılmasına yardım etti. Başkan'ın Vadeli İşlemler Modernleşme Yasası'nı imzalamasından sonraki altı ay içinde, California otuz sekiz karartma yaşadı. Bu ana kadar ve Mayıs 2000'deki enerji krizinin başlangıcından beri sadece bir karartma olmuştu. Ralph Nader'in Public Citizen* örgütünün söylediği gibi, “Phil Gramm'in emtia deregülasyon yasası Enron'un, California'da elektriği kontrol etmesini ve milyarlarca dolar tutarındaki ekstra geliri cebe atmasını sağlayıp milyonlarca Californialıyı elektriksiz geçen yüzlerce saate ve fahiş fiyatlar ödemeye maruz bıraktı.”

19 Haziran 2001'de, Federal Enerji Düzenleme Komisyonu, California elektrik piyasalarına sıkı fiyat denetimleri uygulayınca kriz de sona erdi. Peşin ödeme halinde fiyatlarda %80'e varan düşüşler oldu ve fiyatların yüksek kalacağını sanan, piyasalarındaki manipülasyonunun sona ereceğine inanmak için bir nedeni bulunmayan Enron, şimdi değeri Enron'un ödediğinin katbekat altına düşmüş olan milyarlarca dolar tutarında sözleşmelerle baş başa kaldı. Şirket kan kaybetmeye başlamıştı. Kayıplar üst üste yığılıyordu. CEO Jeff Skilling, fiyat denetimleri yürürlüğe konduktan kısa bir süre sonra birdenbire işi bıraktı ve Enron dört ay sonra iflasını ilan etti. Çok sayıda faktör Enron'un çöküşünden sorumlu tutulsa da bu faktörler arasında, California'daki yanlış hareketlerinin sonucu olarak yaşadığı kayıplar en önemlileriydi.

Enron, politik süreci etkileme yoluyla işletmeleri üzerindeki hükümet gözetimini bertaraf ederken kullandığı taktiksel deha açısından eşî bulunmaz bir örnek olabilir. Gelgelelim, bu tür bir strateji kullanan tek örnek değildir Enron. Çoğu kez paraları ve nüfuzlarıyla demokrasiyi yozlaştırmakla suçlanmış olmalarına karşın şirketlerin, kendi çıkarlarını koruyup geliştirmek için gerekli olduğunda nüfuz kullanmaktan başka seçenekleri yoktur. Düzenlemelerin kâr-

* Public Citizen: Tüketici çıkarlarını Kongre'de temsil etmek üzere 1971 yılında kurulmuş sivil toplum örgütü. (y.h.n.)

lılığı azaltması nedeniyle, bunları ortadan kaldıracak stratejiler, işletme açısından çok anlamlıdır. Demokratik sürecin bütünlüğü konusunda ilkeli davranan ve politik nüfuzunu kullanmayı reddeden yönetici, en uygun çıkarları geliştirme bakımından, hissedarlarının olduğu kadar şirketin yasal emrini de yerini getirmeyi beceremez. Bir şirket yöneticisinin işi, demokrasiyi korumak değil, demokrasinin belirsizliklerini yönetmek ve demokrasinin sunduğu engellerden kurtulmaktır.

Anne Wexler, Washington, D.C.'nin üst düzey lobicilerinden biridir; Bill Clinton'un Halkla İlişkiler Bürosu'nu yönettiği zamandan beri kurmuş olduğu ilişkiler ağı sonucu, aralarında Amerikan Hava-yolları, General Motors ve Roche gibi büyük şirketlerin de bulunduğu geniş bir müşteri listesi vardır. Bir görüşme için onu yakaladığımızda, müşterilerinden biri için elde ettiği zaferin keyfini çıkarıyordu hâlâ. "Geçen gece," dedi, "[yakıt verimlilik standardını] yükseltecek tasarı, Meclis'de reddedildi ... müşterimizin de dahil olduğu otomobil endüstrisi için bu, bir zaferdi." Endüstri, oldukça kârlı, çok benzin yakan arazi araçlarının üretimini kısıtlayacak tasarıdan korkuyordu ve bu tasarımı durdurmak için milyonlarca dolar harcamıştı. Bu tasarıya karşı yürüttüğü lobi faaliyeti, şirket lobi faaliyetleri türündendi. Şirketler hükümetlerde lobi faaliyeti yürüttükleri zaman, genel amaçları, düzenlemelerden kurtulmaktır. Bazen şirketler hükümetlerin, yeni ya da daha güçlü düzenlemeler getirmesini engellemeye çalışırlar (otomobil endüstrisinin yakıt verimlilik standardında yaptığı gibi); bazen de hükümete mevcut yönetmeliklerin kapsamını iptal etmeleri, zayıflatmaları ya da daraltmaları için baskı yaparlar (Enron'un, enerji satışı işlemleri yönetmeliğinde yaptığı gibi). Diğer bir deyişle şirketler, hükümetlerde esasen "savunma amaçları" için lobi faaliyeti yürütürler, Cato Enstitüsü başkanı William Niskanen'in ifade ettiği gibi, "çoğunlukla, hükümetler tarafından şirketlerin bağımsızlığına yöneltilen, düzenleme... şeklindeki tehditlere yanıt olarak."²⁹

29. Anne Wexler ve William Niskanen ile görüşme.

Şirketler, 1970'lerin başlarında bu tehdidi ciddi şekilde ele almaya başladılar. O zamana değin, önceki on yıl boyunca yaratılan sert düzenlemeler – çevre, insan hakları ve işçilerin, tüketicilerin güvenlik sistemlerinden oluşan “yeni sosyal düzenleme”- saldırısının, tıpkı Yeni Anlaşma'nın daha önceden yapmış olduğu, gibi şirketlerin özgürlüklerini ve güçlerini önemli ölçüde frenlemiş olduğu açığa çıkmıştı. Ve 1960'lar boyunca tembel tembel dikilip, kamuoyunun ve politik anın kendi aleyhlerine dönmesini seyretmelerine karşın, artık şirketler, tekrar mücadeleye girişmenin vakti geldiğini biliyorlardı. Bu kez darbe planı yapılmadı. Onun yerine, lobici Wexler'in tanımladığı gibi, “burada [Washington, D.C.'de] alınan kararların çoğunun doğrudan mali sonucu etkilediğine dair yeni bir bilinçle” şirketler politik olarak harekete geçmeye başladılar. Washington, D.C.'de bürolar açılar ve kolektif nüfuzlarını dayatmak için endüstri örgütleri, lobi grupları ve endüstri-destekli think tank'ler kurdular. Üst düzey CEO'lardan oluşan oldukça etkili bir dernek olan Business Roundtable 1972'de kuruldu; bu derneğin kurulmasının arkasında şirket liderleri arasında yaygın olan şu düşünceler yatmaktaydı: “Çoğulcu toplumlarda iş sektörü kamu politikasının oluşumunda aktif ve etkili bir rol oynamalıdır” ve “hükümetin ticari işlere daha az haksız müdahalede bulunacağından” emin olmak gerekiyor.³⁰

İş-hükümet ilişkileri 1970'lerin başından beri çok büyük değişimler geçirmiştir³¹ – Niskanen'in anlattığı gibi 1970'lerde sadece “yok denecek kadar az şirket federal politikalarda kamusal bir role sahipti ... [ve] çoğu şirketin Washington'da bürosu yoktu, lobicileri yoktu.”³² Bugün tüm büyük şirketlerin, ulusal başkentte büroları

30. Anne Wexler ile görüşme Business Round Table, “History of the Business Round Table,” www.brt.org.

31. Aynı zamanda şirketin hükümet üzerindeki etkisi II. Dünya Savaşı sonrasında ve hatta önceki dönemde bile yaygındı. Bkz Elizabeth A. Fones-Wolf, *The Selling of Free Enterprise: The Business Assault on Labor and Liberalism 1945-1960* (Urbana: University of Illinois Press, 1994). 1970'lerden önce şirket etkisi mevcut değildi demek istemiyorum, ancak bu dönemden sonra şirket etkisi giderek artmıştır. Bkz örneğin Morton Mintz ve Jerry Cohen, *America, Inc.: Who Runs and Operate the United States* (New York: Dial Press, 1971).

32. Lobi faaliyetlerine ek olarak şirketler hükümetteki daha önceden üst düzey yöneticileri olan yüksek makam sahibi çalışanlar sayesinde, toplumdaki herhan-

var, ayrıca onların kolektif çıkarlarını temsil eden çok sayıda endüstri grubu, think tank ve lobi örgütü de başkentte bulunuyor.

1970'lerden bu yana şirket-hükümet ilişkisindeki bir diğer önemli değişim de şirket bağışlarının seçim sistemi içindeki genişleyen rolü ve etkisiydi. 1970'lerin ortalarında Anayasa Mahkemesi, Anayasa'nın I. Kanun Değişikliği'nin sunduğu anayasal korumayı, şirketlerin seçim sürecini neredeyse tamamen ele geçirmesine kapı açan bir karar olan seçimlerin şirketler tarafından finanse edilmesini kapsayacak şekilde genişletti.³³ Şirketlerin seçimlere finans sağlamasının mantığı açıktır. Politika'da Aristoteles'in belirttiği gibi, "Para, memuriyet almak için harcadığı zaman, alıcının doğal olarak bu ticari işlemde bir kâr elde etme alışkanlığına kapılacağını ummak mümkündür."³⁴ Ya da Anne Wexler'in belirttiği gibi. "[bir politikacı açısından] kampanyasına yüz bin dolar veren birini geri çevirmek çok zordur. Kapıdan girip, durumuzu açıklamak, açıkçası daha kolaylaşır."³⁵

Artık politik sistemin çalışmasını şirket bağışları sağlamaktadır ve bu, iş kesimin hükümeti etkileme kampanyasında merkezi bir stratejidir. Sadece birkaç örnek:

_Kömür endüstrisi politik kampanyalara takriben 1.5 milyon dolar verdi, 2002 seçimi sırasında bu paranın 1.3 milyon doları (%84) Cum-

gi bir gruba nazaran çok daha fazla hükümette ve bürokraside doğrudan temsil edilmenin keyfini çıkarıyorlar – örneğin Beyaz Saray Personel Şefi Andy Card, önceden otomobil endüstrisi için çalışan bir lobici ve bir General Motors yöneticisiydi. Aksine, Bill Clinton'ın Beyaz Saray'ında Halkla İlişkiler Bürosu'nu işleten Anne Wexler gibi eskiden şirketler için çalışan pek çok lobici hükümette yüksek pozisyonlara getirildiler. O halde düzenleyici kuruluşlar ile onların düzenledikleri arasında bağlantılar vardır. Bir görüşme sırasında Robert Monks şöyle demişti: "Düzenleyici kuruluşlar ile onların düzenledikleri insanlar arasındaki ilişkiyi tanımlarken kullanılan bir deyim var. Bu ilişkiye döner kapı deniliyor.... regülasyonun en kalıcı özelliklerinden biri, hükümetteki işlerine başlayan insanların, hevesli genç yöneticiler olarak bir müddet orada çalışmalarının gerekmesidir. Ve ardından özel sektöre geçerler ve bu kuruluş tarafından düzenlenen şirketlerde çalışırlar., Bu durum, genel kamunun bu kuruluş ile çok fazla ilişki kurma şansının olmadığı bir kültür yaratıyor."

33. *Bellotti-First National Bank of Boston* davası, 435 U.S. 765.

34. Aristotle, *Politics*, Second Book (Oxford: Oxford World Classics, 1998). [Aristoteles, *Politika*, Çev.: Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000].

35. Anne Wexler ile görüşme.

huriyetçilere gitti. 1990'dan beri endüstri politik yardımlara 11 milyon dolara yakın para harcadı, bunun 8.4 milyonu (%77) Cumhuriyetçilere verildi; bu, Bush yönetiminin MSHA'nın bütçesini kesmek için neden bu denli azimli olduğunu açıklayabilir.³⁶

_GOP'a ve Cumhuriyetçi adaylara para yardımı yapan şirketlere, ulusal bir enerji politikası oluşturmak için 2002 yılında Başkan Bush tarafından yaratılan Cheney Görev Gücü'ne önemli bir erişim sağlandı. Enron 1999 ile 2002 yılları arasında 2 milyon dolardan fazla para verdi ve görev gücü ile dört kez temas kurdu; Southern Company adlı firma 1.5 milyon dolardan fazla para verdi ve yedi kez temas kurdu; Exelon Şirketi, 1 milyon dolara yakın para verdi ve altı kez temas kurdu, vesaire. Büyük miktarda yardımlar başka tür yararlar da sağladı. Örneğin Chevron, enerji projeleri ve yakıt tedarikiyle ilgili projelere federal izinlerin verilmesini sağlayan düzenlemenin gevşetilmesini teklif etti. Teklifleri tümüyle benimsendi.³⁷

_1999'da dönemin GOP başkanı olan Jim Nicholson, ilaç şirketi Bristol-Myers Squibb'in CEO'su Charles Heimbald'a yazıp, 250.000 dolar bağış istedi ve başka şeylerin yanı sıra şunu da belirtti: "Endüstrinize yarar sağlayacak yasaların geçmesini istiyorsak, iletişim kanallarını açık tutmamız lazım."³⁸

_Eli Lilly and Company adlı firma, 2001 seçimlerinde, çoğu Cumhuriyetçi olan kongre adaylarına bir milyon dolardan fazla bağışta bulundu ve ardından, ilaç kullanımının neden olduğu tazminat davalarından thimerosal imalatçıları – ki kendisi tek imalatçıydı – koruyan, Anavatan Güvenlik Yasası'ndaki örtülü bir hükümden yararlandı. Thimerosal, çocuk aşılarında kullanılan, çocuklarda otizm gelişimiyle bağlantılı olabilen civa-bazlı bir koruyucu maddedir. Kamu öfkesi ve politik baskı sonucunda bu hüküm en nihayetinde kaldırıldı.³⁹

36. The Center for Responsible Politics, "Top Contributors: Coal Mining," www.opensecrets.org/industries/contrib.asp?Ind=E1210.

* GOP: Cumhuriyetçi Parti için kullanılan Grand Old Party (Büyük Eski Parti) tabirinin kısaltmasıdır. (y.h.n.)

37. Cat Lazaroff, "USA: Energy Task Force Documents Show Industry Influence," 22 Mayıs 2002, www.corpwatch.org/news/PND.jsp?articleid_2613.

38. Richard Oppel, Jr., "Documents Shows Parties Often Mix Fund-Raising and Policy," The New York Times, 7 Aralık 2002.

39. Bkz Dan Morgan, "Homeland Bill Rider Aids Drugmakers: Measure Would Block Suits over Vaccines; FBI Powers Also Would Grow," *The Washington Post*, 15 Kasım 2002, A07; Jonathan Weisman, "A Homeland Security Whodunit: In

Lobi faaliyetleri, politik bağışlar ya da halkla ilişki kampanyaları yoluyla şirketler, tam da Roosevelt karşıtı komplocuların demokrasiyi yıkmaya çalıştıkları nedenden dolayı demokratik süreci etkilemeye çalışıyorlar – hükümetlerin, özgürlüklerini kısıtlamadıklarından ve özçikara dayalı misyonlarına köstek olmadıklarından emin olmak istiyorlar. William Niskanen'e göre, "büyük şirketler ... hayatta kalmak için gerekli olduğuna inandıkları her şeyi yapacaklardır ve bazı durumlarda bu, hükümetten özel iltimas istemek anlamına geliyor." Politik sürece harcadıkları para bir işletme masrafıdır; kârlılıklarını artıran ve dolayısıyla hayatta kalmalarına yardım eden politik bir çevre yaratılması için yapılan bir yatırımdır. Makul bir kâr ihtimali olmadan hissedarlarının parasını harcama konusunda yasal yetkileri olmadığı için şirketler, yaptıkları diğer yatırımlarla aynı nedenden ötürü politikaya para harcarlar: kendilerinin ve maliklerinin mali özçikarını artırmak için.⁴⁰

Ne var ki, kamu açısından bakıldığında, Harvard'dan Joe Badaracco'nun dediği gibi, "şirketlerin, politik sistemimiz üzerinde hiç kuşkusuz muazzam ve orantısız bir nüfuza sahip oldukları bir sisteme doğru yavaş yavaş ilerliyoruz." Demokrasi, politik sürece katılmak için, asgari düzeyde, bir fırsat eşitliği ölçütünü gerektirir. Oysa şirketler – hissedarların muazzam servet yoğunlaşmaları –, bu süreç içindeki bireylerle aynı hakları kullandıklarında büyük bir eşitsizlik ortaya çıkmaktadır. Bugün "fevkalade nazik bir durum"la yüz yüze geliyoruz, diye uyarıyor Robert Monks; "hükümetin tehlikeli şekilde, iş kesimi tarafından tayin edildiği bir duruma" yaklaşıyoruz. "İş kesiminin, hükümet üzerinde egemenlik kurma hevesi karşısında dikkatli davranmadığımız takdirde," diyor Monks, "[hükümet] kurumu silinip yok olacaktır."⁴¹

Massive Bill Some one Buried a Clause to Benefit Drug Maker Eli Lilly," *The Washington Post*, 28 Kasım 2002, A45.

40. William Niskanen ile görüşme.

41. Joe Badaracco ve Robert Monks ile görüşme. Ayrıca bkz Stanley Deetz, *Democracy in an Age of Corporate Colonization* (Albany: State University of New York Press, 1992); D. Vogel, *Kindred Strangers: The Uneasy Relationship Between Politics and Business in America* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1996); William Greider, *Who Will Tell the People: The Betrayal of American Democracy* (New York: Simon&Schuster, 1993).

Ne var ki, kendi şirketlerinin yararına politik süreci etkilemeye çalıştıkları vakit çoğu şirket çalışanı, bir kamu hizmeti yaptıklarına inanıyor.

Büyük şirketler için bir lobici olarak çalışan Anne Wexler, kendi işini “insanları eğitmek” olarak tanımlıyor. “Çok meşgul biri olan Kongre üyesinin her Allahın günü her meseleyi anlaması çok zordur,” diyor. “Bizim işimiz... kararlar alacak insanların en azından meselelerin ne olduğunu anladıklarından emin olmaktır.” Halkla ilişkiler devi Burson-Marsteller’ın CEO’su Chris Komisarjevsky de kendi işinin –ki bu işin bir kısmı, şirket müşterilerinin yararına, çevreye ve diğer kamu-çıkarına yönelik düzenleme tekliflerinin bozguna uğratılmasını amaçlıyor– önemli bir kamu amacına hizmet ettiğine inanıyor: “Yaptığımız şey, bireye saygı zemini üzerine temellenmektedir. Bilgileri kendilerine sunup doğru karar vermelerini sağlamaktır... iletişimin kökeninde yer aldığına inandığım, bireyin doğru karar almasına yönelik saygıdır bu ve Burson-Marsteller kendi işini yürütme tarzının kökeninde de bu inanç yatıyor.”

Şirketlerin politika dünyasında haksız bir avantaja sahip oldukları iddiası karşısında, “Bunun hiç bir şekilde haksızlık olduğunu düşünmüyorum” diye devam ediyor Komisarjevsky. “Herkes, bir bakış açısını paylaşmak üzere kaynak toplama konusunda aynı fırsata sahiptir... insanların, her ne kadar farklı olsa da bakış açılarını paylaşmalarına yardım edecek bir sürü kaynak vardır.”⁴²

Pfizer CEO’su Hank McKinnell de aynı şekilde, kendi şirketi yararına politikacılar arasında lobi faaliyeti yürüttüğü zaman, kamu yararını desteklediğine inanıyor. “Lobi yaptığım zaman, her ikisi [Pfizer ve kamu] için de bir kazanım olacak şekilde hükümet politikasını değiştirmeye çalışıyorum.” Kendi şirketinin yaptığı politik

42. Anne Wexler ve Chris Komisarjevsky ile görüşme. Cato Institute Başkanı Niskanen, şirketlerin politikacılara yaptıkları bağışların fiilen demokrasiye yaradığına inanıyor. Bir görüşme sırasında “Hem şirketlerin hem de diğer varlıklı insanların, gerek paralarıyla gerek vakitleri ve oylarıyla politik sisteme katılabilmelerini isterim ve böylece politik sistemimizin daha sağlıklı olacağını düşünüyorum” demişti.

yardımlar konusuna gelince –ki McKinnell “bu yardımların aslında çok mütevazı olduğunu söylüyor, “büyük miktarlarda paralar değil bunlar ve açıkçası bu, insanların ulusal politika tartışmalarına katılma tarzının bir parçasıdır”– bu yardımlar da kamu yararını desteklemek üzere planlanmaktadır. “Ulus için yararlı politikaları destekleyen insanların seçilmesini umuyoruz” diyor. “Ulusun ihtiyaçlarını bilen ve hepimizin yararına mücadele edecek ... doğru türden politikaları destekleyen ... politik sürece akıllıca katılabilen insanları seçmek istiyoruz.” Politik bağışlarının kendilerine “kazanç olarak özel bir şey getirmediğini” söylüyor. Politik süreç üzerinde usule aykırı etki yaptığına inanıyor mu? İnanmıyor tabii ki. “Çok fazla güce sahipmişim gibi hissetmiyorum” diyor, “düşünce sürecini ve politikayı etkilemeye çalışabilirim, fakat bu çok yavaş ilerleyen bir süreçtir.”⁴³

Peki sıradan yurttaşların çıkarlarını temsil etmek için acilen gerekli olan karşı lobi faaliyetleri nerede? *Onların* çıkarlarını harekete geçirecek milyonlarca dolar nerede? Ne yazık ki, böyle bir para epeydir ortada görünmüyor.

Lobiciliğin ve politik bağışların, hükümet üzerindeki usule aykırı etkiler değil de, kamu hizmetleri olduğu konusunda Wexler, Komisarjevsky ve McKinnell tarafından paylaşılan inançları, iş kesimi ile hükümet arasındaki uygun ilişki hakkındaki daha derin bir inanç sayesinde açıklamak mümkündür. Bugün, diyor Wexler, “şirketler esasen, hükümetin ortağı olduklarını ... hükümetin rakibi olmadıklarını hissediyorlar... iş kesiminin bir kurban olduğu tavrı aslında giderek ortadan kayboluyor... İnsanlar artık, hükümetin bir ortak olması gerektiğini ve hükümetle birlikte çalışmak zorunda olduklarını biliyorlar ... Esasında iş/hükümet ilişkisi, sembiyotik bir ilişkidir.”⁴⁴

Pfizer’in Hank McKinnell’ı de aynı fikirde. “Gelecekteki ilerlemenin anahtarı ortaklıktır” diyor, “hemen hemen tüm sosyal giri-

43. Hank McKinnell ile görüşme. 2002 seçiminde Pfizer, federal partilere ve adaylara 1.2 milyon dolar yardımda bulundu; paranın çoğu, üçte ikisinden fazlası Cumhuriyetçilere gitti. O seçim sırasında, sadece bir ilaç şirketi Pfizer’den daha fazla yardımda bulundu.

44. Anne Wexler ile görüşme.

şimlerde başarılı olmanın en iyi yolu, ortaklıktır. Şayet bu, sadece federal hükümetin, eyalet hükümetinin veya belediyenin işidir diyorsanız, gerek kamu gerekse özel sektör arasında işleyen şeyi gerçekten de ıskalıyorsunuzdur demektir, yani ortaklığı.”⁴⁵

İş kesimi ile hükümetin ortak olduğu ve olması gerektiği mefumu, her iki alandaki liderler tarafından bir mantra gibi tekrarlanan, aynı anda her yerde ortaya çıkan ve dikkat çekmeyen bir şey. İkna edici ve zararsız bir fikirmiş gibi gözükmekte – ta ki bu mefumin gerçekten ne anlama geldiğini düşünene kadar.

Ortaklar, eşit olmalıdır. Bir ortak bir diğeri üzerinde güç kullanmamalı, diğeri düzenlememeli, diğeri üzerinde egemenlik kurmamalıdır. Ortaklar, aynı misyonu ve aynı hedefleri paylaşmalıdır. Problemleri çözmek ve gidişatı planlamak için birlikte çalışmalıdırlar. Öte yandan demokrasi, mecburen hiyerarşiktir. Demokrasi, seçtikleri hükümetler yoluyla insanların şirketlerle eşit olmalarını değil, şirketler üzerinde egemenlik kurmalarını, şirketlerin neyi yapabildikleri, neyi yapamadıkları ve neyi yapmamaları gerektiği konusunda karar verecek otoriteye sahip olmalarını gerektirir. Şayet şirketlerin ve hükümetlerin ortak olduğu doğruysa, demokrasimizin durumu konusunda endişelenmemiz gerekiyor; çünkü bu durum, hükümetin şirket üzerindeki egemenliğinden pratikte vazgeçtiğini gösteriyor.⁴⁶ Büyük iş kesimi ile hükümet arasındaki ortaklık 1934

45. Hank McKinnell ile görüşme.

46. Şirketler ile hükümetler arasındaki ortaklığın retoriği ve uygulamaları, özellikle uluslararası ticaret ve yatırım alanında göze çarpıyor. Örneğin çeşitli Asya ülkeleriyle, ABD ve Kanada'nın da yer aldığı Pasifik'te kıyısı bulunan ülkelerin devlet başkanlarının üyesi olduğu, Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) kuruluşu, "ticaretin kolaylaştırılmasına yönelik taahhüdünü yerine getirirken, özel sektörün çok geniş bir alan kaplayan APEC faaliyetlerine muntazaman katılımını" kutluyor. "İşletme uzmanlık alanları ve kaynakları, hedeflerine ulaşması için APEC'e yardım ediyor ve işletme, gerek bölgesel olarak gerek tek tek üye ülke ekonomilerinde APEC açısından en önemli alandır. İş dünyası APEC çalışma gruplarının çoğuna halihazırda katılıyor ve üye ülkelerin ekonomi memurlarıyla birlikte politika diyalogunun biçim almasına yardım ediyor. APEC Ekonomi Liderleri, APEC İşletme Danışma Kurulu'ndan (ABAC) tavsiyeler alıyor.... APEC faaliyetinin gerçek sorunlarla ilgili olmasını sağlamak için bu tür ilişkiler önemli. Ne var ki APEC'in asıl hedefi, iş dünyasının APEC sürecine katılımını genişletmeyi sürdürmektir" (bir APEC broşüründen alındı, aktaran Joel Bakan, "The Significance of the APEC Affair," Wes Pue, ed., *Pepper in Our Eyes: The APEC Affair* (Vancouver: University of British Columbia Press, 2000), 77, 81).

darbesi komplocularının peşinde olduğu şeydi. Komplocular, büyük ticari çıkarları temsil eden Smedley Butler'dan, yönetimdeki Franklin Roosevelt'in "ortağı" olmasını istediler – el çabukluğuyla konumunu diktatör iktidarına dönüştürecek bir genel işler bakanı ya da başkan yardımcısı. Tıpkı komplocuların Smedley Butler'ı Roosevelt'in yanına yerleştirmeyi planladıkları gibi, bugün de şirketler demokratik hükümetlerin altında değil, yanında duruyorlar.

Dünya Ticaret Örgütü'nde de iş dünyası ve hükümet, yakın ilişki halinde çalışıyorlar. DTÖ tarafından tatbik edilen ve asıl olarak ilaç ve biyoteknoloji endüstrisinin yararlandığı zihinsel mülkiyet haklarını güçlendiren bir dizi standart olan TRIPS (Fikri Mülkiyet Patent ve Telif Hakları Anlaşması), endüstri tarafından, özellikle de (Bristol-Myers Squibb, DuPont, Monsanto ve General Motors'un da üyesi bulunduğu) Fikri Mülkiyet Kurulu (Intellectual Property Committee) olarak bilinen, ABD, AB ve Japon şirketlerinden oluşan bir koalisyon tarafından girilen inisiyatiflerin bir sonucuydu. Monsanto'dan James Enyart'ın kurulun TRIPS hakkındaki çalışması konusunda ifade ettiği gibi, "Endüstri, uluslararası ticarete büyük bir sorun teşhis etmiştir. Bir çözüm hazırlamış ve hazırladığı çözümü somut bir öneriye dönüştürüp, bunu hükümetimize ve diğer hükümetlere satmıştır.... Dünya ticaretinin endüstrileri ve tacirleri, aynı anda hasta, teşhisçi ve hekim rolüne soyunmuşlardır." Pfizer'in eski başkanı ve GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) görüşmeleri sırasında ABD Ticaret Temsilcisi'ne resmi danışmanlık yapan Edmund Pratt şöyle ifade ediyordu: "[Endüstrilerimizin] birleşik gücü, TRIPS için zemin oluşturan küresel bir özel sektör-hükümet ağı kurmamızı sağladı." (Enyart ve Pratt'dan yapılan alıntılar için bkz Belén Balanya, Ann Doherty, Olivier Hoedeman, Adam Ma'anit ve Erik Wesselius, *Europe Inc.: Regional and Global Restructuring and the Rise of Corporate Power* (Londra: Pluto Press, 2000), 129).

DTÖ tarafından muhasebe endüstrisinin gözetimi açısından bir rejime dönüşen Hizmet Ticareti Genel Anlaşması'nın (GATS) yaratılması sırasında iş dünyası ile hükümet arasındaki ilişki, ayrıca başka şeylerin yanı sıra ortaklık temasının kanıtını da göstermektedir. TRIPS gibi bu anlaşma da ABD Hizmet Endüstrileri Koalisyonu (CSI) aracılığıyla endüstriden gelen lobi faaliyetlerin lehine olmasaydı, muhtemelen ortaya çıkmamış olacaktı. Yakınlarda CSI başkanı Bob Vastine, hizmet endüstrileri ile ABD idareleri arasındaki ilişkiyi "dünyanın geri kalanı için bir kıstas olarak hizmet edecek hükümet/endüstri işbirliğinin olağanüstü örneği" olarak tanımladı. Aslında 26 Ocak 1999 tarihinde CSI model alınarak oluşturulmuş bir Avrupa kuruluşu olan Avrupa Hizmetler Ağı'nın başlatılmasıyla birlikte, dünyanın geri kalanının izlenmekte olduğu görülüyor (Ekim 1999'da Avrupa Hizmetler Forumu adını aldı). Bu forumun başlatılmasıyla birlikte Avrupa Komisyonu yardımcı başkanı olan Sir Leon Brittan, "Liberalleşme konusunda hedeflerinizin, önceliklerinizin neler olduğu dinlemek için burdayım.... Şirkette CEO ve başkan olarak ya da Avrupa ve Ulusal Federasyon düzeylerinde sizlerin desteğine ve katılımına güveniyorum, böylelikle stratejilerimize incelik kazandırabilir ve hizmet sektörünün uluslararası yayılımında bir fark yaratabiliriz. Vastine ve Brittan, aktaran, Erik Wesselius, "Behind GATS 2000: Corporate Power at Work," TNI Briefing Series, No. 2002/6 (Amsterdam: Transnational Institute, 2002), 7, 9.)

Liderleri, hükümetin ortağı olarak toplumun yönetilmesinde meşru bir rol oynadıklarına inanıyorlar.

Bunun doğal bir sonucu olarak hükümetin, şirketlerin yönetiminde oynadığı rolün daha az meşru olacağına inanılıyor. Hükümet ortaklarıyla birlikte, kamu çıkarının hizmetkârları olarak şirketler, kendi kendilerini düzene sokmaları için serbest bırakılmalıdır – ya da en azından deregülasyon taraftarlarının iddiası budur. “Bazı standartların – minimal standartların – korunmasını sağlamak için bir miktar düzenleme gerekiyor, ancak” diyor Pfizer’in Hank McKinnell’i, “pek çok durumda endüstrideki en iyi uygulamalar, hükümet düzenlemelerinin epeyce ilerisindedir ve aslında aşırı düzenlemenin endüstriye zarar verdiği çok sayıda örneğe rastlıyoruz.” Washington D.C.’de üslenen Public Affairs Council [Kamu İşleri Konseyi] başkanı Douglas G. Pinkham’a göre şirketler, artık kendilerini düzenleyebilirler ve şirketlere “muhtemelen hükümet düzenlemesini içermeyecek şekilde, [işçiler ya da çevre gibi] bir sorunla ilgilenme, ihtiyari bir kural yaratma özgürlüğü verilmelidir.” Benzer bir niyetle BP’nin John Browne’u da, “çözümlerin temel olarak düzenleme ve kontrolde yattığına dair inancın halen Avrupa’da mevcut olduğundan” şikâyet etmekte ve bir araştırmaya göre ABD’de bile “şirketlerin düzenlemeye gerek duydukları ve sorumlu şekilde kendi faaliyetlerini idare etmelerine güvenilemeyeceği” hususundaki inancın yaygın olduğunu belirtmektedir. Bugün “düzenlemeler, merkezi kontrol, insanların yönelmesi gereken istikamet değildir” diyor mesai arkadaşı petrolcü Jim Gray. “Karşı istikamette ilerlemeli, ama koşulları istismar etmeme sorumluluğunu taşımalıyız.”⁴⁷

Oysa işletme, tamamen koşulların istismarıyla ilgilidir. Daha önce bahsettiğim gibi, şirket sosyal sorumluluğu zıt anlamlı sözcüklerden oluşmuş bir tabirdir, tıpkı hükümetteki emsalleri gibi, kamu çıkarını desteklemek üzere şirketlere itimat edilebilmesi mefhumu gibi. Şirketlerin sadece tek bir görevi vardır: Kendi ve malik-

47. Hank McKinnell, Doug Pinkham ve Jim Gray ile görüşmeler. John Browne’un konuşması, “The Century of Choice,” Institute of Petroleum, Londra, 16 Şubat 1999.

lerinin çıkarlarını desteklemek. Topluma karşı samimi bir sorumluluk duygusu taşımaya, insanlara ve çevreye zarar vermekten kaçınmaya ya da kendi öz çıkarlarıyla ilgisi bulunmayacak şekilde kamu yararını çoğaltmaya ne şirketlerin kapasiteleri ne de yöneticilerinin yetkileri vardır. Bu yüzden deregülasyon, hükümet zorlaması olmadan şirketlerin toplumsal ve çevresel çıkarlara saygı göstereceği öncülüne dayanmaktadır ve bu öncül kuşkuludur. Hiç kimse ciddi ciddi, bireylerin kendilerini düzene sokacaklarını, cinayete, saldırıya ve hırsızlığa karşı yasaların gereksiz olduğunu, çünkü insanların sosyal sorumluluk taşıdıklarını ileri sürmeyecektir. Daha da tuhafı tüzel kişilerin –hiçbir ahlâki inanç duygusu taşımayan ve dünyada zarara ve yıkıma yol açacak güce ve motivasyona sahip kurumsal psikopatların– kendi kendilerini yönetmeleri için serbest bırakılmaları gerektiğine inanmamız isteniyor bizden.

Sınırsız sorumsuz şirketler

“Ömrümde gördüğüm en berbat şeylerden biriydi.” Normalde soğukkanlı biri olan, emtia komisyoncusu Carlton Brown, 11 Eylül 2001’de gördükleri karşısında fazlasıyla tedirginlik yaşamıştı. “Aklıma gelebilen tek şey, onları bir an önce dışarı çıkarmaktı,” diyor. “Bina çökmeden önce, tek düşünebildiğimiz, şu müşterileri bir an önce dışarı çıkarmak olmuştu” – altın piyasasının dışına yani. Brown aslında, Dünya Ticaret Merkezi kuleleri çöker çökmez kapanacağını bildiği altın piyasasında mahsur kalabilecek müşterilerden endişe duyuyordu. Uçaklar kulelere çarptığı zaman diyor Brown, “düşündüğünüz ilk şey ‘Pekâlâ, altın ne kadar yükselir?’ oldu.” Allahtan diyor, “birkaç gün içinde onların hepsini dışarı çıkar-

dık... herkes parasını iki katına çıkardı.” 11 Eylül “aslında Tanrının gizli bir lütfudur, anlıyorsunuz değil mi, mahvedici, ezici, yürek parçalayıcı. Fakat ... altın piyasasındaki müşterilerim açısından, onların hepsi para kazandı,” diyor. “Yıkımda fırsat vardır. Her şey, servet yaratmakla ilgilidir.”¹

Şirket de her şeyden önce servet yaratımıyla ilgilenir ve servet yapmak için oldukça etkili bir araçtır. Ahlâki, etik ya da yasal olsun hiçbir amacıyla sınırı yoktur; şirketler kendileri ve malikleri için servet kazanmak amacıyla sömürebilecekleri her kim ya da her ne olursa olsun, sınır tanımazlar.² Sözlüğe göre “sömürmek”, “kendî bencil amaçları ya da kârı amacıyla kullanmak”tır (*The New Lexicon Webster’s Encyclopedic Dictionary of English Language*). Son yüz elli yıl boyunca şirket, yeryüzündeki çoğu doğal kaynağı ve tüm insani faaliyet alanlarını sömürme hakkı almaya çalışmış ve sonunda başarılı olmuştur. 1932 gibi erken bir tarihte Adolf Berle ve Gardiner Means’in *Modern Şirket ve Özel Mülk*’te ileri sürdükleri gibi,

XIX. yüzyılın son kısmında ve XX. yüzyılın ilk yıllarındaki demiryollarının başı çekmesiyle, ekonomik yaşamın vecheleri birbiri ardınca şirket egemenliğine girdi... Şirket art arda her sahaya girip geliştirdi ve bütünüyle ya da kısmen egemen duruma geldi... Geçmişteki gelişimine baktığımızda, pratik açıdan tüm ekonomik faaliyetin şirket formu altında gerçekleşeceği bir vakti dört gözle bekleyebiliriz.³

O vakit gelmiştir. Bugün pratik açıdan tüm ekonomik faaliyet şirket formu altında *gerçekleşiyor*. Ancak şirketlerin her şeyi kontrol etmelerinin önünde tek bir büyük mevcut: Kamusal alan.

Demokrasinin, hükümetlerden yurttaşların sosyal haklarını korumalarını ve temel ihtiyaçlarını karşılamalarını istediği hususunda

1. Carlton Brown ile görüşme.

2. Doğrusu, Carlton Brown ve müvekkileri gibi şirketler de 11 Eylül 2001’de kâr patlaması yaşadılar. Bkz örneğin Jim Lobe, “Post-September 11, The Rich Get Richer in the US,” *Asia Times Online*, 8 Kasım 2001; Michael Moran, “Cashing In on September 11,” *MSNBC News*, 9 Temmuz 2002.

3. Adolf A. Berle ve Gardiner C. Means, *The Modern Corporation and Private Property* (New York: Harcourt, Brace&World, 1968), 14-17.

yaygın olarak paylaşılan inanç açısından XX. yüzyılın bir eşine, modern tarihte rastlanmaz. Şirket sömürüsüne terk edilmeyecek kadar değerli, kırılğan ya da ahlâki açıdan kutsal olduğuna inanılan temel kamu çıkarları ve sosyal alanlar, yasa ve kamu politikası tarafından koruyucu sınırlar içine yerleştirilmiştir. İnsanlar mülk gibi alınıp satılamaz ve çocuklar işçi ya da tüketici olarak sömürülemez. İnsan sağlığı ve hayatı (su hizmetleri, sağlık ve sosyal hizmetler), insan ilerleme ve gelişimi (okullar, üniversiteler ve kültür kurumları) ve kamu güvenliği için zaruri olan kurumlar (polis, mahkemeler, hapishaneler ve itfaiyeler), parklara ve doğal rezervlere dönüştürülen kıymetli doğal alanlar gibi kasten, şirketin sömürücü pençesinin ulaşamayacağı yerlere yerleştirildiler.

Tüm modern uluslarda az ya da çok mevcut olan bu hâsıl kamusal alan, artık saldırı altındadır. Tarihsel olarak şirketler kamusal alana düşmanca davranmışlardır, çünkü kendi açılarından kamusal alan, muazzam kâr sağlayıcı fırsatlardan haksız bir dışlanmadan başka bir şey değildir. Özellikle son yirmi yıl boyunca şirketler, kamusal alanın dışlayıcı sınırlarını geriletecek azimli bir kampanya yürütmüşlerdir. Özelleştirme olarak bilinen bir süreç yoluyla hükümetler, bir zamanlar yapısı gereği, esasen “kamusal” olduğu düşünülen kurumların kontrolünü şirketlere teslim etmişlerdir. Kamusal alanın hiçbir parçası, kâr amaçlı şirketlerin içeriye sızması karşısında direnememiştir. Su ve elektrik hizmeti sağlayan kamu kuruluşları, polis, yangın ve acil durum hizmetleri, gündüz bakım merkezleri, sosyal hizmetler, sosyal güvenlik, yükseköğretim ve üniversiteler, araştırma, hapishaneler, sağlık hizmeti, genler, radyo ve televizyon yayınları, elektromanyetik spektrum, kamu parkları ve otobanlar; hepsi yetki alanlarına bağlı olarak tam ya da kısmi özelleştirmeye maruz kaldılar ya da özelleştirilmeleri düşünülmüştür.⁴

4. Özelleştirme ve bazı örneklerin genel faaliyet alanı tartışması için bkz David Bollier, *Public Assets, Private Profits: Reclaiming the American Commons in an Age of Market Enclosure* (Washington, D.C.: New America Foundation, 2001); *Putting the Pieces Together, 16th Annual Report on Privatization* (Los Angeles: Reason Public Policy Institute, 2002); Pamela Winston, Andrew Burwick, Sheena McConnell ve Richard Roper, “Privatization of Welfare Services: A Review of the Literature,” Washington, D.C., Mathematica Policy Research Inc., 2002; Alex Tysbine, *Water Privatization: A Broken Promise* (Washington, D.C.: Public Citi-

Sonuç olarak yeni bir tür topluma, en nihayetinde iktisatçı Milton Friedman gibi özelleştirme taraftarlarının önerdiği modele benzebilecek bir topluma doğru hareket ediyoruz; Friedman – ABD’de bugün %40 ile 50 olarak tahmin ettiği –toplam gelirin sadece %10 ila 12’sinin hükümetten gelmesi gerektiğini öneriyor. Friedman sadece en temel işlevlerin– yargı sisteminin, silahlı kuvvetlerin ve aşırı yoksul olanlara yardımın –hükümetin kontrolü dahilinde olması gerektiğini söylüyor. “Özel alan çok daha geniş olacaktır,” diyor “ve büyük ölçüde kâr amaçlı özel girişimler tarafından işletilecektir.” Pek çok iktisatçı ve politikacı Friedman’a katılıyor. Örneğin, Cato Enstitüsü başkanı William Niskanen, kamusal alanda kalması gereken “yok denecek kadar az işlev olduğuna” – aklına tek gelen şey orduydı– inanıyor. Ve Cato’nun Kanadalı ortağı Fraser Enstitüsü’nü yöneten iktisatçı Michael Walker’a, gezenin her santimetrekaresinin özel kontrol altında olması gerektiğine inanıp inanmadığı sorulduğunda coşkuyla “Kesinlikle!” yanıtını veriyordu.⁵

Şimdi bu tür görüşlerin yaygınlaşması mümkündür ve çok da uzak olmayan bir gelecekte kamusal alan acayip bir tarihsel anomaliye indirgenebilir.

Yatırım bankeri Michael Moe’ya göre “klasik yatırım için elverişli durum, bir sorunun olduğu yerdir.” “Sorun ne kadar büyükse, fırsat

zen, 2001); *Government for Sale: An Examination of the Contracting Out of State and Local Government Services* (Washington D.C.: American Federation of State, County and Municipal Employees, AFL-CIO, 2002); Mark Cassell, *How Government Privatize: The Politics of Divestment in the United States and Germany* (Washington, D.C.: Georgetown University Press, 2002); Maude Barlow ve Tony Clarke, *Blue Gold: The Fight to Stop the Corporate Theft of the World's Water* (New York: New Press, 2003); Vandana Shiva, *Water Wars: Privatization, Pollution and Profit* (Boston: South End Press, 2002); R. Mokhiber ve R. Weissman, “Smithsonian for Sale?,” *Multinational Monitor*, 19 Kasım 1997; Robert Kuttner, *Everything for Sale: The Virtues and Limits of Markets* (New York: Alfred A. Knopf, 1997); Allison Campbell, Andrew Coyle ve Rodney Neufeld, eds., *Capitalist Punishment: Prison Privatization and Human Rights* (Atlanta: Clarity Press, 2003); Brian Forst ve Peter K. Manning, *The Privatization of Policing: Two Views* (Washington, D.C.: Georgetown University Press, 1999).

5. Milton Friedman, William Niskanen ve Michael Walker ile yapılan görüşmeler.

da o kadar büyük olur.” Ve “bugün, halkı nasıl daha iyi eğiteceğimiz konusundan daha büyük bir sorun” –dolayısıyla da daha büyük yatırım fırsatı– “bulunmuyor.” Bu inançla yola çıkan Moe, yerel hükümetler adına okullar işleten ve en nihayetinde kendi okullarına sahip olup işletmeyi planlayan, halka açık, kâr amaçlı şirket Edison Okulları’nı finanse etmek için yarım milyar doların üstünde para toplanmasına yardım etti. Edison Okulları, ABD’deki en büyük eğitim yönetimi kuruluşudur (EMO); 133 okul ve 74.000 öğrenci şu anda onun kontrolündedir. Takriben sayıları kırkı bulan öteki EMO şirketleriyle birlikte, anaokulundan liseye (K-12) dek uzanan, ABD’deki artan özelleştirme eğilimini yansıtmaktadır.⁶

Küçük bir şirket mevcudiyetiyle büyük bir sorunu bir araya getirmesi nedeniyle, diyor Moe, “eğitim pazarı” otuz yıl önce sağlık hizmetinin yaptığı gibi, gelecek yıllarda hızla genişlemeye hazırlanıyor. Endüstri, tıpkı krikette olduğu gibi, ekstra vuruşlara gidebilecek dokuz vuruşlu bir oyunun ilk vuruşundadır, diyor. Örneğin sadece 2001’de ABD’de EMO’ların sayısı yüzde yetmiş oranında arttı. Temkinli bir tahmin yürüterek Moe, 800 milyon dolarlık eğitim endüstrisinin %10’unun on yıl içinde kâr amaçlı şirketler tarafından işletileceğini söylemektedir, bugün bu oran %1’dir. Tıpkı diğer iş alanları gibi hükümetin de artık kendi iş faaliyetlerini taşeronlara vermek istediğini ve önümüzdeki yıllarda hükümetin eğitimdeki rolünün, “okulların sahibi-işletmecisi durumundan ... daha çok bir genel yüklenici durumuna doğru” dönüşmesinin muhtemel olduğunu söylüyor. Milton Friedman da buna katılıyor. Özel okulların destekçisi olarak “kırk beş yıldan beri bu hareketin içindeyim,” diyor, “ancak son beş yılda buzları kırıp, gerçekten hareket etmeye başladık.” Çok da uzak olmayan bir gelecekte Edison Okulları gibi şirketlerin, devletin sahip olduğu okulları işletmek yerine, “kendi özel okullarını işlettiği girişimler halinde gelişeceklerini” tahmin ediyor.⁷

6. Michael T. Moe ile görüşme. Ayrıca bkz Maude Barlow ve Heather Jane-Robertson, *Class Warfare: The Assault on Canada's Schools* (Toronto: Key Porter Books, 1994).

7. Michael T. Moe ve Milton Friedman ile yapılan görüşmeler. Başka bir Edison yatırımcısı Jeffrey Fromm’un görüşme sırasında dediğine göre, muhtemelen on yıl sonra büyüme yüzde onları aşır, yüzde otuzlara varacak.

Bir şekilde K-12 eğitimine nüfuz etmeyi beceren Edison Okulları gibi şirketleri muazzam fırsatlar bekliyor kuşkusuz. Endüstrideki büyüme potansiyeli için “tahayyül edilemez ölçüde geniş” diyor Edison başkanı Benno Schmidt, Jr. “Eğitim, savunmadan daha büyük, tüm yerli otomobil endüstrisinden daha büyük... Aslında, sadece sağlık hizmetleri Amerikan pazarında daha büyük yer kaplıyor.” Diğer ülkelerde de şirket okulları için potansiyel olarak parlak bir gelecek bulunuyor, diye ekliyor Moe, “eğitim sistemlerinde reform yapmak için daha çok pazarın yönlendirdiği mekanizmaları benimseyen dünyadaki pek çok ülkeden” sadece iki örnek olarak Kanada ve Britanya’yı gösteriyor.⁸

Kâr amaçlı okul taraftarları, kendi endüstrilerinin büyümesini desteklemek için politik güç kullanmışlardır. Yakınlarda, Edison’un en büyük iki yatırımcısı olan Bostonlu yatırımcı John Childs Cumhuriyetçilere 670.000 dolar ve Gap başkanı Donald Fisher da 260.000 dolar bağışta bulunmuştur. Başkan Bush imtiyazlı yeni okullara para sağlamak ve özel okullara devam etmeyi isteyen öğrencileri sübvansiyonla desteklemek için federal kredilerden 3 milyar dolar vaat ettiğinde, yani EMO’ların pazarlarını genişletecek şekilde politikayı değiştirdiğinde, Childs ve Fisher’in bu işten memnun kalmış olmaları lazım. Bush’un diğer büyük para destekçilerinin de eğitim endüstrisinde büyük hisseleri vardır. Amway’in kurucusu Richard De Vos, sanayici David Brennan ve Walmart’tan John Walton gibi önde gelen işadamları Bush’u desteklemiş ve benimsenir benimsenmez EMO’lar için kârlı pazarlar yaratacak eyalet kefil sistemlerine* arka çıkmak için milyonlarca dolar harcamışlardır.⁹

Özel okullara yönelik coşkularına rağmen, destekçilerin, bu tür okullarda eğitim gören çocukların, devlet okullarındakilere nazaran daha iyi öğrenme performansı gösterdikleri iddiasını destekleyecek

8. Benno Schmidt ve Michael T. Moe ile görüşme.

9. Michael Scherer, “Schools: Some of Bush’s Largest Donors Stand to Profit from Privatizing Public Education,” 5 Mart 2001, www.motherjones.com/web_excludes/special_reports/moj400/schools.html

* Çocuklarını özel okullarda okutan ebeveynlere, okul ücretleri için hükümetin parasal destek sağladığı bir program. (ç.n.)

somut kanıtları yok. Aslında, öğrencilerin “Edison’un yıllık öğrenci performans raporunda öne sürdüğü kadar iyi performans göstermediklerini” bulan Western Michigan Üniversitesi’ndeki bağımsız araştırmacılar, bu iddiaların doğruluğundan kuşkulanıyorlar.¹⁰ Şirket, aslında tek bir müdür tarafından idare edilmelerine ve tek bir binada yer almalarına rağmen, K-5, 6-7 ve 9-12 sınıflarının her birini ayrı ayrı göstererek, işlettiği okul sayısını şişirmesi ve buna bağlı olarak diğer sonuçları abartması açısından da eleştirilmiştir.¹¹

Ne var ki, Edison’un en berbat sıkıntısı bu değildi. Yakınlarda, Nasdaq borsasında 21.68 dolara yükselmiş olan Edison Okulları hisseleri bir doların altına düştü. Philadelphia’daki okullarını işletirken para tasarrufu yapmak için şirket, ders kitaplarını, bilgisayarları, laboratuvar malzemelerini ve müzik aletlerini elinden çıkardı. Ayrıca şirket bürolarının kirasından ayda 9.000 dolarlık tasarruf sağlamak için yöneticilerini sınıflara taşıdı (taşınmayı duyunca okul yönetimi, derhal yöneticilerin okullardan çıkmasını emretti). Edison’un kurucusu ve CEO’su Chris Whittle, ücretli okul personelinin yaptığı işlerde, ücretsiz Edison öğrencilerinin kullanılmasını önerdi. Whittle’ın Edison müdürlerine, “daha az yetişkin elemana sahip olabiliriz” dediği bildirilmektedir; kendi planınca, altı yüz öğrencinin her birini okul saatleri içinde günde bir saat idari görevlerde kullanmayı ve böylece onlara, işten çıkarılacak yetmiş beş elemanın işini yaptırmayı düşünüyordu.¹²

Destekçiler, gerçek dünyada işler çoğu kez ters gitse de, okulların özelleştirilmesinin ve daha genel olarak da özelleştirmenin teorik açıdan doğru olduğunu savunuyorlar. Laissez-faire’ci ekonomi teorisinin önermesini tekrar ederek insanların özçıkartılarını maddi

10. Gary Miron ve Brooks Applegate, *An Evaluation of Student Achievement in Edison Schools Opened in 1995 and 1996* (Kalamazoo, Mich.: Evaluation Center, Western Michigan University, Aralık 2001), aktaran Gerald Bracey, “The Market in Theory Meets the Market in Practice: The Case of Edison Schools,” Education Policy Research Unit, College of Education, Arizona State University, Şubat 2002.

11. Wyatt Edward, “Changes and the Possibility of Profits for Edison,” *The New York Times*, 1 Ocak 2001, aktaran Bracey, “The Market Theory in Theory.”

12. Doug Sanders, “For-Profit US Schools Sell Off Their Textbooks,” *The Globe and Mail* (Toronto), 30 Ekim 2002, A1.

kazanç sağlamak için istismar etmenin, kamu yararının desteklenmesine giden en emin yol olduğunu söylüyorlar. Edison Okulları yatırımcısı Jeffrey Fromm, kâr amaçlı okulların neden devlet okullarından daha başarılı olması gerektiğini açıklarken, “İnsanlar bir şeyler yapma sebebi olarak ekonomik dürtülere tepki göstermeye meyillidir,” diyor. Para kazanma arzusu tarafından motive edildiklerinde, kâr amaçlı okullardaki öğretmenler daha iyi öğretecek, idareciler daha iyi idare edecek ve şirketler müşterilerine – ebeveynlere, öğretmenlere, okul yönetimlerine – istedikleri ve ihtiyaç duydukları şeyleri sağlayacaktır. Bu yüzden diyor Fromm, “kâr amaçlı dürtü, okullarımız üzerinde olumlu bir etki yapabilir”, şirketler “gerçekte sadece mali sonucu düşünmek zorunda” olsalar bile. Şirketlerin, “eğitim sistemine değişimin aşılanabilmesi için gereken yeteneği sağlayabileceğine” inanıyor, çünkü “kapitalist ekonomideki işletmeler arasındaki Darwinizm... eğitim sisteminde de serbest bırakılırsa, ABD’de daha iyi bir eğitim gerçekleşecektir.”¹³

Dolayısıyla özelleştirme, kaçınılmaz şekilde bencil ve maddeci doğamızdan azami ölçüde faydalanmaktadır. “Fırıncının yardımseverliğinden değil, kendi çıkarına yönelik kaygısı yüzünden günlük ekmeğimize sahip oluyoruz” derken Milton Friedman, özelleştirmenin mezzetlerini Adam Smith’in sözcükleriyle açıklıyor. Bunun doğal bir sonucu olarak, Friedman ve diğer özelleştirme taraftarlarına göre kamu kurumları yapıları gereği kusurludur, çünkü gerçekçi olmayan – yani, tümüyle bencil ve maddeci olmayan – bir insan doğası kavramına bel bağlamaktadırlar. Kendi görüşlerini, John Kenneth Galbraith’in görüşlerinden ayıranın ne olduğunu sorduğumda, Friedman “Büyük ayrım” dedi bana, “devlet memurlarının kendi çıkarları yerine, topluluğun çıkarlarını izledikleri fikrini kabul etmeye yanaşp yanaşmamanızdır. Büyük bir ayrımdır bu. Galbraith ile aramızdaki fark budur.”¹⁴

13. Jeffrey Fromm ile görüşme.

14. Milton Friedman ile görüşme. Teknik bilgisi olan, profesyonel ve kamuya özen gösteren devlet memurlarının neden işleyen bir demokrasi için sadece bir olasılık değil, ayrıca elzem oldukları konusunda harika bir açıklama için bkz Ezra N. Suleiman, *Dismantling Democratic States* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2003).

Özelleştirilmiş hizmetlerin bir ölçüde ve bazı bakımlardan kamu hizmetlerine nazaran daha etkili olmalarına karşın, özelleştirme, toplum sorunlarına yönelik genel ve uzun vadeli bir çözüm olarak kusurludur. Felsefi açıdan çarpık ve eksik bir insan doğası kavramına dayanmaktadır. Özçikar ve maddeci arzu, varoluşumuzun parçasıdır, ama tümü değil. Sosyal ve ekonomik bir sistemi bu özelliklere dayandırmak, tehlikeli ölçüde fundamentalisttir. Daha pratik bir düzeyde ise özelleştirme, kamu yararı sağlamak için kâr amaçlı şirketlere bel bağlaması yüzünden kusurludur. Tek meşru emri kamu yararına hizmet etmek olan kamu kurumlarından farklı olarak, şirketlerin yasal açıdan kendi çıkarlarını her şeyin, herkesin üzerinde tutmaları gerekmektedir. Kendi avantajlarına olduğu vakit kamu yararını destekleyecek şekilde davranabilirler, ne var ki kendi amaçlarına hizmet gerekli olduğunda, kamu yararını feda etmeyi tercih edeceklerdir – böyle yapmaları yasal bir yükümlülüktür (Edison'un Philadelphia çöküşünün kanıtladığı gibi).¹⁵ Kuşkusuz özelleştirme, şirketlere kâr için istismar edecekleri yeni alanlar açmaktadır ve bu yüzden hararetle özelleştirmeyi desteklemektedirler. Kamusal bakışaısından, toplumumuzun temellerini –bizi tanımlayan, bizi birarada tutan, hayatta kalmamızı ve güven içinde yaşamamızı sağlayan kurumları– şirketlerin sorumluluğuna bıraktığımız vakit ne tür bir toplum yaratacağımızı kendimize sormamız gerekiyor.

Oysa bu endişeleri, özelleştirmeye sınırlı tutmak mümkün değil; şirketlerin son zamanlara kadar dışarda tutuldukları toplumsal

15. Daha başka örnekler için bkz Karen Bakker, David Cameron ve Adele Hurley, "Don't Tap into the Private Sector," *The Globe and Mail* (Toronto), 6 Şubat 2003, A17; Linda McQuaig, *All You Can Eat: Greed, Lust and the New Capitalism* (Toronto: Penguin Books, 2001); Elliot D. Sclar, *You Don't Always Get What You Pay For: The Economics of Privatization* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2001); P. W. Singer, *Corporate Warriors: The Rise of Privatized Military Industry* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2003); Gerald W. Bracey, *The War Against America's Public Schools, Commercializing Education* (Boston: Pearson Allyn & Bacon, 2001) ve *What You Should Know About the War Against America's Public Schools* (Boston: Allyn & Bacon, 2002); Brenda Cossman ve Judy Fudge, eds., *Privatization, Law and the Challenge to Feminism* (Toronto: University of Toronto Press, 2002); Martha Minow, *Partners, Not Rivals: Privatization and the Public Good* (Boston: Beacon Press, 2002).

alanlara sızmalarını da içerecek şekilde, bununla yakından ilişkili, ancak daha az resmi olan bir süreci de –toplumun ticarileşmesi– kapsıyor endişelerimiz.

Yıllık Vancouver Çocuk Festivali bir zamanlar ticarileşmeye paydos diyebildiğimiz bir alandı. Yakın bir tarihte oğlumla birlikte festivali ziyaret ettiğim sırada, doğrusu hayretler içinde kaldım; ana kapıdan bahçelere girdikten sonra kendimizi yalandan bir Kia otomobil pazarının ortasında bulduk. Pırl pırl yeni araçlar baştan çıkarıcı şekilde çimenlerin üzerine yerleştirilmişti, Kia bayrakları rüzgârla dalgalanıyor ve fazlasıyla girişken, genç Kia elemanları, çocuklara bedava eşyalar dağıtarak bahçelerde dolaşıyordu. Festival, Kia’nın sponsorluğundan gelecek dolarlar karşılığında bu sergiye izin vermişti. Oğlum otomobillerle oynamak istedi; onu caydırıp çocukların sanatçısı Raffi’nin konserine katılmak istedim –sonradan konserin yapılmayacağını öğrendik. Daha sonra bana söylediğine göre, festival bahçelerindeki “otomobil pazarı” karşısında dehşete kapılan Raffi, çalmayı reddedip festivalden çekilmişti. “Bu şirket pervasızlığı, bu devasa ticarileşme karşısında neredeyse küçük dilimi yutacaktım”, dedi. “Benim için çok üzücü bir durumdu ve o ortamda çalabileceğimi sanmıyordum.” Böylece, oğlumun ayak diremesi üzerine tekrar otomobillere döndük, orada başımın etini yiyip kendisine bir Kia SUV satın almamı istedi; neyse ki, üzerinde Kia logosu bulunan şişme bir dinozora razı oldu.¹⁶

Sonra, Ulusal Hokey Ligi Stanley Kupası rövanş maçları sırasında oğlum bir kez daha başımın etini yedi; bu kez kendisine 24’lük bir Labatt Blue bira paketi almamı istiyordu. 24’lük paketle birlikte verilen plastik Stanley Kupası kopyasına mutlaka sahip olması لازمmış; maçlar sırasında sık sık gösterilen bir reklamdan öğrendiği bir promosyondur bu. Labatt, küçük çocukların Stanley Kupası rövanşlarını aileleriyle birlikte seyredeceklerini –bu maçlar Kanada’da ulusal bir ayindir– ve çoğu yetişkinin, plastik bir Stanley Kupası kopyasının büyüüne kapılıp, onu elde etmek için tercih

16. Raffi ile görüşme.

ettikleri bira markasından vazgeçmeye yanaşmayacaklarını pekâlâ biliyordu. Bu yüzden şirketin amacı, oğlunun benden şirketin bira-sını satın almamı istemesini sağlamaktı – ki başarılı da oldu.

Bu birayı satın alırken (ve Kia arazi aracı satın almam için dır-dıra maruz kalırken) farkında olmadan, çocukların manipülasyonu-nu uç noktalara dek taşıyan yeni ve parlak bir pazarlama stratejisi-nin, Dırdır Faktörü'nün bir kurbanıydım. Dünyanın en büyük ileti-şim yönetimi şirketi Initiative Media'nın strateji müdürü olarak ça-lışan Lucy Hughes, Dırdır Faktörü'nün yaratıcılarından biriydi; yıl-lardır pazarlamacıların canını sıkan bir sorunun çözümüydü bu: ürün satın almak isteyen, fakat kendilerine ait paraları olmayan kü-çük çocuklardan nasıl para sızdırılabilir? “Tüketicilerin, sizin mallarınızı istemelerini ve dolayısıyla satın almamalarını sağla-yabilirsiniz,” diyor Hughes, lakin küçük çocuklar eşi bulunmaz zor-luklar barındırıyorlar. Birkaç yıl önce Hughes, reklamların çocuk-lara bir şeyler satın aldırtmayı değil, bir şeyler satın almaları için ebeveynlerine dırdır etmelerini sağlamayı hedeflemelerinin gerek-liliğinin farkına varmış – ve bu durum, Dırdır Faktörü'nün içyüzü-nü sergiliyor.¹⁷

Bu amaca ulaşmak için Hughes ve Initiative Media'daki iş arka-daşları, çocuk psikologlarının yardımıyla, çocukların kullandıkları farklı dırdır türlerini ve bunların farklı ebeveyn türleri üzerindeki farklı etkilerini araştırıp bilimsel bir analiz geliştirmişler. “Bir çocu-ğun dırdır şeklinin her zaman aynı olmadığını; iki şekilden birini kullandıklarını; ya ayak direyerek dırdır ettiklerini ya da gerekçe göstererek dırdır ettiklerini bulduk. Ayak direyerek dırdırdan söz et-tiğimiz vakit, bu aslında sızlanmadır: ‘Annecim, gerçekten, ama gerçekten Barbie Rüya Evi’ni istiyorum, ne olur, ne olur, ne olur.’... Gerekçe göstererek dırdırda ise çocuk bu ürüne bir tür önem yük-lemiştir: ‘Annecim, Barbie Rüya Evi’ne ihtiyacım var, böylelikle Bar-bie ve Ken birlikte yaşayabilir, çocuk sahibi olup kendi ailelerini kurabilirler.’... Çocukların ebeveynlerine dırdır etme şekli, ebevey-nin o ürünü satın alıp almayacağı üzerinde bir etki yapmaktadır.”¹⁸

17. Lucy Hughes ile görüşme.

18. A.g.y.

Dırdır türlerinin etkili olup olmaması, dört tür ebeveyn den hangisinin hedef olduğuna bağlıdır. En büyük gruplardan biri olan “salt ihtiyaç” ebeveynleri, zengin ve kalburüstü olmaya meyillidirler, ancak çocuğun sızlanmasına tepki göstermeyebilirler. Çocukları için bir şey satın alırken iyi bir gerekçe isterler. O halde diyor Hughes “bu ürünün taşıdığı değer ya da yararı, çocuk açısından niçin önemli olduğunu ebeveynlerine göstermek için çocukları önem belirterek dırdır ettirmeye çalışacağız. Ve doğru koşullarda ebeveynler bunu kabul edeceklerdir.” Öteki üç ebeveyn grubu, ayak direyerek yapılan sızlanmaya karşı daha duyarlı olabilirler. En küçük grup olan “çocukların arkadaşları”, çocukları için olduğu kadar kendileri için de bilgisayar oyunları ve uzaktan kumandalı oyuncak kamyonlar gibi ürünleri satın alan genç ebeveynlerdir genellikle. “Yüz verenler”, çocuklarıyla yeterince zaman geçirememeleri nedeniyle duydukları suçluluğu yatıştırmak için çocukları için bir şeyler satın alan, çalışan annelerdir. Genellikle tek başlarına yaşayan anneler olan “çatışmalı” ebeveynler, çocukları için saçma sapan şeyler satın almamaları gerektiğini hisseder, fakat yine de alırlar; düşünmeden satın almaktan hoşlanmadıklarını söyler, ama yine de satın alırlar; ve çocuklarını hedefleyen reklamlara karşı olduklarını söyler, ama çocukları için ne satın alacaklarına reklamlara bakarak karar verirler.¹⁹

Tüm şirket imparatorluklarının yazgısı, pazarlamacılara bağlı olabilir, yani çocukların ebeveynlerini etkileyecek biçimde dırdır etmelerini sağlamaya. “McDonald’s”, diyor Hughes örneğin, “çocukları dırdır etmese ebeveynler oraya gitmeyeceklerdir.” Chuck E. Cheese’s? “Aman Allahım,” diyor Hughes. “Gürültülü ve öylesine çok çocuk var ki. Niçin iki saatimi orada harcamayı isteyeyim?” Şirketinin, “çocuk dırdırının etkisini fiilen ölçecek ilk şirket olmak istediğini” söyleyen Hughes, “satın alımların %20 ila %40’lık bir kısmının, çocuklar ebeveynlerine dırdır etmemiş olsalardı gerçekleşmeyeceğini” buldu. “Örneğin, konulu parklara yapılan ziyaretlerin dörtte biri, çocuklar ebeveynlerine dırdır etmemiş olsaydı gerçekleşmeyecekti. Chuck E. Cheese’s gibi yerlere yapılan her on zi-

19. A.g.y.

yarettten dördü gerçekleşmeyecekti.... Aynı şeyi filmlerde, video kasetlerde, fast food'da gördük. Çocukların ebeveynlerin satın alacağı ürünler üzerindeki etkisi muazzamdır.”

Çocukların etkisi, çocuk ürünlerinin çok ötesine yayılarak, otomobiller gibi birinci hedefi yetişkinler olan ürünlere dek uzanıyor. “Gerçekten de bir otomobilde çocukların hoşuna giden pek çok özellik var” diyor, Hughes²⁰ – ki bu, Vancouver Çocuk Festivali’nde Kia’nın pazarlama gayretlerini ve ayrıca (Kia’ya göre, merakla beklenen popüler filmin VHS/DVD’sinin piyasaya çıkarılmasından sağlanan parayla, sergi mekânı trafiğini kurmak için tasarlanan bir anlaşma olan) *Yüzüklerin Efendisi* ve *Şrek* gibi pahalı ve başarılı çocuk video kasetleriyle yaptığı sözleşmeyi de açıklıyor. Lakin Kia çocukları hedefleyen tek şirket değildir.²¹ Nissan, Amerikan Gençler Futbol Organizasyonu’na sponsorluk yapıyor; Chrysler, doğrudan posta yöntemini kullandığı kampanyalarında, çocukların sevdiği, içinden resimlerin fırladığı parlak kitapları kullanıyor ve çocuklar bütün şirketlerin otomobil reklamlarında giderek göze çarpacak şekilde rol alıyorlar.²²

Pazarlamacı Julie Halpin, yetişkin ürünü satmak için çocukların nüfuzundan yararlanmaya yönelik eğilimden söz ederken, “Pazarlama bakış açısından bu eğilim, epey güçlü özellikler taşıyor,” diyor. “Oyuncak ve şeker imalatçıları her zaman çocukları kullanmışlardır ve kullanacaklardır da. Oysa bizim mali hizmetler alanında çalışan müşterimiz de var. Bir çocuk kuruluşunun mali hizmetler müşterisine sahip olacağı kimin aklına gelirdi ki? Hakikaten.”²³

“Çocuklar TV seyrederken hayret verici oluyorlar”, diye şaşırtıyor Hughes, “reklamlara çok dikkat ediyorlar ... Aslında kaç kişi reklamlara dikkat ediyor ki? Ebeveynler arasında muhtemelen bu oran oldukça zayıf, bayağı düşük.”²⁴ Çocukları hedef alma, pazar-

20. A.g.y.

21. Kia Basın Bildirisi, “Kia Partners with The Lord of the Rings: New Line Entertainment Taps Kia as Exclusive Automotive Partner,” 4 Haziran 2002, www.kia.com/060402.shtml.

22. T. L. Stanley, “Kiddie Cars,” Brandweek 36 (23 Ekim 1995).

23. “Profile – Kid You Not. Discussion with Julie Halpin,” www.reveries.com/~e-verb/kids_marketing/halpin.

24. Lucy Hughes ile görüşme.

lama açısından bakıldığında çok mantıklı; çünkü bu durum, reklamcıların medya hakkında bilgi sahibi ebeveynleri atlamalarına ve çocukların ebeveynleri üzerinde kullandıkları hatırı sayılır ikna gücüne tutunmalarına izin veriyor. Ayrıca yetişkinlere nazaran çocukları manipüle etmek daha kolay. Lucy Hughes ve mesai arkadaşları, özellikle küçük çocukların medya manipülasyonuna kolay hedef oluşturdukları konusunda uzmanlarla aynı fikri paylaşıyorlar muhtemelen – Amerikan Pediatri Akademisi, “8 yaş altı küçük çocukların gelişimsel açıdan, reklamların niyetini anlayamadıklarını ve aslında reklamların iddia ettiği şeyleri doğru olarak kabul ettiklerini” ifade ediyor; “İşin aslı, 8 yaş altı çocuklar reklamları normal televizyon programlarından ayırt edemezler.”²⁵ Pazarlamacılar ve çalıştıkları şirketler açısından, tam da reklamlardan kolayca etkilenmeleri, çocukları cazip birer hedef haline getirmektedir. Psikopat şirket dünyasında, saldırıya açık olma bir korunma gerekçesi değil, sömürülmek için bir davetiye demektir.

“Yarının tüketicileri” olarak çocuklar, “... bugün muazzam bir pazarı temsil etmektedirler” ve bu yüzden şirketler açısından “meşru hedef”lerdir, diyor Lucy Hughes. Ya da bir başka reklamcının belirttiği gibi, “Onlara çocuk değil, ‘gelişen tüketiciler’ demeyi tercih ediyoruz.”²⁶ Hughes işi hakkında, “Bu etik mi? Bilmiyorum”, diyor ve hemen ardından etik hakkındaki soru sanki konu dışıymış gibi, şirketinin rolünün, “ürünlerini sattırmak olduğunu” söylüyor; “şayet ürünleri satırıyorsak, o zaman işimizi yapmışız demektir.” Çocuklara yönelik pazarlanmayı olabildiğince eleştiren Raffi bile esefle kabul etmek zorunda kalıyor: “Satışları artırmak için çocukları hedeflemek, ülke yasalarının şirketlere yapmalarına izin verdiklerinin bir kısmı, bir bölümüdür sadece ... şirketlerin CEO’ları, kendilerinden istenileni yapıyorlar, yani kendi hisse başına kârlarını artırıyorlar.”²⁷

25. American Academy of Pediatrics’ten Resmi Politika Beyanattı, Şubat 1995, www.aap.org/policy/00656.html.

26. Prism Communications’ın eski başkanı ve CEO’su olan Eliot Ettenberg; Alıntı yapılan yer: Ontario Secondary School Teachers’ Federation, “Commercialization in Our Schools,” (2001), www.ossf.on.ca.

27. Lucy Hughes ve Raffi ile söyleşi.

Raffi, yasalar konusunda haklı. 1981'de Federal Haberleşme Komisyonu (FCC), çocuk reklamları üzerine 1960'larda getirdiği sınırlamaları kaldırdı; komisyonun, düzenleyici çözümler yerine piyasa çözümlerini tercih ettiğini gösteriyor bu. O dönemin FCC başkanı Mark Fowler'a göre televizyon, sadece herhangi bir ev aletidir, "resimli bir ekmek kızartma makinesi" ve bu yüzden özel bir düzenlemeye ihtiyacı yoktur.²⁸ Yasak kalkar kalkmaz çocuk reklamlarının patlaması şaşırtıcı değildi. Harvard Tıp Okulu uzmanı Dr. Susan Linn'in dediği gibi, "Sıradan Amerikan çocuğu yılda, sadece televizyonda 30.000 reklam görüyor... Dünün pazarlamasını bugünün pazarlamasıyla karşılaştırmak, havalı tüfek saçmasıyla akıllı bombayı karşılaştırmaya benziyor. Bugün çocukların maruz kaldığı reklamlar, psikologların yardımıyla inceltiliyor. Daha önce hiç kimsenin aklına gelmeyen medya teknolojileriyle zenginleştiriliyorlar. Ve her yerde karşımıza çıkıyorlar. Çocuklar reklamlardan kaçamıyor. Hayatlarının her köşe bucağında bile reklamlar çocukları buluyor."

Abur cubur yiyecekleri ve fast-food'ları doğrudan çocukların gözüne sokmak, çocuklara yönelik en tartışmalı taktiklerden biridir. Çocuklar kendileri için kötü olan yiyeceklerle can atıyor ve ebeveynlerin farkında oldukları gibi, kendi hallerine bırakılsalar, şekerleme, gazoz ve fast food'dan başka bir şey yiyip içmeyecekler. Çocuklar için şekerli ve yüksek oranda yağ içeren yiyecekleri dayanılmaz kılan ve ebeveynlerin çocuklarının beslenme biçimlerini kontrol etme çabalarının altını oyan reklamlarla şirketler, bu zayıflığı istismar ediyorlar. Örneğin, televizyondaki bir Frito-Lay's patates cipsi reklamında, okul yemekhanesindeki üç çocuk heyecanla yemek çantalarından cips paketlerini çıkarıyorlar; bu esnada, tek bir muzla başının çaresine bakmak zorunda kalan dördüncü çocuk diğerlerinden uzak duruyor ve mutsuz – en azından muz karşılığında bir maymun tarafından verilen bir paket cipsi alıncaya kadar. Üç yaşındaki bir çocuk bile verilen mesajı anlayacaktır: muz gibi sizin için iyi olan besinler kötüdür; patates cipsi gibi abur cubur yiyecek-

28. Aktaran John P. Murray Kansas, "Children and Television Violence," *Journal of Law & Public Policy* 4 (1995): 7-14.

ler ise iyi. Çocukların abur cubur yiyeceklere can atmaları için pazarlamacıların yapamayacağı şey yok. Çok küçük çocuklara yönelik kitaplar, sayı saymayı öğretmek için M&M's ya da Cheerios" kullanmaktadır; bu durum, endüstrinin, küçük çocuklara ulaşırsanız, onları elde edersiniz tavrını yansıtıyor. "Bakıcılar ya da ebeveynleri tarafından kucağa alındıklarında [kendilerine kitap okunduğunda] bebekler de bu deneyimi yaşıyorlar", diyor Linn, "ve bu sıcacık, harika okşanma duygusunu şekerleme ya da kahvaltı gevrekleriyle ilişkilendiriyorlar."²⁹

Eleştirmenler, salgın haline gelen çocuk obezitesinden ve çocuklar arasında görülen ilişkili sağlık problemlerinde meydana gelen yakın zamanlı hızlı artıştan bunlara benzer taktikler kullanan pazarlamacıları sorumlu tutuyor. Linn'e göre "Çocuklar, yüksek yağ içeren besinler ya da kendileri için özellikle uygun olmayan besinler konusunda tüm bu imajların saldırısı altında kalıyor. Ve reklamlar, 'Bunu ye, kendini daha iyi hissedeceksin. Bunu ye, mutlu olacaksın. Bunu ye, harika olacaksın' diyen mesajlarla dolu."³⁰

Avustralyalı bir grup hekim ve araştırmacı adına konuşan Verity Newnham bunun sonuçlarını şöyle anlatıyor:

Çocuklara yönelik fast-food ve şekerlemenin saldırganca pazarlanması, daha hayatlarının başlarında onların besin tercihlerini etkilemekte ve çocukları, ileri hayatlarında obez ya da aşırı kilolu olma tehlikesiyle baş başa bırakmaktadır. Çocuk şeker hastaları, büyük bir endişe kaynağıdır. [Pratisyen hekimler] artık daha fazla çocukta tip II şeker hastalığına rastlıyorlar ve bu hastalık, kötü beslenme ve hareketsizlikten kaynaklanıyor. Çocuklar, fast-food'ları tanıtan televizyon reklamlarının saldırısına aşırı ölçüde maruz kalabiliyorlar.³¹

Prestijli bir tıp dergisi olan *The Lancet*'te yakınlarda yayımlanan bir başmakalede yazdığı gibi, "çocuklar arasında obezitenin ve tip

* M&M's: Şekerleme markası. (y.h.n.)

** Cheerios: Mısır gevreği markası. (y.h.n.)

29. Dr. Susan Linn ile görüşme. Frito-Lay cipsleri için televizyon reklamı.

30. Dr. Susan Linn ile görüşme.

31. Alıntı yapılan yer: Nic Rowan, "TV Junk Food Ads Spur Kids' Obesity – Group," *Reuters Health*, 6 Ağustos 2002, www.reutershealth.com

II şeker hastalığının hızla artışı, bir halk sağlığı krizidir, ve büyük ölçüde besin endüstrisi tarafından yaratılmış, “zehirli çevre”yle bağlantılı olması mümkündür.” Ve başmakale şu sonuca varıyordu: “Çocuk konusunda gerçek uzmanlar olarak ebeveynlere, öğretmenlere ve halk sağlığı çalışanlarına hak ettikleri rolü iade etmenin zamanı geldi.”³²

Bu arada pazarlamacılar ve şirketler açısından bakıldığında, her zaman (mal komisyoncusu Carlton Brown’un deyişiyle) “yıkımda fırsat” bulunmaktadır. Salgın düzeyine varan çocuk obezitesi ve üçte biri 14 ya da daha büyük beden giyen kız çocuklar karşısında bir pazarlamacı, “[giyim endüstrisi için] diğer bir fırsatın, fazla kilolu kızları giydirmek” olduğunu görüyor.³³ Diyet besin ve ilaç endüstrilerinin obeziteden yarar sağlamasıyla birlikte, obezite salgınının sonucu olarak sadece kilo alınmıyor, çok fazla da kâr elde ediliyor. Endüstri temsilcileri kendi taktiklerini savunuyor ve çocuklardaki abur cubur yiyecekler ve fast food’un kötü etkileri için sorumsuz ebeveynleri ve diğer faktörleri suçluyorlar. “Bazı Amerikalılar arasında görülen aşırı kilolu olma ve obezite sorunları, karmaşık ve çok yönlüdür,” diyor ABD Ulusal Restoranlar Birliği sözcüsü Tom Foulkes. “Sağduyu ve sorumluluk yaygınlaşmalıdır ve bu da ebeveynlerin sorumluluk alanına giriyor.”³⁴ Kanada Restoran ve Yiyecek Hizmetleri Birliği’nde araştırma ve iletişimden sorumlu olan ikinci başkan Jill Holroyd, “Çocuklar restoranlara kendi başlarına gitmiyorlar,” diye ilave ediyor. “Bizim açımızdan asıl mesele,” diyor, “kişisel sorumluluktur. Çocuklarının dengeli besin tükettiklerinden ve yeterli fiziksel faaliyet yaptıklarından emin olmak, ebeveynlerin sorumluluğudur.”³⁵

Harvard işletme etiği uzmanı Joe Badaracco’ya göre, “küçük çocuklara yönelik reklam sorunu konusunda, çok iyi iş görmediği

32. Editorial, “Selling to – and Selling Out – Children,” *The Lancet* 360, 28 Eylül 2002, 959.

33. Geppetto Group’dan Sonya Schroeder, “Discussions – What Makes a Brand ‘Cool’ for Kids?,” www.reveries.com/reverb/revolver/geppetto/.

34. Araştırma asistanım Dawn Brett’e verilen ifade, Mayıs 2003.

35. Alıntı yapılan yer: John Heinzl, “Health Group Aims to Fry Kids’ Junk Food Ads,” *Globe and Mail* (Toronto), 24 Ocak 2003, B7.

sürece mesele olmadığını düşünüyorum.” Ne var ki asıl sorun, bu reklamların iyi iş görmesidir. Abur cubur yiyecek pazarlamacılarının masumiyet iddiaları, ancak tütün endüstrisinin sigara reklamlarının sigara içmeyi artırmadığı hususundaki çok eski görüşü kadar akla yakın gözüküyor. Lucy Hughes gibi pazarlamacılar, çocukları abur cubur yiyecek satın almaları ve kendilerini fast-food restoranlarına götürmeleri için ebeveynlerine dırdır etmeleri konusunda cesaretlendiren kampanyalar hazırlıyorlar. Reklamların zorlamasıyla çocuklar, ebeveynlerin yiyecek üzerindeki otoritesini eleştirmeye başladıklarında ve reklamı yapılan ürüne *ihtiyaç duymaya* ikna edildiklerinde, bir ebeveynin çocuğuna “hayır” demesi daha zordur. Bu koşullar altında “hayır” demenin sonucu, çoğu kez hırçınlık, somurtma, tavır takınma ve aile çatışmasıdır – işte bu yüzden pek çok ebeveyn, çocuklarını arabaya yerleştirip McDonald’s’ın yolunu tutmaya meyillidirler. “Hayır” diyen ebeveynlerini cezalandırmak için çocukları fiilen kışkırtmaya çalışan endüstrinin, “evet” dedikleri için ebeveynleri suçlaması ikiyüzlülük değil de nedir?³⁶

Allahtan reklam sektöründeki bazı insanlar yaptıkları hakkında dürüst davranıyor. “Şeytana külahını ters giydiriyorum”; oldukça başarılı bir televizyon reklamı yönetmeni ve seslendirme sanatçısı olan Chris Hooper, McDonald’s, Coca-Cola ve diğer büyük şirketler için yaptığı işi böyle tanımlıyor. Hooper işinin, “gerçekten ihtiyacı olmayan insanlara ürünler satmaya çalışmak” olduğunu, “toyluktan kaynaklanan ukala bir davranışı, sorumsuz, hedonistik, egoistik, narsistik bir davranışı destekleyen imajlar” yaratmak olduğunu söylüyor. Buna rağmen, endüstrisindeki diğer insanların da “yaptıklarına dair bu tuhaf huzursuzluğu” paylaştığına inanarak teselli buluyor ve işine devam ediyor. “Ne bileyim,” diyor, “bir başka McDonald’s reklamı yapmak zorunda kalırsam, yine yapaca-

36. Sağlıksız bir besin ihtiyacı yaratma sırasında reklamın oynadığı rolün önemsiz olduğu konusundaki endüstrinin iddiaları, eleştirilebilir. Öte yandan başka faktörlerin de ihtiyaç yarattığı konusundaki iddialarında da bir parça doğruluk payı vardır. Ebeveynlerin üzerindeki sosyal ve ekonomik baskılar bunlardan biridir. Zamanının çoğunu çalışarak geçiren, iki işte birden çalışan, pestili çıkmış, tek başına yaşayan, zavallı ebeveynlerin, akşam olduğunda mükemmel bir öğün için alışveriş yapacak ve hazırlayacak vakitleri olmuyor. Ucuz, hızlı ve kolayca erişilen besinler –sağlıklı besinler olmasalar da – tek tercihleri olabiliyor.

ğım, yapacağım çünkü –Nazi ya da buna benzer bir şey ... gibi konuştuğumu biliyorum– şayet ben yapmasam başka birisi yapacak.” Hooper, para almadan şirket karşıtı reklam spotları yaparak vicdanını rahatlatıyor. Ralph Nader’in başkanlık kampanyasının bir kısmını oluşturan televizyon reklamlarını seslendiren kendisiydi örneğin.³⁷

Çocuk kültürü konusunda çalışan bir iletişim uzmanı olan Steve Kline, çocukların sadece vücutları değil, zihinleri de şirketlerin istismar edici pazarlama pratikleri yüzünden hastalanıyor, diyor. Kline, oyuncak endüstrisinde bugün yaygın bir uygulama olan “promosyon ve sinerji doyunlaşmasına dayalı pazarlama”nın, “çocukların hayal gücünün azalmasına” neden olduğuna inanıyor. Şirket bağlantılı oyuncaklar – Play-Doh’un McDonald’s Happy Meal hamurları, McDonald’s’in arabaya servis yapılan restoranlarında iyi sonuç veren Mattel’in Barbie bebekleri ya da Burger King’in (yemekle birlikte) bedeva verilen *Siyah Giyen Adamlar* oyuncakları ya da televizyon şovu ürünleri (Asker Joe ve Kahraman Kurtarıcılar oyuncakları) ve film ürünleri (*Yıldız Savaşları* ve *Örümcek Adam* oyuncakları) –, çocuk oyunlarını, “oyuncak tüccarları tarafından verilen senaryonun durmadan yinelenen bir kopyasına” dönüştürmektedir diyor Kline. Sonuçta çocuklar “kendi başlarına anlam yaratma”, “kendi yollarında ilerleme ve ... kendi küçük dünyalarını kurup onu aralarında tartışma” yeteneklerini kaybediyorlar.³⁸

Çocukların gerçekten ihtiyaç duydukları, “yaratıcı yıkım”dır diyor Kline; bir şeyi hayal etme, yaratma, yıkma ve yeniden yaratma sürecini teşvik eden ve “onlara bir tür egemenlik duygusu yaşatıp, dünyanın fiziksel yasalarını keşfetmelerine yardım eden” oyuncaklardır. Ne var ki sinerjik pazarlamadan gelen kârlar böylesine yüksek olduğu sürece şirketlerin bu tür oyuncaklar yapmaları mümkün gözükmemektedir. Oyuncak şirketleri, artık “açıkça daha fazla oyuncak satıyorlar”, diyor Kline. “Şirket bağlantılı programların

37. Chris Hooper ile görüşme.

38. Steve Kline ile görüşme.

başlamasından sonra oyuncak satışları hızla arttı.” Tam bir “yaratıcı yıkım” oyuncak şirketi olan LEGO bile mali kaygılar yüzünden bağlantılı stratejiyi benimseyerek (LEGO için danışmanlık yaparken Kline’in itirazlarına rağmen) *Yıldız Savaşları* ve *Harry Potter* gibi popüler çocuk filmlerinden karakterlere ve sahnelere dayalı LEGO setleri üretmeye başladı.³⁹ (Bu arada, eski-tarz “yaratıcı yıkım” LEGO, şirket yöneticilerinin yaratıcılıklarını ve hayal güçlerini teşvik etmek için yönetim atölyelerinde kullanılıyor artık.⁴⁰)

Çocukların dünyası giderek mega-şirketler arasındaki kâr amaçlı sinerjiler tarafından tayin edilirken, şirketlere özgü bir tür “çocukluğun kapatılması” gerçekleşiyor; çocuklar “marka kapatmaları” içinde giderek daha fazla zaman geçiriyorlar; bu durum Kline’ı kaygılandırıyor. “Şimdiki çocuklar,” diyor Kline, “şirketin, dünyanın tamamını yeniden düzenlemiş olmadığını ... bu ticarileşmiş uzamın dışında kalma yollarının olduğunu tahayyül edemiyorlar artık.” “Çocukları tüketiciler olarak üretiyoruz,” öncelikle diyor, ve “yetenekli yurttaşlar... ahlâk ve erdem sahibi iyi insanlar” yaratmayı giderek daha az beceriyoruz.” Susan Linn, Kline’a katılıyor ve ekliyor, dünyalarının aşırı ticarileşmesiyle birlikte çocuklara “önce ben”i öğretiyor ve demokratik yurttaşlığın temel becerilerini onlara aşılamayı başaramıyoruz: “işbirliği ... bir toplumda yaşama ... ve diğer insanlarla birlikte çalışma ve oynama.”⁴¹

Gerçekten de, çocukların şirketlerin mütecaviz etkilerinden kaçabilecekleri yer neredeyse kalmadı bugün. Çocukların okulları bile şirket pazarlama ve propagandası için birer platforma dönüşmüş

39. A.g.y.

40. LEGO’nun Serious Play olarak adlandırılan bir programı var; bkz www.seriousplay.com. Serious Play’i kullanan bir workshop için verilen bir reklam şöyle diyor: “Bu yenilikçi atölye, liderleri ve genç yöneticileri, Lego’nun Serious Play, Real Time Strategy prosesini kullanarak, iş stratejileri yaratma ve uygulama konseptiyle tanıştırıyor. Lego tuğlalarını yakalayın ve Real Time Strategy uygulamasının, stratejik planlamayı nasıl stratejik düşünmeye dönüştürdüğünü bizzat yaşayın.”

“Real Time Strategy, stratejik düşünmeyi kendi kuruluşunuza yerleştirmenin en etkili yoludur. 3 boyutlu modelleri, metaforları ve hikâye anlatmayı kullanarak katılımcılar, karmaşık fikirleri ifade etmeyi ve bu fikirleri başarılı şekilde eyleme dönüştürmeyi öğreniyorlar.” *The Globe and Mail* (Toronto), 12 Eylül 2002, A10.

41. Steve Klein ve Dr. Susan Linn ile görüşmeler.

durumda; para sıkıntısı çeken okul yönetimleri, para ve ürün karşılığında,

–Şirketlere skor levhalarında, çatılarda, ilan tahtalarında, duvarlarda, bilgisayar ekran koruyucularında, ders kitabı kapaklarında ve okul web sitelerinde reklam yeri sağlıyorlar

–Okul otomat makinelerinde ve yemekhanelerde sadece kendi ürünlerini satmak üzere şirketlerle sözleşme yapıyorlar (Coca-Cola ve Pepsi, bu açıdan ün salmıştır)

–Sponsorluk anlaşmaları yapıyorlar (Wells Fargo Bank, örneğin bir Arinoza lisesindeki atletizm konferansına adını koydurmak için 12.000 dolar ödemiştir)

–Stratejik hayırseverliği kabul ediyorlar (oğlumun, öğrencileri yerel bir süt ürünleri şirketinin ürünlerinden etiket toplamaya davet edip, bu etiketler karşılığında şirketten bağış alan okul programı gibi)⁴²

Şirketler, kendi ürünlerinin promosyonunu yapmak için genellikle okullara ücretsiz verilen ders araç-gereçleriyle okulların müfredat programlarına bile sızıyorlar (dört yiyecek grubunu göstermek için bir Big Mac kullanan, McDonald's'ın sponsorluğunu yaptığı okul beslenme programı gibi);⁴³ ve kendi bakış açılarının da tanıtımını yapıyorlar (doğal yaşama yeni habitatlar açmak için tüm ağaç ve çalıları kestiğini belirten Procter & Gamble'in sınıflarda kullanılan Decision Earth programı gibi. P&G, doğanın süreçlerini çok yakından taklit ettiği için ekonomik ve çevresel açıdan güvenilir olan bu yöntemi kullanıyor. Tüm ağaç ve çalıların kesilmesi, ayrıca güneş ışığının zemine ulaşmasını sağlıyor, dolayısıyla bitkilerin büyümesini teşvik edip hayvanlar için besin sağlıyor’').⁴⁴

42. Bir özet için bkz: Alex Molnar ve Joseph A. Reaves, *Buy Me! Buy Me!: The Fourth Annual Report on Trends in Schoolhouse Commercialism: Year 2000-2001*, Education Policy Studies Laboratory, Arizona State University, 2002; Maude Barlow ve Jane-Robertson, *Class Warfare*, Consumer Union, *Captive Kids: A Report on Commercial Pressure on Kids at School* (Yonkers, N.Y.: Consumer Education Services, 1995).

43. Aktaran Barlow ve Jane-Robertson, *Class Warfare*, 84.

44. Aktaran David Shenk, "Tomorrow's Classroom Today," *Spy Magazine*, Temmuz

Pek çok okulda televizyon reklamları, öğrencilerin günlük tüketiminin merkezi kısmını oluşturuyor. Edison Okulları kurucusu Chris Whittle'in bir projesi olan Channel One, öğrencilerin en az % 90'ının programı günlük olarak izlemesini sağlamak üzere şirketle üç yıllık sözleşme yapan okullara yönelik programlar üretiyor. Bu programlarda, on dakikalık haberlerin arkasından iki dakika reklam gösteriliyor. Bunun karşılığında okullar şirketten bir uydu anteni, iki video oynatıcısı, her sınıfa bir televizyon ve kabloların döşenmesi ve bakımı gibi hizmetler alıyorlar. Bazı eyaletlerin sınıflarına Channel One'ı sokmamalarına karşın, şirket hâlâ, ABD'de tüm ortaokul ve liselerin % 40'ına ulaştığını iddia ediyor. Channel One'ı destekleyenler, ücretsiz ekipmana, öğrencilerin habere erişimine işaret ediyor ve tütün ve abur cubur yiyecek reklamcılarıyla birlikte reklamın öğrenciler üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını iddia ediyorlar (Reklam programlarının müstakbel alıcılarına da aynı şeyi söylüyorlar mı acaba?). Ne var ki araştırmalar, şovlara maruz kalmanın, öğrencilerin ürüne verdikleri önemi ve reklamı yapılan ürünleri satın alma isteklerini artırdığını ve ayrıca tüketimle ilişkili, maddeci tavırları teşvik ettiğini kanıtlıyor; bir araştırmaya göre, ortaya çıkan sonuçlar kısmen, "okullar tarafından bu ürünlerin örtük şekilde onaylanması, yani bu ürünlerin okulda reklamlarının yapılmasına izin verilmesi" yoluyla açıklanabilir.⁴⁵

Şirketler, yaptıkları her şey için geçerli olan gerekçeyle, okullarla da ilişki kuruyorlar – kendilerinin ve maliklerinin mali çıkarlarını desteklemek. Bir eğitsel pazarlama şirketi olan Modern Talking Pictures'dan [Modern Sesli Filmler] Ed Swanson, "şayet sponsorluğu yapılan malzemelerin hazırlanmasında ana bir kural varsa" diye ifade ediyor, "o da, öncelikle malzemeyi iletenin ihtiyaçlarına hizmet etmesidir." Donelley Marketing'den bir diğer

Ağustos 1994, 22. Bu örnekleri Joel Bakan, "Beyond Censorship: An Essay on Free Speech and Law," *Interpreting Censorship in Canada*, ed. Klaus Petersen ve Allan C. Hutchinson'dan (Toronto: University of Toronto Press, 1999, 86) aktardım.

45. Bu paragraf, Joel Bakan'ın "Beyond Censorship"inden biraz değişiklik yapılarak alınmıştır. Sözü edilen çalışma, Bradley S. Greenberg ve Jeffrey E. Brend'e ait "Television News and Advertising in Schools: The 'Channel One' Controversy"dir (*Journal of Communications*, 43, 1993: 143-151).

eğitsel pazarlama yöneticisi Joseph Fenton, okullarla ilişki kuran şirketlere sağlanan yararları tanımlarken “ulaştığımız çocuklar, tüketicilik eğitimi almakta olan kişilerdir,” diye açıklıyor. “Tüketicilere, gelişmekte oldukları sırada ulaşmak istersiniz.”⁴⁶

Şirketlerin okul içlerinde kullandıkları çeşitli reklam ve promosyonlar yoluyla okullar, ticari bölgelere dönüştürülüyor. Ne var ki, okullar, daha geniş olan ticarileşmiş dünyanın sadece mikrokosmozlarıdır. Reklamlardan artık kaçmak mümkün değil; televizyonda, bilgisayar ekranında, dev açık hava panolarında, elektrikli tabelalarda, otobüs ve metro trenlerinin üzerlerinde (bazen camları bile reklamlarla kaplanıyor), müzelerde, konserlerde, galerilerde ve giderek şirket sponsorları için sadece müşteri çekmeye yarayan birer yem oldukları görülen spor karşılaşmalarında durmadan karşımıza çıkıyorlar. Ne var ki, ticarileşmenin bu elle tutulur, mütecaviz işaretlerinin ötesinde çok daha incelmış bir süreç işliyor: sosyal varlıklar olarak birbirimizi etkilediğimiz yerler, kamusal mekânlarımız giderek ticarileşiyor.

New York AT&T Plaza'daki bir tabela, “mülkü ve koruması AT&T'ye ait KAMUSAL MEKÂN” diye ilan ediyor.⁴⁷ “Sokak” –sadece sokakları değil, çarşılar ve meydanlar gibi diğer kamusal yerleri de belirten bir terim– demokratik tahayyülde merkezi bir yer oluşturur. Sokak, kamusal kent alanıdır, insanların karşılaşp bir araya geldiği yerdir, insanlar orada toplanıp protesto ederler, topluca yürüyüşe geçerler, grev gözcülüğü yaparlar, megafonlarla bağırırlar, çeşitli bilgi formlarını iletirler ve sırf kamu içinde olma özgürlüklerinin keyfini çıkarırlar. Tiananmen Meydanı'ndaki protes-

46. Bu paragraf, Joel Bakan'ın “Beyond Censorship”inden biraz değişiklik yapılarak alınmıştır. Her iki alıntı da ilk olarak David Shrek'e ait “Tomorrow's Classroom Today”in 22. sayfasından aktarılmıştır.

47. Levhanın bir resmi, Herbert Schiller'e ait *Culture Inc.: The Corporate Takeover of Public Expression*'in (New York: Oxford University Press, 1989) kapağında çıktı. Ayrıca bu levhadan Joel Bakan, *Just Words: Constitutional Rights and Social Wrongs* (Toronto: University of Toronto Press, 1997), 68 içinde de söz etmiştim; bu kitapta kamusal alana tecavüz eden özelleştirmenin serbest konuşma haklarını aşındırdığını ileri sürmüştüm. Ayrıca bkz. Jerold S. Kayden, *New York City Department of City Planning ve Municipal Art Society of New York, Privately Owned Public Space: The New York City Experience* (New York: John Wiley and Sons, 2000).

tocuların, Londra Hyde Park'taki Konuşmacılar Köşesi'nde sandık üzerinde nutuk çekenlerin, ya da şehrin merkezi caddeleri boyunca gerçekleşen yurttaşlık hakları ya da işçi yürüyüşlerinin görüntüleri sayesinde, konuşma özgürlüğü dendiğinde öncelikle akla sokak gelmektedir.⁴⁸

Ne var ki, banliyö merkezlerinin alışveriş merkezlerine yenik düşmesiyle ve kent merkezlerindeki kaldırımların yerini, ticarileşmiş asma yaya yollarının ve tünellerin almasıyla birlikte sokak da ortadan kalkıyor. Bir eleştirmenin ileri sürdüğü gibi:

Yaya yolları değişiyor; özel mülkiyetin içine, kapalı mekânlara taşınıyorlar. Geçen yıllar boyunca kamusal yaşamın ortaya çıktığı geleneksel sokakların erozyonuna tanıklık ettik. Otomobil, gökdelen, dağınık konut banliyösü ve alışveriş merkezi, kent merkezlerimizdeki yaya öncelikli, açık hava sokak yaşamının ölümüne katkıda bulunmuştur... Sivil yaşam artık kapalı mekânlarda, binalar, yer seviyesindeki bürolar, perakende mağazaları, atriyumlar ve alışveriş merkezleri arasındaki "asma yaya yolları" ve dükkânların dizildiği yeraltı tünelleri şeklindeki özel mülkiyetli, kamusal kullanımlı yaya mekânlarında gerçekleşiyor.⁴⁹

Örneğin Toronto şehir merkezinde on kilometrelik tüneller, 1.100 dükkân ve servisi, altmış üç binayı, ondokuz alışveriş merkezini, beş metro istasyonunu, dört oteli, borsayı ve şehir kulübünü birbirine bağlıyor. Başlıca otuzaltı şirket, takriben günde yüz bin yaya tarafından kullanılan yeraltı şebekesinin birleştirdiği çeşitli binaların sahibi.⁵⁰

Diğer seksenden fazla Kuzey Amerika kenti de benzer kapalı yaya yolları sistemlerine sahip, bazen tünellerin yerini yüksek asma yaya yolları alıyor.⁵¹ Örneğin Minneapolis kent merkezinin ne-

48. Bu paragraf, Joel Bakan'ın "Beyond Censorship" makalesindeki paragrafın biraz değiştirilmiş halidir.

49. Jeffrey Hopkins, "Excavating Toronto's Underground Streets: In Search of Equitable Rights, Rules and Revenue," *City Lives and City Forms*, ed., John Caulfield and Linda Peake (Toronto: University of Toronto Press, 1996), 63.

50. Bu paragraf, Joel Bakan'ın "Beyond Censorship" makalesindeki paragrafın biraz değiştirilmiş halidir.

51. Hopkins, "Excavating Toronto's Underground Streets."

redeyse tamamı –yüzlerce dükkân ve servis, dört büyük mağaza, hükümet binaları ve şirket merkezleri– yedi milden daha uzun asma yaya yollarıyla birbirine bağlanıyor; binalar arasındaki her asma yaya yolu, birbirine bağlanan binaların sahipleri olan şirketler (bazen de hükümet daireleri) tarafından inşa edilip korunuyor ve mülkleri bu şirketlere ait. Asma yaya yolları, çoğunlukla CityLites USA tarafından sağlanan reklamlarla donatılıyor – asma yaya yolu reklamcılığını üstlendiklerini iddia eden şirket, [Minneapolis'teki] ışıklı reklam programını her hafta 1.000.000 kalburüstü karar-vericiye ulaştırdıkları için övünüyor.⁵²

Banliyö alışveriş merkezleriyle birlikte kent tünelleri ve asma yaya yolları, kamusal etkileşim için planlanan ve kullanılan, ancak özel mülkiyet tarafından, genellikle de kendi mülklerinde nelerin olup bittiğini ve kimlerin bulunduğunu kontrol eden büyük şirketler tarafından denetlenen yerlerdir. Bir eleştirmenin işaret ettiği gibi güvenlik görevlileri ve gizli kameralar her an her yerde bulunuyor, çünkü “Mal sahiplerinin, ticarete katkı sağlayan bir atmosferi sürdürmeleri gerekiyor, bu amaca gölge düşürdüğünü gördükleri kamu üyelerini ve faaliyetleri bu yerlerden men ediyorlar”⁵³ - örneğin grev gözcüleri, protestocular, bildiri dağıtanlar ve evsizler gibi. Alışveriş merkezlerinin, tünellerin ve asma yaya yollarının özel mülkiyete ait olması nedeniyle, yurttaşların özgürce konuşma ve toplanma haklarını kullanmaları, benzer kamusal mülkiyete nazaran bu yerlerde daha kolay şekilde engellenebiliyor.⁵⁴ Ayrıca buraları, sadece orta-sınıf ve varlıklı tüketiciler açısından rahat ortamlar yaratacak şekilde tasarlanıp dekore ediliyor.⁵⁵

52. Bkz citylitesusa.com.

53. Hopkins, “Excavating Toronto's Underground Streets,” 70-71.

54. Bkz Joel Bakan “Beyond Censorship,” ve Joel Bakan, *Just Words*. Schiller'in *Culture Inc.*, 100. sayfada belirttiği gibi: “Özel mülkiyet sahipleri, kendi alışveriş merkezlerinde ne tür faaliyetlere izin verileceğine yasal olarak karar verebildikleri ölçüde, çok büyük ve geniş bir bölge, kamusal ifade yeri olarak hizmet görmekten çıkarılıyor.”

55. Bu paragraf, Joel Bakan'ın “Beyond Censorship” makalesindeki paragrafın biraz değiştirilmiş halidir. Ayrıca bkz Margaret Crawford, “The World in a Shopping Mall,” *Variations on a Theme Park*, ed. Michael Sorkin (New York: Noonday Press, 1992), 27 ve Mike Davis, “Fortress Los Angeles: The Militarization of Urban Space,” *Variations on a Theme Park*, 169.

Konut konusuna gelindiğinde ise, çevresinden duvarlarla ayrılmış, kullanım ve hizmetlere ilişkin bir dizi sözleşmeyle idare edilen kapalı siteler artık, ABD’de 4 milyondan fazla insanın yuvasını oluşturuyor. Bir araştırmaya göre bu siteler, “arazi kullanımı üzerinde artan hükümet denetiminden ve hizmetlerin hükümetçe sağlanmasından uzaklaşıp, özel mülkiyetin yarattığı denetimlere ve özel mülkiyetin sağladığı hizmetlere doğru yönelen bir eğilimi” temsil ediyorlar; “bu tür gelişmelerin desteklediği artan denetimi ve mahremiyeti karşılayacak kadar parası olanların oluşturduğu topluluklar olan siteler, istenmeyen kişi ve kullanımları kendi dışlarında tutma hususunda yeni ve daha etkili bir yol buluyorlar.”⁵⁶

Kent sokaklarının yerini özel tüneller ve yaya yolları, banliyö kent merkezlerinin yerini alışveriş merkezleri ve belediyelerin yerini kapalı topluluklar aldığı vakit, kamusal mekân açıkça ticarileşiyor demektir. Ne var ki, farkına varamayacağımız kadar incelmış ticarileşme formları da vardır.

Bir milli parkta patika boyunca tek başınıza dolaştığınızı düşünün. Patikanın kenarında bir grup genç yürüyüşçü, birbirleriyle yüksek sesle, heyecanla konuşuyor. İster istemez kulak misafiri oluyorsunuz. “Kullandıkları büyük sırt çantasında söz edeceklerdir,” diyor pazarlama firması Big Fat’ın CEO’su Jonathon Ressler; “[diğer sırt çantalarıyla] 84 000 mil yürüdükten sonra sırtınızın nasıl ağrıdığından ... ama bu sırt çantasıyla öyle mi ...bu çantanın şusu var busu var, gerçekten çok rahat. Bom,” diyor Ressler, size “mesajı ilettişlerdir” – ve Big Fat için çalışan bir grup profesyonel aktör sayesinde bir ürün size ulaşmış oluyor.”⁵⁷

Bu tekniğe gizli pazarlama deniliyor ve “her yerde gerçekleş-

56. Bu paragraf, Joel Bakan’ın “Beyond Censorship” makalesindeki paragrafın biraz değiştirilmiş halidir. Bu alıntı ilk başta Mary Massaron Ross, Larry Smith ve Robert Pritt, “The Zoning Process: Private Land-Use Controls and Gated Communities: The Impact of Private Property Rights Legislation and Other Recent Developments in the Law”dan yapılmıştır (*Urban Lawyer*, cilt. 28, 1996, 801-17, s. 802-803).

57. Jonathan Ressler ile görüşme.

yor”. Buluşun sahibi Ressler’e göre “barlarda oluyor, futbol maçlarında oluyor, alışveriş merkezlerinde oluyor, metrolarda oluyor, sinemalarda oluyor... İşin en güzel tarafı [bu işi yapanlar] iyi becerdikleri takdirde, gizli pazarlamanın gerçekleştiğini bile anlamamanız, öyle ki her zaman etrafınızda bir şeyler oluyor –korkunç bir şey bu, biliyorum, lakin her zaman etrafınızda sürüp gidiyor.”

Aslında diyor Ressler, gizli pazarlamadan kaçmak mümkün değil. Sıradan bir günde “yatağa girene kadar muhtemelen sekiz ya da dokuz farklı, gizli mesaj almış oluyorsunuz,” diyor. Sabahleyin apartmanınızdan ayrılırken, kapıcının ayaklarının dibinde on-line ya da posta siparişiyle çalışan bir mağazaya ait birtakım kutular dikkatinizi çekebilir. “Vay canına! Bir sürü insan bu şirketten alışveriş yapıyor,” diye düşünüyorsunuz. “Kapıcıya bu boş kutuları orada tutması için para verdiğimizizi bilmiyorsunuzdur,” diyor Ressler.

Sonra otobüs beklerken, “bir müzik olayı hakkında bağıra çağırarak konuşan insanları işitiyor ve kulaklıkları birbirlerine uzattıklarını görüyorsunuz, ‘Harika, muhteşem bir şey bu! Hey biliyor musunuz, bu CD’nin gerçekten zor bulunduğunu işittim, halbuki X mağazasında satılıyormuş.’”

Ardından işe ulaşıyor ve bürodaki buzdolabının belirli bir markaya ait su şişeleriyle dolu olduğunu görüyorsunuz. Biraz içiyorsunuz. “‘Vay be! Bayağı güzel bir su’” diye düşünüyorsunuz, diyor Ressler. “Kim bilir? Belki de suyu birisi oraya yerleştirmiştir.” Yemek paydosunda parka gidip bir sıraya oturuyorsunuz. Yanınızdaki insanlar “işittikleri süper bir restorandan söz ediyorlar ve ‘Hımm, Cuma akşamı bir randevum var. Belki oraya giderim,’ diye düşünüyorsunuz.”

Apartmanınıza geri dönüp çöpünüzü dışarı çıkardığınızda “orada, internet üzerinden siparişle çalışan aynı şirkete ait birtakım kutular olduğunu görüyorsunuz...”, diyor Ressler. “Vay anasına! bu mağazadan amma da çok sipariş vermişler,” diye düşünüyorsunuz.

Bir bara gidiyorsunuz. Kuyrukta beklerken, kapı görevlilerinin ayaklarının dibindeki X marka alkolsüz içecek kutusu dikkatinizi çekiyor. Kendileri de bu içecekten içiyor ve sıradaki insanlara onu dağıtıyorlar. Sonra içeri girince bir tane [içecek] ısmarlamak için bar-

da beklemeye başlıyorsunuz. Bir kız – “biz bunlara ‘yaslanıcılar’ diyoruz”, diye belirtiyor Ressler, “bar kalabalık olduğundan size biraz yaslanırlar” – omzunuza dokunuyor: “Bana bir X marka içki alabilir misiniz?” diye soruyor. Mesafeli bir insan olsanız bile, ‘Hey, X marka nedir? Hiç iştmedim doğrusu’ diye soracaksınız”, diyor Ressler, “Ve Bom!” Sizden başlayarak, bardakiler arasında X marka içkinin muhteşem olduğuna dair mesaj hızla yayılır. “Kalabalık bir bara üç yaslanıcı gönderin” diyor Ressler, “bir saat içinde herkesin bu içkiyi ısmarladığını görürsünüz.”⁵⁸

“Gizli pazarlamanın asıl önemi, asla gerçekleştiğinin anlaşılmasıdır” diyor Ressler. Bu uygulama tamamen aldatmaya dayanıyor, işte bu yüzden gizli pazarlama yapanların, gizlilik anlaşmaları imzalamaları gerekiyor – biri onlara gizli pazarlama yapıp yapmadıklarını sorduğu takdirde, “teknik açıdan yalan söylemeleri ve ‘hayır’ demeleri gerekecek”, diyor Ressler – oysa şirketin ahlâkdışı evreninde bu durum, tamamen kabul edilebilir bir şey. Doğrusu Ressler kendisinin, Big Fat’in dürüstlüğüyle gururlandığını söylüyor – “Size söylediğimiz şey doğrudur,” diyor.” Ressler’in neşeli bakışına karşın aldatma üzerine kurulu gizli pazarlama, frenlenmemiş şirketlerin –Sadece Ressler’in Big Fat’ı değil, Ressler’i kiralayan şirketlerin de– nasıl kâr peşinde koştuklarını gösteren bir örnektir. Dahası, gizli pazarlama, toplumun ticarileşmesinin artık nasıl da derinden işlediğini kanıtlamaktadır.

“Kimliğiniz açısından bakıldığında şirket, kilisenin yerini almıştır aslında,” diyor Edison Okulları yatırımcısı Michael Moe. Kiliseyle aynı şeyi talep etmektedir şirket, diyor: “Aidatlarını ödeyip kuraları izleyen itaatkâr bir teba.” İnsan doğası ne statik ne de evrensel dir. İnsan doğası, insanların içinde yaşadıkları sosyal düzenleri yansıtmaya meyillidir. Tarih boyunca egemen kurumlar, tebaları için kendi kurumsal doğaları, ihtiyaçları ve çıkarlarıyla iç içe geçmiş roller ve kimlikler tesis etmişlerdir: Kilise için Tanrıdan korkan bir

58. A.g.y.

59. A.g.y.

teba, feodal düzenler için lordlar ve serfler, demokratik hükümetler için yurttaşlar.⁶⁰

Şirket topluma egemen olmaya başlayınca –öteki şeylerin yanı sıra özelleştirme ve ticarileşmeyle birlikte– şirketin ideal insan kavramı da kaçınılmaz olarak egemen hale geliyor. Ve bu korkutucu bir ihtimaldir. Ne de olsa, şirket kasten bir psikopat olarak planlanmaktadır: tamamen özçıkara dayalı, ötekiler hususunda kaygı taşımaktan aciz, ahlâkdışı ve vicdansız – tek kelimeyle insanlık dışı – ve şirketin amacı, Noam Chomsky’nin ifade ettiği gibi, etkileşime girdiği insanların, sizlerin ve benim de insanlıktan çıkmamızı sağlamaktır. Ötekilerle ilgilenmek, sempati veya dayanışma gibi doğal duyguları insanların aklından uzaklaştırmanız gerekiyor... ideal durum, birbirlerinden tamamen kopmuş, başkalarıyla ilgilenmeyen... kendileri, değer duyguları hakkındaki düşünceleri ‘sadece, yaratılmış ihtiyacın ne kadarını doyurabilirim ve ne kadar borca batabilirim ve buna rağmen yaratılmış ihtiyacın doyurulması yanıma nasıl kâr kalır?’ gibi sorulardan ibaret bireylere sahip olmaktır. En küçük birimini, televizyon karşısındaki kişinin oluşturduğu bir toplum yaratabildiğiniz ve bu birimin insanlarla bağlantısını koparabildiğiniz takdirde, işte bu ideal durum olacaktır.’⁶¹

Chomsky, özelleştirmenin arkasındaki “asıl itici kuvvet”in, sadece “Wall Street için kâr” değil, ayrıca şirkete ait tikel insanlık kavramını pekiştirmek olduğunu da söylüyor. Chomsky’ye göre örneğin sosyal güvenlik sistemlerinin özelleştirilmesi kısmen, “sosyal güvenliğin dayandığı çok tehlikeli ilkeyi, yani ... sokaktaki dul bir kadının yiyecek bir şeyi olup olmadığı hususunda endişelerinizi zayıflatmaya yarıyor. Bu tür endişeler taşımamanız bekleniyor sizden. Sadece para kazanmanız, kendiniz dışındaki her şeyi unutmanız bekleniyor. ... Okullarda da aynı şey geçerli. [Özelleştirmeyeyle birlikte] kamusal sistemin dayandığı sosyal dayanışmaya, yani sokaktaki çocukların okula gidip gitmediğiyle ilgilenme fikrine içten içe zarar veriyorsunuz. Zarar verdiğinizden emin olun, çünkü başkaları için değil, sadece kendiniz için etrafta olmanız bekleniyor sizden.’⁶²

60. Michael Moe ile görüşme.

61. Noam Chomsky ile görüşme.

62. A.g.y.

“Şirket bakış açısından”, diye ekliyor felsefeci Mark Kingwell, “ideal yurttaş”, “bir çeşit psikopatik özçıkâr”ın yönlendirdiği, “çıldırılmışçasına açgözlü bir tüketicidir.”⁶³ Doğumundan yüz elli yıl sonra, psikopat insan imgesinde yaratılmış yapay bir kişi olarak modern şirket, artık gerçek insanları *kendi* imgesinde yeniden yaratmaya çalışıyor.

Chris Barrett, kendisinin ve dostu Luke McCabe’in yaşamına sponsorluk yapan First USA şirketi için “her şeyi yapmaya gerçekten hazır olduğunu” söylüyor. Luke ise, şirket istediği takdirde vücuduna First USA logosundan bir dövme yaptıracakını söylüyor. Chris böyle bir dövmenin, “çocuklarınız size, ‘Baba, bu ne anlama geliyor?’ diye sorduklarında güzel bir şey olacağını” düşünüyor. “Onlara birtakım harika öyküler anlatabilirsiniz. Ebeveynlerimizin bize anlattıkları savaş öyküleri ve diğer şeyler gibi, biz de kendi şirket sponsorluğu hikâyemizi anlatırız.” Dövmeyi neresine yaptıracakı sorulduğunda Luke “şirketin tam olarak nereye yaptıracakımı söylemesini beklemek zorunda kalırım” diyor.⁶⁴

Chris ve Luke, dünyada şirket tarafından sponsorlukları yapılan ilk insanlardır. İki genç, California’da üniversiteye gitmeyi planlamışlardı, ancak San Diego Üniversitesi’ne yaptıkları bir gezi sırasında, bunun onlara yılda tastamam 40.000 dolara patlayacağını öğrendiler. Cesaretleri kırılmıştı, otel odasına dönüp televizyonu açtılar. Televizyon Tiger Woods’u Nike şapkasıyla golf oynarken gösteriyordu. “Muhtemelen bir basın konferansında sadece bu şapkayı giydiği için milyonlarca dolar aldığını düşündük işte”; Luke’in aklına bir fikir gelmişti. Chris ile birlikte Tiger Woods’dan daha ileri gidebileceklerini fark ettiler. Bir şirketten sponsorluk almak için sadece golf maçlarını değil, yaşamlarını sunabilirlerdi.⁶⁵

Birlikte ChrisAndLuke.com adlı Web sitesini oluşturdular, bu

63. Mark Kingwell ile görüşme.

64. Chris Barrett ve Luke McCabe ile görüşme.

65. A.g.y.

sitede, üniversite borçlarını ödeyecek şirket için canlı birer reklama dönüşmeyi üstlendiler. On beşten fazla şirket sponsor olmayı istedi. Chris ve Luke, bir Bank One şirketi olan, dünyanın en büyük Visa kredi kartı satıcısı First USA'yı seçtiler. Üniversite öğrencileri şirket için yağlı müşterilerdir.⁶⁶

Sponsorluktan gelen dolarların karşılığında First USA, Chris ve Luke'dan üniversite kampüsündeki öğrencilere şirketin kredi kartlarını tanıtmalarını –Chris'in tarif ettiği gibi, “bir kredi kartına ihtiyaçları olduğunu ... [ve ayrıca] onu layıkıyla nasıl kullanılacağını öğrenmeye ihtiyaçları olduğunu” öğrencilere anlatmalarını– istedi. Bunun dışında Chris ve Luke şirketle yaptıkları sözleşmeye göre yasalara uymak zorundaydılar – “Eğlenmek için dışarı çıkıp tutuklanamayız. Kimseyi öldüremeyiz” diyordu Chris – ve derslerinde en azından C ortalamasını tutturmak zorundalar. Ne var ki, sözleşmede her şey açık şekilde, ayrıntılarıyla açıklanmıyordu. Örneğin şirket karşıtı gösterilere katılıp katılmamaları konusunda anlaşma bir şey demiyordu. Bu konu sorulduğunda Chris şu sonucu çıkarıyordu: “Madem ki şirket sponsorluğumuzu yapıyor ... belki oraya gidip diğerlerine ... öğrencilere yardımcı olabiliriz; şirketin düşündükleri kadar kötü olmadığını onlara söyleyebiliriz.” “Kesinlikle” diye ekliyordu Luke. “Şirket karşıtı gösterilere katılan bu insanlar, sadece bir-iki kötü şeye takılıp kalıyorlar belki de, şirketlerin toplum için yaptıkları iyi şeyleri görmüyorlar.”⁶⁷

Chris ve Luke'un, şirket karşıtı gösterilere katılmak gibi bir arzuları yok, dolayısıyla kendilerini sponsorluk anlaşmasıyla kısıtlanmış hissetmeyeceklerdir muhtemelen. Doğrusu, bir şirket tarafından sponsorluğu yapılan yaşamlarıyla, bu kuruma yönelik iyi duygular besliyorlar aslında.

LUKE: Şirkete fazlasıyla güveniyorum, çünkü her zaman var olacak, dolayısıyla siz de şirkete güvenebilirsiniz, çünkü güvenmediğiniz takdirde bu iyi olmaz.

66. A.g.y.

67. A.g.y.

CHRIS: İnsanların sadece, şirketlerin ellerinden geleni yaptıklarını anlamaları gerektiğini düşünüyorum. Ve şirketler, bulundukları topluma ve ülkeye yardım etmek için varlar.

LUKE: Yani, paralarını azar azar şurada burada, ne bileyim, çocukların eğitimine katkı sağlamak için harcayan şirketlere sahip olmanız, kesinlikle müspet bir şey. Ya da ne bileyim, her türlü ihtiyaç sahibi insana yardım etmeleri ... bir parça parayı hayır derneğine gönderdikleri ya da çocukların eğitimine yardım ettikleri sürece, bunun çok iyi olduğunu düşünüyorum.⁶⁸

Chris, kendisinin ve Luke'un "şirketin [toplumu] ele geçirmesine olumlu bir katkıda bulunduklarına" inanıyor. Şirket sponsorluğunun her çeşit sosyal problemi çözme potansiyeli taşıdığını söylüyor, evsizliği bile. Bir gün New York City'de, sokakta kendisine bulunduğu bir yere bir televizyon kurup seyreden evsiz bir adam görmüş. Bu olay karşısında yoldan geçenler şaşırıp duruyor ve TV seyreden adamı seyreliyorlardı. Kimileri, bu adamın yanına dikilerek fotoğraf çektiyordu. Chris burada gerçek bir fırsatın yattığını düşündü. Evsiz adam kendisine sponsorluk yapacak bir şirket bulabilirdi pekâlâ. Örneğin Polaroid, adamla poz veren insanların fotoğraflarını çekecek bir fotoğrafçı çalıştırarak fotoğraf makinelerinin reklamını yapabilirdi. Evsiz adam, şirketten sponsorluk ücreti alabilir ve poz verenler bedava fotoğraf sahibi olabilirlerdi. Evsizler ve diğer pek çok insan, Chris ve Luke'un hikâyesinden esinlenebilir, diyor Luke, çünkü bu, "sonuna kadar peşinden gitme cesaretiniz ve arzunuz olduğu sürece aslında istediğiniz şeyi yapabileceğinizi" kanıtıyor.⁶⁹

Oysa Alex Molnar ve Joseph Reaves'in yorumlarıyla işaret ettiği gibi, Chris ve Luke "neredeyse yaşamın her alanındaki ticarileşmenin artan normalleşmesinin kabulünü simgeliyorlar."⁷⁰ Topluma

68. A.g.y.

69. A.g.y.

70. Molnar ve Reaves, *Buy Me! Buy Me!*

ve hayata ait bazı alanların, kamu çıkarları açısından ticari istismara maruz bırakılmayacak denli değerli, kırılgan, kutsal ya da önemli oldukları düşüncesinin etkisini yitirdiği görülüyor. Aslında bireysel özçıkarcımızı aşan kamu çıkarı, ortak bir yarar mefhumu, dikkat çekmeden, sessiz sedasız gözden kayboluyor. Ticari potansiyelin tüm değerlerin ölçütü olduğu, şirketlerin kâr amacıyla her şeyi ve herkesi sömürmek için serbest olmaları gerektiği, insanların tamamen özçıkarcı ve maddeci arzular taşıyan yaratıklar olduğu söyleniyor bize durmadan. Bunlar, bugün belirmekte olan tarihin üretmiş olduğu herhangi bir fundamentalizm kadar tehlikeli olabilecek bir düzenin unsurlarıdır. Çünkü her şeyin ya da herkesin mülk edilebildiği, manipüle edilebildiği ve sömürülebildiği bir dünyada eninde sonunda her şey ve herkes mülk edilecek, manipüle edilecek ve sömürülecektir.

VI Hesaplaşma

XX. yüzyıl boyunca dünya, engebeli bir arazide duraksayarak ve düzensizce, daha büyük demokrasi ve insanlığa doğru düşe kalka ilerledi. Yeni uluslar demokratik idealleri benimsediler ve mevcut demokrasilerdeki hükümetler, toplum ve ekonomi üzerindeki egemenliklerini genişlettiler. Yurttaşları piyasanın ihmalinden ve şirketlerin sömürsünden koruyan yüzyılın ortasındaki genel hareketin bir parçası olarak, Batı hükümetleri tarafından Roosevelt'in Yeni Anlaşma'sı ve ABD'deki daha sonraki girişimler gibi sosyal programlar ve ekonomi yönetmelikleri yaratıldı. Gelgelelim, yüzyılın son kısmından itibaren hükümetler geri çekilmeye başladı. Şirketler lobi faaliyetleri ve ekonomik küreselleşme baskıları altında, neoliberalizmin sunduğu politikaları benimsediler. Deregülas-

yon, şirketleri yasal kısıtlamalardan kurtardı, özelleştirme ise şirketlere, önceleri dışında tutuldukları toplumsal alanları yönetme yetkisi verdi. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, artık şirket dünyanın egemen kurumuna dönüşmüştü.

Oysa tarih, egemen kurumların burnunu sürtmektedir. Büyük imparatorluklar, kilise, monarşi, Doğu Avrupa'nın komünist partileri; hepsi yıkıldı, küçüldü ya da yeni düzenler içinde soğuryıldular. Şirketin, tarihe meydan okuyacak ilk egemen kurum olması muhtemel değildir. Dünyanın en acil problemlerini çözmeyi becerememiş ve hatta daha da kötüleştirmiştir: yoksulluk, savaş, çevre yıkımı, kötü sağlık. Ve artan sayıda insan – aktivistler, küçük kasabalarda yaşayan Amerikalılar, yeryüzünün yoksulları ve oy hakkı olmayanlar ve hatta iş dünyası liderleri – rasyonel hale getirilmiş açgözlülüğün ve zoraki bencilliğin yerini, daha insani değerlere bırakması gerektiğine inanmaktadır. Şirket kapitalizmi çöküşünün pek yakında gerçekleşeceği beklenmese de, insanlar giderek sistemden huzursuzluk duymaktadır. Yanıtlanması gereken çetin soru şu: Şimdi bu şirketle ne halt edeceğiz ve nasıl baş edeceğiz?

25 Kasım 1997'de, sınıflarından ve yurtlarından dışarı çıkıp, British Columbia Üniversitesi kampüsünde yürüyüşe geçip bir polis duvarıyla karşılaşan binlerce öğrenciyi büromun penceresinden izlemiştim. Öğrenciler, ekonomik küreselleşmenin serbest ticaret gündemini geliştirmek üzere toplanan, aralarında Bill Clinton ve o zamandan beri gözden düşmüş olan Endonezya Başkanı Suharto'nun da yer aldığı dünya liderleri toplantısı Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) zirvesini protesto etmek için yürüyorlardı. Aşırı öfkeli polisler karşı öğrencilerin yurttaşlık haklarını korumak için –bir elimde Anayasa, diğer elimde kütüphane kartı (üniversitede hukuk profesörü olduğumu kanıtlıyordu)– dışarı çıkmayı göze aldım. Çabalarımın boşa çıkması şaşırtıcı değildi.

Fakat asıl sürpriz, protestonun gerçekleşmiş olmasıydı. Kuzey Amerika'da, 1990'ların ortalarında öğrenciler sosyal hareketler değil, yatırım portföyleri oluşturuyorlar diye düşünürdüm. Oysa bura-

da binlerce öğrenci, idealleri uğruna mücadele etmek için biber gazına ve polis coplarına göğüs geriyorlardı. Daha da alışılmadık olan şey, öğrencilerin –çevre yıkımından, işçilerin sömürülmesinden ve insan hakları suiistimallerinden sorumlu tuttukları– şirketleri protesto etmeleri idi. Büyük Bunalım’dan beri ve diğer mevzuların –yurttaşlık hakları, Vietnam Savaşı, ırk ve toplumsal cinsiyet politikaları– gölgesinde kalan yıllardan sonra ilk kez şirket, politik muhalefetin ilgi odağına geri dönmüştü. 1990’ların sonları ve 2000’lerin başları boyunca protestocular, toplandıkları hiçbir yerde ekonomik küreselleşmenin mimarlarının peşini bırakmadılar. Vancouver’daki 1997 tarihli APEC protestolarının hemen ardından Seattle, ev sahipliği yaptığı Dünya Ticaret Örgütü toplantısının yol açtığı muazzam bir gösteriyle sarsıldı - medyanın taktığı adla – Seattle Muharebesi”yle. Çok geçmeden benzer protestolar, Kuzey Amerika’da ve en son 2003’de Cenova’daki G8 toplantısında olduğu gibi Avrupa’da da görüldü.

Bazı iş dünyası liderlerinin küreselleşme karşıtı göstericileri cahil, marjinal, tatminsiz kimseler diyerek görmezden gelmelerine karşın, çoğu, bir dava uğruna yaralanmayı ve hatta ölümü göze alan sokaklardaki binlerce insanı, toplumdaki yaygın ve derin öfkenin bir yansıması olarak gördü. “Son birkaç yıldır Seattle, Washington D.C. ve Prag’da ortaya çıkan curcunayı görmemezlikten gelmek çok büyük hata olacaktır” diye uyarıyordu *Business Week*. “Protestoları yöneten radikallerin çoğu politik açıdan marjinal olabilirler... Ancak küresel kapitalizmin kusurlarına yönelinmediği takdirde, siyasal tepki çok daha ciddi bir hal alabilir.”¹

Harvard’daki John F. Kennedy Kamu İdaresi Okulu’na bağlı İş ve Kamu İdaresi Merkezi’nin bölüm başkanı ve eski bir Boston bankeri olan Ira Jackson, küreselleşme karşıtı gösterilerin, iş dünyasının kendi olanaklarına aşırı güvendiğinin bir işareti olduğuna dikkat çekiyor. Kapitalizmin, komünizmi yenilgiye uğratmasından

1. Special Report: “Global Capitalism – Can It Be Made to Work Better?,” *Business Week*, 6 Kasım 2000, 74-75. Robert Monks da bir görüşme sırasında benzer anlamda şöyle uyarıda bulundu: “[Küreselleşme karşıtı protestocular tarafından] ileri sürülen meseleler meşrudur ve onları göz ardı ederek, kendimizi riske atıyoruz.”

söz ederken, “Biz kazandık,” diyor, ancak şirket sistemine yönelik artan öfke, “Seattle, Davos ve Prag sokaklarının ötesine de taşınacak potansiyel bir güçlü tepki” halinde çığ gibi büyüyebilir. İş dünyası için “Ritz’de oturup içki içme” zamanı değil, diyor. “Kapitalizm, rakibinin olmaması ve dünyayı yönetmesine karşın ... pek çok şeyi karşısına alıyor” ve bu durum, bir öfke kaynağına ve potansiyel bir güçlü tepkiye dönüşebilir.”² Şirketler yollarını değiştirmedikleri takdirde, dünya nüfusunun yarısı yoksullukla boğuşur ve yeryüzü ekolojik felaketlere doğru hızla ilerlerken Karl Marx’ın kapitalistlerin eninde sonunda kendi taşkınlıklarında boğulacaklarına dair kehaneti doğru çıkacak diyor, Johnson. Marx ve Engels’in “Komünist Manifesto”su baştan çıkarıcıydı diyor, çünkü İncil gibi, Manifesto da ahlâki bir risaleydi. Kapitalizmin sorunu, “ahlâk olmadan, bir İncil’e sahip olmadan, küresel bir teolojiye sahip olmamızdır.” Ve bunun tehlikeli bir şey olduğuna dikkat çekiyor – “iş dünyamızın gayri meşru çocukları olduğumuz takdirde, küresel bağlamda var olamayacağız.” Kapitalizmin, “Komünist Manifesto”nun ahlâki bir muadiline ihtiyacı var,” diyor, “bir kapitalist manifestoya.”³

Enron’un çöküşü ve bu olayı izleyen bir sürü skandal öncesinde, Harvard İşletme Okulu profesörü Joe Badaracco, küreselleşme karşıtı gösterilerin, kendileri açısından önemli olsa da, “henüz orta Amerika’da ... yankı bulmadığını” ileri sürüyordu.” “Şayet (diğer şeylerin yanı sıra) politikacıları ve şirketleri de kapsayan skandallar olsaydı,” diyordu, o vakit orta Amerika, şirket karşıtı öfke seliyle birlikte küreselleşme karşıtı göstericilere katılabilirdi. Skandallar ortaya çıktı ve insanların şirketlere karşı duyduğu, belki de Büyük Bunalım sırasındaki kadar büyük bir güvensizlik giderek artıyor.”⁴

Yakınlarda dünyanın üst düzey iş dünyası düşünürlerinden üçü – Harvard’lı Robert Simons, McGill’li Henry Mintzberg ve Oxford’lu Kunal Basu –bir şirket manifestosu kaleme almak üzere bi-

2. Bir görüşme sırasında ifade ettiği gibi Milton Friedman bile endişeleniyor: zenginler ve yoksullar olarak iki sınıftan oluşan toplumumuzda, fakirlerin “sistemi havaya uçurma” tehlikesi yüzünden “gerçek bir demokrasiyi sürdüremezsiniz.”

3. Ira Jackson ile görüşme.

4. Joe Badaracco ile görüşme.

raraya geldiler. “Kapitalizm bir krizle yüz yüze”, diye uyarıda bulundular. Wall Street’deki skandallar “sadece meşum buzdağının görünen kısmıdır”; bunun altında “bencillikle tanımlanan” ve “üzere titrediğimiz tek şey” olan ticareti yıkmaya çalışan “bir kültür” yatmaktadır. Bu üç düşünür, CEO’ların, “şirketlerin hissedar değerini maksimize etmek için var olduklarını”, bir mantra gibi, “nere-deyse akılsızca tekrarlamayı öğrendiklerini”, öz çıkarın “ticaretin birinci yasası” olduğuna inanmak üzere eğitildiklerini söylüyorlar. Ve işadamları hiç de akla yatkın gözükmemesine karşın, “ötekilere aldırmandan sadece kendi çıkarlarına hizmet eden davranışlarını rasyonel hale getirmek için”, “suların yükselmesi tüm tekneleri yükseltir” mefhumuna inanıyorlar (“On yıl süren ekonomik patlamanın zirvesinde altı Amerikalı çocuktan birinin resmi olarak yoksul olduğu ve işgücünün % 26’sının yoksulluk seviyesindeki ücretlerle geçindikleri ... [ve] ABD hane halkının % 30’dan fazlasının 10.000 dolardan daha düşük bir net ekonomik değere – evleri ve yatırımları da kapsayacak şekilde – sahip olduklarına” işaret eden profesörlere göre bu olgular, mefhumu yanlışlamaktadır). “Küreselleşmeye karşı son zamanlardaki güçlü tepkiler”, diyor profesörler, “büyük ölçüde kapitalizmin, yoksul ülkelerdeki yoksul insanlara verdiği sözleri yerine getirmemiş olmasından kaynaklanıyor – bu insanların tekneleri yükseltilmemiştir.”⁵

İşadamlarının çoğu, ve başkaları da, profesörlerin görüşlerini paylaşıyor. Lakin bugünkü şirket illetinin çaresi nedir? Geçmişte, en azından son yüzyıl süresince insanlar, şirketlere karşı güvenlerini yitirince hükümete dönmüşlerdi. Oysa bugün pek çok iş lideri, hükümet eliyle düzenlemenin artık şirketin yol açtığı zararları azaltmak için bir seçenek olmadığına ısrar ediyor. Buna karşılık şirket davranışının en müktedir ve en uygun düzenleyicisi olarak piyasayı savunuyorlar.

5. Kunal Basu, Henry Mintzberg ve Robert Simons, “Memo to: CEOs,” *Fast Company* 59 içinde yeniden basıldı, (Haziran 2002): 117.

“İhtiyaç duyduğumuz şey, her şeye burnunu sokan bir hükümet değildir,” diyor Ira Jackson. “Hükümet köşesine çekildiğinde, kamusal kurumlara yönelik kamusal güven azalınca, kapitalizm ve şirketler çok güçlü olunca, çözümlerin bulunduğu yer hükümet değil, piyasadır. “Müşteriler, tüketiciler ve çalışanlar, yeni kapitalizmin kralları ve kraliçeleridir; kendi otoritemizi ve fırsatımızı sorumlu şekilde kullanmaya başlamak zorundayız.” Sosyal sorumluluğu benimseyince, iş liderlerinin “ayakbağı oluşturan birtakım sosyalistler”e dönüşmediklerini, ya da bu işi “hükümet kafalarına silah dayadığı için” veya “birdenbire transandental meditasyon ve küresel ahlâk hakkında bir kitap okudukları için” yapmadıklarını düşünüyor. Daha ziyade “piyasanın onlardan sosyal sorumluluğu talep ettiğini, bunun kendilerine rekabetçi bir avantaj sağladığını anlıyorlar.” İşte bu yüzden BP’den John Browne, Jackson’ın ideal CEO’sudur: “kendi etiğini açıkça sergilemiyor ve ahlâk konusunda sabit bir fikir taşıyor. Ve BP’nin, günün sonunda kendisinin daha fazla hayır işleyebilmesi için yaratıldığına inanmıyor. O ve diğerlerinin böyle görünmelerinin ve bu yeni [sosyal sorumluluk] ilkelerini iş uygulaması olarak benimsemelerinin nedeni, piyasanın değişmiş olmasıdır.”

Browne ve diğer sosyal sorumluluk sahibi iş liderleri, kâr ve vicdanın birbirleriyle çelişmediğinin farkındalar, diyor Jackson; ikisi arasında sinerji olduğunu biliyorlar – “biri için fırsat, diğeri için beş, yedi ya da dokuz fırsata eşittir.”⁶

İş dünyasının seçkinleri arasındaki çoğu insan Jackson’ın görüşlerini tekrarlamaktadır. Örneğin Burson-Marsteller’in CEO’su Chris Komisarjevsky diyor ki, “Şirket sosyal sorumluluğu, şirketlerin bugün sahip oldukları bir zorlamadır. Başka seçenekleri yok. Aslında, bizim araştırmalarımıza ve diğer araştırmalara baktığınızda, görüşlere şekil veren insanların şirketlere şunu dediğini göreceksiniz: ‘Evet, bir kazanç elde etmenizi istiyoruz, fakat bunu doğru şekilde yapmanızı istiyoruz. Ve sorumlu bir şekilde yapmanızı istiyoruz. Çevreyi suiistimal etmenizi istemiyoruz. Etiği suiistimal etmenizi istemiyoruz. İnsanların haklarını suiistimal etmenizi iste-

6. Ira Jackson ile görüşme.

miyoruz. Layıkıyla kazanç sağlamanızı istiyoruz ve bundan sizi sorumlu tutacağız.”

Pfizer başkanı Hank McKinnell de buna katılıyor. “Misyonunuzu tüm ötekilerin pahasına kârı maksimize etmek olarak tanımladığınız takdirde,” diyor, “tüm ötekiler size bir sorunmuşsunuz gibi davranacaktır.” Ve BP’den John Browne, insanların şirket konusunda taşıdıkları endişeli ve kederli düşüncelerin – “kamusal ruh halinde yaşayan sessiz canavar” diye adlandırıyor bunu– şirket sosyal sorumluluğu sayesinde evcilleştirilebileceğine inanıyor. “Şayet kamusal kabul ve güveni tekrar kazanmak istiyorsak,” diyor, “ilerici olmak zorundayız.”

Robert Monks da, Jackson’un çözümlerin hükümet eliyle daha çok düzenleme yerine piyasada yattığı konusundaki görüşlerini paylaşıyor – “Hükümet müdahalesine gerek yok,” diyor, çünkü “piyasa, doğru bilgiye sahip olduğu takdirde uygun şekilde yanıt verebilir ve verecektir de” – ancak Monks, şirket yolsuzluklarını kontrol etme aracı olarak tüketici pazarları yerine, menkul kıymetler borsasına bel bağlıyor.⁸ Artık çoğu insanın genellikle emeklilik planları aracılığıyla şirket hissesi satın almaları yüzünden hissedarlar, “kamu yararı için iyi bir vekil” olarak hizmet edebilirler ve toplum, çevreyi şirket zararlarından korumak için sahip oldukları hisselerin gücünü kullanabilirler, diyor:

Giderek bu ikisi [emeklilik planları aracılığıyla hisse alan hissedarlar ve genel kamu] tek ve aynı şeye dönüşmüştür ... Çok gerçek anlamda [emeklilik planları aracılığıyla hisse alan hissedarlar] kamudur. Tüm sıradan insanlar gibi emekliler de sadece iyi bir hayat standardını karışılacak bir maaş almayı istemekle kalmaz, ayrıca uygar, temiz ve güvenli bir dünyada da yaşamak isterler.”⁹

7. Chris Komisarjevsky ve Hank McKinnell ile görüşme. Sir John Browne’un konuşmaları, “The Case for Social Responsibility” (“canavar”); “Century of Choice”

8. Robert Monks, *The Emperor’s Nightingale: Restoring the Integrity of the Corporation in the Age of Shareholder Activism* (New York: Perseus Publishing, 1998), s. 183-184. Monks bir söyleşi sırasında, şirketlerin sorumsuzlaştığını söylemişti; “mülkiyet atomu” parçalanıp da “malikler bir insan grubuna, yöneticiler de bir başka insan grubuna dönüştükleri vakit, birdenbire hiç kimse topluma karşı sorumluluk duymaz hale gelir.”

9. Monks, *The Emperor’s Nightingale*, s. 163, 171.

Bu yüzden Monks hissedarların, “yönetimin mecburen sorumluluk hissettiği etkili, bilgili, yetkili bir karşı kuvvete” dönüştükleri takdirde, yurttaşların politik süreç içinde arayacakları çoğu şeyi hissedarlar olarak zaten elde edeceklerine inanıyor. Monks’un itimada dayalı kapitalizm adını verdiği bu düşünce, “şirket formu öncesinde bulunan ve uzun modern dönemde şirketlerin unuttukları eski mülkiyet değerlerini yeniden canlandırmak demektir.”¹⁰

İster Monks’un ileri sürdüğü gibi, hissedarlar “kamu yararının bir vekili” olsun, isterse de Jackson’ın modelinde olduğu gibi, bu rolü tüketiciler üstlensin, temel düşünce aynıdır: şirketler, hükümet yönetmelikleri yerine, hiç değilse büyük ölçüde piyasalar tarafından kontrol edilebilir ve edilmelidir de. İnsanların hangi ürünün ya da hangi hissenin satın alınacağı konusundaki kararlarının, bu modeller içinde *politik* bir karakter taşıyacağı, şirket davranışı üzerinde etkili kamu çıkarına dayalı sınırlamalar olarak hizmet edeceği sanılmaktadır. Modeller – Jackson’ın ve Monks’un reçeteleri, sırasıyla “tüketici demokrasisi” ve “hissedar demokrasisi” olarak bilinen iki genel düşüncenin örnekleridir – tamamen mantık dışı da değildir. Şirketler bazen, hissedarları ve tüketicileri hoşnut edecek ya da yatıştırarak şekilde kendi davranışlarını müspet açıdan biraz değiştirirler. Ne var ki, şirketler hükümet düzenlemesinin yerini alacak, etkili ve güvenilir ikameler sağlayamazlar.

Demokrasinin öncüllerinden biri, yurttaş olarak tüm insanların en azından politik alan içinde eşit olduklarıdır. Servetine ya da sosyal konumuna bakılmaksızın herkesin bir oy hakkı vardır ve şirketler konusuna gelindiğinde bu, her yurttaşın bu güçlü varlıkların, yani şirketlerin nasıl davranması gerektiği hakkında eşit bir söze sahip olması anlamına gelmektedir. Şirketlerin, düzenlemeyi hükümetten alıp piyasaya taşıması, şirketleri, yurttaşların politik süreçte katılmasının sonuçlarından muaf tutmakta ve yurttaş kontrollerini – bir kişinin değil – bir doların bir oya eşit olduğu bir kuruma terk etmektedir. Harvard Üniversitesi’nde Sendika Programı yöneticisi olan siyasal iktisatçı Elaine Bernard “En azından bir demokraside her kişi resmen eşittir,” diyor. “En aciz yurttaş ile en prestijli yurt-

10. Robert Monks ile görüşme (“etkili”).

taş birer oya sahiptir. Ancak biz bu gücü piyasalara taşıdığımız zaman, en aciz ile en zengin arasındaki fark tamamen asimetrik bir hal alacaktır. Zenginlerin acizleri kelimenin tam anlamıyla mutlak şekilde ezebilecekleri muazzam bir güç ortaya çıkacaktır. İşte bu nedenden ötürü tarihsel olarak her zaman piyasaların düzenlemesine ihtiyaç duymuşuzdur.”¹¹

Jackson’ın yaptığı gibi, tüketicilerin yeni kapitalizmin kralları ve kraliçeleri olduklarını söylemek, dünya nüfusunun çoğunun tüketici ekonomisine katılamayacak kadar yoksul olduğu gerçeğini kendi lehine göz ardı etmektir – Jackson’ın kendisinin de teslim ettiği gibi “üç milyarımız hâlâ yoksulluk içinde yaşamaktadır.” Tüketici piyasalarına katılanların bile, radikal bir eşitsizlik gösteren harcanabilir gelir miktarlarına sahip olmaları mümkündür; bu ise, bazılarının çok sayıda oyu varken, diğerlerinin ise çok az oya sahip olması anlamına gelmektedir – hiç kimsenin demokrasi demeye dili varamayacağı bir formül. Ayrıca, Jackson’ın farz ettiği gibi, tüketicilerin neyi satın alacaklarına karar verirken sosyal ve çevresel amaçları akılda tuttuğunu farz etmek de kuşku bir şeydir. Charles Kernaghan’ın bir Wal-Mart mağazasının oyuncak reyonunda karşılaştığı kadın bu açıdan tipiktir. Ona bu oyuncakların nerede ve nasıl imal edildiği konusuyla ilgilenip ilgilenmediğini sorduğunda, “Çok rahatsız oluyorum...” diye yanıtlamıştı, “Çok korkunç hikâyeler işittim; fakat ne yapabilirim ki, çocuklarım bu oyuncakları istiyor.” Harvard İşletme Okulu’ndan uzman Debora Spar, “[insanların], mağazaya girdikleri zaman” sosyal ve çevresel endişelerinden dolayı “satın alma pratiklerinin değişeceği” konusunda bir kanıtın bulunmadığını söylediğinde Kernaghan’ın anlattığı hikâyeyi doğrulamaktadır.¹²

Jackson’ın modeli gibi, Monks’un hissedarlara “kamu yararının vekilleri” olarak bel bağlayan önerisi de bir doların (daha doğrusu bir hissenin) bir oya eşit olduğunu farz etmektedir. ABD’de takriben nüfusun yarısının bir şirket hissesine sahip olduğu ve dolayısıyla bir hissedarlar “demokrasi”sine katılabildiği doğru olabilse

11. Elaine Bernard ile görüşme.

12. Ira Jackson, Charles Kernaghan ve Debora Spar ile görüşme.

de, diğer yarısı oy hakkından tamamen mahrumdur. Hisse sahibi olanlar ve dolayısıyla “oylar”a da sahip olanlar arasında bile çoğu yok denecek kadar az hisseye sahiptir; bu da çok az oy gücüne sahip oldukları anlamına gelmektedir. Yok denecek kadar az insanın hisse senedine sahip olduğu gelişmekte olan ülkeler ele alındığında, hissedar demokrasisini savuran tezler daha da zayıf hale gelmektedir. Ayrıca, şirketlerde hisse senedi sahibi olan insanlar sosyal ve çevresel mevzulara dair kaygı taşırlar bile, hisseleri satın alma, ellerinde tutma ya da satma kararları, sosyal ve çevresel kaygılar tarafından değil, aslında parasal özçakar tarafından yönlendirilmektedir. Gerçekten de, Monks’un bir hissedar aktivisti olarak kendi işi, sadece kendi müşterilerinin uzun vadeli parasal çıkarlarını korumaya odaklanmaktadır. Kendisine ıslah edilmesine yardım ettiği pek çok şirketteki dışsalılıkların yol açtığı zararları azaltıp azaltmadığı sorulduğunda, yanıtı basitti: “Hayır.”¹³

Son olarak, çok sayıdaki tüketici ve hissedar, karar verirken sosyal ve çevresel kaygıları düşünmeye hazır olsalar bile, geriye halen büyük bir problem kalmaktadır: Bu kararları etkin şekilde almak için gerekli bilgiye nasıl ulaşıyorlar? Şirketlerin, kendi kötülüklerini kamuya açıklamak gibi bir niyetleri yok. Şirketlerin faaliyetlerini izleyen sivil toplum örgütleri ise cesurca davranmalarına ve ellerinin altındaki interneti etkili şekilde kullanmalarına rağmen, daracık bütçelerle işlerini görüyorlar ve şirketleri, bilgileri ifşa etmeye zorlayan yasal yetkiye sahip değiller. Sivil toplum örgütleri, sahalarda teftiş edecek, şirketleri ifşa etmeye zorlayacak ve standartları tatbik edecek gerekli kaynaklara ve yasal yetkilere sahip (ya da olması gereken) düzenleyici kuruluşların yerini alacak kurumlar olarak hizmet edemezler. Harvard’lı Debora Spar’e göre şirket kötülükleri bazen sivil toplum örgütlerinin çalışmaları ve medya sayesinde açığa çıkarılsa da, bu süreç henüz ara sıra işliyor ve yetersiz; sabit ve güçlü bir projektörden daha çok, şirketler üzerine tutulan küçük spot ışıklarına benziyor. “Ahlâk ve piyasa normlarıyla *resmi hükümet yaptırımlarının* bir karışımına sahip olma ihtiyacı duyul-

13. Robert Monks ile görüşme.

yorsunuz”, diyor. “En nihayetinde şirketlere ne yapmaları gerektiğini söylemek için medya ve kamusal baskıya güvenemeyiz.”¹⁴

Fabrikaların nerelerde gizlendiklerine ve içlerinde neler olup bittiğine dair ipuçlarını araştırma amacıyla gelişmekte olan dünyanın çöp yığınlarını karıştıran Charles Kernaghan, kendisinin de ait olduğu National Labor Committee gibi sivil toplum örgütlerinin taşıdıkları sınırların çok farkında. O da resmi hükümet yaptırımlarının gerekli olduğu konusunda Spar’e katılıyor ve etkili hükümet düzenlemesinin şirket suiistimalini durduracak tek ümit olduğuna inanıyor. Kendi kuruluşu ve benzer diğer kuruluşlar, demokratik süreci tamamlayabilir, fakat bu sürecin yerini alamaz. Yurttaşları, hükümetlerden şirket suiistimaline karşı yasalar çıkarmasını talep etmelerini sağlayacak eğitim ve bilgiyle donatabilirler. Ancak bu yasaları uygulamak, nihai hedef olmalıdır. “Küresel sweatshop ekonomisi, uygulanabilir insan hakları ve işçi hakları standartları olmadan son bulmayacaktır, başka türlü mü mümkün değildir,” diyor. “Sweatshop ekonomisi ihtiyari kurallar, özelleştirme ve takip ile asla sona erdirilmeyecektir. Asla. Yasaların olması gerekiyor.”¹⁵

Hükümet tarafından çıkarılmış uygulanabilir yasaların –düzenlemeleri –, şirket kötülüklerini ve sömürsünü azaltacak etkili bir stratejinin merkezinde yer alması gerektiği konusunda pek çok aktivist Kernaghan’a katılmaktadır. Sosyal amaçlar taşıyan bir yatırım firması olan Boston’daki Trillium Asset Management, [Trillium Servet Yönetimi] Alaska kıyı düzlüğünde BP’nin sondaj yapmasını durdurmak için bir hissedarlar önergesine öncülük etmek üzere yakınlarda Greenpeace ve diğer çevre gruplarıyla güçbirliğine gitmişti; bu firmadan Simon Billenness, sivil toplum örgütleri çözümlerinin, hükümet eliyle düzenlemenin yerine alabileceğine inanmanın, “tam bir saçmalık” olduğunu söylüyor. “Hissedar öner-

14. Debora Spar ile görüşme. Fiilen ne yaptıkları konusundaki acı gerçekleri paylaşmak yerine, şirketler, çoğu kez kamuyla mutlu şekilde paylaştıkları, esinleyici davranış kurallarını belirliyorlar. Bu kurallar, işçilerin nasıl da büyük saygı gördüklerinden ve çevrenin nasıl da gözetildiğinden söz eder. Kernaghan, şirketlerin ihtiyari yönetim kurallarının, insan haklarının nihai özelleştirilmesi ve bir “çıkılmaz sokak” olduğuna inanıyor.

15. Charles Kernaghan ile görüşme.

geleri”, diyor, şirket kötülüklerine kamunun dikkatini çekmek için yararlı olsa da etkili hükümet düzenlemesinin yerini alabilecek bir çözüm değildir hiçbir zaman.” “Sosyal yatırımcılar ve diğer aktivistler, şirketleri çok yakından [izleyebilirler],” diye devam ediyor, ancak sonunda, “şirketler demokratik kontrole bağlı olmalıdır, isterseniz buna düzenleme de diyebilirsiniz.”¹⁶

1933’te Anayasa Mahkemesi Hâkimi Louis Brandeis şirketleri “Frankenstein’in canavarlarına” benzettiği zaman, gözlemi retorik yeteneğinden daha fazlasını ifade ediyordu. Hükümetler tıpkı Dr. Frankenstein’in kendi canavarını yaratması gibi şirketleri yaratıyorlar, ancak şirketler var olur olmaz, tıpkı canavar gibi kendi yaratıcılarını al aşağı etmek istiyorlar. Hâkim Brandeis’in Frankenstein analogisini aktardığı hukuki düşüncesinde ifade ettiği gibi düzenleyici sistem, Frankenstein’in canavarını zincirinde tutmak ve kötülük yapmasına engel olmak için tasarlanmıştı.¹⁷ Çevreyi yıkımdan, işçileri ölüm ve yaralanmadan ve tüketicileri kusurlu ya da tehlikeli ürünlerden, istismar edici reklamlardan koruyanlara benzer yönetmelikler, şirketlerin sosyal ve çevresel açıdan sorumlu olacaklarına inanmak ve güvenmek yerine, bunu yasaların zoruyla yaparlar. Yönetmelikler, şirketinkinden farklı olarak tek amacı kamu çıkarını koruyup geliştirmek ve halkın iradesini yansıtmak olan hükümetin ürettiği uygun şirket davranışı standartları hususundaki kararları yansıtır. Piyasaya dayalı çözümlerden farklı olarak hükümet eliyle düzenleme, yurttaşları şirket kötülüklerinden korumak için otorite, kapasite ve demokratik meşruiyeti birleştirir. Düzenleme sayesinde hükümetler, şirketlerin ve piyasaların davranışını dayatan özçıkara ve servetin maksimizasyonuna ait dar hedeflerin ötesindeki – demokrasi, sosyal adalet, yurttaş sağlığı ve refahı, çevresel bütünlük, kültürel kimlik gibi – sosyal değerleri gerçekleştirmeye çalışabilirler.

16. Simon Billenness ile görüşme.

17. *Louis K. Liggett Co. ve diğerleri-Lee, Comptroller ve diğerleri davası*, 288 US 517 (1933) 567, 548.

“Çok daha fazla deregülasyona ihtiyacımız olduğuna” inanan Milton Friedman, böbürlendiği “ ‘bedeva yemek yok’ ” deyişiyse anılır. Bu deyiş buraya uygulanabilir. Deregülasyonla bedeva yemek yoktur. Düzenleme hiç kuşkusuz maliyet yaratır ve deregülasyonun bu maliyetleri kaldırmasından yarar elde edilir. Şirketler, maliyetlerini dışsallaştırmalarını engelleyen düzenleyici kısıtlamalardan kurtulduklarında, daha kârlı hale gelirler; tüketiciler bazen düşük fiyatlardan yarar sağlarlar; hükümetler ve dolayısıyla vergi verenler, düzenleyici kuruluşların bütçelerini kesebildikleri zaman para tasarrufu sağlarlar. Pek çok durumda deregülasyon sayesinde maliyetlerden tasarruf edilir, ancak bu maliyetler, başka yerlerde yeniden ortaya çıkar – etkili düzenleme sayesinde sıkıntılarından kurtulabilecekken, şirket kötülüklerinin kurbanlarına dönüşenlerin öykülerinde vurgulanan bir noktadır bu: Norma Kassi ve onun Gwinch’in Ulusu, Patricia Anderson ve ailesi, Wendy Diaz ve onunla birlikte çalışan genç kadınlar, Don Shugak, Quecreek madencileri, New York ve Los Angeles’taki sweatshop işçileri ve televizyonda gördükleri sağlıksız besinler yüzünden hasta ya da obez olan çocuklar.¹⁸

Yönetmelikler, şirketleri, aksi takdirde toplum ve çevre üzerine dışsallaştıracakları maliyetlerini içselleştirmeye –yani ödemeye– zorlamak üzere hazırlanır. Etkili olduklarında ve etkin şekilde uygulandıklarında, şirketlerin bireylere, topluluklara ve çevreye zarar vermesini ve sömürmesini önleme potansiyeline sahiptirler. Deregülasyon aslında, *demokratikleşmeyi bozucu* bir eylemdir, çünkü

18. Milton Friedman ile görüşme. Harvard’lı Elaine Bernard’ın bir görüşme sırasında işaret ettiği gibi, deregülasyon sadece, maliyetleri şirketin üzerinden alıp, bireylere ve topluma yerleştirmiştir; “bir fabrika çevreyi kirletiyorsa, para tasarrufu yapıyordur. Neden? Çünkü kötü teknoloji kullanıyor. Bedelini ödemediği kaynakları tüketiyor ve atığın maliyetini bir bütün olarak topluluğun üzerine yığıyor. Dolayısıyla şirket açısından bu çok güzel gözüküyor. Toplumun açısından ise büyük bir zarar ortaya çıkıyor.... Ve bugün şirketlerin, büyük miktardaki maliyeti, dışsallaştırma yoluyla topluluğun üzerine yaktığını düşünüyorum. Çalışma zamanını artırma, birkaç yıl çalıştırıp ardından kapı dışarı atma, bir firmaya verdikleri emeğin tam karşılığını ödememe yoluyla maliyeti, çalışanların sırtına yıkıp canlarını çıkarıyorlar; topluma giriyorlar, her tür ödeneği alıyorlar ve sonra sırtlarını dönüp toplumu berbat şekilde kendi başına bırakıyorlar. Tüm bunlar, şirket topluluğunun sırtındaki maliyetleri dışsallaştırmaktadır.

halen şirket davranışını kontrol etmek için sahip olduğu tek resmi politik araç olan hükümetteki demokratik temsilcileri sayesinde harekete geçen “halkı” reddederler.

Buna rağmen sadece işadamları değil, artan sayıda aktivist de hükümet çözümlerinden kaçınmaktadır. Bazı gerekçelerden dolayı hükümetin şirket gücünü kontrol altında tutma kapasitesini kaybettiğine inanmaktadırlar. Çözüm oluşturmak için hükümetlere güvenmek yerine, insanların sokaklarda şirketlerin doğrudan karşısına çıkması, sivil toplum örgütleri, topluluk koalisyonları gibi örgütler aracılığıyla şirketin önünü kesmesi gerektiğini söylemektedirler. “Hükümetle başımızı ağrıtmadan, parmağımızı doğrudan iş dünyasına yöneltemeliyiz” diyor Anita Roddick.¹⁹ Benzer sözler, küreselleşme karşıtı aktivist ve uzman Naomi Klein tarafından da dile getiriliyor: “Şirketlerin günümüzün en güçlü politik varlıkları olduğunu görüyoruz ve yurttaşlar olarak, politik kuruluşların yurttaşları olarak onlara tepki gösteriyoruz... Şirket yeni protesto mekânına dönüşmüştür ... Pazar günü öğleden sonra, içinde hiç kimsenin bulunmadığı hükümet binalarının eşiklerinde protesto etmek yerine, Beşinci Cadde’deki Niketown’ın dışında gösteri yapıyorlar.”²⁰

Güçlü sivil toplum örgütleri, topluluk aktivizmi ve politik muhalefet olmadan şirket yönetimine karşı hareket imkânsız, hatta anlamsız olsa da, bunların, hükümet düzenlemesinin yerine geçecek bir ikame olabileceği inancı tehlikeli şekilde yanıltıcıdır. Şirket süistimaline karşı olan aktivistlerin hükümetten ümidi kestikleri gün, şirket seçkinleri ve savunucuları, “Çok şükür!” diyeceklerdir muhtemelen. Bu, ne de olsa pek çok iş liderinin isteyeceği şeydir: belki de (yasal güçleri olmayan) sivil toplum örgütlerinin denetimi ve (çok düşük etkilere sahip) dikkatli tüketicilerin ve hissedarların talepleri tarafından biçimlendirilmiş piyasa güçlerinin, hükümetin şirket üzerindeki düzenlemelerinin yerine geçmesi. Bu senaryoda şirketler devletin tüm zorlayıcı iktidarını ve kaynaklarını ele geçirirken, yurttaşlar, sivil toplum örgütleri ve piyasanın görünmez eliyle baş başa bırakılıyor – George Bernard Shaw’ın deyişiyle zen-

19. Aktaran, Editorial, *The Sunday Herald* (Scotland), 26 Ağustos 2001.

20. Naomi Klein ile görüşme.

ginler için sosyalizm ve yoksullar için kapitalizm.

Şirketlerdeki sosyal sorumluluk davranışını geliştirmek için piyasa kuvvetlerine ve sivil toplum kuruluşlarına bel bağlayan bir sistemde demokrasi yok denecek kadar azdır. Hayırsever zorbalar gibi hayırsever şirketler de kötü niyetlilerden daha iyi olabilir, ancak, Noam Chomsky'nin belirttiği gibi, "hayırsever olup olamayacağını sormak yerine neden zorbalığa sahip olduğumuzu sormak daha yerinde" olacaktır. Şirketler demokratik kurumlar değildir – müdürleri ve idarecileri, kendilerini çalıştıran hissedarlar dışında hiç kimseye karşı sorumluluk taşımazlar. Hükümet düzenlemesi gerektirecek şekilde, şirkete özgü hayırseverliğin ve sosyal sorumluluğun piyasa kuvvetleri sayesinde başarılabilceği ve de başarılması gerektiği inancı, demokrasinin öneminin tehlikeli ölçüde azalmasına dayandırılmaktadır. Tüm kusurlarına rağmen demokratik hükümetler, en azından teoride toplumun tümüne karşı sorumludurlar.²¹

Kabul etmek gerekir ki düzenleyici sistemin fiili uygulamaları, sistemin özünü oluşturan demokratik ideallerin ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Lobi faaliyetleri ve seçici bilgi paylaşımı sayesinde şirketlerin, düzenleyici kuruluşlar üzerindeki egemenliğini tanımlamak için 1960'larda iktisatçı George Stigler tarafından icat edilen bir terim olan "regulatory capture"^{*} salgın hale gelmiştir. Pek çok şirket, düzenleyici yasaları ihlal ediyor. Yakalanmayacaklarını bildiklerinden böyle yapıyorlar ya da yakalansalar bile bu ihlalden elde edilen mali faydaların, uygun görülen para cezalarından çok daha fazla olacağından eminler, çünkü düzenleyici kuruluşlar personel sıkıntısı çekiyor ve giderek sorumsuz hale geliyorlar. Dahası, bu kuruluşlar, –çoğu, denetlenen endüstrilerden getirilen– endüstrinin denetçisi olacakları yerde kendilerini endüstriyle ortak gören bürokratlarla dolduruluyor. Düzenleyici yasaların yerleştirdiği standartlar ise, önleyici olacakları yerde, aksi tepki yaratıyorlar; şirketlerin, insanlara ve çevreye ciddi zararlar vermesini önleyemeyecek kadar güçsüzler.²²

21. Noam Chomsky ile görüşme.

* Regulatory capture: Bir hükümete ait düzenleyici kuruluşa, denetlediği endüstrinin çıkarlarının hükmetmesi durumu. (ç.n.)

22. Aslında yarar sağladıkları farz edilenler açısından düzenleyici sistem, köke-

Genel olarak, demokratik sistem bir bütün olarak, kendisine hayat veren ideallere hizmet edemez duruma gelmiştir. Geniş kamunun, öz-yönetime katılımı mevcut değil, çünkü insanların katılımı, ara sıra yapılan oylama ile sınırlı ve nüfusun neredeyse yarısı bu oylamaya katılmıyor bile. Politikacılar aşırı ölçüde şirket parasının baskısı ve etkisi altındalar; deregülasyon ve özelleştirmenin hükümetin etki alanını ezip geçmesi yüzünden, önemli kararlar verme gücünden giderek yoksun bırakılmaktalar. Kamusal alan küçülüyor ve sosyal eşitsizlik her tarafa yayılmış durumda. Ancak tüm bunlara karşın, Chomsky'nin ifade ettiği gibi, "hükümet hakkında kim ne düşünürse düşünsün, hükümetler bir ölçüde kamuya karşı sorumludurlar, sınırlı bir ölçüde olsa da. Şirketler ise hiç sorumluluk taşımıyorlar ... sizleri hükümetlerden nefret ettirmeye çalışan propaganın nedenlerinden biri, hükümetin, insanların belirli bir yere kadar katılabildikleri ve zorbaca sorumsuz iktidarı sınırlayabildikleri tek mevcut kurum olmasıdır."²³

Her ne kadar mevcut düzenleyici sistem ve bir bütün olarak politik sistem kusurlu olsalar ve onları ayakta tutan demokratik idealerin ihtiyaçlarını yerine getirmeseler de, toplumu demokratik olarak yönetme potansiyeli taşıyorlar; şirketler, piyasa ve sivil toplum örgütlerinden oluşan kombinasyonunun sağlayacağı yönetim ise bu potansiyele sahip değil. Şimdi demokratik kurumları terk etme değil, yeniden canlandırma ve yaslandıkları ideallerin daha doğru yansımaları haline dönüştürme zamanıdır.

Yoksa bunun için çok mu geç kalındı? Hükümet artık, şirketlerin kontrolünü yeniden ele geçiremeyecek kadar şirket gücünün egemenliğine mi girdi? Bazen durum böyle gözüküyor. Şirket ege-

ninden kusurluydu. Tarihsel açıdan regülasyon, iş dünyası seçkinlerinin desteklediği, işletmenin kontrolden kurtulma arzusu ile daha radikal değişim talepleri arasındaki bir uzlaşmaydı. Harvard'lı Elaine Bernard'ın işaret ettiği gibi, "regülasyonu öneren, işçi hareketi ya da reformcular değildi. [Onlar] kamulaştırmayı önermişlerdi. [Onlar] bu muazzam servet ve iktidar yoğunlaşmalarının dağıtılmasını önermişlerdi. Ve şirketler buna tepki olarak, regülasyonla karşılık verdiler. Regülasyonu kabul edeceğiz [dediler]. Dolayısıyla regülasyon, şirketlerin sorumsuz, kabul edilemez iktidarına karşı oluşan muazzam tepkiye, şirketlerin verdiği bir yanıttı."

23. Noam Chomsky ile görüşme.

menliğinin kanıtı her yerde – ekonomileri, küçük ulusların ekonomilerini cüceleştiren şirketlerin büyüklüğü, işletmelerinin ulusaşırı faaliyet alanları, toplumu kontrol etmeleri ve hükümet üzerindeki etkileri. Ekonomik küreselleşme ve daha genel olarak şirket egemenliğinin, şirketleri hükümetlerin elinden belki de ebediyen kurtardığına dair argümanın yüzeysel bir çekiciliği var. Ne var ki, bu argüman önemli bir olguyu gözden kaçırıyor – varoluşu açısından şirketin tamamen hükümete bağımlı olması ve dolayısıyla en azından teoride her zaman hükümetin kontrolü dahilinde kalması.

Şirket başlarda, amacı ulusal çıkarlara ve kamu yararına hizmet etmek olan bir kamusal kurum olarak algılanıyordu. XVII. yüzyıl İngiltere'sinde, Hudson's Bay Company [Hudson Körfezi Şirketi] ve East India Company [Doğu Hindistan Şirketi] gibi şirketlere, İngiltere imparatorluğunun sömürgelerindeki devlet tekellerini işletmek üzere hükümdar tarafından imtiyaz verilmişti. XVIII. yüzyıl süresince ve XIX. yüzyıl başlarında hem İngiltere hem de ABD'de şirketler aslında, kanalların inşası ve suyun taşınması gibi kamu amaçları için kurulmuştu. Sadece maliklerinin özel çıkarlarını geliştirmek üzere programlanmış, modern kâr amaçlı şirket, kurumun bu ilk biçimlerinden çok farklıdır. Ancak çok önemli bir açıdan her ikisi de aynıdır: şirket, her zaman olduğu gibi, devletin bir yaratımı, kamusal politikanın bir ürünüdür.

Devlet bir şirkete hayat verebilen dünyadaki tek kurumdur. Şirketlere tüzel kişilik ve sınırlı sorumluluk gibi temel haklarını veren devlettir ve devlet, her zaman kâra öncelik vermeye onları mecbur tutar. Şirketlerin mülkiyet haklarını –devlet tarafından yaratılmış haklardır bunlar– korumak için polis kuvvetleri ve ordular kurar, mahkemeler ve hapishaneler inşa eder (hepsinin parasını mecburen yurttaşlar ödemektedir). Ve sadece devlet, diğer devletlerle birlikte, uluslararası ticaret anlaşmalarına katılıp sırası geldiğinde, devletin, şirketleri ve yarattığı mülkiyet haklarını düzenleme yeteneğini kısıtlayan Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel kurumları yaratabilir.

Devlet olmadan şirket hiçtir. Kelimenin tam anlamıyla sıfır.

Bu yüzden, artık şirketler çok güçlü oldukları için devletin güçsüzleştiğine inanmak bir hatadır. Ekonomik küreselleşme ve deregülasyon, devletin kamu çıkarını (örneğin çalışma yasaları, çevre yasaları ve tüketici koruma yasaları sayesinde) koruma kapasitesini azaltmış ve şirketin çıkarlarını geliştirip, (örneğin şirket yasaları, mülkiyet ve sözleşme yasaları, telif hakkı yasaları ve uluslararası ticaret yasaları sayesinde) kâr-amaçlı misyonlarını kolaylaştırma gücünü pekiştirmiştir. Ne var ki, devletin gücü tamamen zayıflamamıştır. Devletin gücü, kamu çıkarının aleyhine olacak şekilde, şirketlerin ihtiyaç ve çıkarları doğrultusunda yeniden dağıtılmıştır. Daniel Yergin ve Joseph Stanislaw'ın *The Commanding Heights*'da ileri sürdükleri gibi, "ekonominin zirvelerine egemen olan geleneksel devlet kontrolünden uzaklaşan genel hareket devam etmekte; ve bu güç, daha çok piyasa dünyasına bırakılmaktadır" demek, kısmen doğrudur ancak.²⁴ Bu ifade, yurttaşları şirketlerden koruması sırasında devletin üstlendiği rolün azaldığını anlatıyor, ancak devletin şirketleri, yurttaşlara karşı koruma rolünün genişlediğini gözden kaçırıyor.

Burada sorulması gereken soru, devletin şirketleri düzenleyip düzenlememesi *değil* –her zaman düzenliyor zaten– bu düzenlemeyi *nasıl* ve kimin çıkarına göre yaptığıdır. Şirketlerin *bağımsız* kişiler olduğunu belirten "doğal varlık" olarak şirket kavramı aklımızı karıştırdığı için, yaratılmaları ve yetkilendirilmeleri bakımından şirketlerin tümüyle devlete *bağımlı* oldukları unutmaya yatkınız. Tarihçi Morton Horwitz, doğal varlık teorisinin ideolojik etkilerini şöyle anlatıyor: şirket, sırası geldiğinde, "devlet tarafından yaratılmış olmasından kaynaklanan, devletin şirketi düzenlemesine yönelik her türlü özel temeli ortadan kaldırır."²⁵

Yeni Anlaşma'yı yapanlar bunu biliyorlardı. Doğal varlık teorisinin ve bununla ilişkili laissez-faire öğretisinin, kamu çıkarını geliştirmek üzere tasarlanmış yönetmeliklerin meşruiyetini giderek

24. Daniel Yergin ve Joseph Stanislaw. *The Commanding Heights: The Battle for the World Economy* (Touchstone/Simon & Schuster, 1998), s. 417.

25. Morton J. Horwitz, "Santa Clara Revisited: The Development of Corporate Theory," *Corporations and Society: Power and Responsibility*, ed. Warren Samuels ve Arthur Miller (New York: Greenwood Press, 1987), s. 51.

zayıflatacağını biliyorlardı. Dolayısıyla bu fikirleri bir kenara atıp, şirketlerin ve piyasaların hükümet yaratımları olduğunu vurgulayan ilk düşünceleri yeniden canlandırdılar. “*Laissez-faire* yanlılarının varsaydıkları düzenlemeden kurtuluşun var olmadığını kanıtlamak mümkündür ve böylesi bir kurtuluşun tahayyülü de olanaksızdır,” diye yazıyordu 1935’te bir Yeni Anlaşma destekçisi. “Pazarlık etme gücü, sadece pazarlığı yapılmış mülkiyet haklarının hükümetçe korunmasından dolayı mevcuttur ve tamamen hükümet kontrolüne bağlıdır.”²⁶ Bu tür fikirler Yeni Anlaşma’dan önce de etrafta dolaşıyordu. Robert Hale 1922’de şöyle ifade etmişti: “En azından kısmen, mevcut ekonomik koşulların, kamusal alanın dağılımı konusunda hükümetin izlediği geçmiş politikalara bağımlı olduğu açıkça görülüyor olmalıdır. *Laissez-faire*, hiç bir zaman gerçekleşmemiş ve asla gerçekleşemeyecek ütopyik bir düştür.”²⁷ Yeni Anlaşma çalışma yasamasının en önemli parçası olan Norris-LaGuardia Yasası, patronların mülkiyet haklarına getirilen kısıtlamaların gerekçesi olarak, önsözünde aynı mantığı tekrarlıyordu:

Buna karşın şirket ve diğer mülkiyet birliği biçimleri halinde örgütlenmek üzere, mülkiyet sahipleri için hükümet otoritesi yardımıyla geliştirilmiş geçerli ekonomik koşullar altında bireysel işçi, genellikle fiili sözleşme hürriyetini yerine getirme, kendi çalışma hürriyetini koruma ve dolayısıyla istihdamın makul şartlarını ve koşullarını elde etme bakımından savunmasıdır.²⁸

Şirketler devlet olmadan var olamazlar, piyasalar da öyle. Deregülasyon, devletin şirketlerle ilişkisini azaltmaz; sadece doğasını değiştirir.

Bir hükümet yaratımı olarak şirket, tüm hükümet politikalarına uygulanabilen bir standarda göre değerlendirilmelidir: Kamu çıkarına hizmet ediyor mu? Şirketi özçıkarcı bir kurum halinde yeniden şekillendiren XIX. yüzyıl hâkimleri ve meclis üyeleri aslında bu

26. Not, *Columbia Law Review* 35 (1935): 1090, 1091-1092, aktaran Sunstein, *The Partial Constitution*, s. 52-53.

27. Robert Hale, *American Bar Association Journal* 8 (1922): 638, aktaran Sunstein, *The Partial Constitution*, s. 51.

28. Aktaran Sunstein, *The Partial Constitution*, s. 58.

fikri hiçbir zaman terk etmemişlerdi. Daha ziyade, o dönem baskın olan laissez-faire fikirleriyle, kamu çıkarının neye ihtiyaç duyduğuna dair yeni bir düşüncayı benimsemişlerdi. Şirketleri de kapsayacak şekilde, bireylerin kendi öz çıkarlarını gerçekleştirmeleri sağlandığı takdirde, bu düşüncenin çok yerinde olacağını sandılar.

Bu inançtan, hükümetlerin şirket çıkarlarını kolaylaştırmasını haklı çıkarmış (ve çıkararı) –bugünde yürürlükte olan– bir tür dögüsel mantık geliştirildi. Yani, şirketin çıkarlarına hizmet etmek kamu yararını geliştiriyorsa, o halde şirketlerin çıkarlarına hizmet edildiğı vakit, kamu yararı da geliştirilir. Ya da General Motors’un eski başkanı ve savunma bakanı Charles Wilson’ın 1930’larda ABD Senatosu’nun bir alt komisyonunda söylediğı gibi, “General Motors için hayırlı olan, ülke için de hayırlıdır.” Asıl endüstrisini imalat şirketlerinin oluşturduğu Delaware eyaletinde (Fortune 500 ve New York Borsası şirketlerinin yarısı burada bulunuyor; eyaletin yıllık 2.3 milyar dolarlık gelirinin %27’si şirketleşmiş işletmelerden geliyor) şirketlerden sorumlu eyalet bakanı olan Dr. Harriet Smith Windsor yakınlar da, “Yasalarımız işletmelere yardımcı olmak üzere, ihtiyaçlarını karşılamak için düzenlenmiştir” derken aynı mantığı tekrarlamıştı. Windsor’un yardımcısı Rick Geisenberger de şöyle ilave etmişti: “Yasalarımızı işletmelerin gelişip büyümesini ve insanların sermayeye erişmelerini kolaylaştıracak şekilde yapıyoruz.” Bu ancak işletme için en hayırlı olanın, kamu için de en hayırlı olduğunu varsaydığınız takdirde hayırlı bir kamusal politikadır – bugün kamusal politikayı fazlasıyla yönlendiren bir varsayım.²⁹

Ne var ki, şirket yasası ve politikasının dar da olsa bir kamu yararı mefhumuna dayanması olgusu, kamu yararı mefhumunun şirketlerin kurumsal değeri ve meşruiyetinin nihai ölçütü olarak kaldığını doğrulamaktadır. Bunun somut bir yansıması olarak şirket yasalarının çoğu, kamu çıkarını tahammül edilemez ölçüde çiğnediğine inandığı takdirde hükümetin bir şirketi feshetmesine ya da feshetmek için mahkeme emri çıkarmasına izin veren koşulları kapsamaktadır. İmtiyaz iptal yasaları adıyla bilinen bu koşullar, her

29. Smith Windsor ve Richard Geisenberger ile yapılan görüşmeler.

zaman şirketler hukukunun bir parçası olmuşlardır. Bu yasaların ileri sürdüğü gibi, hükümet bir şirketi kolaylıkla yaratabildiği gibi, kolaylıkla da ortadan kaldıracaktır ve bu yasalar, bir demokrasi içindeki şirketlerin, halkın isteğine ve halkın egemenliğine bağlı olarak var olduklarına dair –kolaylıkla unutulsa da– apaçık bir düşüncüyü simgelemektedir. New York Savcısı Eliot Spitzer, bu yasalara gönderme yaparak şöyle demişti: “Bir şirket, insanların hayatlarını tehlikeye atan ya da zarar veren veyahut çevremizi yıkıma uğratan ağır suçlardan tekrar tekrar mahkûm edildiği takdirde, şirket ölüm cezasına çarptırılmalı, şirket varlığı sona erdirilmeli ve mal varlıklarına el konulup halka açık mezatlarda satılmalıdır.”³⁰

Hukuk profesörü Robert Benson’a göre imtiyaz iptali yasaları, “çok sıkı saklanan bir sırdır”; kendisi yakınlarda, California’nın imtiyaz iptali yasasını kullanıp, Union Oil Company of California’nın (Unocal) imtiyazını iptal edip şirketi feshetmesi için eyalet savcısına dilekçe vermiştir:

Doğaya zehirli atık dökerek, işçileri toptan işten çıkararak, insan haklarını ihlal ederek her seferinde suç işleyen bu dev şirketleri kontrol etmeye çalışmak zorunda olduğumuz konusunda hatalı bir kanı taşıyor insanlar. Oysa yasa savcının, suç işlediği için bir şirketi feshetmek ve mal varlıklarını, kamu çıkarına çalışacak olan diğerlerine satmak için mahkemeye baş vurmasına her zaman izin veriyor.³¹

Benson, savcıya yazdığı 127 sayfalık başvurusunda Unocal’ın iddia edilen ihlallerini sıralamıştı: şirket, bir boru hattı projesinde, köle emeği kullandığı ve zorla tüm köyleri boşalttığı iddia edilen yasadışı Birmanya askeri rejimiyle işbirliği yapmıştı; ABD’nin savaş ilan etmesinden çok önce insan haklarını ihlal etmesiyle ün salmış Afganistan’ın eski Taliban rejimiyle projelerde işbirliği yaptığı iddia ediliyordu; California’nın çevre ve işçi güvenliği düzenleme-

30. Spitzer, Kasım 1999’da seçim kampanyasının bir parçası olarak bu ifadeyi kullandı. Bkz Geov Parrish, “Killing Corporations,” *Seattle Weekly*, 15-21 Temmuz 1999.

31. Aktaran Russel Mokhiber, “The Death Penalty for Corporations Comes of Age,” *Business Ethics* 12, Kasım-Aralık 1998, bkz www.corpwatch.org/issues/PID.jsp?articleid=1810.

lerini sürekli olarak çiğnediği iddia ediliyordu. Başvuru, işleme konduktan beş gün sonra savcılık tarafından reddedildi.

Benson da başvurusunun takip edilmesini beklemiyordu doğrusu. Hükümetler, çoğu kez teknik ihlallerden dolayı küçük şirketleri feshetmek için imtiyaz iptali yasalarına başvursalar da (California 2001-2'de³² vergi kaçırma ve hesaplarda düzensizlik nedeniyle 58.000 şirketin faaliyetlerini durdurdu; Delaware aynı dönemde bu sayının yaklaşık yarısı kadar şirketin imtiyazlarını iptal etti.³⁹), aynı çare, büyük şirketlerin büyük ihlallerini cezalandırmak için kullanılmıyor. Enron bile. Bu şirket ölüm cezasından paçayı kurtardı ve bir şirket varlığı olarak yaşamaya devam ediyor. "İmtiyaz iptali davası açmanın en büyük ödülünü, Unocal ya da herhangi bir şirketin ortadan kaldırılması olarak asla görmedim" diyor Benson. "Bence ödül, şirket kötülüğüne karşı kamuoyunun havasının değişmesi ve sanırım biz buna katkıda bulunduk."³⁴ Benson, şirket imtiyazını iptal eden yasaların, şirketlerin bizim yaratıklarımız olduğu ve bizlerin –halkın– onları kontrol etme gücüne hâlâ sahip olduğumuz olgusunu simgeleştirdiğini söylüyor.

Sadece imtiyaz iptali yasalarını harekete geçirerek değil, aynı zamanda şirketleri güçlü demokratik kontrollerin altına sokarak bu gücü kullanma zamanı gelmiştir. Şirket, düzenleyici kuruluşların saygı duymak zorunda olduğu, kendi haklarına, ihtiyaçlarına ve arzularına sahip, bağımsız bir "kişi" değildir. Sosyal ve ekonomik politikayı geliştirmek üzere devlet tarafından yaratılmış bir araçtır. Aslında sadece tek bir kurumsal amacı vardır: kamu çıkarına hizmet etmek (ve kamu çıkarını işletme çıkarlarıyla eşitleyen, döngüsel bir kamu çıkarı düşüncesi değildir bu). Şirketlerin bunu yaptığından emin olmalıyız. Gelgelelim, günümüzde psikopat bir kurum olarak kurulmuş şirketin kamu çıkarına saygı gösterip, kamu çıkarını geliştirmesi nasıl sağlanabilir?

32. Charlie Cray, "Chartering a New Course: Revoking Corporations' Right to Exist," *Multinational Monitor* 23, Ekim-Kasım 2002, bkz multinationalmonitor.org.

33. Richard Geisenberger ile görüşme.

34. Cray, "Chartering a New Course."

Şirketle ne halt edeceğiz ve nasıl baş edeceğiz sorusu, zamanımızın en acil ve zor sorularından biridir. Bu soruya verilecek kolay yanıt –değişim planları– mevcut değil. Aslında bu yanıtları ve planları bize sunanlara da ihtiyatla yaklaşmalıyız. Toplum olarak bizler başımıza bir bela aldık. Son üç yüz yıl boyunca oldukça verimli bir refah-yaratma makinesi oluşturduk, fakat şimdi kontrol dışına çıkıyor. Bu soruna yönelik çözümlerin, bilgisayarının önünde oturan bir hukuk profesörü tarafından değil, en nihayetinde “halk” tarafından demokratik şekilde bulunması gerekiyor; yine de sonuç olarak nasıl harekete geçebileceğimize dair birtakım genel düşünceler çıkarmak istiyorum.

Oncelikle, şirket idarelerini kurcalayıp durmak yeterli değildir. Şirket idaresinin ıslahı üzerine Sarbanes-Oxley Yasası’nda bulunanlara benzer öneri ve önlemler, müdür ve direktörlerin yatırımcılara karşı sorumluluğunu pekiştirse de, şirketin bir bütün olarak topluma karşı sorumluluğunu geliştirme hususunda pek işe yaramayacaktır. İktisap ve birleşme ya da hissedarların yönetim kurulumunda temsili (örneğin, sendika temsilcileri) gibi hususlar üzerindeki daha sıkı kısıtlamalara benzer daha geniş kapsamlı reformların ise, istenilir olmalarına karşın şirketin topluma karşı sorumluluğunu kaydadeğer biçimde güçlendirmesi pek olası değildir.

Diğer uçta yer alan, şirketlerin bulunmadığı gelecek vizyonlarına dayalı öneriler de, şu anda şirketlerle ne halt edeceğiz ve nasıl baş edeceğiz sorununu çözülmeden bırakmakta. Aktivist Vandala Shiva’nın ifade ettiği gibi, “milyonlarca insan, şirketlere ihtiyacımız yok, onlarsız durumumuz daha iyi olur demekle kalmıyor, er-
yüzünü besleyen ve insanları besleyen sistemler yaratacağız da di-
yorlar”; bu doğru olabilse de şirketsiz bir gelecek şimdilik tasarlan-
ması çok uzak bir ihtimal. Harvard İşletme Okulu uzmanı Joe Bada-
racco diyor ki, “Bu kurum, yani şirket çok uzun bir zaman etraf-
ta olacaktır. Takriben on yıl ya da yirmi yıl daha düşe kalka yoluna
devam edebilir –iddia edildiği gibi, on yıl ya da yirmi yıl önce de
bunu yaptı– fakat şirketin zorlukları yenme gücünün zaten kanıt-
lanmış olduğunu sanıyorum ve daha da güçlenmesine yönelik fır-
satlar insanı hayrete düşüyor.” Şirketin, –daha uzun tarihsel süreç-

te, tüm diğer egemen kurumlar gibi saldırıya açık hale gelebilecek olsa da– en azından orta vadeli bir gelecekte toplumda var olacağını ve güçleneceğini tahmin etmek ve buna göre plan yapmak makul gibi geliyor.³⁵

Şirketi yeniden yapılandırmaya, onu psikopat olmayan bir kuruma dönüştürmeye ne demeli? Sosyal sorumluluk ve etik yönetim taraftarlarının yaptıklarını iddia ettikleri şey bu. Ancak çoğu kez iyi niyetlerine rağmen, önceki bölümde iddia ettiğim gibi, şirketin istisnasız özçikarını izlemeye yönelik yasal yetkisi tarafından büyük ölçüde kısıtlanıyorlar. Şirketi anlamlı şekilde ıslah etmek için bu yetkinin değiştirilmesi gerekecek. Sadece kendilerine ve kendi hissedarlarına değil, toplumun daha geniş alanlarına hizmet etmeleri, bu alanları desteklemeleri ve bu alanlara karşı sorumlu olmaları için şirketlerin yeniden oluşturulması şart olacak. Bu tür şirketler zaten mevcut ve onlarla her gün karşılaşıyoruz. Bütünüyle ABD federal hükümetlerine ait, kendi kendini destekleyen bir şirket olan ABD Posta Hizmetleri buna bir örnek teşkil ediyor; yasal misyonunun belirttiği gibi:

Posta Hizmetleri temel işlevi olarak insanların kişisel, eğitsel, yazınsal ve ticari yazışmaları yoluyla Ulus'u birbirine bağlama yükümlülüğü taşıyacaktır. Tüm bölgelerdeki müşterilerine hızlı, güvenilir ve verimli hizmetler sağlayacak ve tüm topluluklara posta hizmeti verecektir.³⁶

Kamusal amaçlı şirketler diğer pek çok kamu hizmet alanında da iş görmektedir – birkaç örnek vermek gerekirse, ulaşım, altyapı hizmet kuruluşları, radyo ve televizyon yayıncılığı, güvenlik ve kurtarma hizmetleri. 4. Bölüm'de ileri sürdüğüm gibi bunlar, önemli kamu programlarıdır ve hizmetlerinin sağlanmasında kâr amaçlı

35. Vandana Shiva ve Joe Badaracco ile görüşmeler.

36. Posta Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması Yasası'nda benimsendiği haliyle, ABD kanunnamesinin 39. maddesi. Ancak postane, özelleştirme savunucularının hedefidir. Bkz Edward L. Hudgins, ed. *The Last Monopoly: Privatizing The Postal Service for the Information Age* (Washington, D.C.: Cato Institute, 1996) ve Edward Hudgins, ed., *Mail at the Millennium: Will the Postal Service Go Private?* (Washington, D.C.: Cato Institute, 2001).

şirketlere tercih edilebilir.

Fakat tüm şirketler kamu amaçlı şirketlere dönüşmeli mi? Bugünkü şirket sorunumuza bir çözüm olur mu bu? Bugünlerde böylesi bir çözüm, istense bile, gerçekçi olarak önerilmeyecek kadar ütópiktir. Belki bir gün, ekonomik ilişkileri tümenden nasıl demokratikleştireceğimizi öğrendiğimizde, kamu amaçlı şirketlerin yaygın kullanımı, planın önemli bir kısmını oluşturabilir. Bu süre içinde, gerçekçi olmak gerekirse, yakın ve orta vadeli gelecekte –yarın, önümüzdeki hafta ve önümüzdeki yıl yapabileceklerimiz açısından – şirketin büyük ölçüde olduğu gibi kalacağını varsaymamız gerekiyor: psikopatlık noktasına dek öz-çıkarcı. Burada şirketin, laissez-faire kapitalizmine özgü ilkelerin, kurumsal bir yansıması olduğunu ifade etmek gerekiyor. Şirketi değiştirmek, daha büyük bir ekonomik değişimin parçası olarak anlaşılmalıdır.

Uzun vadede daha bütünsel insani ve demokratik bir düzeni umut etsek ve bu düzen için mücadele etsek bile, şimdilik yapabileceğimiz, şirketi kontrol etmenin yollarını bulmaktır – onu demokratik kısıtlamalara tabi kılmak ve yurttaşları, tehlikeli temayüllerinden korumak için. Şu anda, en uygun, en azından en gerçekçi strateji, hükümet düzenlemesinin meşruiyetini, etkililiğini ve sorumluluğunu iyileştirmektir. Bu amaç için şu genel reçeteleri öneriyorum:

A. DÜZENLEYİCİ SİSTEMİ ISLAH ETMEK

–Hükümet düzenlemesi, şirketleri demokratik kontrol altına yerleştirme ve yurttaşların, toplulukların ve çevrenin çıkarlarına saygı göstermelerini sağlamanın başlıca aracı biçiminde yeniden düşünülmeli ve ona yeniden meşruiyet kazandırılmalıdır.

–Uygulayıcı kuruluşlarda makul düzeylerde personel çalıştırma, şirketleri suç işlemekten alıkoyacak yüksek para cezaları koyma, üst düzey müdürleri ve idarecileri kendi şirket-

lerinin yasadışı davranışlarından sorumlu tutma, sürekli suç işleyen şirketleri hükümet sözleşmelerine almama ve kamu çıkarını pervasızca ve ısrarla ihlal eden şirketlerin imtiyazlarını iptal etme yoluyla yönetmelikler daha etkili hale getirilmelidir.

—Çevreyi, halkın sağlığını ve güvenliği korumak üzere tasarlanmış yönetmelikler, bu zararların oluşacağına hususunda kesin kanıt mevcut olmasa bile, şirketleri makul ölçülerde zarara yol açması mümkün olacak şekilde hareket etmekten men eden tedbir mahiyetindeki ilkeye dayandırılmalıdır.

—Düzenleyici sistem, sorumluluğu geliştirecek ve gerek “endüstrilerin, düzenleyici kuruluşları ele geçirmesi”nden gerekse de günümüz ve geçmiş rejimlerinin merkezileşmiş ve bürokratik eğilimlerinden kaçınacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Belediyeler, okul ve park yönetimleri gibi yerel hükümet kuruluşları, düzenleyici sistemde daha büyük bir rol oynamalıdır; çünkü federal ve eyalet kuruluşlarına nazaran yurttaşlar buralara daha kolay erişebilirler ve bu kuruluşlar belirli meseleler etrafında yurttaş gruplarıyla ittifak yapmaya daha istekli ve muktedirler (diğer şeylerin yanı sıra, okullardaki reklamlar, kentsel yayılma, “kutu” perakendecileri ve çevreye zarar verici uygulamalar üzerindeki kısıtlamalarla ilişkili olarak etkili şekilde davrandıkları gibi).

—Şirket davranışlarının izlenmesinde ve düzenlenmesinde, şirket davranışından etkilenen çıkarları ve bölgeleri temsil eden çevre, tüketici, insan hakları kuruluşlarının ve diğer kuruluşların rolleriyle birlikte, işçi sendikalarının ve diğer işçi birliklerinin rolleri de korunup artırılmalıdır.

B. POLİTİK DEMOKRASİYİ GÜÇLENDİRMEK

–Seçimler halk tarafından finanse edilmeli, şirket bağışları sona erdirilmeli, lobi faaliyetleri ve hükümet ile iş dünyası arasındaki personelin “döner kapı” akışı üzerinde daha sıkı kısıtlamalar getirilmelidir. Şirketler kendi kaygılarını hükümette temsil ederken ve politik girişimlerde hükümetle işbirliği yaparken bir yere sahip olsalar da, günümüzde hükümet “ortakları” olarak keyfini çıkardıkları özel statü demokratik süreci tehlikeye atmaktadır. En azından şirketlerin etkisi, sendikalar, çevre ve tüketici grupları ve insan hakları savunucuları gibi diğer kuruluşların etkisiyle eşit olacak şekilde düzenlenmelidir.³⁷

–Politik sisteme yeni sesler kazandıracak ve hayal kırıklığına uğramış insanların yeniden politik sisteme dönmelerini sağlayacak, orantılı temsil gibi seçim reformları gerçekleştirilmelidir.

C. GÜÇLÜ BİR KAMUSAL ALAN YARATMAK

–Kamu yararı için önemli olduğuna hükmedilen ya da şirket sömürüsüne maruz bırakılmayacak kadar değerli, saldırıya açık ya da ahlâken kutsal olduğu düşünülen sosyal gruplar ve çıkarlar, kamu rejimleri tarafından yönetilip korunmalıdır. Kaçınılmaz olarak insanlar, bu tür grup ve çıkarların şirket sömürsünden ne ölçüde muaf olması, onları korumak için ne tür önlemler alınması ve hangi grup ve çıkarların korunması konusunda tartışacaklardır – çocukların zihinleri ve hayal güçleri, okullar, üniversiteler, kültür kurumları, su ve enerji sağlayan kamu hizmet kuruluşları, sağlık ve refah hizmetleri, polis, mahkemeler, hapishaneler, itfaiye, parklar, doğal rezervler, genler ve diğer biyolojik materyaller ve ka-

37. Kanada yakınlarda, şirketlerin ve işçi sendikalarının seçimleri finanse etmelerini yasakladı ve seçimlerin kamusal finansını kabul etti.

musal alanın tümü muhtemel adaylardır – fakat bunlar sağlıklı tartışmalardır, şirketlerin, tüketicilerin ve hissedarların toplu mali çıkarlarının dışında, kamu çıkarı bulunmadığı konusunda gittikçe yaygınlaşan varsayımdan çok daha sağlıklı.

–DTÖ, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların ideolojilerini ve uygulamalarını, piyasa fundamentalizminden, deregülasyon ve özelleştirmenin kolaylaştırılması durumundan uzaklaştırarak yönünü değiştirmek için uluslar birlikte çalışmalıdır. Bu kuruluşlara ait şimdiki ideolojik önyargılar kalıcı değildir. Aslında bu kuruluşların Bretton Woods’da formüle edilmiş orijinal yetkileri, John Maynard Keynes’in ekonomik teorilerini ve dolayısıyla bugün sahip olduklarından çok farklı yönelimleri yansıtmaktaydı.

Daha da önemlisi, en can alıcı gerçeği unutmamamız gerekiyor: şirketleri, bizim yarattığımız gerçeğini. Hükümetlerimiz aracılığıyla onlara verdiklerimiz dışında yaşamları, güçleri ve kapasiteleri yoktur.

Bolivya, Cochabamba’da içme suyu şebekesinin özelleştirilmesine karşı düzenlenen bir halk ayaklanmasına önderlik eden bir sendika çalışanı olan Oscar Olivera’ya göre “korku dolu bir dünyada yaşıyoruz, insanlar karanlıktan korkuyor, insanlar işlerini kaybetmekten korkuyor, insanlar konuşmaktan korkuyor, insanlar görüşlerini söylemekten korkuyor, insanlar harekete geçmekten korkuyor.” “Korkularımızı yenip ... birleşmek, örgütlenmek ve kendimize ve diğerlerine olan inancımızı yeniden kazanmak için güçlerimizi geliştirme zamanıdır şimdi.” Olivera ve Cochabamba halkının son zamanlarda yaptığı şey budur.³⁸

Her şey, Dünya Bankası’nın baskısı altında su sağlayan kamu hizmet kuruluşlarını özelleştirmek üzere Bolivya hükümetinin, orta Bolivya’nın su sıkıntısı çeken bir bölgesi olan Cochabamba’nın

38. Oscar Olivera ile görüşme.

su şebekesini işletmesi için, Bechtel International Water Ltd. 'ın büyük hissedarı olduğu Aguas del Tunari ile sözleşme yaptığı zaman başladı. O dönem Cochabamba'ya, çok sayıda köylünün yaşadığı kırsal bölgelere ulaşmayan, eski ve çürümüş bir şebekeyle su sağlanıyordu. Su şebekesini devraldığı zaman Aguas del Tunari, fiyatları eskiye nazaran üç katına yükseltti ve köylülerin kendi kuyularından çektikleri suyun parasını, köylülerden tahsil etmeye başladı. Hükümet şirketle yaptığı sözleşmeye uygun olarak, insanların yerel lagünlerden, nehirlerden, deltalardan ve hatta yağmur suyundan su toplamalarını yasaklayan bir yasa çıkardı. Şirket, tazminat ödemeksizin insanların alternatif su sistemlerini istimlak edip, kontrol etmeye başladı ve fiyat artışlarıyla birlikte girdiği tüm eylemleri –ki tüm bunlar, Olivera'ya göre çok sayıda insanı sıkıntıya sokmuştu–, sözleşmenin emrettiği kâr düzeylerini karşılamak için bir mecburiyet olarak haklı gösterdi.³⁹

Olivera ve diğerlerinin yardımıyla, hem kentteki hem de kırdaki insanlar örgütlenerek şirketin çekip gitmesini talep ettiler. Yurttaşlarla polis ve ordu arasında yaşanan kanlı çatışmalardan sonra, en nihayetinde şirket bölgeyi terk etti. “Çok sayıda yaralı genç görmeye başladık, kolları, bacakları kopmuş, felç geçirmiş, beyin ve sinir sistemleri hasar görmüş, yaşları onaltı ya da onyediler; Victor Hugo Daza adındaki bir genç öldürüldü ... kırsal kesimde de beş kişi öldürülmüştü” diye hatırlıyor Olivera. “Bize gerçekten pahalıya patlayan bir zaferdi.”

Olivera'ya göre sadece su için değil, ayrıca “adalet mücadelesi, demokrasi mücadelesi ve insanların yaşam koşullarını değiştirme mücadelesi” için de bir zaferdi bu.

İnsanların, örgütlenme, birleşme ve birbirleriyle dayanışmaya girme hususunda inanılmaz ölçüde yetenekli olduklarını gördük.... Bir noktada çok güçlendi ve çok sayıda insan bir araya geldi, öyle ki ... sokaklarda yüz binlerce insan toplandı; toplumun her kesiminden insanlar, zengin ve yoksullar, köylüler, kadınlar, yaşlılar, gençler. İnsanların gerçekten kendilerini güçlü hissetmeye, kendi kararlarını verecek güce, su hakkında karar verecek güce sahip olduklarını hissetmeye baş-

39. A.g.y.

lamaları inanılmaz bir şeydi. Ve sonunda su konusunda karar verdiler. Sanıyorum uzun bir zamandır ilk kez gençler ve yaşlılar gerçekten demokrasinin tadına varma şansı elde ettiler, çünkü her zaman söylediğimiz gibi, demokrasi, karar verenlere aittir ... tek egemen, halktır, başkası değil.

Su şirketinin sözleşmesi iptal edildi ve şirket Cochabamba halkına iade edildi. Olivera artık, bu şirketi, “insanları karar verme ve kendi sorunlarını [çözme] sürecine dahil eden tamamen sosyal bir şirket haline dönüştürme” düşleri kuruyor. Yerel memurlardan, sendika ve meslek birliği temsilcilerinden oluşan bir yönetim kurulunun idare ettiği, kâr amacı gütmeyen bu şirketin “şeffaf olmakla kalmayacağını, ayrıca daha çok etkili olacağını, insanların kendi sorunlarına çözüm bulma sürecine katılmalarını cesaretlendireceğini” de söylüyor.⁴⁰

Şirket saltanatı, dokunulmaz bir şey değil. Birleşip örgütlendikleri, kendilerine ve diğer insanlara güven duydukları vakit, insanların hoşnutsuzlukları, şirketler ve onları destekleyip yetkilendiren hükümetler açısından güçlü bir kırılma kaynağına dönüşebilir. Kuşkusuz şirket zorlu bir düşman, ancak Olivera’nın dediği gibi, kendisinin ve Cochabamba halkının mücadelesi gibi “dünyanın her yerinde küçük muharebeler kazanılıyor.” Şirketlerin demokratik kontrolünü tamamen ele geçirmek, büyük bir muharebedir; ne var ki, mücadele etmek zorunda olduğumuz bir muharebe.

Çeliştiği değerleri ve uygulamaları – demokrasi, sosyal adalet, eşitlik ve şefkat – yeniden canlandırmak için, şirket saltanatına karşı çıkmak gerekiyor. Şirket ve şirketin temelini oluşturan ideolojiye hayat veren, politik tahayyüllerimizde uzun süre kalmayacak kadar çarpık ve hayal gücünden yoksun, oldukça dar bir insan doğası kavramıdır. Bireyci özçakar ve tüketim arzuları, kimliklerimizin önemli kısmını oluştursa da, ki bunda utanılacak bir şey yok, bizi bizi yapan başka şeyler de var. Daha iyi bir dünyaya yönelik ortak

40. A.g.y.

yazgıları ve umutları paylaştığımız diğerlerine karşı derin duygular ve bağlar hissediyoruz. Değerlerimizin, yeteneğimizin, estetiğimizin, anlam ve adalet duygularımızın kısmen toplumsal bağlarımız sayesinde yaratıldıklarını ve beslendiklerini biliyoruz. Bazı şeylerin, kâr amacıyla sömürülmeyecek kadar kıvrılgan, değerli ya da önemli olduğuna inanıyoruz. “Kendimizi öncelikle, birbirleriyle rekabet edip özçıkıklarını izleyen aç gözlü üreticiler ve tüketiciler olarak görmemeliyiz” diyor felsefeci Mark Kingwell. “İnsanlar, uygarlık adını verdiğimiz olgunun uçsuz bucaksız parçalarında kendilerini büyük ölçüde başka şekillerde örgütlemişlerdir.”⁴¹

Şirket saltanatına karşı en iyi argüman, aslında kim olduğumuzla bakıp, şirket öğretisinin bizleri nasıl da kötü şekilde yansıttığını anlamaktır. “Bizler aslında duygu, empati taşıyan organizmalarız,” diyor bilimci ve aktivist Dr. Mae-Wan Ho. “Diğer insanlar acı çektiği vakit, bizler de acı çekiyoruz. Bizim için hayat memat meselesi olduğu için, güvenli, adil, dürüst ve şefkatli bir dünya istiyoruz.” Bilimle uğraşırken aktivist olan Dr. Vandala Shiva, “tarihin her döneminde” insanların, “itibarlı bir hayat sürdürme hakları ve özgürlüklerini” inkâr eden ve “gayri meşru ölçütlere dayalı” sistemlere karşı ayaklanmış” olduklarına işaret ediyor. Benliklerimizin esas kısımlarını baskı altında tutan hiçbir sosyal ya da ideolojik düzen devam edemez – çökmüş komünist düzen için olduğu kadar, şirket için de geçerli bir nokta. Şirketin dar özçıkara dayalı düzeninin, nasıl da tehlikeli şekilde çarpık olduğunu açığa çıkarmak için, kim olduğumuzu ve insan olarak nelere muktedir olabileceğimizi hatırlamamız gerekiyor sadece.”⁴²

Boston’da konumlanan, Şirketler, Hukuk ve Demokrasi Programı’ndan Richard Grossman, “Özgür bir halk kendisini nasıl yönetir?” diye soruyor. “Aslında bir anlamda bu, sadece şirketlerin sorununu değil. İnsan olarak hepimizi ilgilendiriyor... yeryüzündeki rolümüz, dünyevi yayılımımız, ömürlerimiz, kendimizle nasıl baş ettiklerimiz; yeryüzündeki diğer yaratıklarla uyum içinde yaşamak, yeryüzüyle uyum içinde yaşamak, şirketlerde çalışan erkek ve kadın-

41. Mark Kingwell ile görüşme.

42. Mae-Wan Ho ve Vandala Shiva ile yapılan görüşmeler.

ların çocuklarını da içerecek şekilde gelecek kuşaklarla uyum içinde yaşamak için ... kendi kendimizi yönetmek üzere diğer insanlarla nasıl biraraya geleceğiz? Gerçekten de hepimizi ilgilendiriyor bu.”

İşte bu yüzden iyimserim – çünkü gerçekten de hepimizi ilgilendiriyor bu.

Kaynakça

- Aharoni, Yair. *The Evolution and Management of State Owned Enterprises*. Melrose, Mass: Ballinger Publishing Company, 1986.
- Archer, Wiles. *The Plot to Seize the White House*. New York: Hawthorn Books, 1973.
- Bagdikian, Ben H. *The Media Monopoly*, 6. baskı. Boston: Beacon Press, 2000.
- Bakan, Joel. "Beyond Censorship: An Essay on Free Speech and Law." *Interpreting Censorship in Canada*, Klaus Petersen and Allan C. Hutchinson (ed.). Toronto University of Toronto Press, 1999.
- Bakan, Joel. *Just Words: Constitutional Rights and Social Wrongs*. Toronto University of Toronto Press, 1997.
- Bakan, Joel. "The Significance of the APEC Affair." *Pepper in Our Eyes: the APEC Affair*. Wes Pue (ed.). Vancouver: University of British Columbia Press, 2000.
- Balanyá, Belén, Ann Doherty, Olivier Hoedeman, Adam Ma'anit, and Erik Wesselius. *Europe Inc: Regional and Global Restructuring and the Rise of Corporate Power*. Londra Pluto Press. 2000.
- Barlow, Maude, Tony Clarke. *Blue Gold: The Fight to Stop the Corporate Theft of the World's Water*. New York: New Press, 2003.
- Barlow, Maude ve Heather Jane-Robertson. *Class Warfare: The Assault on Canada's Schools*. Toronto: Key Porter Books, 1994.
- Basu, Kunal, Henry Mintzberg ve Robert Simons. "Memo to: CEOs." Reprinted in *Fast Company* 59, April 2002, 117.
- Beatty, Jack, ed. *Colossus: How the Corporation Changed America*. New York: Broadway Books, 2002.
- Berle, Adolf A. ve Means, Gardiner C. *The Modern Corporation and Private Property*. New York: Harcourt, Brace & World, 1968.
- Black, Edwin. *IBM and the Holocaust: The Strategic Alliance Between Nazi Germany and America's Most Powerful Corporation*. New York: Crown Publishers, 2001.
- Blair, Margaret. *Ownership and Control: Rethinking Corporate Governance for the Twenty-first Century*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press. 1995.
- Blair, Margaret M. ve Lyan A. Stout. "Trust, Trustworthiness, and the Behavioral Foundations of Corporate Law." *University of Pennsylvania Law Review* 149 (2001), 1735-1810.
- Blumberg, Phillip. *The Multinational Challenge to Corporation Law: The Search for a New Corporate Personality*. New York: Oxford University Press, 1993.
- Bollier, David. *Public Assets, Private Profits Reclaiming the American Commons in an Age of Market Enclosure*, Washington, D.C.: New America Foundation, 2001.
- Bonsignore, J. *Law and Multinationals: An Introduction to Law and Political Economy*.

- Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1994.
- Bowman, Scott. *The Modern Corporation and American Political Thought: Law, Power and Ideology*. University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 1996.
- Bracey, Gerald. "The Market in Theory Meets the Market in Practice: The Case of Edison Schools." Education Policy Research Unit, College of Education, Arizona State University, February 2002.
- Bracey, Gerald W. *The War Against America's Public Schools: Privatizing Schools, Commercializing Education*. Boston: Allyn & Bacon, 2001.
- Bracey, Gerald W. *What You Should Know About the War Against America's Public Schools*. Boston: Allyn & Bacon, 2002.
- Brummer, James J. *Corporate Responsibility and Legitimacy: An Interdisciplinary Analysis*. New York: Greenwood Press, 1991.
- Cadman, John W. *The Corporation in New Jersey*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1949.
- Carswell, John. *The South Sea Bubble*. London: Cresset Press, 1960.
- Cassels, Jamie. *The Uncertain Promise of Law: Lessons from Bhopal*. Toronto and Londra: University of Toronto Press, 1993.
- Chandler, Alfred D., Jr., ed. *The Railroads: The Nation's First Big Business*. New York: Harcourt, Brace & World, 1965.
- Chappell, Tom. *The Soul of a Business: Managing for Profit and the Common Good*. New York: Bantam Books, 1993.
- Clarkson, M. B., ed. *The Corporation and Its Stakeholders: Classic and Contemporary Readings*. Toronto: University of Toronto Press, 1998.
- Clawson, Mraion. *New Deal Planning: The National Resources Planning Board*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1981.
- Colclough, Christopher ve James Manor, eds. *States or Markets?: Neoliberalism and the Development Policy Debate*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Colvin, E. "Corporate Personality and Criminal Liability," *Criminal Law Forum* 6 (1995), 1-44.
- Cossman, Brenda ve Judy Fudge, eds. *Privatization, Law, and the Challenge to Feminism*. Toronto: University of Toronto Press, 2002.
- Court, Jamie. *Corporatesteering: How Corporate Power Steals Your Personal Freedom ... And What You Can Do About It*. New York: Tarcher/Putnam, 2003.
- Crawford, Margaret. "The World in a Shopping Mall." *Variations on a Theme Park*. Michael Sorkin (ed.). New York: Noonday Press, 1992.
- Cray, Charlie. "Chartering a New Course: Revoking Corporations's Right to Exist," *Multinational Monitor* 23, nos. 10 and 11, October-November 2002.
- Crespi, Gregory Scott. "Rethinking Corporate Fiduciary Duties: The Inefficiency of the Shareholder Primacy Norm." *Southern Methodist Law Review* 55 (2002), 141-155.
- Crooks, H. *Giants of Garbage: The Rise of the Global Waste Industry and the Politics of Pollution Control*. Toronto: Lorimer, 1993.
- Curlo, E. ve Strudler, A. "Cognitive Parhology and Moral Judgement in Managers." *Business Ethics Quarterly* 7 (October 1997), 4.
- Damm, Kenneth W. *The GATT: Law and International Economic Organization*. Chicago: University of Chicago Press, 1970.
- Davis, Mike. "Fortress Los Angeles: The Militarization of Urban Space." *Variations on a Theme Park*, Michael Sorkin (ed.). New York: Noonday Press, 1992.
- Deetz, Stanley. *Democracy in an Age of Corporate Colonization: Developments in Communications and the Politics of Everday Life*. Albany: State University of New York

- Press, 1992.
- Derber, Charles. *Corporation Nation: How Corporations Are Taking over Our Lives and What We Can Do About It*. New York: Griffin Trade, 2000.
- Derber, Charles. *People Before Profit: The New Globalization in an Age of Terror, Big Money and Economic Crisis*. New York: St. Martin's Press, 2002.
- Dobbin, Murray. *The Myth of the Good Corporate Citizen: Democracy Under the Rule of Big Business*. Toronto: Stoddart, 1998.
- Dodd, Edwin Merrick. *American Business Corporations Until 1860*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1954.
- Dodd, Edwin Merrick. "For Whom Are Corporate Managers Trustees?" *Harvard Law Review* 45 (1932).
- Downs, Alan. *Beyond the Looking Glass: Overcoming the Seductive Culture of Corporate Narcissism*. New York: Amacom, 1997.
- Drucker, Peter F. *Concept of the Corporation*. New York: John Day, 1946.
- Drucker, Peter F. *The New Society: The Anatomy of the Industrial Order*. New York: Harper & Brothers, 1950.
- Easterbrook, F. ve D. Fischel. "Limited Liability and the Corporation." *University of Chicago Law Review* 52 (1985).
- Easterbrook, Frank H. ve Daniel R. Fischel. "Antitrust Suits by Targets of Tender Offers" *Michigan Law Review* 80 (1982), 1177.
- Enron, "Corporate Responsibility Annual Report." Houston, 2000.
- Estes, Ralph. *Tyranny of the Bottom Line: Why Corporations Make Good People Do Bad Things*. San Francisco: Berrett-Koehler, 1996.
- Everling, Clark. *Social Economy: The Logic of Capitalist Development*. Londra Routledge, 1997.
- Feigenbaum, Harvey. *Shrinking the State: The Political Underpinnings of Privatization*. Cambridge, England: Cambridge University Press, November, 1998.
- Fones-Wolf, Elizabeth A. *The Selling of Free Enterprise: The Business Assault on Labor and Liberalism 1945-1960*. Urbana: University of Illinois Press, 1994.
- Fort, T. L. "Corporate Constituency Statutes: A Dialectical Interpretation." *fifteen Journal of Law and Commerce* 257 (1995).
- Fox, D. R. "The Law Says Corporations Are Persons, But Psychology Knows Better." *Behavioural Sciences and the Law* 14 (Summer 1996), 339.
- Frank, Thomas. *One Market Under God: Extreme Capitalism, Market Populism, and the End of Economic Democracy*. New York: Anchor Books, 2001.
- Friedman, Milton. *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press, 1982. (Kapitalizm ve Özgürlük, çev.: D. Erberk ve N. Himmetoğlu, Altın Kitaplar Yayınevi, 1988.)
- Friedman, Milton. "The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profits." *The New York Times Magazine*, September 13, 1979.
- Friedman, Thomas L. *The Lexus and the Olive Tree*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2000.
- Friedrichs, David. *Trusted Criminals: White Collar Crime in Contemporary Society*. Belmont, Calif.: Wadsworth Publishing Company, 1996.
- Fudge, J., and H. J. Glasbeek. "A Challenge to the Inevitability of Globalization: Repositioning the State as the Terrain of Contest." *Global Justice, Global Democracy*. Jay Drydyk ve Peter Penz (ed.). Winnipeg: Society for Socialist Studies/Fernwood, 1997.
- Galambos, Louis. *The Public Image of Big Business in America, 1880-1940*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975.

- Galbraith, John Kenneth. *The Affluent Society*. Boston: Houghton Mifflin, 1958.
- Galbraith, John Kenneth. *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power*. Boston: Houghton Mifflin, 1952.
- Galbraith, J. K. *The Socially Concerned Today*. Toronto: University of Toronto Press, 1998.
- Giddens, Anthony.. *Runaway World: How Globalisation Is Reshaping Our Lives*. London: Profile Books, 1999.
- Giddens, Anthon ve Will Hutton, ed. *On the Edge: Living with Global Capitalism*. London: Jonathan Cape, 2000.
- Glasbeek, H. J. "The Corporate Social Responsibility Movement: The Latest in Maginot Lines to Save Capitalism." *Dalhousie Law Journal* 11 (1988).
- Glasbeek, Harry. *Wealth by Stealth: Corporate Crime, Corporate Law, and the Perversion of Democracy*. Toronto: Between the Lines, 2002.
- Glasbeek, H. J. "Why Corporate Deviance Is Not Treated as Corporate Crime: The Need to Make 'Profits' a Dirty Word." *Osgoode Hall Law Journal* 22 (1984).
- Goldman, Robert ve Stephen Papson. *Sign Wars: The Cluttered Landscape of Advertising*. New York: Guilford Press. 1996.
- Gray, John. *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*. London: Granta Books. 1998.
- Gray, Rob. *Accounting for the Environment*. Princeton, N. J.: Markus Wiener Publishing. 1993.
- Greenwood, D. "Fictional Shareholders: For Whom Are Corporate Managers Trustees?" *Southern California Law Review* 69 (1996).
- Greider, William. *One World, Ready or Not: The Manic Logic of Global Capitalism*. New York: Simon & Schuster, 1997.
- Greider, William. *Who Will Tell the People: The Betrayal of American Democracy*. New York: Simon & Schuster, 1992.
- Hadden, Tom. *Company Law and Capitalism*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1977.
- Hardt, Michael ve Antonio Negri. *Empire*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000. (*İmparatorluk*, çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, 2001)
- Hawkins, Mary F. *Unshielded: The Human Cost of the Dalkon Shield*. Toronto: University of Toronto Press. 1997.
- Hawkins, Paul. *The Ecology of Commerce*. New York: Harper Collins, 1993.
- Heilbroner, Robert. *Twenty-first Century Capitalism*. New York: Norton, 1992.
- Herman, Edward. *Corporate Control, Corporate Power*. Cambridge, England: Cambridge University Press, 1981.
- Herman, Edward S. ve Noam Chomsky. *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York and Toronto: Pantheon Books/Random House, 1988.
- Hertz, Noreena. *Silent Takeover: Global Capitalism and the Death of Democracy*. New York: Free Press, 2002.
- Hicks, A. "Corporate Form: Questioning the Unsung Hero." *Journal of Business Law* (1977), 306.
- Hinkley, Robert. "How Corporate Law Inhibits Social Responsibility." *Business Ethics*, January-February 2002.
- Hirst, P. ve G. Thompson. *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge. Mass.: Blackwell. 1996.
- Horwitz, Morton J. "Santa Clara Revisited: The Development of Corporate Theory." *Corporations and Society: Power and Responsibility*, Warren Samuels and Arthur

- Miller (ed.). New York: Greenwood Press, 1987.
- Horwitz, Morton J. *The Transformation of American Law, 1780-1860*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1977.
- Hunt, B. C. *The Development of the Business Corporation in England, 1800-1867*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1936.
- Hurst, J. W. *The Legitimacy of the Business Corporation in the Law of the United States, 1780-1970*. Charlottesville: University of Virginia, 1970.
- Ireland, Paddy. "Capitalism Without the Capitalist: the Joint Stock Company Share and the Emergence of the Modern Doctrine of Separate Corporate Personality." *Journal of Legal History* 17 (1996), 63.
- Ireland, P. "Corporate Governance, Stakeholding and the Company: Toward a Less Degenerate Capitalism?" *Journal of Law and Society* 23 (1996).
- Ireland, P., I. Grigg-Spall ve D. Kelly. "The Conceptual Foundations of Modern Company Law." *Journal of Law and Society* 14 (1987), 149.
- Irwin, Douglas A. *Against the Tide: An Intellectual History of Free Trade*. Princeton, N.J., Princeton University Press, 1996.
- Jones, Barry J. *The World Turned Upside Down?: Globalization and the Future of the State*. Manchester, England.: Manchester University Press, 2000.
- Karliner, Joshua. *The Corporate Planet: Ecology and Politics in the Age of Globalization*. San Francisco: Sierra Club Books, 1997.
- Kayden, Jerold S., New York City Department of City Planning. Municipal Art Society of New York. *Privately Owned Public Space: The New York City Experience*. New York: John Wiley & Sons, 2000.
- Kelly, Marjorie. *The Divine Right of Capital: Dethroning the Corporate Aristocracy*. San Francisco: Berrett-Koehler, 2001.
- Keynes, John Maynard. "The End of Laissez-Faire." In *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, cilt 9: *Essays in Persuasion*. London: Macmillan, 1972.
- Keynes, John Maynard. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Londra: Macmillan, 1936.
- Kingwell, Mark. *The World We Want: Virtue, Vice, and the Good Citizen*. Toronto: Viking, 2000.
- Klein, Naomi. *No Logo: Taking Aim at the Brand Bullies*. Toronto: Knopf Canada, 2000. (*No Logo: Küresel Markalar Hedef Tahtasında*, çev.: Nalan Uysal, Bilgi Yayınevi, 2002)
- Korten, David C. *The Post-Corporate World: Life After Capitalism*. San Francisco: Berrett-Koehler, 2000.
- Korten, David C. *When Corporations Rule the World*, 2. baskı. San Francisco: Berrett-Koehler, 2001.
- Krugman, Paul. *The Accidental Theorist and Other Dispatches from the Dismal Science*. New York: Norton, 1998.
- Kutner, Robert. *Everything for Sale: The Virtues and Limits of Markets*. New York: Alfred A. Knopf, 1997.
- MacIntyre, Alisdair. "Utilitarianism and Cost-Benefit Analysis: An Essay on the Relevance of Moral Philosophy to Bureaucratic Theory." *Values in the Electric Power Industry*, Kenneth Sayre (ed.). Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 1977.
- Maitra, Priyatash. *The Globalization of Capitalism in Third World Countries*. Westport, Conn.: Praeger, 1996.
- Mander, J. "The Myth of the Corporate Conscience." *Business and Society Review* 81

- (Spring 1992), 56.
- Mander, Jerry ve Edward Goldsmith, eds. *The Case Against the Global Economy*. San Francisco: Sierra Club Books, 1996.
- Manning, Peter K., and Brian Forst. *The Privatization of Policing: Two Views*. Washington, D.C.: Georgetown University Press, 1999.
- Marchand, Roland. *Creating the Corporate Soul: The Rise of Public Relations and Corporate Imagery in American Big Business*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- Mark, Gregory A. "The Personification of the Business Corporation in American Law." *University of Chicago Law Review* 54 (1987), 1441-1483.
- McQuaid, Kim, "Young, Swope and General Electric's 'New Capitalism': A Study in Corporate Liberalism, 1920-23." *American Journal of Economics and Sociology* 36 (1977), 323.
- McQuaid, Linda. *The Cult of Impotence: Selling the Myth of Powerlessness in the Global Economy*. Toronto: Viking, 1998.
- Meiksins Wood, Ellen. *Empire of Capital*. New York: Verso, 2003.
- Minda, G. "Democratic Pluralism in the Era of Downsizing." *California Western Law Review* 33 (Spring 1997), 179.
- Minow, Martha. *Partners, Not Rivals: Privatization and the Public Good*. Boston: Beacon Press, 2002.
- Mintz, Morton ve Jerry Cohen. *America, Inc.: Who Owns and Operates the United States?* New York: Dial Press, 1971.
- Mitchell, Lawrence E. "Cooperation and Constraint in the Modern Corporation: An Inquiry into the Causes of Corporate Morality." *Texas Law Review* 73, (1995), 477-537.
- Mitchell, Lawrence E. *Corporate Irresponsibility: America's Newest Export*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 2002.
- Mitchell, Neil J. *The Conspicuous Corporation: Business, Public Policy, and Representative Democracy*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1997.
- Mokhiber, Russell. "The Death Penalty for Corporations Comes of Age." *Business Ethics*, November 1. 1998.
- Mokhiber, Russell ve Robert Weissman. *Corporate Predators: The Hunt for Mega-Profits and the Attack on Democracy*. Monroe, Maine: Common Courage Press, 1999.
- Molnar, Alex ve Joseph A. Reaves. "Buy Me! Buy Me! The Fourth Annual Report on Trends in Schoolhouse Commercialism: Year 2000-2001." Education Policy Studies Laboratory, Arizona State University.
- Monks, Robert. *The Emperor's Nightingale: Restoring the Integrity of the Corporation in the Age of Shareholder Activism*. Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1998.
- Moore, Michael. *Downsize This! Random Threats from an Unarmed American*. New York: Crown Publishers, 1996.
- Moore, Michael. *Stupid White Men... and Other Sorry Excuses for the State of the Nation!* New York: Regan Bokks, 2002.
- Muller, Jerry Z. *Adam Smith in His Time and Ours: Designing the Decent Society*. New York: Free Press, 1993.
- Murray, Andrew. *Off the Rails: Britain's Great Railway Crisis*. London: Verso Books, 2001.
- Nader, Ralph. *Cutting Corporate Welfare*. New York: Seven Stories Press, 2000.
- Nader, Ralph. *Crashing the Party: How to Tell the Truth and Still Run for President*. New York: St. Martin's Press, 2002.
- Neufeld, Rodney, Allison Camphell ve Andrew Coyle, eds. *Capitalist Punishment: Pri-*

- son *Privatization and Human Rights*. Atlanta: Clarity Press. 2003.
- Ohmae, Kenichi. *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*. New York: Free Press. 1995.
- Palast, Greg. *The Best Democracy Money Can Buy: An Investigative Reporter Exposes the Truth About Globalization, Corporate Cons, and High Finance Fraudsters*. London: Pluto Press, 2002.
- Palmer, Bryan D. *Capitalism Comes to the Backcountry: The Goodyear Invasion of Nanpatee*. Toronto: Between the Lines, 1994.
- Pearce, Frank ve Laureen Snider. "Regulating Capitalism." *Corporate Crime: Contemporary Debates*, F. Pearce and L. Snider (ed.). Toronto: University of Toronto Press, 1995.
- Pearce, Frank ve S. Tombs. *Toxic Capitalism: Corporate Crime and the Chemical Industry*. Toronto: Canadian Scholars Press. 1999.
- Pickering, Murray A. "Company as a Separate Legal Entity." *Modern Law Review* 31 (1968).
- Public Citizen "Blind Faith: How Deregulation and Enron's Influence over Government Looted Billions from Americans" Washington, D. C., December 2001.
- Ramanadam, V. V., ed. *Privatization and Equity*. Londra: Routledge, 1995.
- Reason Public Policy Institute. *Privatization 2002: Putting the Pieces Together, 16th Annual Report on Privatization*. Los Angeles: Reason Public Policy Institute, 2002.
- Rebeck, Judy. *Imagine Democracy*. Toronto: Stoddart, 2000.
- Rifkin, Jeremy. *The Age of Access: The New Culture of Hypercapitalism Where All of Life Is a Paid-for Experience*. New York: Tarcher/Putnam, 2000.
- Rodengen, Jeffrey L. *The Legend of Goodyear: The First 100 Years*. Fort Lauderdale, Fla.: Write Stuff Syndicate, 1997.
- Rodrik, Dani. *Has Globalization Gone Too Far?* Washington, D. C.: Institute of International Economics, 1997.
- Romano, Roberta, ed., *Foundations of Corporate Law*. New York: Oxford University Press, 1993.
- Rosenberg, Hilary. *A Traitor to His Class: Robert A. G. Monks and the Battle to Change Corporate America*. New York: John Wiley and Sons, 1999.
- Rosoff, S. M., H. N. Pontell ve R. Tillman. *Profit Without Honor: White-Collar Crime and the Looting of America*. New Jersey: Prentice Hall, 1998.
- Ross, Andrew, ed. *No Sweat: Fashion, Free Trade and the Rights of Garment Workers*. New York: Verso, 1997.
- Roy, William G. *Socializing Capital: The Rise of the Large Industrial Corporations in America*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1997.
- Sassen, Saskia. *Globalization and Its Discontents: Essays on the New Mobility of People and Money*. New York: New Press, 1998.
- Sassen, Saskia. *Losing Control?: Sovereignty in an Age of Globalization*. New York: Columbia University Press, 1996.
- Savan, Leslie. *The Sponsored Life: Ads, TV, and American Culture*. Philadelphia: Temple University Press, 1994.
- Schiller, Herbert. *Culture Inc.: The Corporate Takeover of Public Expression*. New York: Oxford University Press. 1989.
- Schlesinger, Arthur M., Jr. *The Coming of the New Deal*. Boston: Houghton Mifflin, 1958.
- Schlosser, Eric. *Fast Food Nation*. Boston Houghton Mifflin. 2001.
- Sclar, Elliott D. *You Don't Always Get What You Pay For: The Economics of Privatiza-*

- tion. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 2001.
- Scott, Walter. *The Waverley Novels: The Betrothed*, vol. 19. Philadelphia: John Morris & Co. 1892.
- Seavoy, Ronald E. *The Origins of the American Business Corporation, 1784-1855: Broadening the Concept of Public Service During Industrialization*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1982.
- Sennett, Richard. *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York: Norton, 1998.
- Shiva, Vandana. *Water Wars: Privatization, Pollution, and Profit*. Boston: South End Press, 2002.
- Shorris, Earl, ed. *A Nation of Salesmen: The Tyranny of the Market and the Subversion of Culture*. New York: Avon Books, 1994.
- Simon, David R. *Elite Deviance*, 7th ed. Boston: Allyn & Bacon, 2001.
- Simpson, Sally S. *Corporate Crime, Law, and Social Control*. Cambridge, England: Cambridge University Press, 2002.
- Singer, P. W. *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 2003.
- Smith, Adam. *The Wealth of Nations*. New York: Modern Library. 1994. (Milletlerin Zenginliği, çev.: Haldun Derin, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006)
- Smith, D. Gordon, "The Shareholder Primacy Norm." *The Journal of Corporation Law* 23 (1998), 277.
- Smith, Toby M. *The Myth of Green Marketing: Tending Our Coats at the Edge of Apocalypse*. Toronto University of Toronto Press, 1998.
- Smith, Thomas A. "The Efficient Norm for Corporate Law: A Neo-traditional Interpretation of Fiduciary Duty." *Michigan Law Review* 98 (1999-2000). 214-268.
- Snell, Bradford C. "American Ground Transport: A Proposal for Restructuring the Automobile, Truck, Bus and Rail Industries." Report presented to the Committee of the Judiciary, Subcommittee on Antitrust and Monopoly, United States Senate, February 26, 1974. Washington, D. C.: U. S. Government Printing Office. 1974.
- Soros, George. *George Soros on Globalization*. New York: Public Affairs Books, 2002.
- Stiglitz, Joseph. *Globalization and Its Discontents*. New York: W. W. Norton, 2002. (Küreselleşme, Büyük Hayal Kırıklığı, çev.: A. Taşcıoğlu ve D. Vural, Plan B Yayınları, 2004)
- Stuart, D., "Punishing Corporate Criminals with Restraint." *Criminal Law Forum* 6 (1995), 219.
- Suleiman, Ezra N. *Dismantling Democratic States*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 2003.
- Sunstein, Cass. *The Partial Constitution*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993.
- Swope, Gerard. *The Swope Plan: Details, Criticisms, Analysis*. New York: Business Bureau, 1931.
- Symposium, "Is the Good Corporation Dead?" *Business and Society Review* 87 (Fall 1993), 9.
- Tabb, William K. *The Amoral Elephant: Globalization and the Struggle for Social Justice in the Twenty-first Century*. New York: Monthly Review Press. 2001.
- Tedlow, Richard S. *Giants of Enterprise: Seven Business Innovators and the Empires They Built*. New York: Harper Collins, 2001.
- Teeple, Gary. *Globalization and the Decline of Social Reform: Into the Twenty-first Century*. Aurora, Ont.: Garamond Press, 2000.

- Testy, Kellye Y. "Linking Progressive Corporate Law with Progressive Social Movements." *Tulane Law Review* 76 (2002), 1227-1252.
- Tonelson, Alan. *The Race to the Bottom: Why a Worldwide Worker Surplus and Uncontrolled Free Trade Are Sinking American Living Standards*. Boulder, Colo.: Westview Press, 2000.
- Tysbine, Alex. *Water Privatization: A Broken Promise*. Washington, D. C.: Public Citizen, 2001.
- Useem, Michael. *The Inner Circle: Large Corporations and the Rise of Business Political Activity in the US and UK*. New York: Oxford University Press, 1984.
- Vogel, David. *Kindred Strangers: The Uneasy Relationship Between Politics and Business in America*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1996.
- Wallach, Lori ve Michelle Sforza. *The WTO: Five Years of Reasons to Resist Corporate Globalization*. New York: Seven Stories Press, 2000.
- Weaver, Paul H. *The Suicidal Corporation*. New York: Simon & Schuster, 1988.
- Weiss, Barbara. *The Hell of the English: Bankruptcy and the Victorian Novel*. Lewisburg, Pa.: Bucknell University Press, 1986.
- Welling, Bruce. *Corporate Law in Canada*, 2nd. ed. Toronto: Butterworths, 1991.
- Wells, Celia. *Corporations and Criminal Responsibility*, 2nd. ed. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Wolff, M. "On the Nature of Legal Persons." *Law Quarterly Review* 54 (1938).
- Yergin, Daniel, and Joseph Stanislaw. *The Commanding Heights: The Battle for the World Economy*. New York: Simon & Schuster, 1998.
- Zunz, Olivier. *Making America Corporate, 1870-1920*. Chicago: University of Chicago Press, 1990.

Dizin

11 Eylül 2001 120, 138, 139

A

AB 38

ABC 11, 49, 69

ABD Ticaret Odası 83

ABT 47

abur cubur yiyecekler 152, 153, 154, 155, 159

Adil Çalışma Standartları Yasası 94,-95, 96, 122

AG 111

ahlâk 24, 25, 37, 43, 46, 48, 49, 50, 51, 59, 62, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 79, 83, 85, 90, 102, 112, 137, 139, 140, 157, 174, 176, 180, 197

ahlâkdışı 29, 50, 74, 112, 165, 166

Amerika Barolar Birliği 55

Amerikan Havayolları 127

Amway 143

Anaconda Copper 115

Andersen, Arthur 36, 37

Andrew Mellon Associates 116

APEC protestoları 173

Archer, Jules 117, 118, 119

Aristoteles 129

Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) 172

AT&T 29, 30, 41, 160

B

Barbie 148, 156

Bechtel International Water 199

Bell System 29

Berle, Adolf 32, 139

besin endüstrisi 154

Beihlehem Steel 115

Bhopal 93

Birinci Dünya Savaşı 30, 31, 110

Black, Edwin 111, 112

BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 48

Body Shop 70, 71, 72, 74

BP 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 103, 104, 105, 106, 136, 176, 177, 181

British Petroleum 41, 103

Burger King 156

Burson-Marsteller 40, 56, 132, 176

Bush, George W. 49, 120, 121, 123, 124, 130, 143

Butler, Smedley 110, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 135

Büyük Buhran 109

Büyük Bunalım 31, 173, 174

C-Ç

Capone 117

Cato Enstitüsü 39, 50, 127, 141

Cheerios 153

Chevron 130

Chomsky, Noam 51, 90, 166, 185, 186

Chrysler 150

Clinton, Bill 124, 125, 127, 172

CNN 69

Coca-Cola 155, 158

çevresel yıkım 172, 173

çocuk obezitesi 153, 154

çocuk reklamları 152

çokuluslu şirketler 39, 73

D

Davos 47, 174

demokrasi 30, 108, 113, 119, 126, 127, 131, 134, 139, 171, 178, 179, 180, 182, 185, 191, 199, 200

deregülasyon 35, 36, 122, 123, 124, 126, 136, 137, 171, 183, 186, 188, 189, 198

devlet 33, 36, 37, 39, 50, 108, 142, 143, 145, 184, 187, 188, 189, 192

dışsallaştırma 79, 81, 91, 92, 93, 183

dışsallık 80, 81, 90, 93, 94, 180

Disney 41

diyet besin 154

Dodd, Edwin 33

Dodge kardeşler 52, 56

doğal çevre 57, 84, 93, 108

doğal varlık teorisi 188

Donelley Marketing 159

Drucker, Peter 12, 51, 112

DuPont 116

Dünya Bankası 198

Dünya Ekonomi Forumu 47

Dünya Ticaret Merkezi 138

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 36, 39, 71, 173, 187

E

E. F. Hutton Associates 117

East India Company 187

Eastman Kodak 30

eğitim pazarı 142

ekoloji 92, 174

ekonomik küreselleşme 13, 34, 36, 39, 40, 171, 172, 173, 187, 188

Emtia Borsası Yasası 124

endüstri devrimi 20

Engels 174

Enron 12, 16, 36, 42, 44, 49, 77, 78, 79, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 174, 192

Enron/Anderson 37

etik 54, 74, 77, 139, 151, 194

Exelon 130

Exxon Valdez 93

F

fast food 150, 152, 154

faşizm 110, 111, 119

Feu, Croix de 115

First USA 167, 168

Ford Motor Company 47, 50, 51, 52, 54

Ford, Henry 47, 51

Ford, Jr. William 47

Fraser Enstitüsü 141

Friedman, Milton 49, 50, 51, 54, 59, 80, 84, 141, 142, 145, 183

Frito-Lay's 152

G

G8 173

Galbraith, John Kenneth 145

GATT 35, 36

GE 97, 98, 99, 100, 101

General Electric 30, 32, 96

General Motors 30, 81, 82, 83, 84, 85, 111, 112, 117, 127, 190

Gilbert and Sullivan 24

Gifford, Kathie Lee 88, 89

giyim endüstrisi 96, 154

gizli pazarlama 163, 164, 165

GM 30, 81, 82, 83, 111, 112

Goodyear Tire 30, 31, 40, 47, 54, 69, 119

Greenpeace 48, 181

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) 35

H

halka açık şirketler 11, 13, 25, 44, 64

Hare, Dr. Robert 70, 75, 76

Hewlett-Packard 41

Hider, Adolf 110, 111, 115, 119

Horwitz, Morton 188

Hudson's Bay Company 187

I-İ

IBM 111, 112

Initiative Media 148

İkinci Dünya Savaşı 34, 111

iklim değişimi 77

IMF 198

İncil 174

J-K

Jackson, Ira 40, 47, 48, 173, 176, 177, 178, 179

kamusal alan 15, 139, 140, 141, 186, 189, 197

kapitalizm 26, 31, 47, 110, 117, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 185, 195

kâr 13, 17, 21, 43, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 56, 58, 60, 63, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 74, 76, 77, 82, 83, 86, 90, 93, 102, 105, 107, 112, 113, 117, 124, 126, 127, 129, 131, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 151, 154, 156, 157, 165, 166, 170, 176, 177, 183, 187, 188, 195, 199, 200, 201

Kassi, Norma 59, 60, 68, 183

Kelly, Marjorie 56
Kernaghan, Charles 85, 86, 87, 88, 90, 95,
179, 181
Kia 147, 148, 150
Kingwell, Mark 167, 201
Klein, Naomi 184
Komünist Manifesto 174
komünizm 173
kötü sağlık 172
küresel ekonomi 85
küresel ısınma 57, 62
Küresel İklim Koalisyonu 57
küresel kapitalizm 173
küreselleşme 13, 34, 36, 39, 40, 171, 172,
173, 175, 184, 187, 188
küreselleşme karşıtı gösteriler 173, 174
Kyoto Protokolü 57, 62, 63
laissez-faire 34, 144, 188, 189, 190, 195

L

Landor Associates 41
LEGO 157
Londra Borsası 70

M

M&M 153
MacGuire 110, 113, 114, 115, 116, 117,
118, 119
MacIntyre, Alisdair 69, 74, 84
markalama 40, 41
Marx, Karl 174
McDonald's 41, 149, 155, 156, 158
Means, Gardiner 32, 139
medya 67, 151, 152, 173, 180, 181
Modern Talking Pictures 159
Monks, Robert 90, 91, 92, 93, 102, 131,
177, 178, 179, 180
Morgan Guaranty Trust 115
Morgan, J.P. 115, 116
Mussolini, Benito 110, 115, 116

N

National Cash Register 30
National Labor Committee 181
Naziler 111, 112
neoliberalizm 34, 35, 171
New Deal [Yeni Anlaşma] 33, 34, 109,
110, 119, 128, 171, 188, 189
New York Borsası 11, 125, 190

Newcomen, Thomas 20
Nike 41, 86, 167
Nissan 150
Nortel Networks 35

O-Ö

obezite 153, 154
Oldsmobile 52
Opel, Adam 111
otizm 130
özelleştirme 35, 140, 141, 142, 144, 145,
146, 166, 172, 181, 186, 198

P

pazarlama 42, 73, 148, 149, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 163,
164, 165
Pepsi 158
Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü (OPEC)
34
Pfizer 12, 44, 45, 46, 54, 65, 66, 67, 68, 78,
132, 133, 136, 177
Pitcairn ailesi 116
Prag 173, 174
Procter&Gamble 158
psikopat-kurumsal psikopatlar 43, 75, 76,
79, 80, 90, 101, 102, 108, 137, 166, 167,
192, 194, 195
psikopat şirket dünyası 151
Public Citizen 126

R

Reagan, Ronald 34
Reed, M.C. 22
reklam 29, 30, 41, 48, 58, 63, 98, 99, 111,
147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154,
155, 156, 158, 159, 160, 162, 168, 169,
182, 196
Roche 127
Rockefeller Associates 117
Roddick, Anita 70, 71, 72, 74, 75, 184
Roosevelt, Franklin D. 33, 34, 94, 109,
110, 114, 115, 116, 119, 120, 131, 135,
171

S-Ş

Sarbanes-Oxley Yasası 19, 37, 193
savaş 31, 34, 98, 112, 167, 172, 191
Schechter, Danny 69

Scott, Sir Walter 21, 22
Seattle protestoları 71
sera gazları salınımı 57, 62, 76
Shaw, George Bernard 184
Shell 48, 58
Sınır Tanımayan Doktorlar 66
sivil toplum kuruluşları 77, 185
sivil toplum örgütleri 42, 48, 180, 181, 184, 186
Smith, Adam 16, 17, 53, 145
sosyalizm 185
Southern Company 130
sömürmek 90, 139, 170
sömürü 86, 87, 93, 140, 151, 170, 171, 173, 181, 197, 201
Standard Oil 30, 117
Stanislaw, Joseph 188
Stigler, George 185
Stiglitz, Joseph 39
Street, Wall 11, 12, 44, 56, 114, 117, 166, 175
Suharto 172
sweatshop 74, 86, 87, 88, 89, 94, 95, 96, 181, 183
şizofren 75

T

Thatcher, Margaret 34
The Economist 23
The Gap 87
tip II şeker hastalığı 153
toplama kampları 112
toplumun ticarileşmesi 147, 165
Triangle Bluz Fabrikası felaketi 94, 95

U-Ü

U.S. Rubber 30
Uluslararası Af Örgütü 48
Uluslararası Kadın Giyimi İşçileri Sendikası 94
Uluslararası Ticaret Odası 39
Unocal 191
Üçüncü Reich 112

V

Vadeli Emtia Piyasaları Komisyonu 124
vicdan 47, 48, 76, 156, 166, 176
Vietnam Savaşı 173

W

Wal-Mart 88, 89, 143, 179
Washington 97, 98, 99, 127, 128, 136, 173
Welling, Bruce 102
Wells Fargo Bank 158
WorldCom 12

Y

Yeni Kapitalizm 30, 31, 176, 179
Yerdin, Daniel 188
Yeşil Barış Örgütü 48
yoksulluk 90, 172, 174, 175, 179

Ian Craib Hayal Kırıklığı

İnceleme/Çev.: Aylin Onacak/250 sayfa/ISBN 975-539-505-9

Yaşanan hayal kırıklıklarının artmasında büyük rolü olan toplumsal gelişmelerin görüldüğü geç modern dünyada bireyler hayal kırıklığıyla nasıl başa çıkıyorlar? Hem bir sosyolog hem de psikanalitik psikoterapist olan Ian Craib bu iki disiplinin kavrayışlarını *Hayal Kırıklığı*'nda bir araya getirerek bu soruya pek çok farklı açıdan yaklaşıyor. Bu soru aracılığıyla, geç modern çağda öne çıkan bazı toplumsal dinamikleri ve bu dinamiklerden etkilenen psikoterapinin edindir görüldüğü yeni rol ve işlevleri kapsamlı bir eleştiriye tabi tutuyor.

Geç modern toplumun sunduğu yeni yaşam tarzı olanaklarının aslında birer yanılsama olduğunu savunan ve mutlu bir yaşam, doyurucu bir ilişki, bizi koşulsuz seven ebeveynler gibi şeylerin "hakkımız" olduğuna; hayal ettiğimiz gibi bir insan olabileceğimize inandırıldığımızı söyleyen Craib, geç modern dünyadaki kimi toplumsal ve kültürel eğilimlerin, bireyleri, gündelik yaşamın daimi parçası olan hayal kırıklıklarının üstünü örtmeye, hatta onları yadsımaya teşvik ettiğini iddia ediyor. Oysa söz konusu olan insan ilişkileri, evlilik, arkadaşlık, cinsel kimlik, hastalık, ölüm ya da başka tür bir kayıp olduğunda hayal kırıklığından kaçınmak hem bireysel ruh sağlığı hem de toplumun sağlığı açısından son derece tehlikeli görünüyor. Craib, dikkatleri psikanalizdeki "negatif" fikirlere çekerek geç modern çağda psikanalitik psikoterapinin bir "iyi yaşam" kılavuzu, sonuç vereceği kesin bir tedavi, acı ve kaygıdan kurtulma ya da bir kişisel değişim elde etme yöntemi olarak sunulmasının nedenlerini ve sonuçlarını irdeliyor ve psikoterapinin hayal kırıklığı genel başlığı altındaki deneyim ve duyguların kaçınılmazlığını yadsıyarak olumsuz anlamda bir toplumsal denetim biçimine dönüşmekte olduğunu iddia ediyor. Oysaki iç çatışma ve hayal kırıklığı kaçınılmazdır. Büyümek, ahlâki olgunluğa erişmek, iyiliğin ve kötülüğün, sevginin ve nefretin eşit derecede parçamız olduğunu kabullenmek demektir. Psikanalizin değerlerinden birisi de bize bunu kabullenmeyi, hayal kırıklığına uğramayı, acı çekmeyi öğretebilecek olmasında yatar. Yazar, *Hayal Kırıklığı*'nda bunu şöyle özetler: "Eğer elimi ateşe uzatmışsam ve yanmışsam, bunu hemen tekrarlamam; psikoterapi ise, bir anlamda, elini ateşe uzat ve orada tut, der. Psikolojik gelişim, acıyı, acının dayanılabilir olduğunu ve hatta bir şekilde kullanılabileceğini anlamaya başlayana kadar ateşin içinde 'durmaya' bağlıdır. Bu belki de başka çağlarda adına sadece 'yaşam' denmiş olan bir süreçtir ve kesinlikle, yapmakla değil, olmakla ilgilidir."

Iain Chambers Göç, Kültür, Kimlik

İnceleme/Çeviren: İsmail Türkmen & Mehmet Beşikçi/191 sayfa/ISBN 975-539-462-1

Hem gerçeklikte hem de mecazi anlamda göç, modernitenin temellerinin altını oyan ve onları sorgulamaya açan bir kavramdır. Küresel düzlemdeki insan göçleri modernitenin çekirdeği olan kent mekânını dönüşüme uğrattığı gibi, ulus-devlet sınırlarını ya da Birinci Dünya ve Üçüncü Dünya gibi ayrımları da muğlaklaştırmakta ve eski açıklama kalıplarını geçersizleştirmektedir. Kavramsal düzeyde ise bu süreç, farklı tarih ve hafızaların iç içe geçip harmanlanması, tekil kimlik kurgularının parçalanması ve dilin melezeleşmesi eşlik etmektedir. Bu gözlemlerden yola çıkan Iain Chambers, modernitenin gözlüğünden bakmakta ısrar eden toplumsal ve kültürel kuramların bu "hareketli" dünyayı anlamakta yetersiz kaldığı tespitini yapıyor. Bizi melez diller, dünyalar ve tarihler arasında gezdiren yazar, mekân ve kimlik anlayışımızın nasıl değiştiğini ortaya koyuyor. Somut gözlemlerle kuramsal düşünümünün yan yana yürüdüğü "denemeler"den oluşan bu metin, aynı anda hem parçalı hem de bütünsel bir yapı arz ediyor. Kültürel çeşitliliğin farklı mecralarında gezinirken, "öteki" ile tanışmanın ve anlaşmanın yeni yollarını keşfediyoruz.

Bir seyahat anlatısı tadında yazılmış olan *Göç, Kültür, Kimlik*, göçler dünyasında sabit bir ikametgâhımızın olamayacağı ve eve dönüşün imkânsızlığı noktasından yola çıkıyor. Melezleşen metropol insanı için walkman'ın anlamı "Dünya Müziği"nin farklı renklerinden geçiyor artık. Yazarın bir diğer durağı ise bu "köksüz" dünyaya bilgisayar ekranından nasıl baktığımız. Sürekli kalkış durumunda olan bu yolculukta Chambers bize, haritası çıkarılama-yacak kentleri nasıl gezeceğimizi de gösteriyor ve kent sosyolojisi için ilginç bir ışık yakıyor. Bütün bu duraklarda, göç, marjinallik, melezlik ve evsizliğin Batı'nın doğrusal ilerleme ve rasyonel düşünme inancını nasıl bozguna uğrattığına şahit oluyoruz. Bilgi ve kimliğe dair modern anlayışın temellerinin nasıl sarsıldığını gözlemliyoruz.

Iain Chambers, çağdaş kültürel çalışmalar alanının hayal gücü en geniş kuramcılarındandır. Bu kitaptaki denemeler, bizim kendi dünyamızı da tanımlayan farklı dünyaların öykülerini anlatıyor. Kitapta, sınır bölgelerinin yeni fikirlerle dolu kültürleriyle tanışıyor ve yol üzerinde karşılaştığımız yabancılarla sohbet ediyoruz. Bu diyaloglarda ortak bir ufuk oluşturma ipuçlarını beraberce yakalamaya başlıyoruz.

Meaghan Morris

Bu derinlikli, incelikli ve şiirsel kitap, melezlik ve ötekiliğe yönelik ilgilerimizi genişletiyor. Daha da

önemlisi, toplumsal ve kültürel kurama yeni bir güç ve hareket anlayışı katıyor.

Paul Gilroy

Richard Sennett Saygı

EŞİT OLMAYAN BİR DÜNYADA

İnceleme/Çeviren: Ümmühan Bardak/277 sayfa/ISBN 975-539-439-7

Sennett, toplumsal ilişkilerimizde ve benliğimizde temel bir unsur olan saygı üzerine kaleme aldığı bu kitabında esas olarak şu meselelere yoğunlaşır: Bir yetişkinin bağımlı olmasının küçük düşürücü etkileri, kendine duyulan saygı ile diğerleri tarafından tanınma arasındaki fark, eşitsizliğin iki tarafında karşılıklı saygı göstermenin zorluğu. Yazar, başa çıkılması oldukça zor olan bu meseleleri kendi tecrübelerinden, örneğin kendine saygısını kurduğu viyolonsel çalma hünerini nasıl kaybettiğinden yola çıkarak açıklamaya girişir. Ancak bunu, çağımızın bir hastalığı olan sürekli kendine referans vererek bazı şeyleri açıklama hatasına düşmeden, yani belirli bir dozda ve mesafelilik içinde yapar; o kimi sosyal bilimcilerin yaptığı gibi kendini anlamak için diğerlerini kullanmaz; tam tersine kendi tecrübelerinden yola çıkarak diğerlerini anlamaya çalışır.

Yazarın başvurduğu başka bir tecrübesi de Chicago'daki alt orta sınıfların yaşaması için planlanmış bir toplu konut projesi olan Cabrini'de geçirdiği çocukluğudur. İyi niyetli planlamacıların başta etnik ve sınıfsal bir karışım olarak tasarladıkları bir laboratuvar gibi düşündükleri Cabrini'yi daha sonra yıkıma taşıyan toplumsal süreçleri inceler. Bu sınıflara layık görülen, sosyal hizmet uzmanları ve planlamacıların kontrolündeki "tasarlanmış hayat"tan yola çıkarak başka birine saygı duyma uğruna kendini geri çekme ihtiyacı; kendine saygı ile grup saygısı arasındaki ayrım; benliğin başkalarını azaltan gücü; kendine güven ile başkalarına hümet arasındaki uyumsuzluk, başkalarının size benzer olduğunu hayal etme "hatası"ndan doğan ilişki gibi meseleri ortaya atar. Art arda gelen bölümlerde bu meseleleri, kimi zaman kişiye özel, kimi zaman yardım kurumları, iş dünyası, tarih sahnesi, müzik çevreleri, Amerikan Solu gibi genel bağamlarla bağlantılar kurarak oya gibi işler.

Yazar Schubert'ten örnek vererek, oda müziği icracılarının beraber çalma ve ortaya büyüleyici ve ahenkli bir müzik çıkarma tecrübelerinden yola çıkarak, toplum içinde başkalarına ve kendine saygı, mesafelilik, hem bireyselliğini ortaya koyup hem de birileriyle beraber bir şey yapma denklemi için güzel bir çözüm önerir.

Kitap herkesi, bireylerinin kendilerine ve başkalarına saygı duymayı başardığı, ahenkli sesler çıkarabilen bir toplumun hayalini kurmaya davet ediyor.

Richard Sennett

Karakter Aşınması

YENİ KAPİTALİZMDE İŞİN
KİŞİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

İncelemeÇeviren: Barış Yıldırım/176 sayfa/ISBN 975-539-370-6

Yeni ekonomik düzenin büyütlü sözcüğü “değişim”in doğası nedir, insanlara nasıl yansıyor? Her zaman kısa vadeye endeksli bir ekonomide kişi nasıl kalıcı değer ve hedeflere sahip olabilir? Her an parçalanıp sürekli yeniden yapılanan kurumlarda, kişi kendi kimliğini ve yaşam öyküsünü nasıl oluşturabilir? Küreselleşme olgusunu makro düzeyde inceleyen birçok kitap yayımlandığı halde, bu sürecin mikro düzeyi, insan karakteri üzerindeki etkileri pek az incelendi. Richard Sennett, *Karakter Aşınması*’nda bunu yapıyor. Ona göre sermayenin, günümüz ekonomisinin bütün dünyaya yayılmış dalgalı denizlerinde “hızlı kâr”ın dışında başka bir amacı yok; şirketlerini piyasadaki anlık değişimlere müdahale edecek biçimde esnekleştirip, yeniden yapılandırıyor. Kişilerden sürekli kendisini yenilemesini, seyyar olmasını, risk almasını, rekabet becerisini geliştirerek yırtıcı bir karakter edinmesini, takım çalışmasında uyumlu olmasını bekliyor. Ancak eski kapitalizmin rutin ve monoton yapısına karşı savunulan bu politikaya yakından bakıldığı zaman sadece eski iktidar yapılarının rengini değiştirdiği görülüyor. Çalışanlar için esnekliğin anlamı ise yaşam boyu iş güvencesinin yok olması; sürekli iş ve şehir değiştirerek yön duygusunu yitirmek; istikrarlı işlerin yerini geçici projelere bırakması ve bir işten diğerine, dünden yarına sürüklenen yaşam parçacıklarından beslenen, rekabetin körtüklediği “güvensizlik” ve “kayıtsızlık” duygusu...Ve bir de karakter aşınması...

Oysa insan karakteri, duygusal deneyimlerimizin uzun vadeli olması ve başkalarıyla girdiğimiz ilişkilere yüklediğimiz etik değerler üzerinden gelişir. Karakter, içsel bütünlük, ilişkilerde karşılıklı bağlılık ve uzun vadeli bir hedef için çaba harcamak biçiminde kendini gösterir. Yeni kapitalizm ise güvenmeyi, bağlanmayı ve uzun vadeli planlar yapmayı kârlı bulmaz, reddeder.

Sennett *Karakter Aşınması*’nda gelişmiş bilgisayarlarla üretilen ekmeğin kalitesinden çok, ekmeği yiyenlerin hayatına bakıyor ve soruyor: “Bu sistem insanın yaşamına değer ve anlam katıyor mu?” Ve ekliyor “değişim, kitlesel ayaklanmalarda değil, ihtiyaçlarını birbirleriyle paylaşan insanların arasında, toprakta yeşerir. İnsanları birbirleri için kaygılanmaz hale getiren bir rejimin, meşruiyetini uzun süre koruyamayacağından eminim.”

“Sennett ikna edici bir biçimde, işçilerin gittikçe daha fazla yaşadığı güvensizliğin ahlaki bir kimliğin oluşmasını imkânsız kıldığını savunuyor... *Karakter Aşınması* keskin ampirik gözlemin ve yoğun etik tartışmaların mükemmel bir sentezi.”

Richard Rorty, *Stanford Üniversitesi*

“Sennett’in, okurun içine işleyen çarpıcı kitabı esnek ve istikrarsız istihdama geçiş ele alıyor... Yazar, şirketlerin ambalajlarının sıklaşırken hainleşmesi meselesini değerlendirmemizi istiyor.”

Robert M. Solow, *Massachusetts Teknoloji Enstitüsü*

Frank Furedi Korku Kültürü

RİSK ALMAMANIN RİSKLERİ

İnceleme/Çeviren: Barış Yıldırım/256 sayfa/ISBN 975-539-350-1

Batılı toplumlarda hayat standardı yükseldikçe, insanlar kendini daha fazla risk altında hissediyor. Öyle bir noktaya varılmış durumda ki, âşık olmaktan el sıkışmaya, asansöre binmekten uçak yolculuğuna, duygusal/toplumsal yaşamın ve teknolojik gelişmenin en sıradan unsurları önemli risk faktörleri olarak görülüyor artık. Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Çin'deki değişmelerden sonra yükselen "tek kutuplu" neoliberal dalga ve sendikaların, ailelerin ve çeşitli cemaatlerin çözülmesiyle insanlar bireyleşti belki; ancak yeni dayanışma biçimlerinin yokluğunda bu bireyleşme, kişiyi özgürleştireceğine iyice çaresiz hale düşürdü. Kendi başına kalan birey, eleştirel bir düşünüş geliştirecek cesareti toplamak yerine, güvensizlik duygusunun altında eziliyor. Giderek iş arkadaşları, komşular, hatta ailenin diğer üyeleri potansiyel birer düşman olarak görülüyor. Toplumun işleyişine dair güvensizlik bütün katmanlarda hâkim hale geliyor.

Bu gelişmelerin sonucu olarak güvenlik 1990'lı yılların temel değeri haline geldi ve insanları hayatın risklerinden uzak tutmayı amaçlayan büyük bir sektör gelişti; risk yönetimi ve risk analizi konusunda raflar dolusu kitap yazıldı. Özellikle de 11 Eylül olaylarından sonra, toplumu ve doğayı değiştirmek üzere yapılan müdahalelerin kapanmaz yaralar açtığı ve kıyamet gününün yaklaştığına iyice inanır oldu Batılı insan.

Bizde de birçok insan kendini çevresel ve teknolojik felaketlerin tehdidi altında görüyor. Toplum olarak deli dana paniği, kapkaççı paniği, tacizci paniği gibi korkulara kapılmak için hazır bekliyoruz. "İyi beslenmezsen ve-rem olursun" günlerinden, "kırmızı et zehirdir" noktasına geldik. Anneler çocuklarını okula götürüp dönüşüne kadar başında beklemese annelik görevini ihmalde suçlanıyor; çünkü artık okul servisleri de birer tehlike kaynağı. Üniversite öğrencilerine hiçbir toplumsal faaliyete katılmamayı hem aileleri hem de okul yönetimleri öğütlüyor.

Elinizdeki kitap bize risk almanın son derece yapıcı ve üretken bir süreç olduğunu hatırlatıyor; ve insanın gerçekleştirdiği tüm ilerlemelerin temeline, doğaya ve topluma bilinçli biçimde yapılan müdahalelerin olduğunu. Furedi, korkunun korkuyu doğurduğu çözülen toplulukların yerine, risk alarak özne olma cesaretini gösteren insanların oluşturduğu yeni yapılar ve farklı bir dünya öneriyor.

Randy Shaw Aktivistin El Kitabı

İnceleme/Çeviren: Barış Yıldırım/384 sayfa/ISBN 975-539-368-4

Seattle ve Washington'da başlayan alternatif bir küreselleşmeden yana olan eylemler bütün dünya muhalefet hareketlerinin gündemine oturmuş durumda. Üstelik küreselleşme mağdurlarına en çok hasar veren Amerika'da böylesi bir toplumsal hareketliliğin kavılcısının çıkması bu toplumun direniş geleneğinden yoksun olduğunu düşünenleri şaşırttı... Oysa bu eylemler hiç yoktan var olmadı. Ardında, ABD'li aktivistlerin adım adım geliştirdiği yeni bir toplumsal aktivizmin deneyimleri yatıyor. Çevreciler, eşcinseller, kiracılar, evsizler, etnik azınlıklar ve engelliler, hükümete, sermaye ve medya çevrelerine karşı koymak için geliştirdikleri yaratıcı yöntemlerle parlak başarılar kazandılar. Yerel mücadele yöntemleriyle ülke çapında değişim yaratılabileceğini kanıtladılar. Toplumsal mücadele tarihine yaptıkları katkılarla alternatif bir küreselleşmeden yana olanlara ve hâlâ başka bir dünyanın kurulabileceğine inananlara umut verdiler...

Kendisi de bir aktivist olan Randy Shaw *Aktivistin El Kitabı*'nda bu mücadele deneyimlerinden süzdüğü sonuçları ve "sahne arkası" bilgileri bize aktarıyor. Kitapta önerdiği yöntemler, küreselleşmeye ve neoliberalizme körü körüne karşı çıkmanın ötesine henüz geçemeyen Türkiye'deki aktivistler için de son derece yararlı. Yazar her şeyden önce karşı tarafın saldırılarına savunmada kalarak tepki vermek yerine, aktivistlerin zekice hazırlanmış proaktif programlar geliştirip bunları doğru taktik ve stratejilerle hayata geçirmesi gerektiğini söylüyor. Ona göre aktivistler oyunu kendi kurallarıyla oynamalı. Kendi program ve stratejilerinin kitle tarafından onay için en demokratik kanalları kullanarak, en geniş katılımı sağlayarak uzun tartışmalara girmekten kaçınılmamalı. Politikacının sizden korkmadıkça size faydasının dokunmayacağı unutulmayarak, sık sık doğrudan eylemler örgütleyip onlardan hesap sormalı. Medya ve avukatlarla ilişkilerde de inisiyatif elden kaçırmayarak, onların stratejik hedefleri bulanıklaştırma çabalarına izin verilmemelidir. Bütün bu etkinliklerin aktivistler arasında gerçek bir samimiyet ve şenlik duygusu olmadan gerçekleşmeyeceği de hiçbir biçimde akıldan çıkmamalı...

Bu kitap "küresel düşünüp yerel hareket eden"; mahallelerini, ülkelerini ve dünyayı daha iyiye götürmek için aktif biçimde çalışanlara yardımcı olabilmek için yazıldı. Çünkü, gerçek bir toplumsal değişim politikacılar ve onların partileri tarafından değil, ancak aktivistler ve "başka bir dünya özlemi" duyanlarca gerçekleştirilebilir.

"Toplumsal değişimle ilgilenen herkes için son derece değerli, bilgece kaleme alınmış, gerçekçi, benzersiz bir kitap. Kolaylıkla uygulamaya konabilecek tavsiyeleri ve büyük çıkar sahiplerine başarıyla karşı duran sıradan insanların başkalarına da ilham verecek hikâyelerini içeriyor."

Howard Zinn, *A People's History of the United States*'in yazarı

John Tomlinson

Kültürel Emperyalizm

ELEŞTİREL BİR GİRİŞ

İnceleme/Çeviren: Emrehan Zeybekoğlu/267 sayfa/ISBN 975-539-257-2

Televizyonun kültürümüzdeki yeri nedir? Medya iktidarı altında mı yaşıyoruz? Marlboro ve Coca-Cola içmek bizim kültürel yazgımız mı? Dallas'ı izlerken kültürümüzü Amerikan kültürüne mi peşkeş çekiyoruz?

Jean Baudrillard'dan Stuart Hall'a, Anthony Giddens'tan Cees Hamelink'e kadar pek çok kuramcı, otantik kültürlerin Batı'nın (özellikle de Amerika'nın) gelişkin kapitalist kültürü tarafından işgal edildiğini savunuyor. Onlara göre Üçüncü Dünya, kültürel emperyalizmin pençesine düşmüş ve cehalet içerisinde inim inim iniyor. Durum o kadar vahim ki, UNESCO toplantılarında ulusları "temsili ettiği" söylenen birileri, kalkıp milyonlar adına konuşuyor, yok olmakta olan kültürleri "korumak"tan söz ediyor...

Bu kitapta, John Tomlinson konu hakkındaki tartışmalar ve bu tartışmaların ardında yatan teorik, ideolojik ve siyasi varsayımlara eleştirel bir giriş yaparken; "medya emperyalizmi" tartışması, ulusal kültürel kimlikler, çokuluslu kapitalizmin ve kültürel modernliğin eleştirisi... gibi bir dizi söylemde kültürel emperyalizmi merkezi role sahip bir kavram olarak ele alıyor. Bu söylemlerin incelenmesi, ekonomik ya da siyasi emperyalizmden farklı olarak kültürel emperyalizm düşüncesinin kurgulanışında yatan temel sorunları ortaya koyuyor. Kitap, ithal kültürel ürünlerin etkilerinden, kültürel türdeşleşme sürecine ve kültürel özerkliğin doğasına kadar pek çok konuyu ele alıyor. Yazar, kültürel emperyalizme dair eleştirel söylemlerin, ulusal kültürler üzerinden değerlendirilemeyeceğini, bunların küresel kültürel modernliğin yükselişine karşı protestolar olarak anlaşılması gerektiğini savunuyor. Ve konuya çok önemli bir boyut getiriyor: *Kültürel irade*. Üçüncü Dünya halklarının kendilerine "dayatılan" yabancı kültürü hap gibi yutan "salaklar" olduğunu varsayan modernist söylemlere karşı, kültürel toplulukların, kendi tercihleri olan öznel, kültürel eylemciler olduğunu hatırlatıyor.

Tomlinson'a göre, kültür bir "alinyazısı" değil, bir karar meselesi. Bu yüzden, Batılı kültürler de dahil olmak üzere, kaybolmakta olan kültürleri yaşatmak, kolektif irade oluşturan süreçlerin başarısıyla mümkündür. Bu da, kültürü yaşatan ve geliştiren insanların irade sahibi öznel olarak kendi kaderlerini kendi ellerine alacak şekilde sorumlu davranmalarını gerektirir. Ancak o zaman televizyonu ve Coca-Cola'yı lanetlemek yerine, onların içini dolduran şeyleri insanileştirmenin yollarını arayabilir, hep birlikte yeni kültürel mekânlar tasavvur edebiliriz.

John Tomlinson

Küreselleşme ve Kültür

İnceleme/Çeviren: Arzu Eker/304 sayfa/ISBN 975-539-416-8

Günümüzün en önemli tartışmalarından birine konu olan küreselleşme hakkında geniş bir literatür oluşmuş durumda. Ancak, küreselleşmeyle ilgili tartışmaların odak noktasını genellikle ekonomik boyut oluşturmaktadır. John Tomlinson ise, daha önce yayımladığımız *Kültürel Emperyalizm*'de olduğu gibi, *Küreselleşme ve Kültür*'de de küreselleşmeyi, yapısal ekonomik özellikleriyle değil, "kültürel bir dille" tartışıyor; ilk kitabında başladığı tartışmayı bu kitabında zenginleştiriyor. Evimizle, birebir ilişkide olduğumuz mekânlarla, Tomlinson'ın deyişiyle "yerelliklerimiz"le kurmuş olduğumuz ilişki her geçen gün dönüşüm geçiriyor. Küreselleşme birçok insanın kim oldukları ve nerede yaşadıklarıyla ilgili düşüncelerini değiştiriyor. Bunda dünya üzerinde bir yerden bir yere çok daha kısa sürede kolayca seyahat edebilmemizin, uzak mesafelerdeki insanlarla rahatça etkileşime girebilmemizin ve uzak/yakın her yerdeki bilgiye göreceli olarak kolayca ulaşabilmemizin etkisi büyük. O halde, "kültür"ü daha çok kişisel anlamlar üretme çabası olarak ele alan Tomlinson'ın "karmaşık bağlantılılık" adını verdiği küreselleşme koşulları altında nasıl anlamlar çıkarıyor, varoluşumuza ne gibi anlamlar yüklüyoruz? Artık geleneksel ilişkilerinden çok farklı biçimlerde birbirleriyle bağlantılı olan insanların deneyimledikleri şey aslında nedir?

Tomlinson bu çalışmasında uçak yolculuğundan, küresel yiyeceklerle ve medya endüstrilerine kadar birçok örnek vererek karmaşık bağlantılılığın Zimbabwe'deki tarım işçilerinden, süpermarkette alışveriş yapan sıradan insanlara kadar nasıl birçok insanın hayatını etkilediğini gösteriyor. Giddens ve Featherstone gibi sosyal bilimcilerin görüşlerinden büyük ölçüde faydalanan Tomlinson, bir "hayal" ya da "kâbus" olarak da algılanabilen küreselleşme karşısında birey için son kertede bir kozmopolitanizmi, oldukça ahlâki bir konumu öngörüyor: Kendini bir bütün olarak dünyaya ait hissedip, küresel kültürlerle açık olmayı...

Kültürün küreselleşmenin ihmal edilen bir yanı olduğu sık sık dile getirilmiştir. John Tomlinson, sonunda kültürün küreselleşme tartışmalarında sahip olması gereken merkezi rolü sistemli biçimde keşfeden bir kitap sunuyor bize. Üstelik de tutarlılık ve kolay anlaşılabilirlik açısından tavsiye edilebilecek, bilgilerimizi tazeleyecek bereklilikte bir metin.

Mike Featherstone

Armand Mattelart Gezegensel Ütopya Tarihi

KEHANETSEL KENTTEN KÜRESEL TOPLUMA

İnceleme/Çeviren: Şule Çiltaş/424 sayfa/ISBN 975-539-462-1

Çokuluslu şirketlerin damgasını vurduğu “küreselleşen” gezegenimizde iktisadi akıl söylemi ütopyaları da ele geçirdi. Geçmişin dinsel, etnik, ırksal, cemaatsel fikirlere dayanan ütopyaları yerini piyasa söylemine dayanan iktisadi ütopyalara bıraktı. Şimdi dünyaya tek bir ütopya hâkim: Neoliberal ütopya.

Gezegensel Ütopya Tarihi, Batı dünyasının büyük ütopyasının, Batılıların gelişmenin merkezine yerleştiği evrensel değerler üzerinde gelişen birleşmiş bir dünya ütopyasının tarihini gözler önüne seriyor. Dünyanın bütünleşmesi ütopyası, tarih (zaman) ve jeopolitik yapı (mekân) içinde daha iyi ve daha adil bir dünyanın yeniden inşası biçiminde ortaya çıkmıştır. Armand Mattelart, Yeni Dünya’nın keşfi, Aydınlanma, bilim ve tekniklerde ortaya çıkan gelişmeler sonucu zaman ve mekân kavramlarının içeriklerinin değişmesiyle dünyanın birleştirilmesinin gereçleri olan dinsel propaganda ve dilsel hegemonyaların modermite içinde ne denli etkili olduklarını ortaya koyuyor.

Yazar, günümüz dünyasına egemen olan neoliberal söylemle de hesaplaşıyor; bu söylemin bizleri nasıl “küreselleşme” konusunda koşullandığına dikkati çekerken, “küreselleşme” teriminin “evrensel”, “kozmopolit”, “dünyasal”, “gezegensel” terimlerinin anlam farklılıklarını belleklerimizden sildiği konusunda bizi uyandırıyor. Küreselleşme süreçlerini mekânı giderek bölme, insanları ayırma ve dışlama olarak tanımlayan Bauman gibi Mattelart da küreselleşmeyi mekân/zaman ikili ögesi üzerinde temellendiriyor. Hristiyan bir ütopya olma niteliğinden arınmış, Aydınlanma’yla birlikte devletler hukukuna dayalı evrensel bir topluma dayanan bir tasarı haline gelmiş Evrensel Cumhuriyet, yani Kozmopolis, yerini kültürün sanayileşmesi, ticarileşmesi gibi unsurlar barındıran, “küreselleşme”ye çokuluslu şirketler aracılığıyla, giderek uluslararasılaşan bir ekonomi dolayımıyla ulaşılan Teknopolis’e bırakıyor.

Gezegensel Ütopya Tarihi, bir Eu-topia olarak Avrupa Birliği ile Avrupa Yurttaşlığı ve Hümanizm’in özünü oluşturan “dünya yurttaşlığı” arasındaki bağları da sorguluyor. Okura, Avrupa Birliği’ne katılma sürecinde Türkiye’ye yönelik destek ve tepkilerin tarihsel nedenlerini anlamak konusunda kapsamlı bir perspektif sunuyor.

CIA tarafından öldürülen Şili Devlet Başkanı Salvador Allende’nin danışmanı, “Dünya Sosyal Forumu-Porto Alegre Manifestosu”nun hazırlayıcılarından olan Mattelart, Türkçe basıma yazdığı önsözde bizi gezegen ölçeğinde, birlikte yaşamının dilini yeniden kazanmak için ekonomizme karşı örülen toplumsal ağların uzun ve çelişkili tarihi içinde, demokratik kozmopolitizm ifadesini yeniden bulup çıkarmaya davet ediyor. Seattle’den Porto Alegre’ye, dünyanın dört bir yanında ortaya çıkan oluşumlar bu dilin kazanılması yolunda atılan ümit verici gelişmelerdir ona göre.